

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

FETVALAR VE BELGELER IŞIĞINDA OSMANLIDA
KIZILBAŞLIK MESELESİ (16.-17. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Muhammet Ali ÖZKAN

Niğde
Ağustos, 2018

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

FETVALAR VE BELGELER IŞIĞINDA OSMANLIDA
KIZILBAŞLIK MESELESİ (16.-17. YÜZYILLAR)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Muhammet Ali ÖZKAN

Danışman: Doç. Dr. Efkan UZUN
Üye: Prof. Dr. Remzi KILIÇ
Üye: Doç. Dr. İbrahim ERDOĞDU

Niğde

Ağustos, 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Fetvalar ve Belgeler Işığında Osmanlıda Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 27/08/2018

İmza

Muhammet Ali ÖZKAN

ONAY SAYFASI

Doç.Dr. Efakan UZUN danışmanlığında **Muhammet Ali ÖZKAN** tarafından hazırlanan " **Fetvalar ve Belgeler Işığında Osmanlıda Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar** " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 27/08/2018

JÜRİ :

Danışman : Doç.Dr. Efkan UZUN

Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Üye : Doç.Dr. İbrahim ERDOĞDU

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Hünkar GÜLER
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı XVI. yüzyılı dini ve sosyal tarih bakımından etkilerini günümüzde dahi hissettiğimiz en mühim olaylardan birine tanıklık etmiştir. Bu durum arşiv belgelerinde kendisine has bir adlandırma ile Kızılbaşlık ya da Rafızilik ve yahut bir başka adlandırma ile Osmanlı halk İslam'ının çift başlı bir hal alarak ikiye bölünmesi hadisesidir. Söz konusu hadisenin anlaşılabilmesi, şüphesiz ki hem Anadolu Kızılbaş Türkmenlerin sosyal, ekonomik ve dini inanç sistemlerinin tahlil edilmesiyle hem de Osmanlı resmi ideolojisi üzerinden siyasal iktidarın bu tür zümrelere karşı bakış açısının tespit edilmesiyle mümkündür. Bunu anlamanın yolu da söz konusu hadisenin arşiv belgeleri üzerinden objektif ve bilimsel kriterlerle değerlendirilmesiyle mümkündür.

Fetvalar ve Belgeler Işığında Osmanlıda Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar) adını taşıyan tezimizde, öncelikle arşiv belgelerini daha anlamlı hale getirebilmek amacıyla söz konusu durum mezhepler tarihi açısından tahlil edilmeye çalışılmıştır. Çünkü Kızılbaşlık meselesi ile ilgili belgelerdeki suçlamaların kökenleri mezheplerin ortaya çıkış sürecinde yaşanan hadiselerle bağlantılıdır. Üzerinde durduğumuz bir diğer hadise ise Safeviyye tarikatı ve Anadolu'daki Türkmen zümreleri ortak bir paydada buluşturan etmenlerin neler olduğudur. Bunun bilinmesi ise ancak ciddi çalışmalarla ortaya konulabilir. Konu ile alakalı son yıllarda oldukça yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu ortak paydanın (Türkmen ve Safevi birlikteliği) nasıl ve kimler aracılığıyla tesis edildiği ve Osmanlı düzeni üzerinde nasıl bir tehdit unsuru haline getirildiği ise cevabını aradığımız bir diğer sorudur. Arşiv belgeleri üzerinde yaptığımız incelemelerle işte bu söz konusu durumu mümkün olduğunca ortaya koymaya çalıştık.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde bugüne kadar ileri sürülen tezlerin büyük bir kısmında nasıl bir metodoloji izlendiği ve bu konunun belirli ideolojik amaçlar için bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve tezde geçen terim ve kavramların hangi anlamda kullanıldıklarına da yer verilmiştir. Birinci bölümde mezheplerin tarih sahnesine çıkışı, alanında otoriter olan bilim adamlarının çalışmaları marifetiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün

kaleme alınmasının amacı Kızılbaşlığın doğuşunun bu dönemle ilişkilendirilmesi gibi hatalı bir düşünceyi akla getirmemelidir. Çünkü Kızılbaşlığın doğuşunu Mezheplerin ortaya çıkış serüveni içerisinde değerlendirmek metodolojik olarak mümkün değildir.

İkinci bölümde ise Safeviyye tarikatı ile Anadolu Türkmenlerinin yollarının keşimesine sebep olan faktörler ele alınmış söz konusu zümrelerin Osmanlı'dan neden koştukları, niçin Safevi şahlarına meylettikleri gibi sorulara cevaplar aranarak; Kızılbaşlığın doğuşu çeşitli görüşler etrafında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından şeyhlikten şahlığa dönüşen Safevi Devleti'nin doğuşu ve Şah İsmail'in önce İran toprakları üzerinde yaptığı faaliyetleri ardından Anadolu göçebe Türkmen müritler aracılığıyla Osmanlı topraklarında ki tahribatları üzerinde durularak söz konusu mesele elden geldiği ölçüde irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise 16. ve 17. yüzyıllarda üretilen fetva, yazma eser ve arşiv belgelerine bu durumun nasıl yansıdığı Osmanlı Devleti içerisindeki dini, siyasi, iktisadi ve içtimai tahribatlara nasıl ve ne kadar "dur" denildiği veya denilemediği belgeler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın başlığından itibaren tüm safhalarında gerekli tavsiye, görüş, eleştiri ve yardımlarıyla beni teşvik eden ve yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Efkan UZUN'a; ders aşamasında konuyla ilgili kıymetli birikimlerinden istifade ettiğim hocamız Doç. Dr. İbrahim ERDOĞDU'ya yine kendilerine e-mail yoluyla ulaştığım ve bu konuda itina ile geri dönüş yapıp kıymetli görüşlerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT, Prof. Dr. Sayın DALKIRAN, Prof. Dr. Mustafa KARA, Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK, Doç. Dr. Haşim ŞAHİN ve Doç. Dr. Mehmet KALAYCI'ya müteşekkir olduğumu memnuniyetle ifade ederim. Ayrıca tezimi titiz bir şekilde okuyan ve tashih eden kıymetli arkadaşım Yakup ARZU'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Bunun dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi çalışanlarına; özellikle tüm eğitim hayatım boyunca gerekli maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen babam Bekir ÖZKAN, annem Senem ÖZKAN'a ve bütün aile efradıma teşekkürü borç bilirim.

Muhammet Ali ÖZKAN

Adana 2018

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FETVALAR VE BELGELER İŞİĞİNDA OSMANLIDA
KIZILBAŞLIK MESELESİ (16.-17. YÜZYILLAR)

ÖZKAN, Muhammet Ali
Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Efkan UZUN
Ağustos 2018, 191 sayfa

Bu çalışmada XVI. yüzyılda Kuzeybatı İran'da ortaya çıkan ve Anadolu'daki taraftar kitlesini çok kısa bir sürede oldukça başarılı bir şekilde artırmayı başaran Şii-Safevi dini-politik hareketi ile Sünni-Osmanlı merkezi yönetimi arasındaki çatışmanın nedenleri arşiv belgeleri üzerinden tahlil edilmiştir. Çalışmamızda görüleceği üzere Osmanlı belgelerinde hem Safeviler hem de Anadolu'daki Türkmen zümreler Kızılbaş olarak adlandırılmıştır. Konu ile ilgili ülkemizde ve dünyanın farklı yerlerinde birçok çalışma yapılmış, çok sayıda eser ortaya konulmuştur. Ancak bu çalışmaların istisnaları olmakla beraber geneli, ideolojik olarak ve birazda günümüz değer ve yargılarıyla Kızılbaşlığın ezilen halkın, Sünniliğin ise ezen ve sömüren yöneticilerin din anlayışı olduğu tezini savunmaktadır. Ortaya konan çalışmaların birçoğunda Osmanlıların dini alandaki hassasiyeti ve meseleye bakışı onların gözünden irdelenmemiş konu siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan tahlil edilmekle yetinilmiştir. Ancak bu çalışmada Kızılbaşlık meselesine herşeyden önce Osmanlı gözüyle bakılmaya çalışılmıştır. Yine bu çalışmada Osmanlı'nın Ehl-i Sünnet'e muhalif olan görüşlere karşı neden bu kadar tavizsiz olduğu ve bu tepkisinin altında yatan nedenlerin neler olduğu sorgulanmıştır. XVI. yüzyılın hemen başlarında patlak veren Kızılbaşlık hadisesi karşısında üretilen fetva, risale vb. kaynak eserlerde niçin bu kadar sert tepkiler verildiği Osmanlı ilmî, zihnî ve resmî ideolojisinin kökenleri üzerinden teker teker irdelenerek sorgulanmış hadisenin nedenleri bir bütün olarak resmedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kızılbaş, Türkmen, Safevilik, Sünnilik, Fetva.

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**THE QIZILBASH ISSUE IN THE OTTOMANS (16TH-17TH
CENTURIES) IN THE LIGHT OF FATWAS AND ARCHIVAL
DOCUMENTS**

ÖZKAN, Muhammet Ali
M.A in the Department of History
Supervisor: Associate Professor Efkân UZUN
August 2018, 191 pages

In this study, archival documents were analysed to determine the reasons for the conflict which arose between Shi'ite-Safavid religious-politic movement, that emerged in Northwest Iran in the XVI. century and increased its supporters in Anatolia within a short period of time, and the sunni-Ottoman centralized administration. Both Safavids and Turkmen groups in Anatolia were called Qizilbash in the Ottoman documents. Many studies were performed and many works were produced on this topic in our country and around the world. However, while there are exceptions, the majority of these studies ideologically and with today's values and judgements support that Qizilbash refers to the oppressed citizen's concept of religion while Sunnism is the concept of religion of oppressors and rulers. In most of the studies, the sensitivity and perspective of Ottomans on religion are not examined, and are only limited to political, economic, and social analysis. However, the purpose of this study is to approach the issue of Qizilbash from an Ottoman perspective. Additionally, this study seeks to understand why Ottomans were so uncompromising to opponent views against Sunnis and the reasons underlying this reaction. The reasons for such strong responses in sources produced such as fatwas, tracts, for the issue of Qizilbash that emerged in the beginning of XVI. century were examined using the perspective of Ottoman science, mind and official ideological roots.

Keywords: Ottoman, Qizilbash, Turkmen, Safavids, Sunnism, Fatwa.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
EKLER.....	x
GİRİŞ	1
1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	3
3. Araştırmanın Önemi.....	4
4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
5. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	5
6. Terminoloji	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM MEZHEPLERİ VE EHL-İ SÜNNET'E BAKIŞ

1. İslam Tarihinde Mezheplerin Ortaya Çıkışı.....	13
1.1. Mezhep Kavramı.....	13
1.2. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Yaşanan İhtilaflar	13
1.3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Vefatından Sonra Yaşanan Hadiseler, İhtilaflar ve Tefrikalar.....	15
1.4. Mezheplerin Ortaya Çıkışı.....	20
2. Ehl-i Sünnet İtikadı ve Osmanlı Zihin Dünyasındaki Önemi.....	23
2.1. Osmanlı Medreselerinin Beslendikleri Kaynaklar ve Resmi Dini İdeolojinin Oluşmasındaki Rolü	31
2.2. Ulemanın İlmi Zihniyetinin Dini ve Siyasi Açıdan Devlet Politikalarına Yansımaları	37
3. Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet Dışı Mezheplere Bakışı	40

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TARİHİ İÇERİSİNDE KIZILBAŞLAR

1. Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı'da Râfizi, Kızılbaş ve Alevi Kavramları.....	50
1.1. Râfizi Kavramı.....	51
1.2. Kızılbaş Kavramı	55
1.3. Alevi Kavramı.....	62
2. Safevi Tarikatı ve Anadolu'daki Türkmen Zümreler	68
3. Tarikattan Devlete Safeviler	77

4. Osmanlı- Safevi Münasebeti	84
-------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI KAYNAKLARINDA KIZILBAŞLIK

1. 1501 Tarihli Ahkâm Defterinde Kızılbaşlarla İlgili Verilen Hükümler ve Bu Hükümlerin Değerlendirilmesi	98
2. Mühimme Defterlerinde Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı Değerlendirilmesi	104
2.1. Anadolu'da Kızılbaş Taraftarlığı ile İtham Edilen Kimselerin Takip ve Teftişi ile İlgili Belgeler.....	104
2.2. Safevi Tarafından Osmanlı Topraklarına Halife Namı ile Gönderilenlerin Casusların Görevleri ile İlgili Belgeler.....	109
2.3. Rafizilik İsnat Edilen Kızılbaşların Adet ve Alametlerine Dair Belgeler.....	112
2.4. Kızılbaşların Gece Tenha Bir Evde Toplanıp Saz, Söz ve Çalgı Eşliğinde Er Avrat Bir arada Yaptıkları Ayinlere Dair Belgeler	116
2.5. Kızılbaşların Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e, Hulefa-i Raşidin'e ve Sahabeye Küfür Ettiklerine Dair Belgeler	118
2.6. Kızılbaşların Nüzur (Adak) ve Sadakat (Sadaka) toplayıp İran'a Gönderdiklerine Dair Belgeler	122
2.7. Kızılbaşların Savaş Aletlerinin Yapımında Kullanılan Bakır, Demir, Gümüş Gibi Madenleri İran'a Kaçtırdıklarına Dair Belgeler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Madenlerin Satışını Kontrol Altına Alma Çabalarına Dair Belgeler.....	125
3. Fetvalarda Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı ve Değerlendirilmesi.....	127
3.1. İstanbul Müftüsü Sarıgörez Nureddin ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası	130
3.2. Kemal Paşa-zade (İbn-i Kemal) ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası	132
3.3. Ali Bin Abdülkerim'in Kızılbaşlar Hakkındaki Fetva Niteliğindeki Raporu	138
3.4. Sunguri Hasan b. Ömer'in Kızılbaşlığa Reddiye Niteliğindeki Fetvası	140
3.5. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası	141
3.6. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası.....	144
3.7. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası...	145
3.8. Şeyhülislam Damadzade Ebulhayr Ahmed Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası	147
4. Risalelerde Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı ve Değerlendirilmesi	148
4.1. İbn-i Kemal'in Kızılbaşlar Hakkındaki Risaleleri	149
4.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Kızılbaşlar Hakkındaki Risalesi.....	156
5. Arşiv Belgelerinde Kızılbaşlarla İlgili Ceza Hükümleri ve Uygulamadaki Şeklinin Değerlendirilmesi	159
5.1. Sürgün Cezası	159
5.2. Kürek Cezası.....	161

5.3. Siyaseten Katl Cezası.....	161
5.4. Recm Cezası.....	162
5.5. Suda Boğma Cezası	163
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA	168
EKLER.....	182
ÖZGEÇMİŞ.....	191

KISALTMALAR

AAD	: Alevilik Araştırmaları Dergisi
ATAÜİTD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi
ATAÜTA	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
CBÜSBE	: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇOMÜİFD	: Çanakkale Ondokuz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DAD	: Dini Araştırmalar Dergisi
DBAAD	: Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EAD	: Ekev Akademi Dergisi
FED	: Folklor Edebiyat Dergisi
GÜEFD	: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
GÜİFD	: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HABAAD	: Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
HBVAD	: Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi
HÜSBE	: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İA	: İslam Ansiklopedisi
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
İHAD:	: İslam Hukuku Araştırma Dergisi
İMM	: İslam Medeniyet Mecmuası
İUEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İUEFTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MAÜSBD	: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MD	: Mühimme Defteri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nr.	: Numara
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Dergisi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ÖMÜSBE	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SDÜSBED	: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
SEÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
SEÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TKVSAD	: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	: Ve Diğerleri
Vr.	: Varak
yy.	: Yüzyıl
YYÜİFD	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

EKLER LİSTESİ

EK: 1 İbn-i Kemal'in Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası: Fetâva Kemal Paşazade der Hakkı Kızılbaş (1. varak)

EK: 2 Ebussuûd Efendi'nin Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası: Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi (1. varak)

EK: 3 İbn-i Kemal'in Sapık Fırkalar Hakkındaki Risalesi: Risâle Fi Beyâni Fıraki'd-dâle (1. varak)

EK: 4 İbn-i Kemal'in Rafizîleri Tekfir Ettiği Risalesi: Risale Fi Tekfiri'r-Ravâfiz (1. varak)

EK: 5 İbn-i Kemal'in Şia'yı Tekfir Ettiği Risalesi: Risâli Fi İkrafi'ş-Şia (1. varak)

EK: 6 Abdullah Efendi'nin Kızılbaşlarla İlgili Risalesi: Ehl-i Sünnet ile Kızılbaş Fark Etmek Beyâni Risâlesi (1. varak)

EK: 7 İbn-i Kemal'in Hanefî Mezhebinin Üstünlüklerini Anlatığı Risalesi: Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî alâ Gayrihi (1. varak)

EK: 8 Ebussuûd Efendi'nin Hoca Çelebi Adıyla Kaleme Aldığı Fetvası: Şeyhülislam Hoca Çelebi Efendi'nin Kızılbaş Hakkındaki (1. varak)

EK: 9 Muhammed b. Ömer el-Halebî'nin Tercüme-i Menakıbü'l-İmam Azam Ebu Hanife li'l Kerderi Adlı Eseri (1. varak)

GİRİŞ

1. Problem Durumu

Kızılbaşlık, 1990'lı yılların ardından ülkemizde yaşanan bir takım sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerle beraber üniversitelerdeki bilimsel çalışmalarında artmasına paralel olarak değişik boyutlarıyla sıkça tartışılan ve araştırılan bir konu haline gelmiştir. Bu duruma paralel olarak Kızılbaşlık gerek gazete ve dergi manşetlerinde gerekse televizyon programlarında sıkça karşımıza çıkar olmuştur. İş bununla da kalmamış çok çeşitli alanlardan gelen yazarlar tarafından konu hakkında birçok kitap veya makale kaleme alınmıştır. Bu çalışmaları yapan yazarlar ve bilim adamlarının konuya yaklaşımları ve ileri sürdükleri tezlerin her ne kadar konuya katkısı olduğu tartışmasız bir gerçek olsa da diğer taraftan konu fazlaca karışmış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Tüm bunlarla birlikte söz konusu durum hakkında literatür üzerindeki okumalarda rastladığımız bulgularda genellikle birbirinden farklı metodolojik yaklaşımların ürünüdür. Bu durum, konuya sağlıklı bir bakış açısı kazandırmanın ötesinde konuyu biraz daha fazla karışık hale getirmiştir. Üstelik Alevi kökenli yazarların bu inanacı savunur bir tarzda kaleme aldıkları eserlerde Kızılbaşlığı yüceltip Sünniliği her vesile ile yeren tavırları hatta bu durumu daha da ileri götürerek Sünni idareleri zalimlik ve zorbalıkla özdeşleştirerek tutarsız tavırlar içerisine girdikleri görülmektedir.

Kızılbaşlık tarihi açısından son derece önemli olan XVI. ve XVII. yüzyıllar bilhassa meselenin kökenlerine ışık tutması açısından incelenmeye değerdir. Ancak Kızılbaşlık gerçekten çok boyutlu ve mühim bir tarihî olgunun ürünü olduğu gibi içerisinde barındırdığı bagdaştırmacı yapı muhtevasının anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu minvalde konunun incelenmesi kuvvetli bir İslam ilahiyatı, tasavvuf ilmi ve tasavvuf tarihi, karşılaştırmalı dinler tarihi ve sağlam bir tarih metodolojisini gerekli kılar. Kızılbaşlık tarihine bu açıdan yaklaşıldığında konu sistematik bir düzlemde anlaşılır kılınacaktır. Bu bağlamda, bahsedilen dönem içerisinde Kızılbaşlık hadisesi ilmî bir metodolojiyle mümkün olduğunca akademik düzeyde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kızılbaşlık meselesi ile ilgili literatür Şii-Safevi ve Sünni-Osmanlı Devleti arasındaki çatışmanın nedenlerini Kızılbaşlığın doğuşuyla başlatmaktadır. Bu bağlamda konu hakkında ortaya atılan tezler iki grup altında değerlendirilmektedir:

Birinci Görüş: XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu merkeziyetçi yönetimin önemli bir ayağını oluşturan göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesine dair siyasetin söz konusu zümreler arasında büyük bir direnişe yol açtığı bunun karşısında ise merkeziyetçi yönetimin bu zümreleri zulüm ve baskıya maruz bıraktığına dair iddiadır. Söz konusu bu iddia göçebe Türkmenlerin bünyelerinde önceden beri taşıdıkları mehdici propagandalara açık oluşlarıyla da birleşince bu zümreler “*zalim Osmanlı Yezidinden*” intikam almaya yönelerek bir kurtarıcı aramaya girişmişlerdir. İşte bu kurtarıcı kendisini Mehdi hüviyetinde tanıtan Şah İsmail'den başkası değildir. Şüphesiz ki o, politik hedefleri doğrultusunda Türkmenlerin gerek inanç gerekse hayat tarzlarının yarattığı son derece uygun koşullardan istifade ederek bu inanç sisteminin sentezi olan Kербela matemi kültü, Hz. Ali kültü ve buna bağlı olarak On İki İmam kültürünü yerleştirmeyi başararak Kızılbaşlığa dönüştür. Şah İsmail adanmış müritlerini işte bu dini çerçeve içerisinde kendisine çekmiş ve politik hedefleri doğrultusunda kullanarak söz konusu çatışmanın ana unsuru haline getirmiştir¹.

İkinci Görüş: Bu görüş birinci görüşle taban tabana zıttır. Söz konusu klasik dönem içerisinde merkezi hükümetin konargöçerleri yerleşik hayata geçirmek gibi bir tutum ya da baskı içerisinde olmaması bu görüşün en temel dayanağıdır. Diğer taraftan konargöçer hayat tarzının ortaya çıkardığı artı değerler ile yerleşiklerin zirai faaliyetlerinin ortaya çıkardığı artı değerler birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak düşünülmekte ve iki farklı iktisadi faaliyetin birbirine tercih edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda konargöçer Türkmen zümrelerin Safevi şeyhlerine meyletmeleriyle başlayan Kızılbaşlık hareketi, birinci görüşteki nedenlerden değil onların zihinlerinde taşıdıkları Ehlîbeyt'ten gelen imametın Safevi şeyhlerinin çocuklarından çıkacağına dair olan inançlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Yani bu çatışmanın altında yatan asıl neden Kızılbaşların dini fanatizmleriyle doğrudan ilintilidir².

Bu zıt görüşlerde mesele sadece göçebe Türkmen zümreler üzerinden açıklanmaya çalışılmış, Osmanlı din telakkisi ve bu telakki üzerinden Osmanlı Devleti'nin söz konusu zümrelere bakışı irdelenmekten kaçınılmıştır. Dolayısıyla bu durum çatışmanın nedenlerinin ortaya çıkarılmasını zorlaştırmıştır. Meseleye bu

¹ Bkz. (Ocak, 2016: 216), (Yıldırım, 2017: 251), (Savaş, 2013: 8) vd.

² Bkz. (Gündüz, 2015: 56), (Gündüz, 2016: 121-135) vd.

açından objektif olarak bakılamayışı ise söz konusu hadise karşısında üretilen fetva ve risale gibi kaynak eserlerin göz ardı edilmesine sebep olmakla birlikte, tutarsız yargılamaları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın temel problematiği şimdiye kadar ortaya atılan görüşlerin Şii-Safevi ve Sünni-Osmanlı arasında ki çatışmayı sadece ve sadece Kızılbaşlığın doğuş hadisesiyle ilişkilendirilemeyeceğine yöneliktir. Söz konusu çatışma Osmanlı din telakkisi ve bu telakki karşısında Kızılbaş müritler eliyle yürütülen tahribat bağlamında ele alınmamış genellikle mesele ideolojik bağlamlarda araştırılmaya tabii tutulmuştur. Şüphesiz ki bu çatışmanın belki de en önemli nedeni Osmanlıların din telakkisi ve bu telakki üzerinde yapılacak olan incelemelerle ortaya çıkarılacaktır. Böylece söz konusu dönemde Osmanlı merkez bürokrasisi tarafından üretilen fetva, risale ve arşiv belgeleri daha anlaşılır hale gelecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; bilhassa XVI. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan Osmanlı/Safevi ilişkilerini ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı çatışmaları Kızılbaşlık hadisesi üzerinden incelemektir. Mesele bu açıdan Osmanlı din telakkisi ve bu telakkiyi oluşturan ilmî, zihnî ve resmî ideoloji üzerinden teker teker irdelenerek sorgulanmış hadise objektif olarak değerlendirme yoluna gidilmiştir. Diğer taraftan söz konusu dönemde üretilen fetva, risale ve arşiv belgeleri de meseleye dâhil edilerek bu çatışmanın nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece şimdiye kadar üretilen literatürün daha tarafsız bir şekilde anlaşılır kılınması hedeflenmiştir.

Bu çatışmanın nedenlerini sorgularken yukarıda bahsettiğimiz amaca ulaşabilmek gayesiyle şu sorular sorulmuştur: Ehli Sünnet nedir? Osmanlı için neden önemlidir? Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafya da nasıl bir inanış hâkim olmuştur? Ehl-i Sünnet itikadı Osmanlı Devleti içerisinde nasıl ve kimler aracılığıyla te'sis edilmiştir? Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'i tehdit eden en küçük bir hareket karşısında verdiği tepkinin altında yatan nedenler nelerdir? Bu inanç sistemi hangi kanallar aracılığıyla halka aktarılmış ve nasıl devletin resmi ideolojisi haline getirilmiştir? Ehl-i Sünnet'in dört fihhi mezhebinin de hak olmasına rağmen Hanefilik neden tercih edilmiştir? Osmanlı medreselerinin beslendikleri kaynaklar nelerdir ve resmi dini ideolojinin oluşmasındaki rolü nedir? Ulemanın ilmi zihniyeti dini ve siyasi açıdan devlet politikalarına nasıl yansımıştır? Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet dışı

mezheplere karşı bakış açısı nasıldır? Bu bakış açısını oluşturan teamüller nelerdir? Tarihsel süreç içerisinde Râfizi, Kızılbaş ve Alevi kavramları nasıl ortaya çıkmış kimlerin simgeleri haline gelmiştir? Safeviyye Tarikatına mensup şeyhler hangi amaçlar doğrultusunda Anadolu'daki Türkmen zümrelerle irtibata geçmişlerdir? Konargöçer Türkmen zümrelerin Safevi şeyhlerine meyletmelerine yol açan temayüller nelerdir? Kızılbaşlık hareketi nasıl doğmuş ve nasıl bir inanç sistemine dönüşmüştür? Şah İsmail'in öncülüğündeki Safeviler'in dini/siyasi propagandaların temel gayesi neydi? Bu inanç sistemini oluşturan bağ neden İmamîyye Şiası üzerinden kurulmaya çalışıldı? Şah İsmail'in Sünnilik karşıtı politikaları nelerdi? Şah İsmail'in Anadolu toprakları üzerindeki emeli neydi bu emelini gerçekleştirmek için nasıl bir sistem kurmuştu? Kızılbaş müritlerin Osmanlı topraklarında yarattıkları dini ve ekonomik tahribatlar nelerdi? Bu tahribatlar nasıl ve kimler aracılığıyla izole edilmeye çalışılmıştır? II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerindeki Kızılbaş ayaklanmalarının ortaya çıkış sebepleri alınan tedbirler ve sonuçları nelerdir? Osmanlı aydın kesimi ve dini çevrelerde Şah İsmail'in faaliyetlerine karşı oluşan tepki nasıldı? Osmanlı tarih yazarları bu durumu eserlerine nasıl yansıtmışlardı? Kızılbaşlık meselesi hakkında kaleme alınan fetvalar ve belgeler nasıl okunmalı? Tüm bu sorulara verilecek cevaplarla Şii-Safevi ve Sünni-Osmanlı Devleti arasındaki çatışmanın mahiyetinin daha da anlaşılır kılınması umulmaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Kızılbaşlık yahut günümüzdeki adıyla Alevilik, kökü uzun yüzyıllara uzanan bir tarihi olgunun ürünüdür. Bu süreç; şüphesiz ki uzun ve belirli bir kronolojik dilimde ve hatta belirli coğrafyalar dâhilinde yavaş yavaş değişime uğrayarak pek de homojen olmayan bir toplumsal kesimi ortaya çıkarmıştır. Böyle uzun bir süreci iki yüzyıllık (XVI. ve XVII. yüzyıllar) bir tarih dilimi açısından incelemek meseleyi tümünden halletmek anlamına gelmemektedir. İki yüzyılın hedef alınması meselenin önemini ortaya koyabilmek içindir. Çalışmamıza bu noktada önem kazandıracak olansa Osmanlı siyasal iktidarıyla Kızılbaş Türkmen kesimler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin çok tabii bir sonucu olan çatışmaların kökenlerinin ortaya konulmaya çalışılmasıdır. Böylelikle Kızılbaşlık tarihine katkıda bulunulması umulmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla günümüzdeki Kızılbaşların Osmanlı siyasal iktidarına olan bakış açıları üzerinde de olumlu katkılarda bulunması umulmaktadır.

Söz konusu mesele hakkında şimdiye kadar ortaya konan araştırmaların birçoğu objektiflikten uzak olduğu kadar; ne belirli bir metodolojinin ürünü olmuş nede Şii-Safevi ve Sünni Osmanlı arasındaki çatışmanın temel unsuru olan Kızılbaşlık hareketini anlayabilecek formasyona sahip kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu formasyon ve metodolojiye sahip olan araştırmacılar ise meseleye Türkmen zümreler üzerinden yaklaşmış; bir çoğu Osmanlı din telakkisini dikkate alarak meseleye yaklaşmamıştır. Diğer taraftan bu çatışmanın önemli bir ayağını oluşturan ve söz konusu dönemde üretilen fetva, belge, risale vb. kaynak eserlerin bir kısmı hala arşiv ve kütüphanelerde araştırmacıları beklemektedir. Bu açıdan tezimizde önem kazanmaktadır. Osmanlı dini, siyasi, ekonomik ve sosyal hayatını farklı yönlerden ele alan ve belirleyici olan fetvalar ile konuya ilişkin risaleler bilimsel metotlarla ele alınıp bilim dünyasının istifadesine sunulmayı beklemektedir. Yaptığımız bu çalışma ile Kızılbaşlık tarihi açısından ortaya çıkan problemlerin çözümüne katkıda bulunulması ve söz konusu bilgi ve değerlendirme boşluklarının objektif olarak bütünleyici bir bakış açısıyla doldurulması hedeflenmektedir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında patlak veren Kızılbaşlık meselesini fetvalar ve belgeler ışığında ele almaktadır. Söz konusu zaman sınırlaması olarak XVI. ve XVII. yüzyılı seçmemizin sebebi çatışmanın köklerinin bu yüzyıl aralığında ortaya çıkmış olması ve üretilen fetva, belge ve risalelerin daha ziyade bu yüzyılda kaleme alınmış olmasından ötürüdür. Diğer taraftan bu araştırma da kullanılan belgeler Anadolu sınırları içerisindeki Kızılbaş Türkmen zümreleri konu edinmektedir. Dolayısıyla çalışmamız bu anlamda günümüzde Anadolu dâhilinde olan bölgelerle sınırlandırılmıştır.

5. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Bu araştırmanın temel hedefi, Osmanlı-Safevi ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkan Kızılbaşlık meselesinin yarattığı çatışmaları söz konusu dönemde üretilen ve bu çatışmanın önemli bir ayağını oluşturan fetva, belge ve risale gibi kaynak eserler üzerinden okumaktır. Bu nedenden ötürü araştırmamıza yön veren temel kaynaklar ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı Mühimme ve Ahkâm defterlerindeki ilgili hükümlerdir. İkinci olarak literatürde pekte bahsedilmeyen bazı fetva ve

risalelerin kayıtlı olduğu yazma eser kütüphanelerinden de istifade edilmiştir. Üçüncü olarak da söz konusu dönemde görev yapan Osmanlı tarih yazarlarının eserlerinden de faydalanılmıştır. Son olarak konu ile alakalı tetkik eserler ve makalelerden çalışmamızda başvurduğumuz kaynak eserler arasındadır.

Arşiv Belgeleri: Kızılbaşlık meselesine dair Osmanlı arşiv kayıtları 1510'lu yıllardan önce maalesef mahdut sayıdadır. Lakin incelemeleriz esnasında bu tarihten öncesine yani evahir-i Zilkade 906 ve evahir-i Zilhicce 906 tarihleri arasında Osmanlı divanı tarafından alınan kararları içeren bir Ahkâm defterinde konu ile alakalı hükümlere rastlanmıştır. Söz konusu defterin neşri İlhan Şahin ve Feridun Emecen tarafından da *II. Bayezid Dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* adıyla 1994 yılında yayımlanmıştır. Defterdeki hükümler incelendiğinde II. Bayezid döneminde olası Kızılbaş tehdidinin fark edilerek Sufi olarak adlandırılan Kızılbaş müritlerin İran'la bağlantısının kesilmesine yönelik tedbirler alındığı görülmektedir. Bir başka kaynağımız Osmanlı arşivinde kayıtlı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki A. DVN, 790 numaralı defter olup 27, 71, 111, 330, 453 ve 454 bu defterdeki numaralı hükümlerin muhteva itibarıyla konumuzla alakalı olduğu saptanmıştır.

Diğer taraftan Kızılbaşlık meselesine dair arşiv kayıtları Mühimme defterleri üzerinden de takip edilebilir. Söz konusu defterlerdeki hükümler Anadolu'daki Safevi tahrikini ve buna karşı Osmanlı merkezi hükümeti tarafından gerçekleştirilen takip siyasetini tüm hatlarıyla ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu belgeler sayesinde Kızılbaşlara yönelik uygulanan takibatın XVI. yüzyılın sadece ilk yarısında değil ikinci yarısında da devam ettiğini anlayabiliyoruz. Yine aynı belgeler üzerinden Kızılbaşların söz konusu faaliyetlerinin ve bu faaliyetler karşısında Osmanlı merkezi hükümeti tarafından izlenen politikalarında takip edilebilmesi, bahsi geçen belgeleri konumuz açısından değerli kılmaktadır. Araştırmamıza kaynaklık eden bu belgeler daha önceki yıllarda da Saim Savaş'ın *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik* adlı çalışmasında ve yine çok küçük farklarla aynı belgeler Cemal Şener'in *Osmanlı Belgeleri'nde Aleviler - Bektaşiler* adlı eserinde de yayınlanmıştır³.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz Mühimme defterleri 5, 6, 7, 9, 10, 12, 26, 27, 29, 31, 33, 35, 36, 42, 49, 58, 69, 77 numaralı defterlerdir. Burada sadece defter numaraları verilmiş olup belge numaraları kaynakça kısmında tek tek verilmiştir. Bu

³ Bkz. (Savaş, 2013: 156-216), (Şener, 2002: 8-276).

defterdeki belgelerin konuları ise şöyledir: Anadolu’da Kızılbaş taraftarlığı ile itham edilen kimselerin takip ve teftişi ile ilgili belgeler, Safevi tarafından Osmanlı topraklarına halife namı ile gönderilenlerin görevleri ile ilgili belgeler, Rafz isnat edilen Kızılbaşların adet ve alametlerine dair belgeler, Kızılbaşların gece تنها bir evde toplanıp saz, söz ve çalgı eşliğinde er avrat bir arada yaptıkları ayinler ile ilgili belgeler, Kızılbaşların Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) Hulefa-i Raşidin’e ve Sahabeye küfür ettiklerine dair belgeler, Kızılbaşların adak ve sadaka toplayıp İran’a gönderdiklerine dair belgeler, Kızılbaşların savaş aletlerinin yapımında kullanılan bakır, demir, gümüş gibi madenlerin satışını kontrol altına alma çabaları ile ilgili belgeler gibi muhteva açısından pek çok konuyu içerisinde barındırmaktadır.

Kütüphanelerdeki El Yazması Eserler: Hiç şüphesiz kültür tarihimizin birinci elden kaynakları durumundaki el yazmaları ülkelerin en değerli kültür varlıklarındandır. Bu eserler maalesef basma eserler gibi birbirinin aynısı değildir. Bunun en önemli nedeni ise çoğu kez ayrı ayrı kişiler tarafından kaleme alınarak çoğaltılmasıdır.

Bugün yazma eser kütüphaneleri Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyet göstermektedir. Sayılarının 13 olduğu tespit edilen bu kütüphanelerin 7 tanesi İstanbul’da hizmet vermektedir. Ulaştığımız bilgilerden hareketle bu yazma eserlerin adedinin 105.000 olduğu tahmin edilmektedir⁴. İşte bu yazma eserler arasında Kızılbaşlık meselesi ile ilgili kaleme alınan fetva ve risalelerin bir kısmı hala kütüphanelerde araştırmacılarını beklemektedir. Yaptığımız çalışma ile bu eserlerin bir kısmı bilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Yazma Eser Kütüphanelerindeki Fetvalar: Fetvalar bugün sanılanın aksine Osmanlı Devleti’nin bürolarında üretilip devlet ciddiyetiyle saklanan arşiv belgeleri değildir. Söz konusu belgelerin arşive intikali bir takım davaların eki olmasından dolaydır. Bu nokta ise söz konusu fetvalara ulaşma açısından Yazma Eser kütüphanelerine değer katmaktadır. Kızılbaşlık meselesi ile ilgili araştırmalarımızda bu kütüphanelerden ulaşılabildiğimiz fetvaların bir kısmı şunlardır:

⁴ Ünver, N. (2018).İslami Yazmaların Tarihçesi.

Web:<http://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/page/manuscriptbooks>. 11 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır.

Fetâva-yı Kemal Paşazade der Hakkı Kızılbaş: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 3548 numara ile kayıtlı yazma, 2 varaktan meydana gelmekte olup varak aralıkları 45b-47b arasındadır. Eser, İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Fetvada Kızılbaşların Ehl-i Sünnet'e göre sapık olarak nitelendirilmesinin nedenleri üzerinde durularak bu toplulukla savaşılmalarının gerekçeleri ortaya konulmuştur.

Fetva Fi Kıtali Kızılbaş el Alevi: Süleymaniye Kütüphanesi Köprülü yazma eser bölümünde 34 Ha 362/365 numara ile kayıtlı yazma 2 varaktan meydana gelmektedir. Eser 955 tarihinde Ebussuûd Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Fetvanın muhtevası neredeyse İbn-i Kemal tarafından yazılan Fetâva-yı Kemal Paşazade der Hakkı Kızılbaş adlı fetvayla aynıdır. Bu durum onun İbn-i Kemal'in öğrencisi olma olasılığını akla getirmektedir.

Şeyhülislam ve Müfti'l-enâm Hoca Çelebi Efendi'nin Kızılbaş Hakkındaki Fetvalarıdır: Milli kütüphane yazma eserler bölümünde 4/2649-R numara ile kayıtlı eser Hoca Çelebi adıyla da tanınan Ebussuûd Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Fetvanın içeriği Süleymaniye Kütüphanesindeki Fetva Fi Kıtali Kızılbaş el Alevi adlı yazma eserle birebir aynıdır. Kızılbaşlarla savaşmanın helal olup olmadığı onları katl edenlerin gazi ve ellerinde maktul olanların da şehid olup olmayacağı sorularına cevaplar verilerek Kızılbaşlarla savaşmanın haklı nedenleri ortaya konulmuştur.

Fetâva-yı Yahya Efendi: Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde 37 Hk 3006 numara ile kayıtlı eser Muhammed b. Abd El Halim Bursavi tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserdeki Kızılbaşlarla ilgili bölüm Ebussuûd Efendi'nin yukarıda bahsi geçen fetvasından istifade edilerek hazırlanmıştır.

Fetva, Kızılbaş Risalesi: Antalya Akseki Yeğen Mehmed Paşa İlçe Halk Kütüphanesi'nde 264/12 numarası ile kayıtlı eser Hamza Sarıgörez tarafından kaleme alınmıştır. Sarıgörez; Kızılbaşların Ehl-i Sünnet'e muhalif yönlerini teker teker sıralayarak bu zümrelerin şeriata muhalif yönlerinin diğer İslam âlimlerince de malum olduğunu üzerinde durur. Ardından Kızılbaşların hem kâfir hemde mülhid olduklarını belirtip onların iki cihetten katl edilmelerinin vacip olduğunu söyleyerek söz konusu savaşın meşru nedenlerini ortaya koyar.

Yazma Eser Kütüphanelerindeki Risaleler

Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşı Fark İtmek Beyani Risalesi: Giresun İl Halk Kütüphanesi'nde 28 Hk. 3587/8 numara ile kayıtlı eser Abdullah Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Risalede Revafiz-i Acem üzerine yapılan savaşlarda ele geçirilen savaş esiri kadınlarla hangi şartlarla evlenilebileceği üzerinde durulmuştur. Ardından bu kimselerin Ehl-i Sünnet mezhebine geçerken hangi inanç kaidelerini sözlü olarak ifade etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Kızılbaşlığa Reddiye: Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba bölümünde 197 numara ile kayıtlı eser Sunguri Hasan b. Ömer tarafından kaleme alınmıştır. Reddiye niteliğinde kaleme alınan risalede Kızılbaşların Ehl-i Sünnet'e muhalif yönleri üzerinde durulmuştur.

Risâle Fi Beyani Fıraki'd-Dâlle: Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa bölümünde 1028 numara ile kayıtlı eser İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Sapık fırkaların açıklanması adını taşıyan risalede Ehl-i Sünnet dışında ki tüm fırkalar tekfir ederek bu fırkalar hakkındaki fıkhi hükümler açıklanmıştır.

Risâli Fi İkrâfi's-Sia: Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa bölümünde 621 numara ile kayıtlı yazma eser İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Risalede Şii fırkalar tekfir edilmektedir.

Risâle Fi Tekfiri'r-Ravâfiz: Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 4794 (43) numara ile kayıtlı yazma eser İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Risalede Rafizî fırkalar tekfir edilmektedir.

Tercihü'l Mezhebi'l-Hanefi alâ Gayrihi: Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa bölümünde 212 numara ile kayıtlı eser İbn-i Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Risalede Ebu Hanife ile İmam Şafii'nin içtihatları karşılaştırılarak Osmanlı Devleti'nin Ebu Hanife'nin içtihatlarına ne derece muhtaç olduğunu gösterebilmek amacıyla yazılmıştır.

Tercüme-i Menakübü'l-İmam Azam Ebu Hanife li'l-Kerderi: Süleymaniye Kütüphanesi Nuru Osmaniye bölümünde 2615 numara ile kayıtlı yazma Muhammed b. Ömer el-Halebî tarafından kaleme alınmıştır. Ebu Hanefi'nin hayatının kaleme

alındığı bu eser Hanefiliğin Anadolu’da ne ölçüde belirleyici olduğunu göstermesi bakımındanda önemlidir.

Tahkiku’l-esrar ve Tenvirü’l-efkâr: Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 970 numara ile kayıtlı yazma Müfti Ahmed el-Bursevi tarafından kaleme alınmıştır. Bu risale Ebu Hanifenin mezhebinin diğer mezheplere üstünlüğünü konu edinmektedir.

Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri

Selimşahname: İdris-i Bitlisi tarafından Farsça kaleme alınan bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi bölümünde 1423 numarayla kayıtlıdır. Eser, 2001 tarihinde Hicabi Kırlangıç tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu ilk baskı Kültür Yayınları’na aittir. Ancak bizim istifade ettiğimiz bölüm aynı eserin 2016 tarihindeki Hece Yayınları’na ait olan baskısıdır.

Selim-Name: Celalzade Mustafa tarafından kaleme alınan eser Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Çalışmada The British Museum Add. 7848 numaralı nüshadan istifade edilmiştir.

Tevârih-i Âl-i Osman: Hadidi tarafından kaleme alınan eser Necdet Öztürk tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu çalışma Öztürk’ün 1986 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne sunduğu doktora çalışmasıdır.

Tevârih-i Âl-i Osman: Lütfi Paşa tarafından kaleme alınan eser Kayahan Atik tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Atik’in tercümesinde istifade ettiği nüsha İstanbul Arkeoloji müzesi Kütüphanesi nüshasıdır.

Tacü’t-Tevârih: Hoca Sadettin tarafından kaleme alınan eser İsmet Parmaksızoğlu tarafından hazırlanmıştır. Parmaksızoğlu bu çalışmasında Maarif Nazırı Nevres Paşa tarafından yayınlanan eseri esas almıştır.

Tetkik Eserler ve Makaleler: Araştırmamızda istifade ettiğimiz tetkik eserlerden bazılarının isimleri ise şunlardır: Faruk Sümer, “*Safevi Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*”, Mehmet Saray, “*Türk-İran İlişkileri*”, Bekir Kütükoğlu, “*Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*”, “Tufan Gündüz, “*Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*”. (Bu eserlerden Safeviyye tarikatı ve Anadolu’daki Türkmen

zümreler arasında ki bağlantıyı ortaya koyabilmek amacıyla faydalandık.) İrene Melikoff, “*Uyur İdik Uyardılar*”, Tufan Gündüz, “*Son Kızılbaş Şah İsmail*”, Rıza Yıldırım, “*Anadolu Aleviliği*”, Saim Savaş, “*XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*”, Ahmet Yaşar Ocak, “*Babailer İsyanı*”, Özer Küpeli, “*Osmanlı Safevi Münasebetleri*”, Hulusi Lekesiz “*Osmanlı Zihniyetinde Değişme*” adlı eserlerde çalışmamızın pek çok yerine kaynaklık etmiştir.

Mehmet Kalaycı’nın “*Matüridi-Hanefî Aidiyetinin Osmanlı’daki İzdüşümleri*” adlı makalesinden hareketle Osmanlı Devleti’nin mezhep taassubu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahmet Yaşar Ocak’ın, “*Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış*” adlı makalesinden istifade edilerek Babailer isyanının Kızılbaşlığın doğuşuyla neden ilintilendirildiği sorgulanmaya çalışılmıştır. Sadullah Gülten’in “*Osmanlı Devleti’nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler*” adlı makalesinden hareketle ise Kızılbaş ve Alevi sözcüklerinin tarihsel süreçlerine değinilmiş ilk kullanımlarına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Halil İbrahim Bulut’un “*Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşıtı Politikaları*” adlı makalesinden istifade edilerek Safevilerin Ehl-i Sünnet’i tahrip etmek için nasıl bir politika izledikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sayın Dalkıran’ın “*İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı*” adlı makalesinden istifade edilerek Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’e bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

6. Terminoloji

Râfızilik: Râfızî kavramı, sözlükte “*bırakmak, terk etmek, ayrılmak*” gibi anlamlara gelsede (Öz, 2007: 396) araştırmamız açısından kavramın hitap ettiği kesim Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’in hilafetini kabul etmeyip (Ünal, 2011: 553) onlara dil uzatan ve söven kimselere ad olarak kullanılmıştır (Devellioğlu, 2012: 1020).

Kızılbaşlık: İslamiyeti kendilerine has eski dini inançlarıyla bütünleştirip sürdüren fakat daha sonra bir takım tesirlerin etkisiyle Bâtîni-Şii unsurları kendilerine şiar edinen bazı Türkmen toplulukların oluşturduğu sosyal yapıya verilen isimlendirmedir (Üzüm, 2002: 546).

Alevilik: Alevi kavramı, Hz. Ali'ye intisap noktasında birleşen dini ve siyasi gruplar için kullanılan bir terimdir (Ocak, 1989: 368). Alevilik bilhassa Anadolu Türkmenleri arasında yaygın bir kavram haline gelmiştir (Ünal, 2011: 34).

Bektaşilik: Kalenderîlik içerisinde belirli bir varlık ve biçim kazanmaya başlayan Bektaşilik, Hacı Bektaşî Veli'nin an'aneleri etrafında XV. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bir tarikattır (Ocak, 1992: 373).

Kalenderîlik: Kalenderîlik, dünyayı ve dünyevi değerleri umursamadığı gibi içerisinde bulunduğu inançsal kaidelere karşı çıkan ve bu durumlarını kılık kıyafet, tutum ve davranışlara yansıtan sufilerin temsil ettiği zümrelerin ortak adıdır (Azamat, 2001: 253).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM TARİHİNDE MEZHEPLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Mezhep Kavramı

Mezhep sözlükte “gitmek” anlamındaki “zehab” kökünden hem mastar hem de ismi mekân olan “gidilen yol, tutulan yol, gidecek yer” gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir (Üzüm, 2004: 526-532). İslam toplumunda bu kavramın ortaya çıkmasının temel nedeni Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vefatının ardından yaşanan ihtilaflardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken Müslümanlar, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları problemleri ona sorar ve bu sorunları bir çözüme bağlarlardı. Ancak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatını müteakip, Müslümanlar çözüm için Kur’an-ı Kerim’ ve sünnete müracaat etmişlerdir (Sarıkaya, 2015: 13). Bu müracaatta takip edilen yol ve bakış açılarındaki farklılıklar ise fikir ayrılıklarına neden olup mezhepleri tarih sahnesine çıkarmıştır.

1.2. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Yaşanan İhtilaflar

Geçmiş ümmetler döneminde olduğu gibi Asr-ı Saadet’te de Hz. Peygamber (s.a.v.)’e tam anlamıyla inanmayan insanlar vardı. Bu kimseler, itikadî konularda şüphe uyandırarak ihtilaf çıkaracak hareketlerde bulunmaktaydı (Kurt, 2013: 27).

Bu ihtilaflardan ilki *İfk hadisesi*⁵ olarak zikredilen ve Hz. Aişe’ye münafıklar⁶ tarafından zina iftirası atılması olayıdır ki, Müslümanlar arasında ciddi tartışmalara sebep olmuştur⁷. Evs ve Hazrec kabilelerine mensup olanlar arasında İslamiyet öncesinde olduğu gibi tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalar çok sert boyutlara ulaşmıştır (Üzüm, 2000: 508). Araştırmacılar bu iftiranın temel nedenini, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e olan imanı sarsmaya yönelik bir hareket olarak değerlendirmişlerdir (Kurt, 2013: 26).

⁵ İfk “iftira, en kötü yalan, en çirkin yalan” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. (Üzüm, 2000: 507-509)

⁶Kaynaklarda bu iftirayı atanlar münafık olarak zikretmektedir. Bkz. (Aksu, 2004: 1-21).

⁷ Hz. Aişe’ye isnat edilen zina suçlaması, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e inen vahiyle (Nur Suresi 11-20 ayetleri) bir iftiradan ibaret olduğu anlaşılmış ve kapanmış olsa da, 1300 yıl sonra çalışmamızın üçüncü bölümünde zikredeceğimiz belgelerde karşımıza çıkması meselenin köklerinin Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzandığının bir göstergesidir. Bkz. İbn-i Kemal, *Fetâva-yı Kemalpaşazade der hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, nr. 3548, vr. 45b-47b. “Hz. Aişe siddikanın radyâllahuanhâ berâ’eti ve nezâreti hakkında bunca âyât-ı azime nâzil olmuş iken lisân eylemekte...”

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından önce hastalığının şiddetlendiği bir anda yaşanan bir olay da ashop arasında sert tartışmalara neden olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) yanında bulunan Ashab-ı Kiram'a: "*Bana bir kalem ve kâğıt getirin; size bir kitap (vasiyet) yazdırayım ki, benden sonra ihtilâfa sapıklığa düşmeyesiniz.*" buyurmuştur. Sahabenin bir kısmı Hz. bu isteğinin yerine getirilmesinde ısrar ederken diğer bir kısmı da onun geçirdiği ateşli hastalık sonucu böyle bir istekte bulunduğunu, Kur'ân'ın ve Sünnetin kendilerine yeteceği kanaatinde bulunmuşlardır. Yaşanan bu fikir ayrılığı sonucunda ashop arasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır (Fığlalı, 1980: 127). Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Yanımdan uzaklaşın, benim yanımda tartışmak olmaz.*" buyurmuştur (Fığlalı, 2014: 74-75). Fığlalı ve Gümüšoğlu gibi araştırmacılar belirtilen vakıa'nın Ehl-i Sünnet ile Şia arasında büyük bir ihtilaf konusu olduğu ve Şia mensuplarının "*Hz. Peygamber (s.a.v.) bu vasiyeti yazabilseydi Hz. Ali'yi halef seçerdi*" gibi bir iddia bulduklarını ifade etmişlerdir (Kurt, 2013: 26; Fığlalı, 2014: 75; Gölpınarlı, 2016: 34-40).

Diğer bir hadise de Hz. Usame'nin komutan tayin edildiği orduyla ilgilidir. Ordu içerisinde bir grup, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emriyle hareket edilmesini isterken başka bir grubun, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hastalığını öne sürerek biraz daha sabredip bu konuda bir netice almalarının daha doğru olduğunu söylemeleridir (Bilmen, 2010: 56).

Tüm bu vakıaların değerlendirilmesi noktasında Kurt'un 2003'de yayımlanan "*İtikadi Mezheplerin Oluşum Serüveni*" adlı çalışmasındaki cümleleri ise dikkat çekicidir. Kurt'a göre; Hz. Aişe'ye iftira atan münafıkların asıl amacı; Müslümanların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e olan imanlarını sarsarak ihtilaflara yol açıp ayrılıklara sebebiyet vermek istemelerinde aranmalıdır. Ayrıca yine aynı kitlenin Hz. Usame'nin komutanlığındaki ordunun hareket etmesini engelleyip ihtilaf çıkardıkları hakkında da bilgiler vermektedir. Hemen belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu dönemde hayatta olması, manevi otoritesiyle bütünlüğü⁸ ve vahiylerle meselelerin hallini sağlaması bölünmeleri engelleyen en önemli unsurdur.

⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlar üzerinde birleştirici bir etkiye sahip olması hakkında bkz. (Apak, 2016: 239-240).

1.3. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Vefatından Sonra Yaşanan Hadiseler, İhtilaflar ve Tefrikalar

Mezheplerin tarih sahnesine çıkışını anlamanın ön koşulu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının ardından yaşanan hadiselerin bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesiyle, mümkün görünmektedir. Aşağıda ele alacağımız hadiseler tıpkı bir zincirin halkaları gibidir. Hiç biri birbirinden ayrı olarak değerlendirilemez ve biri olmadan bütün sağlanamaz. İmamet meselesiyle başlayan bu vakıalar Sıffin hadisesinin Tahkim'le sonuçlanmasıyla, daha da ateşlenerek *Haricilerin* halkadan kopmasına neden olduğu gibi birçok mezhebin de ortaya çıktığı dönemin başlangıcı olacaktır. Aşağıdaki kısımlarda tüm bu hadiseleri nedenleriyle birlikte ortaya koyarak meselenin daha sıhhatli bir şekilde değerlendirmesine katkıda bulunacağız.

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken kendisinden sonra kimin halife olacağı konusunda kesin bir rivayette bulunmamıştı. Yaşamının son dönemlerinde cereyan eden bazı hadiseler ise hilâfet meselesi etrafında bazı yeni tartışmalara ve yorumlara yol açıp, ihtilafların büyümesi ile birlikte görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiştir (Gümüšoğlu, 2016: 13-14).

İmamet meselesi⁹ hakkında ilk ve en önemli ihtilaf, *Ensar ve Muhacir* arasında *Sakifetü Beni Saide* denilen yerde yaşanmıştır (Küçükaşcı, 2009: 11-12; Parlak, 2012: 122). Ensar, Sad b. Ubade el-Hazreci'ye biat etmek istemiş (Bağdadi, 2014: 16) ancak Muhacirler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "*İmamlar Kureyştendir*"¹⁰ sözünü hatırlatarak İmamet'in Kureyş'e ait olduğunu ifade etmişlerdir (Duman, 2004: 147). Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Ebu Ubeyde ve Hz. Ömer'i halifelğe aday olarak göstermiştir. Ancak Ebu Ubeyde ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mağara arkadaşı olması ve namazda Resulullah'ın halifesi olmasından dolayı Hz. Ebu Bekir'in bu işe en layık kişi olduğunu belirttiler. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer ve diğer sahabeler hem meselenin uzamaması hem de yukarıdaki gerekçeler nedeniyle Hz. Ebu Bekir'e biat etmişlerdi. Böylece Sakifetü Beni Saide toplantısında Hz. Ebu Bekir, halife olarak belirlenmiş oldu (Fığlalı, 2014: 13).

⁹ İmamet meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Tanci, 2011: 467-481).

¹⁰ Ayrıca İmamların Kureyşliliği konusunda bkz. (Hatipoğlu, 1978: 121-123)

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti devralmasından Hz. Ömer dönemine kadar bir takım olaylar gerçekleşmiş ve bu olaylar itikadi konularla doğrudan ilgilidir. *Cahiliye devri* adetlerini sürdüren, İslamiyet ruhunun henüz nüfuz edemediği kabileler, dine ve özellikle imamete karşı tepki içerisindeydiler¹¹. Bir kısım kabilelerin de dinden çıktıkları ve *Esved'ul-Ansi, Museylimet'ul-Kezzab, Tuleyha, Secah* gibi Peygamberlik iddiasında bulunan sahtekârlara uydukları hakkında malumatlar bulunmaktadır (Bağdadi, 2014: 16). Hz. Ebu Bekir mürtedlerle mücadelede sert tedbirler aldığı gibi Halid b. Velid komutasındaki orduyla da fitnenin önünü almıştır (Kutluay, 1959: 28-29).

Araştırmacılar, itikadî konularda ortaya atılan en önemli problemlerin Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde ortaya çıktığını ifade etmişlerdir (Kurt, 2013: 27). Bilmen 2010'da yayımlanan "*Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları*" adlı çalışmasında bu problemlerin temelini Hz. Osman'ın kendi akrabalarını yüksek memuriyetlere getirmesinde arar. Hz. Osman'ın bu yüksek makamlara getirdiği akrabalarından bazıları ise toplumda şikâyetlere neden olmuştur. Ancak Bilmen, bu şikâyetlerin bir kısmının doğru olmadığı gibi bir takım maksatlara da hizmet ettiği üzerinde durmaktadır. Onların küçücük olayları büyüterek dine ve şeriata muhalefetmiş gibi etrafa yaydıklarını ifade eder (Bilmen, 2010: 57). Bilmen'in, üzerinde önemle durduğu diğer bir nokta ise *İbn-i Sebe*¹² meselesidir. O'nun bu konuda ki görüşü ise Müslümanlığın giderek yayılması karşısında hasedinden ve tabiatındaki alçaklığından dolayı yanıp yakılan İbn-i Sebe gibi adamların bu konulardan istifade etmeye çalışarak Hz. Ali'ye ulûhiyet derecesinde

¹¹ İçeriklerindeki iddialara tümenden katılmamakça beraber yapılan çalışmalar; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından kısa bir müddet önce İslamiyet'e giren toplulukların dine giriş sebebinin daha çok siyasi ve sosyal gerekçelere dayandığını bundan dolayı da bedevilerin iyi birer mümin olmalarının Müslümanlığı kabul etmeleri kadar kolay olmadığı görüşündedirler. Yine aynı araştırmacılar onların Müslümanlığı algılayışlarını "siyasi itaat" olarak tanımlayıp bedevilerin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in otoritesine siyasi anlamda itaat ettiklerini savunmaktadırlar. Bunun nedeni olarak da bu insanların Hz. Peygamber (s.a.v.)'le birlikte yaşama imkânına sahip olmadıkları için dini anlayışlarının yüzeysel kalmasına sebebiyet vermiş olduğu ifade etmektedirler. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Demircan, 2000: 14-15), (Zehra, 2014: 16)

¹² Ömer Nasuhi Bilmen, İbn-i Sebe hakkında onun bir Yahudi olduğunu ve İslam âlemini tefrikaya düşürmek için Müslüman bir imaj çizdiğini ifade eder. İbn-i Sebe ve çevresinde toplananlar için Sebeiyye guruhu ifadesini kullanır. Bu grupun, İmametini Hz. Ali ve evladına ait olduğunu düşündüğünü bundan dolayı da Hz. Ali'yi ilah olarak gördüklerini aktarmıştır. Bilmen devam eden cümlelerde İbn-i Sebe'nin Müslümanlığı mahvetmek için sarfettiği çabalarını ortaya koyar. İbn-i Sebe Hz. Ali'nin ölmediğini *İbn-i Mülcem'in* Ali suretinde görülmüş bir şeytanı öldürdüğünü ve Hz. Ali'nin bulutlarda yaşamakta olduğunu gök gürültüsünün onun sesi yıldırımında onun kamçısının parıltısı olduğu görüşündedirler. Bilmen onun cin fikirli bir Yahudi olduğunu ve maksadının İslam âlemini parçalamak olduğu üzerinde durmuştur bkz. (Bilmen, 2010: 58-61).

bağlandıklarını böylece Müslümanlar arasında tefrika çıkarmak istediklerini iddia etmektedir.

Bilmen'in bu görüşleri, Cevdet Paşa'nın "Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa" adlı çalışmasındaki konuyla ilgili bölümler hemen hemen aynıdır. Cevdet Paşa da İbn-i Sebe¹³ için "sapık bir herif" nitelemesini yaparak yer yer dolaşıp İslam milleti arasında ayrılık çıkarmaya çalışan bir kişilik olduğu görüşündedir. Abdülkadir el-Bağdadi (Bağdadi, 2014: 212-214), Hasan Gümüšoğlu (Gümüšoğlu, 2016: 42), Sabri Hizmetli (Hizmetli, 1986: 149-176) gibi araştırmacıların da İbn-i Sebe hakkındaki görüşleri aynı doğrultudadır.

Ancak Hasan Onat ve Sönmez Kutlu'nun 2016'da yayımlanan "*İslam Mezhepleri Tarihi*" adlı çalışmalarında İbn-i Sebe ismine rastlanmamıştır. Onat ve Kutlu, tamamen Hz. Osman dönemindeki diğer hadiselerin rolüne değinmişlerdir. Fığlalı'nın 2014'de yayımlanan "*Günümüzde İslam Mezhepleri*" adlı çalışmasında İbn-i Sebe hakkında ortaya atılan görüşleri tahlil edip meseleye şüpheli bir tavırla yaklaşmıştır. Kutluay'ın 1959'da yayımlanan "*İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*" adlı eserinde ise İbn-i Sebe hakkında bilgi veren müelliflerin, Rafizîliğin Yahudilikten çıkarılmış olduğuna inandıkları için İbn-i Sebe hadisesini ele aldıkları görüşündedir. Abdullah b. Sebe'yi Şiiliğin kurucusu olarak gördüklerini ve ileri sürülen fikirlerde İbn-i Sebe'nin Yahudi olmasının sık sık vurgulanmasını da buna delil olarak göstermektedir. Akbulut'un 2016'da yayımlanan "*Sahabe Devri İktidar Kavgası -Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*" adlı çalışmasında da "şayet böyle bir şahıs var idiyse" diyerek İbn-i Sebe'nin varlığı reddedilmektedir. Tüm bu ihtilaflara rağmen Hz. Osman'ın öldürülmesine giden sürecin nedenlerinin Hz. Osman'ın devletin en önemli memurluklarına akrabalarını getirmesi (Apak, 2016: 158), bazı arazilerin devletleştirilmesi (Hizmetli, 1986: 163), valilerin uygulamalarının çeşitli şikâyetlere yol açması, iktisadi ve içtimai değişikliklerin rolü (Kılıç, 2002: 247) gibi meseleler onun öldürülmesine yol açan "fitne olaylarının" başlamasına sebep olmuştur (Onat ve Sönmez, 2016: 54). Fitne hadiselerinin yaygınlaşmasıyla eyalet

¹³ Ahmet Cevdet Paşa ise eserinde İbn-i Sebe'nin ortaya çıkışı hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir. Onun iddialarına göre İbn-i Sebe Basra'da ortaya çıkıp "İsa (a.s.) tekrar dünyaya gelecek. Ya Hz. Muhammed (s.a.v.) niye gelmesin?" diyerek Hz. Peygamber'in dünyaya geleceğini söyleyip Hz. Ali'nin onun halefi olduğunu Osman'ın haksız yere halifeliği aldığını savunmuştur. Cevdet Paşa onun Mısır'da Şia mezhebini kurarak Hz. Ali'nin rızası olmadığı halde çoğu kimseyi Hz. Ali'ye biat çağırıldığını aktarır bkz. (Paşa, 2013: 365).

merkezlerinden gelen bir takım asiler Hz. Osman'ın evini kuşatarak alınan tüm tedbirlere rağmen onu şehit etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman'ın yaptıklarının doğru olduğunu onun haksız yere öldürüldüğünü iddia edenler ile bu fikrin aksini savunanlar arasında ihtilaflar baş göstermiştir (Kurt, 2013: 27).

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ihtilaf hareketleri, Hz. Ali'nin hilafeti devir almasıyla birlikte birtakım karışıklıklarında beraberinde getirmiştir (Öztürk, 2013: 83). Gerek Hz. Osman'ın şehit edilmesi gerekse Hz. Ali'nin hilafete geliş şekli¹⁴ muhalifler tarafından Hz. Ali'ye karşı bir gözden düşürme olarak kullanılmıştır.

Muhaliflerin önemli bir kısmı Kıyas ayeti hükmünce Hz. Osman'ın şehit eden katillerin cezalandırılması için harekete geçmişlerdir (Bilmen, 2010: 64). Bu muhalif kitlenin önemli bir kısmı Mekke'de Hz. Aişe'nin etrafında toplandıkları esnada Hz. Talha ve Hz. Zübeyir de Mekke'ye gelerek bu gruba katılmışlardı (Cevdet Paşa, 2013: 404).

Araştırmacıların; Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in Hz. Ali'ye olan biatleri ve muhaliflerle birlikte hareket etmeleri meselelerinde görüş ayrılığına düştükleri görülmüştür. Cevdet Paşa ismi zikredilen çalışmasında; Hz. Zübeyir ve Hz. Talha'nın Hz. Ali'ye biat ettiklerini kaydeder. Onların muhalif gruplarla birlikte hareket etmelerinin nedeni hakkında ise; Hz. Osman'ın öldürülmesinden dolayı duydukları üzüntü sebebiyle Hz. Osman'ın kanının yerde kalmasını sindiremeyen Hz. Ali'ye muhalif gruplarla birlikte hareket ettiklerini aktarır. Bilmen, yukarıda ismi geçen çalışmasında konu ile ilgili Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in Hz. Ali'ye biat ettiklerini savunarak Cevdet Paşa ile aynı görüşleri ortaya koymuştur. Onların muhaliflerle birlikte hareket etmelerinin nedenini ise hükmi şer-i'nin bir an evvel uygulanması için muhalefet ettiklerini ifade eder. Akbulut ise zikredilen çalışmasında Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in Hz. Ali'ye korkudan biat ettiklerini, Hz. Ali'den Basra ve Küfe valiliklerini istediklerini ancak, Hz. Ali'nin onların istedikleri valilikleri

¹⁴ Hz. Ali'nin, isyancıların Medine halkına yaptıkları baskılar sonucunda Hilafete getirildiği düşünülürse bazı sahabelerin Hz. Ali'ye niçin biat etmedikleri daha rahat görülecektir. Bu konu daha sonraki aylarda bazı sahabeler tarafından da tartışmaya açılacaktır. Bu olayların müsebbibi Hz. Ali değildir. Onun yerine kim getirilirse getirilsin konusunun tartışmaya açılması elzemdir çünkü onlarca kişinin halife olarak benimsediği kişi şehit edilmiştir. Burada şunun da belirtmek gerekir ki birtakım sahabelerin Hz. Ali'ye biat etmemelerinin nedeni Hz. Ali'yi hilafete uygun kişi olarak görmemeleri değil, şehit edilen bir halifenin ardından asilerin baskısıyla seçilmiş olmasıdır (Demircan, 2000: 42).

vermemesinden dolayı ona cephe aldıkları görüşündedir. Akbulut, Hz. Aişe'nin, Hz. Ali'ye muhalif grupların lideri olması hakkında ise ona kişisel kin beslediği¹⁵ için bu gruplarla birlikte hareket ettiği görüşündedir¹⁶. Hz. Aişe etrafında kümelenen gruplarla birlikte hareket ederek Hz. Ali'nin taraftarlarıyla Basra yakınlarında karşılaşır. Meydana gelen *Cemel Savaşı*'nda muhalifler ağır bir yenilgi alırlar¹⁷. Muhalefetin liderleri olan Talha ve Zübeyr, Cemel hadisesinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Sahabe kanının dökülmesine neden olan ihtilaflar ise bununla da dinmeyecekti. *Sıffin'de* Hz. Ali'nin ordusuyla Hz. Muaviye'nin ordusu arasında meydana gelen savaş oldukça ağır sonuçları itibarıyla oldukça ağır neticeler doğurmuştur (Yiğit, 2009: 107-108). Hadisenin görünen yüzü Hz. Ali'nin aldığı radikal kararlardan birisi olan valilerin azli meselesidir. Şam'da görev yapan Hz. Muaviye'nin yerine Sehl b. Huneyf atanmış ancak görev yerine ulaşması engellenmiştir (Cevdet Paşa, 2013: 402). Hz. Muaviye ise Hz. Ali'ye biat etmemiş bunu Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması koşuluna bağlamıştır (Demircan, 2000: 173).

Onat ve Sönmez 2016'da yayımlanan yukarıda ismi geçen çalışmalarında, Muaviye'nin bu tavrının altında yatan sebebin Hz. Osman'ı, Hz. Ali'nin öldürdüğü iddiasında bulunarak Şam Ümeyye Camii'nde Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve karısının kesik parmaklarını sergileyerek bu iddiasını haklı göstermek istediği görüşündedirler. Hz. Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanı meselesini dava etmesindeki hedefi bu durumu Hz. Ali'ye karşı propaganda aracı olarak kullanarak aleyhinde

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Demirel, 2000: 140).

¹⁶ Yazarın burada iddia ettiği kişisel kin meselesi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde müelliflerin münafık olarak zikrettikleri kimselerin Hz. Aişe'ye zina iftirası atmaları hadisesidir. İslam tarihinde İfk hadisesi olarak tanımlanan vakiada, Hz. Ali'nin tavır ve tutumu dolayısıyla Hz. Aişe'nin ona kişisel bir kin beslediğini iddia eden müellifler bulunmaktadır. Bkz. (Akbulut, 2016: 182).

¹⁷ Araştırmacıların ihtilafa düştükleri bir başka konuda Cemel Savaşı'nın hemen öncesindeki gelişmelerle ilgilidir. Cevdet Paşa'nın çalışmasında her iki tarafın barış kararı almak üzere olduğu esnada bunu engelleyen bir grubun varlığından söz eder. Taraflar arasında barış söz konusu olduğu andan itibaren Hz. Osman'a karşı çıkmış olanların cezalandırılmaları muhtemeldi. Abdullah İbn-i Sebe'nin başını çektiği bu grup okların kendilerini gösterdiğinin farkına vararak kurtuluşlarını iki tarafın savaşmasında gördüler. Gece toplanıp aralarında verdikleri kararlar Ashab-ı Cemel'e saldırmışlar kimse ne olduğunu anlayamadan kendisini savaşın içinde bulmuştur. Fığlalı; eserinde Hz. Osman'ın katline iştirak edenlerin barış yapılmasından korkarak gece gizli bir toplantı yaptıklarından bahis eder. Fığlalı'nın şu cümleleri ise oldukça ilginçtir: "*Hz. Osman'a karşı girişilmiş faaliyetlerde, olayların sorumlusu olarak bir şahıs veya zümrenin ihdası meselesidir. Öyle görünüyor ki İslam tarihinin son derece üzücü ve manidar sayfalarını oluşturan bu müessif olayların bir tek sorumlusu vardı: Abdullah İbn-i Sebe*". Kutluay'ın 1959'da yayımlanan çalışmasında yapılan plandan yola çıkarak İbn-i Sebe'nin çok zeki ve ileri görüşlü bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır. İhtilalcileri kurtaracak yegâne yolun İbn-i Sebe'nin görüşü olduğunu ifade eder. Ancak birtakım araştırmacıların eserlerinde bu olayla ilgili bir hadise anlatılmadığı gibi İbn-i Sebe ismine dahi rastlamamaktayız bkz. (Onat ve Kutlu, 2016: 49-57; Sarıkaya, 2015: 56-58; Akbulut, 2016: 180-186).

taftar toplamak istemesinde ararlar. Onat ve Sönmez, Hz. Muaviye'nin bu politik tavrının arka planında tarihi Emevi-Haşimi mücadelesinin yattığı görüşündedirler. Onlar, tarafları Sıffin mücadelesine sürükleyen sebebin Hz. Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanının talebi perdesi arkasında gizlediği iktidar hırsında ararlar. Bilmen ise 2010'da yayımlanan yukarıda ismi geçen çalışmasında ise Onat ve Sönmez'in görüşlerine tamamen zıt ifadeler kullanılmıştır. Bilmen, Sıffin hadisesinin aslında bir içtihat farklılığından kaynaklandığını ve hakkın tecellisinin bir neticesi olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu savaşların Hz. Ali'nin şahsına münhasır olmadığına belki onun idaresi altında olan ihtilalci kuvvetlere karşı olduğunu belirtmiştir. Hz. Osman'ın katillerinin serbestçe gezip dolaştığını gören herkesin vicdanının sızladığını ayrıca dinin hükmünün de terk edilmiş olmasından dolayı Hz. Ali'ye muhaliflerin başta Hz. Muaviye olmak üzere sadece hükmi şer-inin icrası için böyle bir olaya kalkıştıklarını ve mesuliyetlerinin olmayacağı görüşündedir.

Sıffin Savaşı'nı sonlandıran *Tahkim hadisesi* ise İslam toplumunun içine düştüğü krizi önlemek için ortaya atılan bir yöntem olmasına rağmen durumu çözmek yerine daha da karışık bir hale sokmuştur (Demircan, 2013: 173). Hz. Ali'nin Tahkim'i kabul etmek zorunda kalması ise Hariciler denilen grubun Hz. Ali'den ayrılmasına neden olmuştur (Demircan, 2005: 51-58).

1.4. Mezheplerin Ortaya Çıkışı

Sıffin vakıasına son veren Tahkim hadisesinde yaşananlar¹⁸ zincirin halkadan kopmaya başladığı ilk basamaktır (Ayar, 2008: 83). Öztürk 2013'de yayımlanan "*Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*" adlı çalışmasında Hz. Muaviye taraftarlarının yenileceklerini anlamaları üzerine mızrakların uçlarına Kur'ân-ı Kerîm sayfalarını takarak Kur'ân'ın aralarında hakem olmasını istemelerinin neticesinde savaşın son bulduğunu belirtir. Hz. Ali ile Muaviye'nin tayin ettikleri hakemler bu siyasi krize son vermek için bir araya gelirler. Ancak problemleri daha da artıran bu görüşmeden sonra Hz. Ali'nin ordusundan çıkanlar anlamında Hariciler diye adlandırılacak olan grup Hz. Ali'ye "*Hüküm ancak Allah'ındır. Sen ise insanları hakem olarak kabul ettin*" diyerek başkaldırıp Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmışlardır (Fığlalı, 1971: 149; Cevded Paşa, 2013: 455;

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Önkal, 2003: 33-68).

Yahya, 2010: 253). Bu olaydan sonra Hariciler olarak isimlendirilen grup bağımsız bir şekilde davranarak kendilerine özgü mezhep ve görüşler geliştirmişlerdir.

Haricilerin ortaya çıkışının ardından kader konusunda yaşanan birtakım tartışmalar (Kurt, 2013: 31) Ma'bed el-Cuheni ile Gaylaned-Dımeşki öncülüğünde *Kaderiyye* adında bir fırkanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Ebu Hureyre, İbn-i Abbas gibi sahabeler onlardan uzaklaştıkları gibi kendinden sonrakilere de Kaderiyye mensuplarına selam vermemeleri, onların cenaze namazlarını kılmamaları ve hastalarını ziyaret etmemeleri tavsiyesinde bulunmuşlardı (Bağdadi, 2014: 18).

Hasan el-Basri zamanında ise kader ve el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn (iki yer arasında bir yer) konularında Vasil b. Atay ile (Mutezile'nin kurucularındandır) başlayan anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Amr b. Ubeyd b. Bab'da Vasil b. Ata'ya biat etti. Bunun üzerine Hasan el-Basri her ikisini de meclisinden uzaklaştırdı. Bu ikisine “fasığın ne mümin ne de kâfir” olduğunu iddia eden düşüncelerinden dolayı Mutezile denildi (Bağdadi, 2014: 18).

Bağdadi'nin 2014'de yayımlanan “*Mezhepler Arasındaki Farklar*” adlı çalışmasında Rafizîlerden (Şia'dan), Sebeiyye'nin Hz. Ali'ye biat edenler olduğu ifade edilmektedir. İçlerinden bir kısmı Hz. Ali'ye “sen ilahsın” dediklerinden dolayı Hz. Ali onlardan bir kısmını yaktırdığı gibi İbn-i Sebe'yi Medain dolaylarına sürgüne gönderdi. Bağdadi, “*Bu fırkaya biat edenler Ali'ye ilah dedikleri için İslam fırkalarından değildir*” der. Rafıza'nın Hz. Ali döneminden sonra dört kısma ayrıldığı görülmektedir. Bunlar *Zeydiyye*, *İmamiyye*, *Keysaniyye* ve *Gulat (Aşırılar)*. Bağdadi *Gulat*'ın bütün fırkalarının İslam'ın dışında olduğunu ancak *Zeydiyye* ve *İmamiyye* fırkalarının İslam fırkalarını olduğunu vurgulamaktadır.

Halife Me'mûn döneminde ise Batıniyye'nin daveti başlamış (Yörükan, 2009: 98) olsa da ortaya çıkışı Mücessime'den olan *Kerramiyye*'nin anlaşmazlığı meselesinde olmuştur. İslam topluluğu fırkalarından olmadığı gibi Mecusi fırkalarındandır. *Hamdan Kırmıt* ve *Abdullah b. Meymûn el- Kaddâh*'la taraftar toplamaya başlamıştır (Bağdadi, 2014: 19).

Ehl-i Sünnet olarak adlandırılan fırka ise Hicri ikinci asırdan itibaren belli bir varlık ve biçim kazanmıştır. Bunun en temel nedeni ise İslam düşünce tarihinin en

büyük fırkalarından olan *Mutezile, Mürcie ve Şia*'nın bu dönemde sistemleşmiş olmasıdır. İnanç alanında yaşanan farklılaşmalar Onat ve Sönmez'in ismi geçen çalışmalarında belirttikleri gibi "*Umumi Dini Hareket*" olarak adlandırılan düşünürlerin tahrikine sebep olmuştur. Ehl-i Sünnet'in doğuş sürecinde etkili olan ve ona zemin oluşturan "Mutedil Merkezi Zümre" olarak da adlandırılan bu kesim, Hz. Peygamberin (s.a.v.) ilk vahyi alışıyla başlayan tarihi akış içerisinde kendisini göstermiştir (Onat ve Sönmez, 2016: 345).

Yukarıda bilgi verdiğimiz bu fırkalarla birlikte aynı zaman diliminde daha pek çok sayıda itikadi mezhep ortaya çıkmıştır (Kurt, 2013: 31). Ancak Müslüman âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş olduğu için kesin bir rakam belirtmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Araştırmamızda başvurduğumuz eserlerde Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilen bir hadise dayanarak yetmiş üç sayısı ile bir sınırlama gayreti içinde olan âlimler var iken bu sayının çokluk belirtmek için kullanılmış olduğunu savunan bilim adamları da bulunmaktadır.

Bu nokta'dan hareketle 73 fırkanın isimleri İbn-i Kemal'in tasnifiyle şöyle zikredilmiştir¹⁹:

1- Haricilik: Ezârka, Cârudiyye, İbâdiyye, Sâlebiyye, Halkiyye, Kurretiyye, Kenziyye, Meymûniyye, Muhakkiyye, Ahniyye, Şemûhiyye ve Kurrâtiyye.

2- Rafizîler (Şiilik): Aleviyye, Bedeviyye, Şia, İshakiyye, Zeydiyye, Abbasiyye, İsmailiyye, Eyyânîyye (İmamiyye), Tenasubiyye, La'miyye, Raci'iyye, Mirâsiyye.

3- Kaderiyye: Hemriyye, Seneviyye, Kiyânîyye, Şeytaniyye, Şerikiyye, Rûveydiyye, Nâkişîyye, Mübriyye, Bâsıtîyye, Nazzamiyye, Mu'teziliyye, Vehmiyye.

4- Cebriyye: Muhtariyye, Efâiliyye, Mu'niyye, Merku'iyye, Nahhariyye, Müşabbiyye, Kısâiyye, Sâbekiyye, Hâlıkîyye, Harfiyye, Fikriyye, Hüsniyye.

5- Cehmiyye: Mu'attaliyye, Zanâdıkîyye, Lafziyye, Vâkaiyye, Mersiyye, Mahbiriyye, Mu'tazifiyye, Vâridiyye, Harfeniyye, Mahlukîyye, Gayriyye, Fâniyye.

¹⁹ İbn-i Kemal, *Risale fi Beyanil Fırka'l-İslamiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 3711, vr. 115a-116a.

6- Mürchie: Târikiyye, Sâibiyye, Müteşebbihe ve Haşeviyye.

Ehl-i Sünnet mezhebine tabii bazı araştırmacılar mezhepleri ve onların alt dallarını bu tablo altında toplayıp yetmiş üçüncü fırkanın, Sünnet ve Cemaat ehli olduğu görüşünü savunmuşlardır.

2. Ehl-i Sünnet İtikadı ve Osmanlı Zihin Dünyasındaki Önemi

Sözlükte “*manevi alanda çizilen yolu benimseyenler*” anlamında kullanılan Ehl-i Sünnet tamlaması “*Ehlü’s-sünne ve’l-cemaa*” ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Kavramın kendisinden de anlaşılacağı üzere sünnet ile ifade edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in İslam’ın temel konularını anlama ve benimseme tarzıdır. Cemaat kavramının tamlamaya verdiği anlamdan hareketle kastedilenin vahyin ilk muhatapları olan ashap olduğu anlaşılır (Yavuz, 1988: 525). Kavramın kaynağı ile ilgili her ne kadar farklı görüşler ortaya atılsa da araştırmacılar tarafından kabul edilen temel görüş Hz. Peygamber (s.a.v.)’den rivayet edilen *İftirak Hadisidir*. Hadisin çeşitli varyantlarından birisi şudur: “*İsrailoğulları 72 fırkaya bölündü. Benim ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan biri hariç hepsi ateştedir. Dediler ki; O tek kurtulan millet kimdir? Ben ve ashabımın buldukları şey üzere olandır.*” Bu Hadisten hareketle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ashabının yoluna uyanlar *Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat* olarak isimlendirilmişlerdir. (Keleş, 2006: 27).

Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat mezhebini tanımlayıp kavramın kökenine ışık tattuktan sonra cevaplamamız gereken diğer bir soru da Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu mezhebi niçin “*sağlam ve doğru olan inanç*” olarak tanımladıkları meselesidir. Bu noktada Ehl-i Sünnet âlimlerinden İmam-ı Rabbani (K.S.) *Mektubat* adlı eserinde oldukça teferruatlı bilgiler verilmektedir. İmam-ı Rabbani hazretleri iftirak hadisini Nisa suresinin yetmiş dokuzuncu ayetiyle (*Resulüme itaat eden elbette Allahü Teâla’ya itaat etmiştir*) ilişkilendirerek Resule itaatin Allah’a itaat olduğunu vurgulamıştır. Ona uymayan Allah’a isyan etmiş olur. Allah’a itaatin Resulüne itaatten başka olduğunu sananlar içinse yine Nisa suresinin yüz kırk dokuzuncu ayetinde (*Allahü Teala’nın yolu ile Resülünün yolunu birbirinden ayırmak istiyorlar. Senin söylediklerinin ba’zısına inanırsın, ba’zısına inanmayız diyorlar. İkisi arasında ayrı bir yol açmak istiyorlar. Bunlar, elbette kâfirlerdir*) mealen bunların kâfir oldukları bildirmektedir. İmam-ı Rabbani hazretleri ashabın yolundan gitmeyipte, Hz.

Peygamber'e (s.a.v.) uyduğunu söyleyenlerin ise itaat değil isyan etmiş olacaklarını bildirmektedir. Bu kimseler hakkında da Mücadele suresinin yüz on sekizinci ayetine (*Doğru bir şey yaptıklarını sanıyorlar. Biliniz ki onlar yalancı kâfirlerdir* işaret ederek onların kâfir olduklarını ifade eder (Işık, 2017: 127).

Ehl-i Sünnet âlimleri bu mezhebi “sağlam ve doğru olan inanç” olarak tanımlamış ve Sünni olanların ameli olarak dört mezhebe ayrıldıklarını belirtmişlerdir. Yine bu âlimler Ehl-i Sünnet'in “hak” olarak tanımladığı bu dört mezhepten (Hanefî, Şafi, Maliki, Hanbelî) birine bağlanmayanların küfür veya bidat ehli olacağını defaaten belirtmektedirler. Bu mesele ile ilgili İmam-ı Rabbani hazretlerinin iki yüz seksen altıncı mektubundaki kısımda ve Osmanlıların en meşhur fıkıh âlimlerinden olan İbn-i Abidin'in Tahtavi haşiyesinin Zebayih kısmında mesele ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verilmektedir (Bağdadi, 2014: 10). Ehl-i Sünnet'i bu bakış açısıyla yorumlamak Osmanlı Devleti'nin bu mezhebe bakışını daha kolay kavramamıza yardımcı olacağı gibi konunun anlaşılmasında işlevsel bir nitelik sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet mezhebine bakışını anlamamızı kolaylaştıracak diğer önemli bir merhale ise, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin süreç içerisinde farklı eğilimleri içerisinde barındıran, çoğulcu bir muhtevaya sahip olduğunun unutulmamasıdır. Kelami olarak Re'y Tarafları, Hadis taraftarları, Eş'ariler ve Maturidiler Fıkhi düşünce ekolleri olarak da Hanefilik, Şafilik, Malikilik, Hanbelilik gibi alt dallara ayrılrsa da Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir (Onat ve Sönmez, 2016:348).

Ehl-i Sünnet kavramını açıklığa kavuşturup biçim ve işlevselliğinin genel bir çerçevesini çizdikten sonra cevaplamamız gereken sorular Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet inancını nasıl benimsediği? Bu inanışı nereden aldığı? Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya da nasıl bir inanışın hâkim olduğu? gibi sorulardır. Her şeyden önce unutmamak gerekir ki Osmanlı Devleti gerek dini gerekse sosyal ve siyasi açıdan kendinden önceki Türk ve İslam devletlerinin mirasçısı olmuş, bu mirasa kendi sosyal ve siyasi yapısından kaynaklanan hususiyetleri de dâhil etmiştir. İşte tam bu noktada dikkat edilmesi gereken husus siyasi, dini ve kültürel mirasın en baskın rengi olan Sünnilik ve Sünniliğin Osmanlı Devleti'ne intikal sürecidir. Sünni devlet anlayışının ve uygulamasının Osmanlı Devleti'ne hangi yollarla intikal ettiğinin anlaşılabilmesi için Osmanlı'dan önceki İslam devletlerinin siyasi ve dini

anlayışlarına bakılması hatta bu anlayışın daha da gerilere götürülerek Türklerin Müslüman oluş şartlarına ve süreçlerine kadar uzatılması gereklidir. (Lekesiz, 1999: 80).

Türkler İslam'ı dokuzuncu yüzyıldan itibaren benimsemişlerdir. Karahanlılar ile birlikte ilk Müslüman Türk devletinin tarih sahnesine çıkışı İslam'ı, Türkler için adeta etle tırnak misali vazgeçilmez kılmıştır. Bu tarihten sonra İslamiyet giderek bütün Türk devletlerinde tek din haline gelmiştir (Dursun, 1992;132). Pek çok bakımdan Osmanlıların kökeninde bulduğumuz Büyük Selçuklular ise 11. yüzyılının ikinci çeyreğinde *Maveraünnehir* bölgesinde, *Sünni İslam'ı* benimsemiştir (Ocak, 1990: 191). Bu durum hem Sünni İslam anlayışı için hem de Türk tarihi için büyük bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Türk siyasal himayesinde yaşamaya başlayan Sünni İslam çok güçlü bir siyasal destek kazanarak öteki mezhepler arasında ön plana çıkmış ve tek güç haline gelmiştir (Köprülü, 2012: 30). Bu nokta o kadar önemlidir ki, yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil genellikle bütün Türk devletlerinde merkezi yönetim ve halk kesiminin İslami yorum ve inançları hatta siyasal iktidarın politikalarının büyük çoğunlukla bu şartların altında yattığı düşünülmektedir. Ancak bu noktanın yeterince aydınlatılmaması bizi kesin ve net ifadelerden uzak tutmaktadır (Ocak, 2014: 91).

Selçukluların İslam dünyasında siyasi üstünlüğü ele geçirmeleri, "Ehl-i Sünnet" in varlığı için en büyük tehlikeyi oluşturan "*Bâtıniliğe*" karşı muazzam bir gücün ortaya çıkması anlamına geliyordu. Zira Bâtınlık, Ehl-i Sünnet mezhebine zıt ve onun bütünlüğünü tehdit eden görüşler taşımaktaydı. İşte Selçuklu Devleti Bâtınlığın bünyesinde taşıdığı bu büyük tehlike karşısında medreseler kurma yolunu tercih ederek Ehl-i Sünnet inancını kuvvetlendirmek ve bu tehlikeyi bertaraf etme yolunu seçmiştir (Lekesiz, 1989: 10).

Bu durum ise Osmanlı Devleti'ndeki yönetim ulema anlayışının hangi gelenekten tevarüs edildiğini göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Nizamülmülk'ün açtığı İslam dünyasının belkide en önemli medreselerinde Gazzali gibi en ünlü âlimleri yazdıkları eserlerle Müslümanları ve onun koruyucusu olan devletleri tehlikeli fikir akımlarından korumak adına mücadele etmişlerdir. Bu tarihi olgunun Osmanlı Devleti'ne intikal eden miras içerisinde iki önemli yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türklerin Sünniliği devletin resmi mezhebi olarak

benimseyip her türlü tehdit ve tehlikeli görüşleri doğrudan devlete ve nizama yönelik uygulamalar olarak algılamalarıdır. İkincisi ise devletin resmi olarak benimsediği bu dini görüşün ulema tarafından desteklenmesidir. Bu iki önemli yön dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde bu durum teorik meşruiyet temellerinin ortaya konması ve toplumda oluşacak herhangi bir inanç kaymasının önüne geçilmesini sağlayacak bir sübap işlevi görecektir (Lekesiz, 1999: 80). Selçuklu Devletinde Nizamiye medreselerinin ve Gazzalilerin üstlendiği bu rol; Osmanlı Devleti'nde medreseler, İbn-i Kemal ve Ebussuûd Efendi gibi yaşadıkları devirlerde Sünniliğin savunucusu önde gelen temsilcileri olan ulema tarafından yerine getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'e verdiği önemi anlamanın ön koşulu Ehl-i Sünnet'in Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulmadan önce geçirdiği gelişim evrelerini çok iyi analiz etmekle mümkün görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'i tehdit eden en küçük bir hareket karşısında verdiği tepkinin altında yatan en önemli nedenin de bu olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin köklerinde bulduğumuz Selçuklu Devleti'nin Ehl-i Sünnet'e bakışı ve bu süreçte geçirdiği tüm evreler dikkatle irdelenmelidir.

Tüm bu noktalardan sonra Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya da nasıl bir inanışın hâkim olduğu, Ehl-i Sünnet'in Osmanlı Devleti'nde nasıl ve kimler aracılığıyla taşındığı, bu inanç sisteminin hangi kanallar aracılığıyla halka aktarıldığı ve nasıl devletin resmi ideolojisi haline geldiği, Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet konusunda neden bu kadar tavizsiz olduğu? gibi sorular akla gelmektedir.

Anadolu Selçukluların varisi konumunda bulunan Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere, Anadolu sahasında ekseriyeti Müslüman Türklerden oluşan topluluklar üzerinde hüküm süren Danişmentliler, Saltuklular, Mengücekliler ve Artuklular'ın da dini siyasetlerinin temeli Sünniliktir. Bu devletlerin hüküm sürdükleri sahada Anadolu'nun büyük bir kısmında Hanefi mezhebine mensup insanlar yaşamaktaydı. Bu şu anlama gelmektedir ki, Osmanlıların ortaya çıkışlarından önce hâkimiyet kuracakları sahada Sünnilik ve onun alt kolu olan Hanefilik yaygındı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında yukarıda sayılan devletlerin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin köklerinde bulduğumuz Anadolu Selçuklu Devleti ve diğer devletlerin bakiyesi durumundaki ilim adamlarının uçlarda yeni yeni hayat bulmaya başlayan Osmanlı Devleti'ne geldikleri bilinmektedir (Dursun, 1989: 170). Ehl-i Sünnet'in

Osmanlı Devleti'nde nasıl ve kimler aracılığıyla te'sis edildiği sorusunun cevabı da burada yatmaktadır. Osmanlı Devleti gerek hukuki problemleri halletmek gerekse kadı ihtiyacını karşılamak için medreselerin daha mezun vermediği bir dönemde, zikredilen ilim adamları vasıtasıyla temin edildiği çok iyi bilinmektedir (Lekesiz, 1989: 10).

Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'i ve onun amelde mezheplerinden birisi olan Hanefiliği neden tercih ettiği sorusuna verilecek ilk yanıt, Müslüman-Türk devletlerinin mirası olması ve bu mirasın Osmanlılara intikali sebebiyle olduğunu söyleyebiliriz. Bu mirasın Osmanlı Devleti'nin köklerinde bulduğumuz Selçuklu Devleti ve öncüleri Türk-İslam Devletleri kanalıyla Osmanlı Devleti'ne intikal ettiğini söyleyebiliriz (Yazıcıoğlu, 2002: 192). Diğer bir neden ise Ehl-i Sünnet'in yaklaşık üç yüz yıldır gelişen ve kurumsallaşan yapısına, zamanına göre hayli sistematik ve ileri derecede bir hukuk düzenine ve epeyce işlenmiş yazılı bir teolojiye sahip olması, kısacası bir Müslüman devletin ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecek bir potansiyele sahip olmasıdır. Üçüncü önemli bir nedende Müslümanlığı yeni kabul etmiş Türk devletlerinin, büyük bir çoğunluğunun Sünni Müslümanlığa mensup diğer İslam devletleri arasında ve özellikle Abbasi Hilafeti nezdinde saygınlık kazanma ve meşrû bir hak elde etme amacıyla olabileceğidir. Buraya kadar ki tespitlerimiz Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'i tercih etme nedenlerine bir nebze olsa ışık tutmuştur. Burada cevap vermemiz gereken önemli bir mesele de Osmanlı Devleti'nin Sünni İslam'ın önemli inanç mezhepleri olan Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik gibi fihhi mezhepleri değil de niçin Hanefiliği tercih ettiği sorusudur (Ocak, 2013: 43).

Bu mesele Osmanlı Devleti'nde de birçok kez sorgulanmış hatta bazı kimseler tarafından İbn-i Kemal'e müracaat edilerek İmam Ebu Hanife ve mezhebinin İmam Şafii ve mezhebinden ne kadar üstün olduğunu, devletin ve milletin Hanefi mezhebini uygulamaya ne kadar muhtaç olduğunu bilimsel olarak gösteren bir eser yazmasındahi rica etmişlerdir. İbn-i Kemal'de bunun üzerine "*Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefi ala Gayrihi*" adlı bir risale kaleme almış ve giriş bölümünde bu risaleyi Hanefi mezhebine tam bağlı kimseler için kaleme aldığını ifade etmiştir²⁰. İbn-i Kemal'in bu

²⁰ Hanefi mezhebi taklit edilmediği takdirde insanların; temizlik, ibadet, yiyecek, giyecek, evlenme, boşanma, alış veriş, yargı ve yönetim gibi hayatın bütün alanlarında sıkıntı doğacağını ve birçok hususta farkında olmadan küfre düşüleceğine işaret eder. Eğer Hanefi mezhebi olmazsa namaz, oruç,

risaleyi Ebu Hanife'nin mezhebinin, İmam Şafii'nin mezhebine ne kadar üstün olduğunu ifade etmek için yazsa da Ehl-i Sünnet'in ve onun alt başlığı olan Hanefiliğin Osmanlı Devleti için neden önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Hızır Bey'in oğlu Müfti Paşa Ahmed tarafından Sultan II. Bayezid'e ithaf edilen “*Tahkiku'l-esrar*” adlı eser de yine Hanefilik vurgusunun Osmanlı Devleti için neden önemli olduğu gösteren bir başka eserdir²¹. Ebu Hanife ve Hanefiliğin faziletlerini anlatan bir diğer eserinde Ahmed b. Ali el-Mekki tarafından kaleme alınıp Sultan I. Süleyman'a ithaf etmiş olması bu eğilimin sonraki süreçlerde sürdüğünü göstermektedir. Kaleme alınan her iki metinde de Hanefiliğin idareye “mutlak otorite” fırsatı sunduğunu belirtmemizde fayda bulunmaktadır.

Ebu Hanife imajının Osmanlı toplumunda nasıl karşılık bulduğu meselesi de konu ile ilgili araştırmalarımıza ışık tutacaktır. *Fıkhu'l-ekber'e* 1676 yılında yapılan bir şerh ve tercümesinin giriş bölümündeki ifadeler ise Ebu Hanife imajının çizilmesi bakımından oldukça önemlidir²².

zekât ve hac gibi amellerden birini kasten ya da hata ile terk eden kimsenin kendisi kâfir, hanımı boş, birliktelikleri zina, haccı ve cihadı da batıl olur. Aynı şekilde şahitlerden aradığı şartlardan dolayı, ‘şirketü’s-sanayi’ i kuran ve ücret alan iş yeri sahiplerinin şahitliği ile yapılan nikâh sözleşmesi geçerli olmaz. Dolayısıyla yargı sistemi işlemez hale gelip, insanların hak ve hukukları zayi olur. Yine hamamlarda temizlenilmez, ancak zaruret durumu hariç Mısır’da tezek ve benzerlerinin yakıldığı fırınlarda pişirilen ekmek yenmez. Sultan büyük günah işlediğinde yahut küçük günaha ısrar ettiğinde azledilir, bu da ülkede kargaşaya sebep olur. İbn-i Kemal bütün bu örneklerle rağmen Ebû Hanife'nin üstünlüklerini kabul etmeyenleri aydınlığa karşı gözlerini kapayıp sabahın gelmesinden şüphe ederek teselli bulan kimselere benzetir. Ona yapılan haksızlık, Sultan Nu'man için saray yapan, sonra daha güzelini yapması için öldürülen Sinnimar'a yapılan haksızlık gibidir der.”(Öge, 2011: 326).

²¹ Müfti Paşa eserinde Ebu Hanife'nin içtihadının niçin diğerlerine tercih edilmesi gerektiğini iman, temizlik, teyemmüm, namaz, oruç, zekât, alışveriş gibi konular üzerinden de tespit etmeye çalışmaktadır. Bu noktada dikkat çeken hususlardan birisi gizli şahit uygulamasıdır. Müfti Paşa, bir hâkimin gizli şahidin şahitliğini esas alarak verdiği hükmün Ebu Hanife'ye göre geçerli ve uygulanabilir olduğunu, buna karşın Şafii'ye göre uygulanabilir olmadığını belirtmektedir. Müfti Paşa “Eğer Ebu Hanife'nin mezhebi olmasaydı özellikle asrımızdaki muhakematın çoğu geçersiz olurdu.” demektedir. Belki de bu örneklerden başka bir başka dikkat çeken örnekte sultanın büyük günah işlemesi durumunda azledilip azledilemeyeceği meselesidir. Buna göre büyük bir günah işleyen ve küçük bir günaha ısrar eden bir sultan, Ebu Hanife'ye göre azledilemezken Şafi buna cevaz vermemektedir. Müfti Paşa, Şafii'nin durumunun kabul edilmesi durumunda bunun bir kargaşaya yol açacağına, zira böyle bir durumda İslam dünyasında çok sayıda sultanın azledilmesi gerektiğini belirtmektedir (Kalaycı, 2016: 25).

²² “Bundan sonra ma'lûm ola ki bu risaleyi İmam-ı Azam rahmetu'llahi te'lif idüüb adını fıkhı ekber kodı. Bu risale ma'nada tuhfetü'n-nebi ve hidayetü'r-resuli'l-'arabidür; kim ki bunu hüfz idüüb ma'nasına i'tikad itse anın imanı ve i'tikadı ashab-ı 'izam ve tabi'n-i kiram ve evliya'ullah ve meşayih ve 'ubbad ve mücahidin fi sebili'llah imanı gibi olur. Her kim ki i'tikadı bu kitabda yazılana muhalif olsa anın imanı ehl-i heva imanı gibi olur. Anlar hud cümle ehl-i cehennemdedürler, zira resul-i ekrem nebiyy-i mükerrem salla'llahu aleyhi ve sellem buyurdıki 'setefteriku ümmeti 'ala selasetin ve seb'ine fırkatın küllühüm fi'n-nar illa fırkatın vahideten ve hiye ma ene 'aleyhi ve ashabi'. Ma'na-i hadis-i şerif budur ki benüm ümmetüm adına olanlar yetmiş üç bölük olur, cümlesicehennem ateşine girürler illa ki bir bölük ehl-i cennet olur, ol bir bölük şol kimesnelerdür ki anların itikadları benüm al-i ashabımın i'tikadı üzerine ola. Bu kitab ni'amü'l-ma'ide resulu'llah 'aleyhi's-salatü ve's-selam ve al-i kiram ve ashab-ı

Osmanlı'da Ebu Hanife'nin önemini yansıtan bir diğer eserde Taşköprülüzade'nin *Mevzuatu'l-Ulum* adlı eseridir. Taşköprizade eserinde ilk olarak Ebu Hanife'nin diğer mezhep imamlarına karşı üstünlüğü meselesini ele alır. Bu mesele de müellif Ebu Hanife'nin hicri 80 yılında doğmuş olduğunu, buna karşın İmam Malik'in hicri 95'te ve Şafii'nin ise Ebu Hanife'nin vefat ettiği gün doğmuş olduğunu söyleyerek yaş itibarıyla diğer imamlardan önce geldiğini ifade eder. Müellife göre diğer bir üstünlük sebebi ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat isim vererek Ebu Hanife'nin gelişini müjdelemesi meselesidir. Taşköprülüzade mesele hakkında hadis olarak şu ifadeleri nakleder: “*Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki; Yakında benim ümmetimde bir adam olsa gerektir ki, ona Ebu Hanife derler, ol benim ümmetimin siracıdır ve bir rivayette ismi Numan deyu ziyade olunmuştur (...), ona Numan b. Sabit derler, künyesi Ebu Hanife olur, Hak Teâlâ'nın dinini ve benim sünnetimi ihya eder.*” şeklinde nakledilmiştir. Bu hadisler mevzuat literatüründe zikredilmiştir (Akgündüz, 2012: 348).

Müellif bu rivayetlerle ilgili ihtilaflar olduğunu belirtse de hepsinin ortak noktasının Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Ebu Hanife'nin gelişini ve üstünlüğünü haber vermiş olmasıdır. Üçüncü bir sebep olarak da mezhep imamları arasında *tabiin* neslinden olma özelliğinin yalnızca Ebu Hanife'ye ait olmasıdır. Son olarak da İmam Şafii'nin hocaları seksen civarındayken Ebu Hanife'nin hocalarının sayısının dört bin civarında olduğunu söylemiş ve bunun bir fazilet olduğunu belirtmektedir (Akgündüz, 2012: 348). Gerek Fıkhü'l-Ekber'in şerhi gerekse Taşköprizade'nin eseri Osmanlı toplumunun bakışıyla Ebu Hanife imajını yansıtmaya bakıldığında önemli ipuçları vermektedir. Her iki eserinde on altıncı yüzyılda kaleme alınması dikkatimizi çeken bir başka noktadır. Osmanlı XVI. yüzyılı, Hanefiliğin devlet nezdinde daha da kıymet kazandığı bir zaman dilimi olarak düşünüldüğünde bahsedilen eserlerin mahiyeti daha anlaşılır bir hal almaktadır.

Üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer nokta cevabını aradığımız yukarıdaki soruların Osmanlı tarih yazarları ve eserlerine nasıl yansıdığıdır. Bunun

'izam i'tikadların beyan ider. Ve'l-hâsıl gökten enbiya nazil olan kitablardan sonra dünya da bundan ahsen belki bundan efdal ve elzem kitab yoktur. Bu kitabın bir adı tuhfetü'n-nebidür ve bir adı sa'adet-i dünya ve ahiretdür. Bu kitabı yazup Türki lisan ile şerh itdüm ki 'Arabi bilmeyenler fa'idelene' (Kalaycı, 2016: 39).

tespit edilmesi Ehl-i Sünnetin Osmanlı Devleti için ne ifade ettiğini gerek ulema ve gerekse padişahların Ehl-i Sünnet konusunda neden tavizsiz olduklarını anlamamıza yardımcı olacaktır. Lütfi Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde her asrın başında dini ihya eden bir müceddidin gelmesi ile ilgili sözleri bu noktada dikkat çekicidir²³. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın bu bölümünde her asrın başında Ehl-i Sünnet inancını müdafaa eden ve yenileyen birer büyük hükümdarın mevcudiyetini iddia eder. Birinci asırdan başlayarak yedinci asra kadar bu büyük hükümdarın adlarından ve dönemlerinin özellikleri hakkında kısa kısa bilgiler verir. Yedinci asırda bu görevi ihya eden Osman Gazi'dir. Osman Gazi tüm bu zulümlerden Müslümanları kurtarandır. Sekizinci asırda Sultan Mehmed İslam dinini yeniden ihya etmiştir. Timurlenk, İslam memleketlerindeki bidatleri ortadan kaldırmıştır. Dokuzuncu asırda ise Sultan Selim İslam'ı ve Rasulullah'ın sünnetini ihya etmiştir (Güneş, 2005: 29). Tursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l-Feth* adlı eserindeki padişah ve padişahlık kurumu ile ilgili tarifi de konumuz açısından önem kazanmaktadır. Tursun Bey'in padişah ve unvanı hakkında *Tarih-i Ebu'l-Feth*'de şunları aktarır: *Allah Müslüman toplumlar başsız kalıp perişan olmasınlar diye padişahları yaratmış, onları insanları yönetmekle görevlendirmiştir. Bu yüzden padişahlar "Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir", unvanları semadan inmiştir* (Ocak, 2015:189). Bu yüzden Osmanlı padişahları kendilerine Hz. Peygamber (s.a.v.)'in halefî, Müslümanların önderi, sapkınlığa karşı İslam'ın savunucuları ve Ehl-i Sünnet'i sürdüren ve ikame eden kişi sıfatıyla da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine nail olma gibi bir özellik kazandırmışlardır. Bu ise onlara yalnızca İslam dünyasındaki siyasal hâkimiyet çevrelerinde değil, kamuoyunca da büyük bir kabule mazhar olmak gibi meşru zemin hazırlamıştır (Ocak, 2014: 100).

Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet konusunda bu derece tavizsiz yapan bir başka neden de 16. yüzyılın ilk yarısında militan bir Şii propagandayla Osmanlı topraklarında ve bazı tarikatlar içinde kümelenmeye başlayan Şii-Safevi Devleti'nin

²³ "Ve bu re's-i miyeler Rasûlun -salla'llahü'aleyhi ve sellem- hadisi ile bilinmiştir ki buyurmuştur: "İnnâllâhe yeb'asu lihaze'l-ümmeti 'ala re'si miye külli senete men yüceddidü ve lehâ diniha" Miye-i ulâda din yenilenmesin Rasululah-salla'llâhü' aleyhi ve sellem-itmişlerdir." İkinci yüzde 'Ömer bin 'abdu'l-'aziz yenileyüptür. ...Üçüncü yüzün başında yenileyen 'Osman Gazi idi kim, zira ol zamanda Cengiziler hurûcî ile ve galebesi ile İslam dinin bir mertebede zaif itmişlerdi ki ta'bire kâbil değildir. Hatta tevarihler de mezkûrdur ki Cengiz Han zuhurundan 'Osman Gazi beglendiği zemâne gelince değin kâfir Moğollar her iklimde Müslümanlar üzerine galib olmuşlardı. Şehirlerde ve kasabada ve köylerde ve mescidlere mükâbil puthâneler ve yollarla yüce yerlerde oyuklar üzerine putlar düzüp tapu kıralard." (Atik, 2001: 82).

faaliyetleridir (Dalkıran, 1997: 81). Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu'da dalgalanmalara sebep olan bu hareket kısmen bastırıldıktan sonra Osmanlı yönetimi Ehl-i Sünnet'e ve Hanefiliğe büyük önem vererek bir katılışma ve içine kapanma sürecine girmiştir. Bu katılışma ve içine kapanma sürecini yalnızca Şii-Safevi Devleti'ne ve onun politikalarına bağlayamayız. Zikredilen tarih sürecinde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal zorluklara karşı yöneticiler bir takım tedbirler alma yoluna gittiler. Ulema ve dini sorumlular ise belli başlı sebepleri ve medrese öğrencilerinin ayaklanmaları gibi nedenleri dini duyguların zayıflaması sonucu ortaya çıktığını savundular (Yazıcıoğlu: 2002, 192).

Ortaya çıkan tüm bu hadiseler Osmanlı nizam-ı âleminin bozulması ya da bozulmak üzere olması anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti ise bekasını nizam-ı âlemlle ilişkili görmüş bu yüzden hangi şahıs ve çevrelerden gelirse gelsin hangi maksatlarla olursa olsun, merkezi otoriteye rakip olacak, onu sarsacak mevcut düzeni bozacak her türlü eğilimi ve eylemi bastırmaya yönelir ve onu ortadan kaldırıncaya kadar mücadele ederdi (Ocak: 2014, 97). Burada unutulmaması gereken bir noktada tehlikenin bu kez Osmanlı dini anlayışı üzerine olması, onu Sünnilik noktasında bu derece katılaştırıcı ve tavizsizleştirici asıl neden olduğudur.

2.1. Osmanlı Medreselerinin Beslendiği Kaynaklar ve Dini İdeolojinin Oluşmasındaki Rolü

İslam tarihi boyunca eğitim kurumlarının genel adı olan medrese, sözlükte “*okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek*” anlamlarına gelen ders (d-r-s) kökünden gelen bir mekân ismidir. Bazı kayıtlardan hareketle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Medine'de bu tür bir mekânın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda hadisler üzerinde yapılan incelemelerde ders ve tedarüs kelimelerine rastlandığı halde medrese kelimesine rastlamaması bu mekânların ilk devirlerde medrese olarak isimlendirilmediğini göstermektedir. Ancak araştırmacılar, bir eğitim ve öğretim kurumu olarak da görev yapan Mescid-i Nebevi'yi ve orada bulunan Suffe'yi medreselerin ilk modeli olarak kabul etmektedirler (Bozkurt, 1988: 323-324).

İlk medresenin ne zaman inşa edildiği konusu her ne kadar muallâk olsa da İslam âleminde medrese geleneğinin, X. yüzyılda Fatımilerin İsmaili öğretisinin propagandasını yaymak amacıyla açtıkları Kahire'deki *el-Ezher* medresesiyle başlayıp

Büyük Selçuklularla birlikte gelişme gösterdiği kabul edilmektedir. Bâtınilerin İslam dünyasına yönelik yıkıcı ve militan faaliyetleri karşısında Nizamiye medreseleri açılarak Fatimi-Şii faaliyetlerine son verilmek istenmiştir (Ocak, 2013: 60). X. ve XI. asırlarda güç kazandığı görülen Şiilik ve Mutezile fikirleri yine Nizamiye medreselerinde yetişen Sünni âlimler vasıtasıyla geri püskürtülmüştür. Böylelikle hem Sünni İslam, Bâtını akımlara karşı korunmuş hem de devletin bütünlüğü koruma altına alınmıştır (Ocak, 2002:132-133).

Selçuklu medreselerinin gördüğü bu fonksiyon pek az değişiklikle Osmanlı medreselerinde intikal etmiştir. Bunun en önemli göstergesi, Selçuklu medreselerinde okutulan derslerin ve ders kitaplarının büyük bir kısmının, ilk dönem Osmanlı uleması tarafından şerh ve haşiyecilik yoluyla işlenerek bu geleneğin Osmanlı medreselerine taşınmış olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlıların, bilhassa Anadolu Selçuklularının medrese geleneğinden etkilenmiş oldukları göz önüne alındığında Osmanlı medreselerinin ilmi zihniyetinin anlaşılması, Selçuklu medreselerinde okutulan derslerin tespit edilmesiyle konuyu açığa çıkarmak mümkündür (Lekesiz, 1989: 14-15).

Selçuklu medreselerinin ilmi zihniyetinin açıklanması da bu medreselerde okutulan derslerin tespit edilmesiyle mümkündür. Bu noktadan hareketle Selçuklu medreselerinde Kur'an İlimleri, Hadis, Şafî Fıkhı, Usul, Eş'arî Kelâmı, Hilaf, Feraiz, Arapça, gibi İslami ilimlerin yanı sıra müspet ilimlere de yer verildiği gözlenmiştir (Koroğlu, 2006: 57).

Görüldüğü üzere Selçuklu medreselerinde Hanefi Eş'ari ve Şafii-Eş'ari anlayışla kitaplar kaleme alınmış, medreselerde bu doğrultu da eğitim-öğretim faaliyetleri sürdürülmüştür. Ancak Osmanlı'nın mezhep kabulü Maturidi-Hanefi çizgidedir. Bu mirasın Osmanlı'ya intikaliyle beraber ilk dönemlerde Matürilik söylemde kalmış ve gelişimini Eş'ariliğin gölgesinde sürdürebilmiştir. Medreselerde Türkistanlı âlimlerin klasik kelimeler ve Matüridi'nin fikirlerine doğrudan değil de, dolaylı olarak isimleri zikredilmiş ya da şerh yoluyla istifade edilmeye çalışılmıştır. Ömer Neseî'nin *Akaid* adlı eserine *Taftazani* tarafından yazılan şerh bu türden bir kitaptır. Osmanlı'da Matüridilik ilk iki yüzyıl boyunca bu eklektik metinler yoluyla gelişimini sürdürebilmiştir. Bu noktadan hareketle Osmanlı Devleti itikatta Matüridi anlayışı benimsemiş ancak Şii doktriniyle mücadelede Eş'ari yöntemini

kullanmıştır. Bu gelenek Nizamiye medreselerinde eğitim görmüş Taftazani ve Cürcani vasıtasıyla Osmanlı medreselerine aktarılmıştır. Ancak bu bütün bir Osmanlı tarihi boyunca aynı seyirde devam etmemiştir. XV. asırdan itibaren Şii-Sünni çekişmesinde Eş'ariliğin zafer kazandıracak teolojik bir özgünlüğünün olmayışı bu seyrin aynı şekilde ilerlememiş olmasının en önemli nedenidir. Eş'ariliğin yapısında taşıdığı Sufi bilgi kuramının, Batini yorumlara öncelik verışı Osmanlı'yı Şiiliğe karşı muhalefet olmaktan çok Şia'ya destek veren bir mahiyet sağlamaktaydı (Sönmez, 2011:152-153). Bu doğrultuda Şii-Safevi mücadelesinde Hanefi reddiye mantığı üzerinden Şiiliğe ve onun tüm varyantlarına gerekli cevaplar verilmiştir. Bu reddiyelerde Hanefi fetva literatürünün yoğun olarak kullanılması Hanefi-Matüridi kimliğini ön plana çıkarmıştır (Kalaycı, 2016: 10-11).

Osmanlı medreselerinin hangi gelenekten ve nasıl tevarüs ettiği meselesine değindikten sonra cevap aramamız gereken bir diğer nokta Osmanlı medreselerinde hangi derslerin okutulduğu ve bunların beslendikleri kaynakların tespit edilmesidir. Osmanlı medreselerinde okutulan dersler akli ve nakli olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Klasik tasnifler doğrultusunda nakli ilimler Kasıt, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid ve bu ilimlerin usulleri hakkında malumatları içermektedir. Akli ilimleri ise İlm-i Hikmet, Mantık, Kelam, Belagat, Hey'et ve Hendese başlıkları altında toplayabiliriz. Bu dersler içerisinde İslam'ın iki temel kaynağı konumunda olan Hadis ve Tefsir dersleri bu eğitimin temel taşları olarak görülmektedir (Lekesiz, 1989: 40). Diğer dersler bu iki dersin yardımcıları pozisyonunda olup alet ilimleri diye adlandırılmıştır.

Tefsir ilminde Osmanlı medreselerinde en çok okunan eserler Nasreddin Abdullah b. Ömer el-Beyzavi'nin, *Kadı Beyzavi (Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil)*'si Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zamahşeri'nin, *Keşşaf Tefsiri* olarak bilinen (*el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil*) adlı eserleridir (Uzunçarşılı, 2014: 28). Kur'an'dan sonra İslam'ın en önemli kaynaklarından olan Hadis ilminde bilhassa "Kütüb-i Sitte" olarak adlandırılan altı hadis müellifi (Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünnen-i Nesai, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i İbn-i Mace) esas alınmaktadır. Yine bununla birlikte İmam Hüseyin b. Mesut Begavi'nin *Mesabihu's-Sünne* ya da *Mişkat* adlı eseri hadis alanında ki temel öğretim kitapları arasında sayılmaktadır. Medreselerin hemen hemen hepsinde okutulan diğer bir ilim

ise fıkhıdır. Helal ve haram gibi konuları içerdiğinden en şerefli ve en üstün ilim dalı olarak sayılmaktadır. Bu alanda okutulan kitapların başlıcaları Ali b. Ebubekir Merginani'nin *el-Hidaye ve Burhanü's-Şeria Mahmud'un el-Vikâye* adlı eserleridir. Her iki eserde de dikkat çeken husus bu eserlere Osmanlı uleması tarafından şerh ve haşiyeler yapılmış olmasıdır. Kuduri'nin *Muhtasaru'l- Kuduri'si*, Siracüdin b. Abdürreşid es-Secâvend'in *Feraizü's-Secavend'i*, Taftaza'nın şerh yoluyla kaleme aldığı *Telvih'i* ve yine bu esere haşiye yazan Seyyid Şerif Cürcani ve ilk Osmanlı müderrislerinden pek çok ulema zikredilebilir (Uzunçarşılı, 2014: 28). Fıkıh usulüne dair eserler kaleme alan Nesefi'nin *Menarü'l-Envar* isimli eseri de yine bu alanda yazılmış en önemli eserler arasındadır.

Akaid dersinde Osmanlı medreselerinde okutulan eserler de yine İslam dünyasında en çok rağbet gören kitaplardır. Aduddin el-İci'nin *Akaidü'l Adûdiyye* adlı eserine pek çok şerh yapılarak medreselerde okutulmuştur. Bu eserden şerh yoluyla faydalananlar arasında Şerif Cürcani, Alaaddin Tûsi ve Molla Hüsrev'in şerhleri oldukça ünlüdür. Kelam ilminde ise Nasüriddin Tusi'nin *Tecridü'l-Kelam'ı*, Abdullah b. Ömer Beyzavi'nin *Tevaliü'l-Envar'ı*, Aduddin el-İci'nin *el- Mevâkıf* adlı kitapları oldukça rağbet görmüştür. Seyyid Şerif Cürcani ve Osmanlı uleması, ismi zikredilen her üç esere de şerh ve haşiye yaparak bu eserlerden Osmanlı medreselerinde oldukça istifade etmişlerdir. Belagat ilminde Sekkaki'nin *Mifhatü'l-Ulûm'u*, Abdurrahman el-Kazvini'nin *Telhisü'l-Miftah'ı* ve bunların şerhleri okutulmaktaydı.

Mantık ilminde Ömer el-Ehberi'nin *İsaguci'si*, Ömer b. Ali Kazvini'nin *Şemsiyyesi*, Ş. Nureddin Muhammed'in *el-Gurra fi'l-Mantık'ı* ve Ebubekir Ermevi'nin *Metâliü'l-Envar* adlı eserleri okutulmaktaydı. Hey'et ilminde en çok tercih edilen eserler arasında Muhammed Çağmını'nın *el-Mulahhas'ı* ve Kadızade-i Rumi'nin bu esere yaptığı şerhler okutulmaktaydı. Hendese ilminde Mehmed Semenkandi'nin *Eşkalü't-Te'sis'i*, Gıyasüddin Mahmud el-Kaşi'nin *Usul-i Hendese'si* ve Kadızade-i Rumi'nin *Risale-i fi İstihrac-i Ceyb-i Derecetü'n-Vahide âlâ Kavâid-i Hendese* adlı eserleri şerhleriyle beraber okutulan eserlerdendi.

Alet ilimlerinde arasında zikredilen Arapça, Osmanlı medreselerinde Sarf ve Nahiv olmak üzere iki ana bölüm üzerinden öğretilmekteydi. Kelime türleri ve fiil çekimlerinin öğretildiği sarf derslerinde en meşhur kitaplar *Emsile*, *Bina*, *Maksud*, *İzzi* ve *Merah*'tır. Bunlardan *Emsile*, *Bina* ve *Maksud*'un yazarı bilinmemekle birlikte

Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca okutulmuş ve birçok şerh yapılmıştır. Yine bu alanda Molla Şemseddin Fenari'nin *Esasü't-Tasrif*'i İbn-i Hacıb'in *eş-Şafiye*'si, İbrahim Zincani'nin *el-İzzi*'si, İmam A'zam Ebu Hanefi'ye ve Şeyh Bedreddin'e nisbet edilen *el-Maksud* ve Ali b. Mes'ud'un *Merahü'l-Ervah* adlı eserleri okutulmaktaydı (Hızlı, 2008: 34-35). Arapçanın cümle yapısı ve kuruluşu gibi konuların anlatıldığı Nahiv ilminde okutulan kitaplar ise *Avamil*, *İzhar* ve *Kafiye*'dir. Abdullah Tai'nin *el-Elfiye fi'n-Nahv*'ı, Şeyh Abdülkadir'in *el-Avamil*'i, Ebu Amr Osman b. Ömer'in *Kafiyesi*, Şeyh Abdullah Yusuf'un *Şuzurü'z-Zeheb*, *Katrü'n-Neda*, *el-Muğni* ve *el-İ'rab'an Kavaidi'l-İrab* adlı eserler okutulmaktaydı (Lekesiz, 1989: 42-43).

Yukarıda isimlerini verdiğimiz eserleri medreselerde okutulan müelliflerin büyük bir kısmının XIII. yüzyılda hatta bir kısmının da bu yüzyıldan önce yaşamış kimseler olduğu görülmektedir. Bu daha açık bir ifadeyle Osmanlı medreselerinde okutulan kitapların Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık yüzyıl önce yazılmış olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı uleması tarafından pek çok eser kaleme alınmışsa da bunlar XIII. yüzyılda yazılmış eserlerin eksenini etrafında dönen hatta çoğunluğu bu eserlerin şerh ve haşiyelerinden ibarettir.

Medreselerin hangi kaynaktan beslendikleri kadar önemli olan diğer bir meselede medreselerin resmi ideoloji üzerindeki etkisidir. Bunu anlamının ön koşuluysa medreselerin tesis edilme nedenleriyle paralellik arz eder. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı medreselerinin açılma gayelerinin başında hiç şüphesiz dini inanç ve kuralları sağlam bir şekilde öğretip korumak, böylece hem dini hayatın tanzimini sağlamak hem de devlet yönetiminin ve bir takım görevlerin yürütülmesi için gerekli elamanların yetiştirilmesini sağlamaktır. Ancak üzerinde durulması gereken asıl mesele Selçuklu medreselerinin tesis edilmesinden önce meydana gelen siyasi, içtimai, mezhebi çalkantılar ve bunlar karşısında Ehl-i Sünnet'in konumunun tespit edilmesidir. Böyle bir tespit üzerinde yapılacak tahliller Selçukluları medrese açmaya iten asıl nedeni ortaya koyabileceği gibi medreselerde okutulan derslerin muhtevasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Henüz Selçuklu medreselerinin açılmadığı XI. ve XII. yüzyıllarda Ehl-i Sünnet inancı Bâtını görüşler tarafından siyasi çıkarlar uğruna yıpratılmak hatta daha doğru bir ifade ile sindirilmek istenmiştir. Ehl-i Sünnet inancı için aleyhte olan ikinci bir

durumda Irak, Suriye ve Mısır'ın Şii mezhebinin temsilcisi durumunda olan Bûheyviler'in ve Fatimiler'in hâkimiyeti altında olmasıydı. Bu daha açık bir ifade ile Ortadoğu'nun zikredilen yüzyıllarda siyasi, içtimai ve mezhebi anlamda çalkantılar yaşadığı bir dönem olduğunu göstermektedir. İşte tüm bu çalkantılar içerisinde Selçukluların Irak'ı fethederek Bağdat'a girmeleri Ehl-i Sünnet'in Şiiler karşısında aldığı galibiyetin başlangıcını ifade etmektedir. Nitekim halk arasında Şiiliğin yayıcısı durumunda olan ve halkı bu anlamda zor durumda bırakan kimselerin varlığı siyasi anlamda engellense de bu mücadele başka yönlerden de desteklenmek durumundaydı. Devlet bu mücadeleyi medreseler açıp sapık ve din dışı ilan ettiği inançlara karşı Ehl-i Sünnet doktrinini güçlendirerek, Batini akımlarla mücadelesini daha sağlam temeller üzerinden yürütebildi. İşte bu dönemde yaşanan hadiseler gerek medreseler okutulan dersleri gerekse ulemanın zihin dünyası üzerinde etkili olmuştur. Bunun en tabii sonucu ise Ehl-i Sünnet dışındaki akımlara karşı bakışın sertleşmesidir. Ehl-i Sünnet inancı medreseler aracılığıyla devlet tarafından kontrol altına alınmış diğer taraftansa Gazzali gibi bir âlimde bu doğrultuda reddiyeler kaleme alarak halkın inançlarının zedelenmesini ve Ehl-i Sünnet dışındaki akımlardan etkilenmesini önleyici bir rol oynamıştır.

Medreselerin açılma gayeleri Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne kadar ki süreçte değişmemiş Sünni ve Şii mezheplerin yayılma-engellenme faaliyetleri için büyük önem arz etmiştir. Bunun en önemli göstergesi Bûheyvi ve Fatimilerin Şii propagandalarını siyasi emelleriyle şekillendirmeleri, Selçukluları tepkisel olarak medreseler açma ve medreseler aracılığıyla bu tehlikeyi reddiyecilik mantığı üzerinden tepki bulmuştur. Bu sadece Selçuklu medreseleriyle sınırlı değildir. Şii-Safevi Devleti'nin Rafizî kitaplarını Osmanlı topraklarına getirip dağıtarak²⁴ halkın Ehl-i sünnet itikadını tahrif edip, Şii akideleri halka entegre etmek istemesinde de aynı siyasi amacın etken olduğu gözlenmiştir. Yine Osmanlı XIX. yüzyılına ait iki belge yukarıdaki ifadelerimizi doğrular mahiyette olup başlangıcından yıkılışına kadar din-

²⁴ Bkz. BOA. MD.39: 957. *Sâdât hazretlerinin casuslarından Kara Ya'kub'a virildi fî 22. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Ulus kadısı Dergâh-ı Mu'allâm'a sûret-i sicil gönderüb kaza-i mezburede Hamân(?) tâifesinden Marsi(?) Fakih ve Pîri fakih ve Pasin(?) Kazası'ndan Hub Mehmed nâm kimesnede rafza müte'allik ba'zı kitablar olmağın ahvâlleri tefahhus olundukda mukâddemâ Veli Fakih nâm râfizînin Sivas ve Ortâpare kazalarında kırk cild kitabı olub dört cildini ben alub mâ'adâsı mezbur Hub Mehmed'e emânetdir deyu istimâ' olunub teftiş olundukda fi'l-vâki' zikrolunan kitablar bir yıl mikdarı bende emânet konulub lâkin emânet koyan Veli Fakih fevt olub karındaşı oğlu Selim Fakih'e teslim etdim deyu cevap virdüğün bildirdi.*

mezhep mücadelesini medreseler aracılığıyla sürdürdüğünü ispatlar mahiyettedir (Gelişli, 2005: 83). Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet inancını korumak için bu amaçla medreseler açması sadece yaşanan siyasi koşullarla da açıklanamaz. Çünkü Osmanlı Devleti'ne mensup gerek ulema gerekse padişahlar kendilerini Ehl-i Sünnet'i ihya edip yenileyen kimseler olarak görmüş ve ilahi misyonlar yüklenerek bu tür faaliyetlere girişmişlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı medreselerinin beslendikleri kaynakların büyük bir kısmı yazıldığı dönemdeki dini cereyanların tesiriyle genellikle Ehl-i Sünnet dışı mezheplere karşı katı ve hoşgörüsüz bir bakış açısıyla yazılmıştır. Osmanlı medreselerinde çok eskiden beri okutulmakta olup Osmanlı Sünniliğine ana istikametini veren Sadettin Taftazani'nin eserine Ömer Nesefi tarafından yazılan *Şerhu'l Akaid* adlı eserde bu türdür (Ocak, 2013:89). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunun en önemli nedeni bu akımların bir takım siyasi emeller taşıyan devletlerin elinde propaganda aracı olarak kullanılması ve Ehl-i Sünnet inancının tahrif edilmek istenmesinde aranmalıdır. Selçuklu medreselerini meşgul eden Şii akımlarla mücadele Osmanlı döneminde de Şii-Safevi kaynaklı zararlı akımlara karşı devam etmiştir. Osmanlı medreselerinin bu akımlarla mücadele etmek zorunda kalışı ulemanın performansında olumsuz yönde etkilemiştir. Üstelik II. Mehmed döneminde felsefi-kelami çalışmalar tam meyve vermek üzereyken Safevilerle yaşanan mücadele nedeniyle sekteye uğramıştır. Buradan hareketle medreselerde bu bakış açısıyla yetiştirilen devlet görevlileri bu anlayışı devletin resmi dini ideolojisi olmasında etken rolü oynamışlardır.

2.2. Ulemanın İlmi Zihniyetinin Dini ve Siyasi Açıdan Devlet Politikalarına Yansımaları

Arapça *âlim* kelimesinin çoğulu olan *ulema'nın*, Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerini, dolayısıyla da İslam'ın prensiplerini bir bütün halinde anlayıp yorumlayabilecek niteliklere sahip kişiler için kullanılmıştır (Ocak, 2014:125). Kavram bu muhtevasıyla Kur'an-ı Kerim'de iki yerde, hadislerde ise çeşitli şekillerde çok sık olarak geçmektedir. İslam tarihinin ilk dönemlerinde ulema terimi yerine daha çok hadis, tefsir, fıkıh ve kelam gibi alanlarda bilgili kimseler için müfessir, muhaddis, fakih ve mütekellim gibi kavramların kullanıldığı gözlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise kavram medrese tahsilini tamamlayıp icazet alan hukuk,

eğitim ve başlıca dini hizmetlerdeki mi zamansa bürokraside sorumluluk üstlenen veya kendisini toplum hizmetine aday an ilim erbabına ulema denilmiştir (İpşirli, 1999: 71).

Allah'ın sıfatlarından birisi olan ilim sıfatıyla meşgul olan ulemanın ilk dönem İslam devletlerin itibaren toplum içerisinde çok önemli ve nüfuzlu bir yeri olmuştur. Bu nüfuz halk nezdinde olduğu kadar devlet nezdinde de aynı orantıda gelişme göstermiş hatta çoğu zaman aynı düzlemde paralellik arz etmiştir. Halk nezdinde ulemanın bu derece itibar görmesinde temel işlev İslami ilimleri en iyi anlayan ve yorumlayan kişiler olması, diğer yönüyle ise bu konularla ilgili yorumları kendi şahıslarında yaşamalarıdır. Bu itibar aynı zamanda ulemaya toplumsal bir dev mahiyetinde olan çeşitli konularda fikir danışılması gereken kişi olarak vusul bulmuştur. İşte bu imaj ulemaya halk ile devlet arasında bir otorite merci olma gibi bir işlevsellik kazandırmıştır. Henüz medreselerin tesis edilmediği dönemlerde ulemanın bu konumu, ona devlet nezdinde bağımsızlık kazandırmış ve sahip olduğu otoritesiyle devlet içerisinde etkili bir güç haline dönüşmüştür (Ocak, 2014: 128).

Ancak Büyük Selçuklular zamanında açılan Nizamiye medreseleriyle ulema, devlet ve siyasi otoritenin bir parçası haline gelerek bürokraside yer almıştır. Selçukluların Bağdat'a girerek İslam dünyasındaki üstünlüğü ele geçirmeleri, Sünni dünya için büyük bir tehlike arz eden, şii-Btini akımlara karşı muazzam bir gücün ortaya çıkması anlamına geliyordu. Ancak bu tek başına yeterli bir etmen değildi. Medreseler açılarak ilmi faaliyetler bu yönde yoğunlaştırıldı. Nizamülmülk tarafından açılan İslam dünyasının o zamana kadar ki en önemli medreselerinde eserleri Osmanlı limleri tarafında büyük bir önemle okunan Gazzali gibi en meşhur İslam limleri bu medreselerde görevlendirildi. Selçuklu uleması medreselerde yazdıkları eserlerle hem İslam dünyasını hem de onun koruyucusu konumundaki devletleri çeşitli fikri akımlardan korumak gayesiyle yıllarca görev yapmışlardır. İşte Osmanlı uleması bu süreçte ve ortamda yetişen böyle bir geleneğin varisi olmuştur.

Bu tarihi olgunun Osmanlı'ya intikal eden iki önemli yönü Osmanlı ulemasının gerek ilm zihniyeti gerekse bu zihniyetin devlet politikalarına yansayan şekli hakkında ipuçları vermektedir. Bunlardan ilki, Ehl-i Sünnet itikadının devletin resmi görüşü olarak iyice belirmesi ve buna yönelik tehdit-tehlikeli görüşlerin devlet nizamına yönelik tehditler olarak algılanmasına neden olmuştur. Bunun tabii bir sonucu olan ikinci etmense devletin resmen benimsediği bu dini görüşün, dini otorite

olarak kabul edilen ulema tarafından desteklenerek toplumsal kaymaların önüne geçilmesidir. Bu ikinci durum Osmanlı'da ulemanın dayandığı zihni temelleri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira burada görüldüğü üzere devletin ulemadan beklediği görevlerin biri de bu inanç kaymalarının önüne geçilmesi ve resmi ideolojinin ulema tarafından desteklenmesidir. Selçuklu Devleti'nde Nizamiye medreselerinin ve Gazzalilerin üstlendikleri bu görevi, Osmanlı'da medreseler ve yaşadıkları dönemde Ehl-i Sünnet'i en üst seviyede savunan İbn-i Kemal ve Ebussuûd Efendi tarafından yerine getirilmiştir (Lekesiz, 1999: 81).

Değınilmesi gereken diğeri bir nokta da Fatih'in İlmıye sınıfını merkezi bir anlayışla düzenlemesidir. Bu merkezi anlayış ilk anlamda tasfiye hareketiyle kendisini gösterdi. Bu tasfiye hareketi Çandarlı ve onun halefleriyle beraber, bunların dayandıkları sosyal tabanların saf dışına kaydırılmasıydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ahi teşkilatı başta olmak üzere bunlarla aynı dairede yer alan tekke ve zaviyelerde bu tasfiye grubu içerisindeydi. Bunun en önemli nedeni aynı sosyal tabana ait yapıların devlet içinde bir güç odağı olmaları ve mutlak hâkimiyeti engellemeleriydi (Öztürk, 1999: 137-138). Tam teşekküllü merkezi bir devlet kurmak isteyen Çelebi Mehmed dönemindeki Şeyh Bedreddin hadisesi devletin gazi kültüründen imparatorluk sürecine geçişinde ilk sancıları ve aynı zamanda Fatih dönemindeki yerli ulemanın tasfiye hareketinin habercisiydi (Döğüş, 2005: 92). Gerek Şeyh Bedreddin (ö.1420) gerekse Şah İsmail (ö.1524) Safevi liderliğinde din ve devlet karşıtlığı bu savaşçı mistikler liderliğinde patlak verdi. Her iki hareket de Osmanlıların gerek dini gerekse siyasi zeminde hükmetme zeminini yok etmeyi amaçlıyordu. Osmanlı yöneticileri ise devlet karşıtlarını ortadan kaldırıyor ve potansiyel olarak hanedan destekçilerine arka çıkıyordu. Bununla birlikte kitabî İslam olarak adlandırılan Ehl-i Sünnet'i koruma noktasında ortak bir paydada buluşan tarikatlar ve şeyhlere vakıflar tahsis edildiği gibi yönetim çevrelerine giriş imkanı sağlanıyordu (Zilfi, 2008: 13-14).

Osmanlı uleması, bir taraftan devletin bürokratik ihtiyaçlarını yerine getirmek için çalışırken diğeri yandan ise halkın inançlarının bozulmaması için mücadele etmiştir. Bu anlamda ilk olarak Ehl-i Sünnet dışı cereyanları bilimsel olarak çürüterek Ehl-i Sünnet'i güçlendirmek için çeşitli risaleler ve fetvalar kaleme alma yoluna

gittiler. İkinci olarak bu Ehl-i Sünnet dışı cereyanları hukuki olarak mahkûm etmek için kelam ve fıkıh gibi iki gözde bilimsel disiplini yüzlerce yıl korudular.

XV. yüzyılda Hurifilerin İran'da sıkı bir takibata uğratılmaları onları Anadolu'ya sevk etti. Ardından, XVI. yüzyıl boyunca hızla devam eden Şii-Safevi propagandalarının yarattığı dalgalanmalarla birlikte Ehl-i Sünnet inancı tahribata uğratılmaya çalışıldı. İş bununla da kalmadı. Çeşitli toplum kesimlerinde, inanç ve ibadetlerle alay etmeye varan hareketler söz konusu oldu. Küçümsenmeyecek derecede arşiv belgesinin varlığı bunun en önemli ispatıdır. İşte tam bu noktada ulema devreye girerek koyu bir savunma psikolojisi içerisinde tam da devletin kendilerinden beklediği ödevi yerine getirdiler. Başta İbn-i Kemal ve Ebussuûd Efendi olmak üzere dönemin uleması bütün gücüyle Ehl-i Sünnet dışı mezheplere özellikle de propagandalarıyla Ehl-i Sünnet'i tahrip etmeyi amaç edinen Şia'ya karşı amansız bir mücadele başlattılar (Ocak, 2014: 138). Ehl-i Sünnet dışı hareketlerin şiddetle üstüne giden Osmanlı uleması, Rafizî üst başlığı altında Şiiliğe ve onun tüm varyantlarına hiç bir müsahama göstermeden hücum ettiler. Hanefi fetva literatüründe bu reddiyeler yoğun olarak kullanıldı. Kemalpaşazade bu noktada Rafizîlerin dini durumlarını açıklayan ve onlara karşı cihat etmenin meşruiyet zeminini izah eden *İkrafu's-Şia* (Şiilerin tekfir edilmesi), *Risale fi beyan-i fıraki'd-dalle* (Sapık grupların açıklanması hakkında), *Risale fi tekfiri'r-Revafiz* (Rafizîlerin tekfir edilmesi hakkında) gibi başlıklar altında risaleler kaleme almıştır (Bulut, 2005:180). Böylelikle ulema inanç kaymalarının önündeki en büyük engel olduğu gibi Ehl-i Sünnet'i müdafaa noktasında da en önemli işlevi görmüştür.

3. Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet Dışı Mezheplere Bakışı

Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet dışı mezheplere bakışını kavramının ön koşulu her bakımdan Osmanlı Devleti'nin kökeninde bulduğumuz Selçuklu Devleti'nin diğer İslam mezheplerine bakışının nasıl olduğunun tespit edilmesiyle mümkündür. Bir önceki konuda da zikrettiğimiz üzere bunun bilinmesi Osmanlı Devleti'nin, Ehl-i Sünnet'i tehdit eden en küçük bir hareket karşısında verdiği tepkinin altında yatan nedeni daha da anlamlı hale getirecektir. Bu noktada Selçukluların, diğer İslam mezheplerine karşı saygılı davrandıklarını ve devlete karşı başkaldırmamak kaydıyla hoş görüyle karşılandıkları araştırmacılar tarafından birçok kez zikr edilmiştir (Yazıcıoğlu, 2002: 192). Ancak şu noktanın altını bir kez daha

çizmek gerekir ki bu hoşgörü devlete başkaldırmamak, toplumsal huzursuzluk yaratmamak ve devletin varlığını tehlikeye düşürmemek kaydı ile geçerlidir.

Kanaatimizce, bu hoşgörü Büyük Selçukluların 447/1055 tarihinde Irak'ı fethederek Bağdat'a girmeleriyle sona ermiştir. Bu bir anlamda Ehl-i Sünnet'in Şii'lere karşı aldığı galibiyetin siyasi alandaki başlangıcı olarak da kabul edilebilir. Selçukluların Bağdat'a girmeleriyle Şiiliği yayan ve propaganda aracı haline getiren Büveyhiler'in faaliyet gösterdikleri yollar tıkanmış oldu. Devlet "*sapık*" ve "*din dışı*" olmakla itham ettiği inançlara karşı sadece siyasi anlamda değil başka yönlerden de destek bulmak zorunda kaldı. İşte tam bu noktada medreselerin açılması Ehl-i Sünnet doktrinini Bâtınlık karşısında güçlendirerek devletin aradığı desteği bulmasını sağladı. Gazzali gibi âlimler bu medreselerde görev alarak Bâtınlığı tümüyle reddeden eserler kaleme aldılar. Bu muhafazakârlık ister istemez nakli ilimlerde de kendini gösterir hale geldi. Böylece nakli ilimlerde "*sapıklık ve din dışı*" olarak kabul edilen görüşlere karşı etki yolları tümüyle kapatıldı. Bu durum devletin bünyesinde adeta bir kapanma ve savunma süreciyle sonuçlandı (Lekesiz, 1999: 14-15).

Selçukluların devamı olarak Osmanlıların da bu hoşgörü ortamını sürdürmüş olmaları çok tabiidir. Ancak bu hoşgörü, Osmanlı resmi ideolojisinin tipik bir kavramı olan nizam-ı âlem düşüncesiyle orantılı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti bu kavramı devletin temel fonksiyonu olarak görmüş, bekasını bununla ilişkilendirmiştir. Bu, her şeyin üstündedir. Nizam-ı âlemin bozulmasına veya sarsılmasına yol açmak en büyük suçtur; buna asla müsamaha gösterilmez. Hangi şahıs ya da çevreden gelirse gelsin, hangi maksada hizmet ediyorsa etsin merkezi otoriteyi bozacak, ona rakip olacak, mevcut düzeni bozacak her türlü eylem tavizsiz bir şekilde ortadan kaldırılıncaya kadar mücadele edilmiştir (Ocak, 2014: 97). Her şeyden önce bu kavram Osmanlı resmi ideolojisinde devletin rakipsizliğini, gerektiği takdirde devlet ve toplum düzeninin bozulmaması için hanedan üyelerini dahi gözden çıkaracak kadar sert ve acımasız olmayı gerekli kılmıştır.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Doğu'da tarih sahnesine çıkan Şii/Safevi Devleti, Osmanlı resmi ideolojisinde yeni bir dönemi başlatmıştır. İran'da Şii ideolojiler üzerine kurulan bu devlet Osmanlı topraklarında yoğun bir şekilde propaganda faaliyetlerine başlayarak özellikle konargöçer Türkmen kesimde taraftar buldu. Bu durum Osmanlı merkezi yönetimini endişeye sevk etti. 16. yüzyılın

başlarından itibaren kendini göstermeye başlayan zamanla çerçevesi genişleyen, Osmanlı-Safevi mücadelesinin aynı zamanda Şiilikle de bir mücadeleye dönüşmesi Osmanlı zihniyet yapısında bir kırılmaya neden oldu. Bu mücadele Osmanlı dini düşüncesinde bir daralmayı da beraberinde getirdi. Tüm bu nedenlerden ötürü 14-15. yüzyıllarda Ehl-i Sünnet dışı mezheplere karşı sürdürülen bu hoşgörü ortamı devletin nizamını tehdit edecek bir rol üstlendiği anda son verilerek katılma sürecine girildi. Bu bağlamda reddiyeci bir tutum üzerinden Rafizilik üst başlığı altında Şiiliğe ve onun tüm varyantlarına hücum edilmiştir (Kalaycı, 2016: 10). Bu reddiyeler ve fetvalardan hareketle Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet dışı mezheplere bakışını tespit etmeye çalışacağız.

İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan *Risale fi Beyani'l-Fırakı'd-Dâlle* adlı risale Ehl-i Sünnet dışı fırkalar hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen 73 fırka hadisinden hareketle İbn-i Kemal Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları sapık fırkalar olarak isimlendirip bunlardan bazılarını; Rafizîler, Hariciler, Kaderiyye, Cehmiyye, Neccariyye, Zeydiyye, İmamiyye gibi 7 ana başlık altında toplamıştır. Bunlardan yaygın olanlarını; Sebiyye, Beyaniyye ki bunların Muğriyye olduğunu belirterek Mansuriyye, Hitamiye, Kelamiyye ve Garabiyye olarak zikr etmiştir. Bu gruptan Zeydiyye ve İmamiyye'nin aynı çatı altına olduğunu belirterek Hariciler, Ezarika, Necdât, Safeviyye, Acaziyye, Meymuniyye, Sa'biyye, Saliliyye, Yezidiyye ve Cehmiyye'nin bir mezhebin kolları olduğunu ifade etmiştir. Neccariyye'yi ise üç kola ayırarak bunların Haşîşiyye, Zeferaniyye, Derbâkabakiyye olduğu belirtir. Hululiyye'yi ise Müşebbihe'nin bir kolu olarak tarif edip sultanın bunları tövbeye çağırması, kabul etmezlerse de öldürülmelerinin gerekliliği üzerinde durur. Rafizîleri ise mürted (bir dini bırakıp başka bir dine geçen) olarak tarif eder. Çünkü onlardan bazıları Ali ilahtır demiştir. Saiyye'ye mensup olanlar ise Ali'nin bulut olduğuna, şimşegin onun sesi, yıldırımların ise onun kamçısı olduğuna inanmışlardır. Çünkü onlar gök gürültüsünü duyduklarında 'sana selam olsun, ey müminlerin emiri' derlerdi. Saibe mezhebi ise ilahın ruhunun Ali'nin bedenine daha sonra evlatlarına ve ardından da Neban b. Süleyman'a intikal ederek onu ilahlaştırdığına inanırlar. Hattabiyye mezhebi önce Cafer-i Sadık'ın sonrada Hz. Ömer'in ilah olduğunu iddia ettiler. İbn-i Kemal Cenahiyye'nin de onlardan olup Abdullah b. Muaviyye'nin ve Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'in ilah olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Muğriyye'den olan Müşebbihe'nin ise hece harflerinin Allah'ın

suretinde olduğuna inandıklarını iddia etmiştir. Mansuriyye'den olan Müşebbihe Müslümanların günahkârlarının öldürülmesine, kişinin kız kardeşi ile veya kızıyla evlenebilmesine izin vermiştir. Kelamiyye'den olan Müşebbihe göre sahabe Hz. Ali'ye biat etmeyerek küfre düştüğü gibi Hz. Ali'de onlarla savaşmadığı için küfre düşmüştür. İmamiye'den olan Müşebbihe ise Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zeynep ve Aişe'yi yalanlamıştır.

İmamiyye'den Hişam el-Hâkim Allah'ı yaratılmış şeylere benzetmiş ve 'Allah cisimdir, sınırları sonu vardır demiştir. Onun, kendi karışı ile yedi karış geldiğini iddia etmiştir. Hişam b. Salim ise Allah Teâlâ'nın insan suretinde olduğunu ve onun siyah saça sahip olduğunu iddia etmiştir. İbn-i Kemal devam eden cümlelerde İmamiye'nin Kur'an'ın değiştirildiğini iddia ederek Kur'an ayetleri ile ittika'da bulunmadıkları görüşündedir. Yine onlardan bazılarının Allah'ın vahiy meleği Cebrail'e lanet etme sebeplerini şöyle açıklar: Ümmü'l-Feraniye gibi onlardan bazıları Allah'ın, Cebrail'i önce Hz. Ali'ye gönderdiğini, onun da şaşırarak Hz. Muhammed'e gitmiştir. Bundan dolayı Cebrail'e lanet etmektedirler. İmamiye'nin hepsi Allah'ı tenzih ederler ve üç talakla boşanan kadın ile evliliğe devam etmeyi haram kabul etmemişlerdir. Haricilerin hepsini kâfir kabul eder. Çünkü onlar Müslümanların günah işleyenlerini, Hz. Osman'ı, Hz. Talha'yı, Hz. Zeynep'i, Hz. Aişe'yi kâfir olarak kabul etmişlerdir. Ezarika'dan bazılarının Müslümanların çocukları kâfirdir dediğini ifade eder. Necdât mezhebinden bazıları içki içme cezasını ve kadınlar dâhil olmaksızın sadece erkeklerden kazf cezasını düşürmüştür. Zeydiye'den bazılarının Ali'nin bu iki oğlundan sonra Saiye dini ortaya çıktı ve Hz. Muhammed'in dinini neshetti demiştir. Cehmiye, Neccariye ve Kaderiye, bizim Allah'ı görmemizi ve Allah'ın kendini görmesini imkânsız olarak gördüklerini belirtir ve Allah'ın ezeldeki kudretini kabul etmemişlerdir. Cehmiye'nin ilmin daha sonra yaratıldığını iddia ettiği üzerinde dururarak Neccariye, Kur'an'ın arzı sırasındaki kelimeler, eğer lam yazılsa, bu lam onun (yazanın söyleyenin) sözüdür demişlerdir. Kaderiye kullar ve diğer hayvanlar fiillerin yaratıcısıdır demiştir. Nasriyye'den bazıları ise Allah'ın kullarının fiilleri üzerindeki kudretini imkânsız olarak görmüşlerdir. Ebu Huzeyl ise kâinattaki ölçü ile ilgili her şeyde ölçü yoktur demiştir. Muammer Allah cisimleri, renkleri, tatları, acıları, hastalıkları, hayatı ve ölümü yarattı demiştir. Kaderiye'nin hepsi Allah'ın sözü bizim sözü gibidir ve aynı cinstir dediğini aktarmıştır. Ayrıca onlar biz de Kur'an'ın sözü gibi söz hatta ondan daha fasih söz söyleyebiliriz demişlerdir. Fehime-i Horasan

ise Allah da cisim olup onun tek sınırı yoktur Allah'ın zatında değişimler meydana gelir. Allah zatının olaylarına güç yetirebilir, ancak dünya daki başka bir şeyin olaylarına güç yetiremez demiştir. İman mücerred bir sözdür derler. O da ruhların Kalubela'da Âdem'in cesedinde iken verdiği cevaptır onlar meleklerle ve peygamberlere imandır dediler.

İbn-i Kemal devam eden cümlelerde bu fırkaların İslam'daki tanımını yaparak bunlarla ilgili hükümlerde bulunduğu gibi sultanın neler yapması gerektiği hakkında da bilgiler verir. Müminlerin bütün bunları dalalet olarak kabul ettiklerini bidatleri kendilerini küfre götüren bütün bu fırkaların kestiklerini yemenin ve bunlarla evlenmenin caiz olmadığını vurgular. Sultanın bunlarla mücadele etmesi gerektiğini ve eğer tövbe etmezlerse hepsini öldürmesi gerektiği üzerinde durur. Bidatlerini gizledikleri sürece mescitlere girmeleri yasaklanmayacağını hukuki işlemlerinin batıl sayılmayacağını takip edilmeyeceklerini ve öldükleri zaman Müslümanların kabirlerine gömülebileceklerini ifade eder. Ancak sadece Bâtıniler ve Hululi'ye mezhebini istisna tutar. Zira bunlar mürted hükmünde olup, ya tövbe ederler, ya da öldürülürler der. İmam Malik'in de içinde bulunduğu Fukaha'dan bazılarının da Bâtıniler ve zındıkların tövbelerinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Ancak bu durumları açığa çıkmadan önce tövbe ederlerse kabul edileceğini belirtir. Azerbaycan'da bulunan Bakinilerin, Bâtınilerin, Haremiyenin, başlara tapanların ve Hire'deki İsterkiye'nin de hükmü aynı olduğunu söyler. Her şeyin mübah olduğunu söyleyen ve kendisinin şeriatın emirlerin muaf olduğunu söyleyen kişi de kâfirdir mürteddir diyerek bütün Ehl-i Sünnet vel-cemaat'ın bunları bidatçı olduğunu kabul ettiği hakkında bilgiler verir.

Daha sonra İbn-i Kemal mütekellimlerin ve Ehl-i Sünnet vel-cemaat'ın Allah'ın birliğini, ezeli sıfatlarını kabul eden bir grup olduğunu ifade eder. Allah'ı başka varlıklara benzetmediklerini Hz. Muhammed'in şeriatinin kıyamete kadar baki olacağına inandıklarını belirtir. Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın görüleceğine inandıklarını ancak sapık fırkaların bunları reddettiği üzerinde durur. Ehl-i Sünnet bunlara kesin bir şekilde inanmaktadır. Aynı şekilde, bu kıblenin hak olduğuna, kıyamet gününe, cennete, cehenneme, havuza, mizana ve kabirdeki sorguya kesin şekilde inanırlar der. Kim bunlara inanırsa Sünni'dir kim de bunlardan birini kabul etmezse o kişi bid'atçıdır ve Ehl-i Sünnet'e, fakihlere ve takvaya muhalif olacağını

vurgular. Ehl-i Sünnet tevhitte, usulünde, şartlarında ve fetva konusunda ittifak halinde olup, bu konularda bidatçilere değil, fukahaya müracaat edileceğini belirtir. Eğer hâkim, Galiyeden, Kaderiye'den, Haricilerden, Cehmiye'den, Neccariye'den Mücessime'den ise verdiği hükümler Ehli Sünnet kelamcılarına göre batıldır der. Bu en açık görüştür. Ancak bazıları o hâkimin verdiği hükmün bozulmayacağı görüşünü de savunmuştur. Ebu Hanife ve Şafii Hattabiye hariç diğerlerinin şahitliğini kabul etmişlerdir. Ancak İmam Şafii Kıyas kitabında Mutezile'nin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Buna göre diğer bidatçi fırkaların şahitliği de kabul edilmez. İmam Malik de bu görüştedir diyerek risalesine son verir (İbn-i Kemal, *Risale fi Beyani'l-Fırakı'd-Dâlle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 1028, vr. 297a-298.)

İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan bir diğer risale ise Anadolu'da faaliyet gösteren devletin devam ve bekasını tehdit eden Şia olarak zikr olunan fırka hakkında kaleme aldığı *Risale Fi İkrafi's-Şia* (Şiilerin Tekfir Edilmesi)'dir. İbn-i Kemal bu risalenin giriş bölümünde Şah İsmail'i ve onun aldatılmış, terk edilmiş olarak tarif ettiği ordusunun küfre düştüğünü bildirmek amacıyla bu risaleyi kaleme almıştır. Devam eden cümlelerde ise Şii grupların Sünnilerin pek çok beldesini ve şehrini işgal ettiğini bunlarla da kalmayarak batıl sapık mezheplerin propagandasını yaptıklarına dair bilgiler verir. Şiiler'in küfre düşme nedenleri şöyle sıralar onlar açıktan açığa Hz. Ebu Bekir'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a sövüyorlar, Raşit halifelerin hilafetini inkâr ediyorlar, Ehl-i Sünnet şeriatını ve onun mensuplarını hakir görmeye başladıkları gibi sapık iddialarına dayanarak da müçtehitlere de sövüyorlardı. Onlar müçtehitlere tabii olmayı gereksiz meşakatlere katlanmak olarak tarif ediyorlardı. Ancak kendi görüşlerine göre Şah İsmail dedikleri liderlerinin yoluna tabi olmada bu meşakatlere bulunmadığını söylerler. Şah İsmail'in yolunun gayet kolay ve çok faydalı yol olduğunu, Şah'ın helal kıldığının helal, haram kıldığının haram olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Şah'ın içkiyi helal kıldığını ve içkinin helal olduğunu iddia ettiklerini dahi ifade eder. İbn-i Kemal devam eden cümlelerde onların küfürleri hakkında tevatür eden bilgilerin sayılamayacak kadar çok olduğunu söyleyerek bizde onların küfre düştüklerine dinden döndüklerine, onların topraklarının dar'ul-harp olduğuna, erkeklerinin karıları ile olan nikâhlarının batıl olduğuna dair şüphesiz ve ittifaken inanmaktayız der. Onların çocuklarının hepsini veled-i zina kabul eder. Onlardan herhangi birinin kestiği hayvanı mundar kabul eder. Onlara mahsus olan

kırmızı başlığı giyen kişinin küfre girmiş olma ihtimali vardır der. Çünkü bu, açık bir şekilde şeriata göre küfrün ve ilhadın emarelerindedir. Onların hükümlerini mürtedlerin hükümleri olarak kabul eder. Dolayısıyla eğer onlar şehirlerinde mağlubiyete uğrarsa, o şehirlerin darulharp olacağı hakkında bilgiler vererek devam ettiği cümlelerine Ehl-i Sünnet'in onlarla olan irtibatını şeriata göre şekillendirerek hükümler verir.

İbn-i Kemal yukarıda sıraladığı tüm nedenlerden ötürü onların mallarının kadınlarının ve çocuklarının Müslümanlara helal olduğu hükmüne varır. Erkeklerinin öldürülmesi vacip olarak kabul eder. Ancak Müslüman olurlarsa o zaman diğer Müslüman erkekler gibi hür olurlar. Ancak zındık olduğu kesin olarak açığa çıkan kişinin öldürülmesinin kesin olarak vacip kabul eder. Bir adam darul-İslam'da serbest bırakılsa ve o da batıl olan dinini seçse, daha sonra darul-küfre katılsa, kâdı, o adamın öldüğüne hükmetse, malını varisleri arasında paylaşırma, karısını başka bir adama nikâhlama hakkı vardır. Kâdının aynı şekilde onlarla savaşmaya gücü yeten bütün Müslümanlara savaşmanın farzı ayn olduğunu bildirmesi gerektiği üzerinde durur.

Daha sonra buraya kadar verilen hükümlerin doğruluğunu bazı örnekler vererek ispatlama yoluna gider. Bezzaziye'yi kaynak göstererek Hz. Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi küfre düştüğü gibi Hz. Ömer'in hilafetini inkâr eden kişi de küfre düşer der. Hz. Osman'ı küfürle itham etmelerinden dolayı haricilerin küfre düştüğünü kabul etmek vacip olduğunu söyler. Tatarhaniye'de örnek gösterdiği bir diğer kaynaktır. Yine bu kaynağa göre de Hz. Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi sahih olan görüşe göre küfre düşmüştür. Hz. Ömer'in hilafetin inkâr eden kişi de farklı görüşler olmakla birlikte en doğru görüşe göre küfre düşmüştür. Aynı şekilde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e sövmek de küfürdür. Şeriate göre bir kişi ben Ebu Hanife'nin mezhebinden veya İmam Şafii'nin mezhebinden beriyim, uzağım derse küfre düşmüş olur. Yine şeriate göre içki içmek gibi İslam dininde haram olan bir şeyi helal sayan kişi kâfirdir. Gunye'de zikredilmektedir ki, ilmi ve âlimi küçümseyerek alay etmek küfürdür. Bezzaziye'de belirtilmektedir ki, bunların hükümleri, mürtedlerin hükümleri gibidir. Muhtarın şerhi olan İhtiyar'da ifade edildiği üzere eğer bunlara savaşta mağlup olurlarsa, onların yurtları daru'l-harp olur. Malları ganimet olur. Kâfi'de, mürtedlerin nikâhlarının ittifakla batıl olduğu belirtilmiştir. Mürtedler, Arapların müşrikleri ile aynı hükme tabi olup, eğer onları savaşta yenersek, ya Müslüman

olurlar, ya da öldürülürler. Onların malları, eşleri, kadınları ve çocukları Müslümanlar arasında dağıtılır. Birisi irtidat eder ve kâfirlerin vatanına dâhil olursa, kölesinin ve kendisinden çocuk doğuran cariyesinin azad olduğunu hükmedileceği fıkıh kitaplarında zikredilmektedir. Bir diğer referans olarak gösterdiği kaynaktır. Sadruşşeria'ya göre de kâfirler bizim sınırimıza saldırırlarsa, onlara yakın olan ve cihada güç yetirebilen her Müslüman'a onlarla cihat etmek farz-ı ayn olur. Onlara uzakta oturan Müslümanlara gelince, kendilerine cihat haberi ulaşınca, eğer kendilerine ihtiyaç olursa cihat farz-ı ayn olur. Bu şekilde sıra ile ister doğuda ister batıda otursun bütün Müslümanlara cihat farz-ı ayn olur. Bu görüş doğrudur der. Bu kâfirlerle cihat etmek, Müslümanların yöneticisine farz olduğunu söyler. Nitekim Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır diyerek devam eder: "Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihat et ve onlara karşı sert ol. Onların dönüş yerleri cehennemdir. O ne kötü dönüş yeridir. Dikkat edin dönüş Allah'adır." (İbn-i Kemal, *Risâli Fi İkrâfi's Şia*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümü, 621, vr. 31a-31b).

İbn-i Kemal'in "*Fi Tafsilî'l-Fırakâ'l-İslamiyye*" adlı risalesinde zikredilen bir hadis ise gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse âlim ve ulemanın konuya bakış açılarını yansıtmaları bakımından önemlidir. İslam mezheplerinin sayısını Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilen ve Müslümanların 73 fırkaya bölüneceklerini bildiren "*Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan biri hariç hepsi cehenneme girecektir. Bu tek fırka da cemaat olan "Fırkatu'n-Naciye'dir."*" hadisinden hareketle İbn-i Kemal Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları yetmiş iki sayısı altında toplayarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ı ise bunun dışında tutarak bu hadisi ispatlama yoluna gitmiştir. Bu da bir anlamda İbn-i Kemal'in kaleminden Osmanlı Devleti'nin Ehl-i Sünnet'e ve Ehl-i Sünnet dışı mezheplere bakışını ortaya koymaktadır (Hizmetli, 1986: 126).

Ebussuûd Efendi'ye nispet edilen "*Risale-i Ebussuûd*" adlı eserde de Rafizî fırkalarla ilgili son derece dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Müellif risalenin özellikle üçüncü bölümünde söz konusu fırka mensuplarının "*dalalet ehlî*" oldukları gibi tevhid ve nübüvvet inancı konusunda da büyük bir yanlışlık içerisinde olduklarını ifade eder. İlk olarak bu fırkanın hulûle inandığını ve bu inanç istikametinde Allah'ın Hz. Ali ve evladına hulul ettiğine inanırlar. Bir diğer inançları ise, Cebrail'in peygamberliği Hz. Ali'ye getireceği yerde yanılarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'e

getirdiğini iddia etmektedirler. Müellife göre, Onlar bu iddiaları ile Allah'ı inkâr etmiş ve böylece Allah katında kaybedenlerden olmuşlardır. Risalede Rafizîlerin görüşleri dile getirilirken onların sahabeye küfrettikleri, ilk üç halifeyi kâfirlikle suçlayıp Hz. Ali'nin hakkını elinden alan gasıplar olarak görüp lanet ettikleri, Sünnilere karşı zor kullandıkları, Şiiliği kabul etmeyenleri katlettikleri gibi hususlara dikkat çekilmiştir. Sahabe hakkında birçok ayet bulunmasına rağmen sahabeyi tekfir etmekle kalmayarak Hz. Aişe'nin ismeti hakkında da on sekiz ayet nazil olmasına rağmen Şiilerin ona iftira atmak hususundaki devamlılıklarından dolayı, Kur'an'dan bir ayeti inkar eden nasıl ki kafir ise; on sekiz ayeti inkar eden Kur'an ı inkar etmiş olur diyerek onların küfre girdiklerini delillerle ortaya koymaktadır (Dalkıran, 2004: 178). Müellif bu iddialarını Hulâsatu'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Zahiriye, Bezzâziyye, Hidâye, Şerh-i Hidaye, Muhit, Tatarhâniyye, Kâdihân, Gâyetü'l-Beyân, Tuhfetu'l-Fetâvâ gibi farklı fetva kitaplarından iktibaslar yaparak ispat etme yoluna gitmiştir (Ebussuûd Efendi, *Risâle-i Ebussuûd*, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 4106, vr. 1a-28a)

Şeyhülislam Hoca Çelebi'nin Rafizî fırkalarla ilgili kaleme aldığı *Şeyhülislam Hoca Çelebi Efendi'nin Kızılbaş Hakkındaki* adlı fetvada İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan risalelerdeki ifadelerle benzerlik taşımaktadır. Ebussuûd Efendi de Hz. Peygamber'in 73 fırka hadisine atıfta bulunarak Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları sapık fırkalar arasında nitelendirir. Fetvada Şia'ya ve Rafizî fırkalara atıfta bulunarak onların zâlim olduğunu Kur'an-ı azîm ve Şerî'at-ı Şerîfeyi ve Dîn-i İslâm'ı bozdukları ve kütüb-i şer'iyeyi tahkir ederek, evde yakıp ulemâye ve dîni ilimlere ihânet ettiklerini bildirmektedir. Şah İsmail'in etrafındakilere hitaben ise onufâciri ma'bûd yerine koyup ona secde eyleyenlerin Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman radiyallâhu ta'âlâ anhüme lanet ettiklerinden dolayı kâfir oldukları husûsundan bilgiler verir. Ayrıca Hz. Aişe-i siddîkanın radiyallâhu ta'âlâ anhâ berâ'eti ve nezâheti hakkında âyât-ı azîme nâzil olmuş iken onlara onlara sövüp saydıklarını ve Kur'an-ı azîmi dahi yalanladıklarından dolayı kâfir olduklarını ifade etmiştir. Onların tüm bu sayılan hallerinden ötürü katlleri helal olduğu hakkında bilgiler verir (Ebussuûd Efendi, *Şeyhülislam Hoca Çelebi Efendi'nin Kızılbaş Hakkındaki*, Milli Kütüphane, Yazma Eserler, 4/2649-R).

Tüm bunların değerlendirilmesi noktasında araştırmamıza ışık tutan fetva ve risalelerden hareketle Osmanlı Devleti'nin bilhassa 16.yüzyılda Ehl-i Sünnet dışı

mezheplere bakışını tespit etmeye çalıştık. Ancak gerek risaleleri gerekse fetvaları yorumlarken dönemin sosyo-politik yapısını bilhassa dikkate alarak değerlendirmek gerektiği kanaatine vardık. Kaleme alınan risale ve fetvalar Sünni inanç üzerine kurulu bir devletin birlik ve bütünlüğünü korumak amacıyla ortaya konulduğu hiç bir zaman unutulmamalıdır. Bir önceki konuda Osmanlı Devleti için bu durumun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Özellikle de döneme damgasını vuran Şii-Rafizî propagandaları vasıtasıyla Osmanlı'yı içten çökertmeye çalışan Şah İsmail hareketinin, Osmanlı Devleti'nin diğer mezheplere özellikle de Şia'ya bakışının sertleşmesine neden olan temel faktör olduğunu birçok kez vurguladık. Osmanlı Devleti'nin meseleyi bir var oluş olarak gördüğünü, Ehl-i Sünnet inancının korunması noktasında ise çok sert ve tavizsiz olduğunu, konu hakkındaki fetva ve risalelerden de gözlemledik. Buraya kadar ki görüşlerimizin bir sağlaması olarak da İbn-i Kemal'in tehlikenin patlak verdiği yüzyılda kaleme aldığı risalelerden hareketle Revafiz, Havaric, Kaderiyye, Cehmiyye gibi fırkalar başta olmak üzere Ehl-i Sünnet dışındaki bütün fırkaları tekfir ederek onlar hakkındaki fıkhi hükümlerini verdiği "*Risale fi Beyani'l-Fıraki'd-Dâlle*" adlı risalesinde de görebiliriz (İbn-i Kemal, *Risale fi Beyani'l-Fıraki'd-Dâlle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 1028, vr. 297a-298b). Bu noktada şu soruyu sormak bakış açımızın doğrulunu ortaya koyacaktır. Niçin bu fetva ve risaleler Orhan Gazi ya da Sultan II. Mehmed döneminde değil de Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde kaleme alındı? İkinci sorgulamamız gereken soru İbn-i Kemal ya da Ebussuûd Efendi kaleme aldıkları fetvalarda ya da risalelerde ortaya koydukları görüşleri kendi zihinlerinden mi türettiler yoksa bir dayanak noktaları var mıydı? İbn-i Kemal bu hükümlere varırken, dayanak olarak gösterdiği tanınmış birçok İslam âlimlerinin ismini kaleme aldığı risalesinde zikretmiştir. Bunlar Bazzaziyye, Tatarhani ve el Kâfi adlı eser sahipleri olan Sadru's-Şeria ve İmam Serahsi gibi İslam âlimleridir. Burada tekfir meselesinin haklılığı ya da haksızlığını ortaya koyma gibi bir çaba içerisinde değiliz. Bunun çalışmamızın ana ekseninden de tamamen uzak olduğunu hemen hatırlatalım.

Metodolojik olarak doğru tespitlerde bulunmak için bir önceki konuyu ele alarak Osmanlı'nın Ehl-i Sünnet konusunda neden bu kadar tavizsiz olduğunu inceleme yoluna gittik. Tüm inceleme ve araştırmalarımız bize şunu açıkça göstermektedir ki Tuğrul Bey'in Abbasi halifesine karşı dünyevi iktidarı elde etmesiyle, Sünni irade bir nevi meşruiyet mekanizması haline geldi. Sonrasında ise bu

anlayış Şia'ya karşı temel bir argümana dönüştü. Şah İsmail hareketi ise ikinci bir kırılmaya neden oldu. Burada şunu söylemek yanlış olmayacaktır. Etki tepkiyi doğurur. Selçuklular'ın Nizamiye medreselerini açarak Fatimi Şiası'nı bertaraf etme çabası karşısında, Hasan Sabbah'ın ortaya çıkması buna en açık delildir. Medrese ulemasının Hasan Sabbah'ı Rafizî ilan etmesi ise buna karşıt olan bir tepkidir. Bu geleneği tümüyle üstlenen Osmanlı Devleti'nde de durum böyledir. Fetvaların sertleştiği dönemler Osmanlı'nın Şah İsmail karşısında siyasi mücadeleye giriştiği zaman dilimleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TARİHİ İÇERİSİNDEKİ KIZILBAŞLAR

1. Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı'da Râfizi, Kızılbaş ve Alevi Kavramları

Osmanlı merkezi otoritesi altında yaşayan birtakım zümreler kendi kimliklerini ya tanımlayamamış ya da devlet tarafından benimsedikleri kimlikleri tanınmamıştır. Bu belirsizlikler onların devlet ve diğer zümrelerle ilişkilerinde küçümsenmeyecek derecede birtakım problemler yaşamalarına neden olmuştur (Teber, 2007: 21). Gerek hayat tarzları gerekse benimsedikleri itikadi anlayışlar dolayısıyla Osmanlı merkezi idaresi tarafından bir dönüşüme uğratılmak istenen Türkmen topluluklar, analiz etmeye çalışacağımız bir kısım nedenlerden ötürü Osmanlı arşiv belgelerinde Rafizî-Kızılbaş-Alevi gibi tanımlamalarla, günümüzde ise Heterodoks olarak nitelendirilmektedirler. Bu nitelemeler başta Mühimme defterleri olmak üzere risaleler, fetvalar, fermanlar, layihalar hatta Tevârih-i Âl-i Osmanlarda bile birçok kez karşımıza çıkmaktadır. Her bir kavramın kendine has anlam dünyası varken Osmanlı arşiv belgelerinde birçok kez her biri, diğerinin yerine kullanılmış ve zihinlerde büyük bir anlam karmaşasına neden olmuştur. Modern araştırmalarda ise farklı formasyonlara sahip akademisyenlerin konuyu farklı yöntem, metodoloji ve yaklaşımlarla ele almaları maalesef zihinlerde bu kavramların tek düze bir tanımının olmamasına neden olmuştur.

1.1. Râfizi Kavramı

Râfizilik nedir? Bu kavram kimler için kullanılmıştır? Tarihi süreçte nasıl bir şekil almış ve Osmanlı belgelerinde hangi zümreleri nitelemek için kullanılmıştır? Bu ve benzeri sorulara cevaplar arayacağımız bu kısımda Osmanlı arşiv belgelerinden de istifade etmemiz dönemin zihin dünyasını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.

Sözlükte “*terk etmek*” anlamına gelen “*rafz*” kökünden türeyen “*rafaza*” fiili bir fikir veya topluluktan ayrılan kişi ya da grupları nitelemek için kullanılmıştır (Öz, 1989: 396). İstılâhi anlamı; sözlük anlamına uygun bir gelişim sağlayan Rafizî kavramı ilk defa İmamiyye'nin dördüncü imamı Zeynelabidi'nin oğlu Zeyd'in, Emeviler'in Kûfe ve Basra valiliklerinde bulunan Yusuf b. Ömer es-Sakafi'ye karşı

ayaklanması esnasında kullanılmıştır. Emevi Halifesi Hişam'ın adamları, Zeyd taraftarı olan Küfelileri ondan uzaklaştırmak için bazı konularda onları şüpheyeye düşürmeye çalıştılar. Bu hadise üzerine Küfeliler Zeyd'e gelerek “*Gerçek şu ki biz düşmanlarına karşı sana, atan Ali b. Ebi Talib'e haksızlık eden Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü söyledikten sonra sana yardım edeceğiz*” dediler. Zeyd “*Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem ve babamdan da onlar için iyiliklerinden başka bir şey söylediklerini işitmedim. Ben atam Hüseyin'i öldüren ve el-Harra gününde Medine'ye saldıran sonra da Kâbe'yi mancınıkla taşa tutup ateşe veren Ümeyyeoğullarına karşı ayaklandım.*” demesi üzerine taraftarlarından pek çoğu onu terk ettiler. Zeyd onlara rafaztumûvni! (beni terk ettiniz, bıraktınız) dedi (Ekinci, 2010: 222).

Bu noktadan hareketle Osmanlı kaynaklarında birçok kez karşımıza çıkan Rafizî kavramının bu özelliği hasebiyle hatta siyasi bir mahiyette yüklenerek, Anadolu'da Sünnilik dışındaki zümreler için ancak bilhassa Safevi taraftarlığı için kullanılmış olduğunu biraz ileride aktaracağımız kısımlarda göreceğiz. Ancak öncelikle Rafizî kavramının İslam Mezhepleri tarihindeki yerini tespit etmeye çalışacağız. Rafizî adı İslam Mezhepleri tarihinde Şii İmamiyye'nin bir kolu olarak ifade edilmekle beraber Anadolu'da Kızılbaş ve Alevi kavramlarından daha önce kullanılmıştır. (Teber, 2007: 24).

Osmanlı'nın kurumsallaşmaya başladığı XV. yüzyıldan itibaren çeşitli fırak-ı dalle niteliğindeki kitaplar kaleme alındığını bir önceki bölümde aktarmıştık. Ehl-i Sünnet dışındaki fıraklar hakkında toplumu bilinçlendirmek için kaleme alınan bu kitaplara konu olan başlıklardan birisi de Revâfız'dır. İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan “*Risale fi Beyani'l-Fıraki'd-Dâlle*” adlı müstakil risalede Rafizîler'in şu gruplarla birlikte nitelendiği görülmüştür: Sapık fırakalara gelince; onlardan bazıları şunlardır: *Rafizîler, Hariciler, Kaderiyye, Cehmiyye, Neccariyye, Zeydiyye, İmamiyye.*” yine aynı risalede bunların hepsi bid'atçı olup, sultanın bunları tövbeye çağırması, kabul etmezlerse de öldürmesi gerekir. Rafizîlerin çoğu mürtedlerdendir. Çünkü onlardan bazıları şöyle dedi: Ali ilahtır. Saiyye ise şöyle dedi: Ali bulutlardadır, şimşek onun sesi, yıldırımlar da onun kamçısıdır. Gök gürültüsü duydukları zaman ‘sana selam olsun, ey müminlerin emiri’ derlerdi. Saibe mezhebi dedi ki; ilahın ruhu, Ali'nin bedeninden evlatlarına intikal etti, daha sonra da Neban b.

Süleyman'a intikal etti ve o da ilah oldu..."(İbn-i Kemal, *Risale fi Beyani'l-Fırakı'd-Dalle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 1028, vr. 297a-298b).

İbn-i Kemal ismi zikredilen risalede, Râfizileri sapık fırkalardan biri olarak nitelediği gibi tövbe etmelerinin gerekliliği üzerinde de durmaktadır. Dikkatimizi çeken diğer bir nokta ise Rafizîler'in mürted olarak nitelenmesidir. Mürted; bulunduğu dinden geri dönen kimseye denir (Toksarı, 2010: 47). Bu niteleme ile o yüzyılda işaret edilen zümre Şii-Safevi propagandasına kapılan Türkmen topluluklarından başkası değildir. Bunun en önemli göstergesi ise mühimme defterlerindeki ilgili kısımlardır²⁵.

33. Mühimme Defteri'nin 451. sayfasında kayıtlı belgede, Rafizî kelimesinin geçtiği kısımlara bizatihi dikkat edilirse ilerleyen kısımlarda da aktaracağımız Kızılbaş olarak nitelendirilecek Türkmen zümrelerin İran'la ilişkili olup Şii-Safevi propagandalarından etkilenen kişilerin dini inançlarını isimlendirmek için kullanılmış olduğu görülecektir. Bu noktadan hareketle şunu bir kez daha vurgulamak gerekir ki Rafizî kelimesi Kemal Paşazade'nin tasnifiyle büyük bir dönüşüme uğramıştır. Bunun en önemli göstergesinin Kemal Paşazade'nin, "*Risâle fi Beyan-ı Fırak-ı Dalle*" adlı risalesinde Rafizî fırkalar içerisine Kalenderîlik ve Kızılbaşlığında eklemesiyle yaşanmış olduğu kanaatindeyiz. Kemal Paşazade'nin bu iki grubu birlikte zikretmesindeki en önemli neden ise döneminde yaşanan yeni gelişmeleri ve olayları göz önüne alarak böyle bir değerlendirmede bulunduğunu söyleyebiliriz.

Diğer bir Mühimme defterinde geçen Rafizî kavramının kullanımı ise şöyledir: "*Artıkâbâd ve Zile kadılarına Hüküm ki, Sen ki Artıkâbâd kadısısın mektub gönderib Rafizî ve ilhâdile meşhur olub Yukaru Cânib*" (BOA, MD, 40: 212/279). Yukarıda zikredilen belgelerde Rafizî kavramıyla hangi zümrelerin kastedildiğinin tespitini

²⁵ "Beğler âdemi Girav'a virildi. Tarsus Beğine Fason Kadısı'na Hüküm ki, Sen ki, kadısın, sûret-i sicill gönderüb kazâ-i mezbure (adı geçen)tâbi' Cemaat dokuz'dan Nur Baba nâm kimesne Kızılbaş olub âyin bi-l-ilhâd üzere hafiyeten (gizli) cem'iyet üzere iken izhâr eylemek oldığını arz olındıkda a'yan-ı vilâyetden teftiş olunub Yukaru Cânible (İran) alâkası olub Kızılbaş idüğünü sâbit olursa hakkından gelinmek için irsâl olunan emr-i şerif mücebinde teftiş olındıkda bi-garaz (yansız) Müslümanlar'dan hiç kimseler mezbûr için Kızılbaş olub vilâyetde bin kadar mikdarı kimesnenün başı olub nice da'valarda teslimi vilâyete ihtilâlden olmayub Rafizî ve mülhiddir (sapık inançlı) deyü şahâdet (tanıklık etme) eylediklerin bildirmişsin Buyurdum ki, (boş bırakılmış) vardıkda Nur Baba vech-i meşruh (gereği gibi) Kızılbaş olub ve eli altından nice kişileri olub fitne ve fasâd ve Rafizî ilhâd (sapık inançlı) dır deyü a'yan-ı vilâyetden müslümanlar şehâdet idüb tahte-ş-şer' sâbit olursa emr-sâbık üzere hakkından gelesin" (BOA, MD, 33.451).

yapmış bulunmaktayız. Kavramın geçtiği diğer bir kısım belgelerde ise onların inanç dünyalarına dikkat çekilmek istenmiştir. Çankırı, Kalacık Beylerine ve Kurşunlu Kadılarına gönderilen aşağıda ki hüküm ise bunun en açık göstergesidir²⁶.

İbn-i Kemal tarafından kaleme alınan “*Risâle Fi Tekfiri’r-Ravâfiz*” adlı risalede ise Rafizîler’in küfre düştüklerine dair deliller ortaya konularak zikredilen zümre tekfir edilmiştir. Tekfir sözlükte “*küfre nisbet etmek*”, “*mümin diye bilinen kişinin hakkında kâfir hükmü vermek*” gibi anlamlara gelmektedir (Yavuz, 1989: 350). Yine aynı dönemde kaleme alınan fetva literatürü üzerindeki bu zümrelerin Rafizî olarak nitelendirilmiştir. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi’nin *Behcetü’l-Fetâvâ* adlı eserindeki ilgili kısımlarda bu durum görülebilir²⁷. Söz konusu fetvada Rafizî kimliği açıkça ortaya konularak onların İslam’daki yerlerinin tespit edilmiş olması da kavramın Osmanlı belgelerine nasıl yansıdığını dolayısıyla da dönemin zihniyetini açıkça ortaya koyması bakımından bilhassa önemlidir.

Bu konu hakkında yazılmış örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak hepsinde ortak bazı noktalar bulunmaktadır. Rafizî kavramı daha öncede ifade ettiğimiz gibi İslam Mezhepleri tarihi kaynaklarında her ne kadarda Şiiliğe işaret eden bir kavram olsa da, Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan şekliyle tamamen Şiiliği ifade etmez. İncelenen arşiv belgelerinden hareketle Rafizî terimiyle işaret edilen kimselerin Şiilik’ten etkilenen Kızılbaş ve Kalenderi zümreler başta olmak üzere Ehl-i Sünnet dışındaki yapılanmalara nispeten kullanıldığı açıktır. Fakat belgelerin tarihleri ve olayın patlak verdiği yüzyıllar gibi bir takım amiller göz önünde bulundurulursa bu

²⁶ “Kadılarınız mektub gönderüb ve mahzar gönderüb Kurşunlu kazâsına tâbi Gencelü nâm karye sâkinlerinden Derviş oğlu Şa’ban nâm kimesne Kızılbaş bed-maaş cânibi ile muâmesi olduğundan gayri Rafizî olub haşâ sümme haşâ sebb-i cihâr-ı yâr-ı güzün idüb ve geceleyin cem’iyyet ve sohbet idüb saz çaldırub avretlerin nâ-mahrem ile cem’ idüb bu makule fesâd ve şenâata nihayet yokdur deyû arz eylediğiniz ecilden...” (BOA, MD,52: 233/607).

²⁷ “Ümmü’l-müminîn Aişe-i siddîka radıyallahu teâla anhâya zina ile kazf ve Ebubekir ve Ömer radıyallahu teâla anhumaya sebb u la’n ve hilafetlerini inkar ve ekser-i ashâb-i kirâm hazerâtını tekfir edip “Eimme-i isnâ aşera uli’l-azm olan enbiya aleyhimü’s-salât ve’s-selamdan efdaldır” deyip ve “Ehl-i sünnetten olan müsliminin katlleri mubahdır” deyip ve bunun emsali küfrü mücib itikadât-i batile ile mu’tekid olan revâfiz-i acem taifesi millet-i İslam’da dâhiller midir yoksa haricler midir ve kutâlleri meşru mudur ve maktûlleri ne hükümedir? El-Cevab: Taife-i hâsire-i mezkûre millet-i İslam’dan hariclerdir ve mürteddin hükümedir kitâlleri vacibdir, min-gayr-i maslaha halleri üzerine terk olunmak caiz değildir, maktûlleri ve sair mevtâları ehl-i nâr hükümedir, namazları kılınmaz ve mekâbir-i müslimine defn olunmaz.” Bkz. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi. (2011). *Behcetü’l-Fetâvâ*. (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu ve Asuman Erkan). İstanbul: KlasikYayımları.

kavramın Safevi propagandasına açık hale gelerek İran'la ilişki halinde olan Türkmen zümrelerin kastedildiğini çok daha net anlarız. Ancak sadece bu tesmiyeyi Kızılbaş zümrelere yapmak da yanlış olacaktır. Çünkü Osmanlı 16. yüzyılında Rafizî olarak nitelendirilecek gruplar bir önceki yüzyılda kurulu sisteme muhalefet halinde olan ve sistemle sürekli çatışma haline giren, Şii-batını inançlarıyla tanınan kişilerdir. Bu grupların Rafizî olarak nitelenmeleri ise Osmanlı ülkesi için bir tehdit unsuru olarak algılanmalarıyla yaşanmıştır. Buna neden olan en büyük etmen ise Safevi propagandası sonucunda Şii propagandalara açık hale gelmelerinden sonradır. Sonuç olarak şunu söylemek mümkün görünmektedir. Kavram İslam mezhepleri tarihi yazarlarınca ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren, Şiiliği ve onun bütün kollarını içine alan bir üst başlık olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise, Anadolu'daki Ehl-i Sünnet dışındaki grupları nitelemek için kullanılan şemsiye kavramlardan birisi olmuştur.

1.2. Kızılbaş Kavramı

Türkmen toplulukların eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine özgü İslami anlayışla birleştirip benimsedikleri süreçte Bâtini-Şii anlayışın bazı özelliklerini de kendi bünyelerine katmalarıyla ortaya çıkan Kızılbaşlık kavramı bu dini ve sosyal yapıya mensup kişi ya da toplulukların geneline verilen bir isimdir. Kavramın ortaya çıkışında ki ana etmen ise değişik varyantlarda anlatılan rüya motiflerinden tutun İslam'ın ilk yıllarında meydana gelen olaylarla dahi irtibatlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak tarihi kaynaklar bakımından doğrulanma imkânı olmayan bu yaklaşımlar Kızılbaş ismine kutsallık kazandırmanın bir sonucu olarak algılanabilir (Üzüm, 1989: 546-574).

Melikoff'un 2015'de yayımlanan "*Uyur İdik Uyardılar*" adlı çalışmasında Kızılbaş kavramının ilk defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Başlangıçta siyasi bir yapıya bürünen kavram ilk Safevilerin dini propagandaları sonucunda özünde on iki imam Şiiliğini benimsemekle birlikte tecelli (Tanrının insan suretinde görünmesi) tenasuh (ruhun göçü) ve mazhar-ullah (Yani Allah'ın beşer suretinde tecellisi) olan Ali'nin tecessümü (insan suretinde bedenleşmesi) olarak algılan Safevi hükümdarına tapınış ile birleşerek bütün ayırıcı nitelikleriyle bir Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur (Melikoff, 2015: 52).

Kızılbaş kavramına kutsallık kazandırarak meşru bir temel üzerine kurulu kavram haline dönüştürecek rüya varyantlarından birine Rıza Yıldırım'ın 2017'de yayımlanan "Aleviliğin Doğuşu" adlı eserinde rastlamış bulunmaktayız. Yıldırım Ross Anonimi olarak bilinen Şah İsmail'in Anonim tarihinden hareketle Kızılbaş tacının ortaya çıkışını şöyle anlatır:

"Bir gece Allah'a yakarırken rüyaya dalan Sultan Haydar'a mürşitlik ve velayet tacının şehzadesi yani Müminlerin Emiri (Hz. Ali) göründü ve ona şöyle dedi: "Ah benim evladım, senin çocukların arasından çıkacak torunlarımın inançsızlığı dünyanın üzerinden sileceği zaman gelmek üzeredir. Sufiler ve müritlerin için bir başlık hazırla ve kırmızı bir libas takın!" Böyle söyleyerek Şah-ı Velayet on iki dilimli bir Kızılbaşlık kesti."

Şeyh Haydar uyandığında herkes tarafından giyilen Türkmen şapkasını değiştirerek, Tac-ı Haydari olarak bilinen on iki dilimli bir şapkayı hem kendisi hem de halifeleri ve müritleri başlarına giydiler. Tufan Gündüz'ün 2015'de yayımlanan "Son Kızılbaş Şah İsmail" adlı eserinde ise bu rüya motiflerinin diğer bir varyantını görmekteyiz. Gündüz'ün Cihangüşa-yı Hakan'dan nakl ettiği rivayete göre:

"Şeyh Haydar bir gün rüyasında Hz. Muhammed'i gördü. O, dedi ki: Ey oğul, senin arkandan gelecek ve küfrün "kef" ini ortadan kaldıracak oğlunun hurûc etme vakti geldi. Ama sufilerin ve müritlerin için kızıl çevreli bir tac yapmalısın. O Hazret tacın nasıl yapılacağını gösterdi. Haydar uyanınca tac'ın yapılış şekli aklında kaldığından hemen onu yaptı. Müridleri de aynı şekilde yapıp tacı başlarına geçirdiler. Bunlara Kızılbaş denildi." şeklinde aktarılmaktadır (Gündüz, 2015: 32).

Saim Savaş'ın 2013'de yayımlanan "XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik" adlı çalışmasından hareketle bazı toplumların giydikleri giysinin rengi dolayısıyla bir takım isimlerle adlandırıldıklarının tespiti yapılmıştır. Bundan dolayı, Özbekler Yeşilbaş, Safeviler Kızılbaş, Osmanlılar Akbaş, Gürcüler ise Karabaş olarak adlandırılmışlardır. Mehmet Eröz'ün 2014'de yayımlanan "Türkiye'de Alevilik Bektaşilik" adlı çalışmasında da Savaş'ın konu hakkındaki verdiği bilgilerle aynı doğrultudadır. Ancak Eröz çalışmasında bu konu hakkında oldukça geniş tahliller yapıp tarih sırasını takip ederek, Türk topluluklarının börk giyme bahsinden hareketle Kızılbaş terimini tarihteki yerine oturtmaya çalışmıştır. Kavramın gerek Sünni

çevrelerde gerekse Alevi/Bektaşî çevrelerde oldukça yanlış anlaşıldığının altını çizmektedir. 1977 yılında yayımlanan İslam Ansiklopesi'nin Kızılbaş maddesindeki şu cümleler ise “*Sasaniler devrinde Zerdüşt dininin mülhidleri tanınan zümre ile İslam devrinde zuhur eden Bâtınilerin kırmızı elbise kabul eylemeleri*” kargaşaya yol açan amiller arasında zikredilebilir. Eröz İslam Ansiklopedisi'ndeki kısma eleştirel bir şekilde yaklaşarak ismi zikredilen eserinde Kızıl başlığı Hun Türklerine kadar uzanan geleneğin bir halkası olarak kabul edip bunu ispatlama yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ise Kızılbaş kavramının kullanımı XVI. yüzyılın başlarından itibaren halk İslam'ının Sünnî ve Kızılbaşlık (Alevilik) olarak kategorileştirilmesiyle ortaya çıkmış bir olgudur (Savaş, 2013: 8). 1999 yılında yayımlanan *Osmanlı Medeniyet Tarihi* adlı kitabın Din kısmını kaleme alan Ahmet Yaşar Ocak, Kızılbaş olarak adlandırılan bu kitle hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Rafizilik veya Kızılbaşlık, İslami ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutucukla koruyan konargöçer ve yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şii propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasi-dini ve sosyo-kültürel yapılanış” olarak tarif edilmiştir.

Kızılbaş olarak nitelendirilecek zümre X. yüzyılın başlarından itibaren benimsediği inanç sistemini muhafaza ederek çoğu zaman devlet kontrolünden uzak ve bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi bir yapıya geçişi bu kesimlerin kontrol altına alınmasını zorunlu kılmıştır. Konargöçer ve yarı göçebe bir hayat süren bu zümre yerleşik hayata geçirilmek için aşırı derece de zorlama ve baskıya maruz kalmıştır. Bu kitle Safevi Devleti için bir hedef konumunu üstlenecek ve meydana gelen ekonomik ve sosyal rahatsızlıklarından ötürü de Şii-Safevi propagandalarına açık hale gelmesine neden olacaktır (Ocak, 1999: 141). Tüm bu yorumlardan sonra Markus Dressler'in 2016'da yayımlanan “*Türk Aleviliğinin İnşası*” adlı çalışmasından da hareketle Osmanlı Devleti'nde Kızılbaş kelimesiyle 1501 yılında Şah İsmail tarafından kurulan İran-Safevi hanedanlığı ve Safevi tarikatına mensup Türkmenleri tanımlayan bir kimlik olarak kullanıldığını söylememiz yanlış olmayacaktır (Dressler, 2016: 6).

Kavramın Osmanlı belgelerindeki kullanıma dair Mühimme ve Ahkâm defterleri üzerinde yaptığımız incelemeler Kızılbaş kavramının Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren kullanıldığını düşünmemize neden olmaktadır. Bu tespitimizi 1501 tarihli Ahkâm defterindeki şu ifadeler doğrular niteliktedir: *Şimdiki hâlde Dergâh-ı mu'allâma mektûb ve âdem gönderüp: "Bundan evvel hükm-i hümayûn virilüp Erdebil sûfilerinden Erdebil-oğluna giderken dutulan sûfilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyâseten salb oluna diyü buyurulmuşdı...(BOA, AD, No: 790).*

1501 yılına ait Ahkâm defterindeki diğer belgelerde de Kızılbaş olarak nitelendirilecek zümre Erdebil sûfileri diye tanımlanmaktadır. Ancak Ömer Faruk Teber 2005 yılında yayımlanan "*XVI. Yüzyılda Kızılbaş Farklılaşması*" adlı çalışmasında Kızılbaş kavramının ilk defa Sultan II. Bayezid tarafından kullanıldığını ve bu tarihten itibaren arşiv belgelerine yansıdığını aktarmıştır. Teber'in bu görüşü Sultan II. Bayezid'in 1501 yılında vuku bulan *Şarur Savaşı*'ndan önce gönderdiği bir mektupta "*taife-i bagiyeye-i kızılbaş hazzelehumullah*" ifadesinden ve mektubun bir başka yerinde ise "*cemaat-ı kızılbaş*" ifadelerini kullanmasından dolayıdır (Teber, 2005: 30). Ancak burada Kızılbaş kavramının siyasi bir mahiyeti olmaktan çok giysilerinin renklerinden ötürü böyle bir isme muhatap bırakıldıklarında dair iddialarda vardır (Erkan, 2014: 28).

Bu noktaları aydınlattıktan sonra; belirli bir dini zümrenin kimliği konumunda olan ve kendisine siyasi bir muhteva kazandıran Kızılbaşlık kavramının Osman-Safevin mücadelesinin giderek arttığı dönemlerde Osmanlı belgelerinde; *devlete muhalif, asi, isyankâr, dinden çıkmış, doğru yoldan sapmış* vb. anlamlarını da yapısına kazanarak farklı bir anlam muhtevaya bürünmüştür. İdris-i Bitlisi'nin "*Selimşahname*" adlı eserinde Kızılbaşların tavsif edildiği bölümde:

"Özellikle İran ülkesinin avareleri ve Acem diyarının mazlumları Kızılbaş kavminin ve adları sûfi olan kâfir kalpli isyankârların zulümleri yüzünden evleri ve barklarını terk etme yolunu seçmişler ve yol gösterici "Fitne sırasında oturan ayakta durandan, yürüyen çalışandan daha hayırlı olacaktır. Kim sığınak bulursa oraya sığınsın."

Hadisi şerifi gereğince gereğince güvenli Osmanlı diyarına yönelmişlerdi (Kırlangıç, 2016: 157).

Hadidi'nin "Tevârih-i Âl-i Osman"adlı eserindeki kısımlar hem kavramın süreç içerisindeki dönüşümüne hem de aldığı farklı anlamlara ihtiva etmesi bakımından ise oldukça önemlidir:

*“Diyâr-ı şarkda bi kavm zâhir
Olup tutdı cihânı evvel, âhir
Kızıl tâcı başında sûfi adı
Müsülman şeklidi kâfir nihâdı
Harâmi cümlesi kallâş ü evbâş
O kavme dir cihân halkı Kızılbaş
Kızılbaş Şeh İsmâ'il idi şâh
Mudill ü râfizi bi-din ü güm-râh
Kapusı mulhidi, mürtedde me'men
Adû Peygambere, Allah'a düşmen
Harâb itmiş nice minber, mesâcid
Hem ihrâk itmişidi çok merâkîd
Bu ma'lûm olmuşidi her diyâra
İderdi sebb-i ashâb âşikâre
Adûsıyidi ashâb-ı kibârun
Ali'den gayrisinün çâr-yârun
Mesâcid yıkdı, men' itdi namâzı
Bana eylen didi ancak niyâzı
Nikâh-ı şer'i men' itdi o bâtil
Degül idi Kelâmu'llah'a kâil
Adı şeyhidi ammâ gendü şeytân
Ki sevmezdi anı kâfir, Müsilman (Öztürk, 1991:385)*

Kemalpaşazade'nin Kızılbaşlar hakkında verdiği fetvalarını içeren "Fetava-yı Kemalpaşazade Der Kızılbaş" adlı risalesinde ise bu zümreler şöyle tarif edilmektedir:

“Müslümanlar bilin ve âgâh olun ki kızılbaş ki reisleri Erdebil oğlu İsmail’dir. Peygamberimizin sallallâhu aleyhi ve sellem şerî’atını ve sünnetini ve dîn-i İslam’ı ve ilm-i dîni ve Kur’ân-ı azîmi istihfâf ettikleri ve dahi Allah Ta’âlâ haram kıldığı günaha helal dedikleri ve istihfâf ettikleri Kur’ân-ı azîmi ve mushafları ve kütüb-i şerî’atı tahfîf edüp evde yaktıkları ve dahi ulemâyâ ve sulehâyâ ihanet edüp kırup mescidleri yaktıkları ve dahi reisleri yani ma’bûd yerine koyup secde ettikleri ve dahi Hz. Ebûbekir radyallâhu anh ve Hz. Ömer radyallâhu anh söğüp hilâfetine inkâr ettikleri ve dahi peygamberimizin sallallâhu aleyhi ve sellem hatunu Ayişe anamıza radyallâhu anhâ söğdükleri ve dahi peygamberin aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm şerî’atını ve dîn-i İslam’ı götürmek kasd ettikleri bu zikr olunan dahi bunun emsâli şer’a muhâlif kavilleri ve fi’illeri bu fakîr katında ma’lûm ve zâhir olduğu sebebden biz dahi şerî’atın hükmü ve kitablarımızın nakli ile fetva verdik ki ol zikr olunan taife kâfirlerdir ve mülhidlerdir. Her kimse ki onlara meyl edüp ol bâtil dinlerine razı ve mu’âvin oldular onlar dahi kâfirlerdir ve mülhidlerdir. Onları dahi kırup cemaatlerin dağıtmak cemî’ müslümanlara vacip ve farzdır. Müslümanlardan olanlar sa’îd ve şehid cennet-i a’lâdadır ve onlardan olanlar hor ve hakîr cehennem dibindedir. Bunların hali kâfirden eşedir demiştir.”

Bir kısım arşiv belgelerinde ise kavram Safevi topraklarını kastetmek için kullanılmıştır. 29 Muharrem sene 976 tarihli belgede bunu açık bir şekilde görmekteyiz: *Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Kızılbaş ve Gürcü taraflarının ahvâli ma’lûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda dâima mukayyed olup Kızılbaş cânibinin evzâ’u etvârı ve fikr ü firâsetleri ve Gürcü taraflarının evzâ’u etvârı ve hareket ve sükûnları ahvâli her (BOA, MD,173: 477)*

Sonuç olarak Kızılbaş kavramıyla ilgili şunları söylemek mümkün görünmektedir. Toplumların kendilerine şiar edindikleri bir kısım ayırt edici renkler bulunmaktadır. Bu renkler vasıtasıyla toplumlar birçok kez diğerlerinden ayırt edilmiş hatta bu onların kimlikleri olarak dahi tanımlanmıştır. Şii-Safevi propagandasına kapılan Türkmen zümrelerde kırmızı rengi kendilerine şiar edinmelerinden dolayı bu adla anılmışlardır. Bu topluluğa mensup insanlar tarafından ise Kızıl renge kutsallık kazandıran anlamlar yüklenmek istenmiştir. İşte tam bu noktada çeşitli varyantlarda anlatılan rüyalarla hatta kimi zaman ise İslamiyet’in ilk yıllarında yaşanan bazı olaylar

dahi kızıl renkle bağdaştırılarak isme kutsiyet kazandırılmak istenmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde ise Kızılbaş kavramına bambaşka anlamlar yüklenmiştir. Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla kavram dönemin sosyal ve politik şartları doğrultusunda değişim göstererek siyasal bir çağrışım halini almaya doğru evrilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan Kızılbaş kavramı kimi zaman içinde barındırdığı muhtevayı ifade ederek nispet edilen toplumun inançlarını kimi zamansa Safevi topraklarına nispetle kullanılmış olduğunu gözlemledik. Bazı araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş kavramını Türkmen topluluklara hakaret etmek için kullanıldığına dair kimi görüşlerinin yukarıda aktardığımız bilgiler doğrultusunda kabul edilemez olduğu iddiasındayız. Kavramın sabit kalmayıp ve sürekli değişim göstermesi sadece ve sadece Osmanlı Devleti'nin meseleyi politik bir araç olarak kullanılmasının nedeni olarak görülemez. Bu nedenle zikredilen Türkmen kitlenin geçirdiği değişim çok iyi analiz edilerek bir takım yorumlar yapmanın daha sıhhatli sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz. Bunun en önemli kanıtı bu kitlenin Kızılbaş nitelmesini gururla taşımalarında ve isme kutsiyet kazandırma çabalarından açıkça görülebilir.

Şah İsmail'in Hatai külliyyatında ki şu dizelerse bunu doğrular niteliktedir:

*“Görmedi hiç kimse mun tek sîm-ten mahbûb-i şûh,
Kâkülü zerrîn ü tâcı dahı nûr-efşândurur.*

Veya

*Kim her kim on iki imamı bildi,
Ana kırmızı tâc geymek revâdur.*

Veya

*Tâ kim ol âhû gözün mülk-i Hutun'den bâc alur,
Şol humâyûn zülfüniz, Fağfûr-i Çin'den tâc alur.*

Veya

*Nişânı ol güneş tal'atlı şâhın,
Başında tâc u belinde kemerdür.*

Veya

*Kızıl âlem, kızıl bayrak, kızıl tâc,
Geyinse ğaziler, ol gün hazerdür.*

Veya

*Server-i merdân Ali'nün âliyam evlâdıyam,
Tac-i Düldül, Zü'l-fikâr Şâh-i Merdan mendedür.*

Veya

*Ayağun toprağıdur hakk ehlinün başında tâc,
Cismi dâim bu Hatâ'i'nün turâb üstindedür.*

Veya

*Tâki tâcum, Neki'dür nûr-i aynum,
Fedâ-yi hâk-i pâ-yi Askeriyem.*

Veya

*Kırmızı tâclu, boz atlu, ağır leşkerlü heybetlü,
Yûsuf peyğam-ber sifetlü, ğâziler! deyin şâh menem.”*

...

Şah İsmail'e ait Hatâ'i külliyyatının bu dizelerinde ve daha başka pek çok yerinde Kızılbaşlık gerçek devletin, hâkimiyetin, ilahi gücün en görünen simgeleri olmuştur. Bunu yukarıda anlatılan rüya varyantlarıyla da bağdaştırdığımızda şu açık ve net görülecektir ki Kızılbaşlık kavramı Osmanlı Devleti tarafından Şii-Safevi propagandasına kapılan Türkmen zümrelere hakaret etmek için icat edilmemiştir. Bir kez daha vurgulamakta yarar görmekteyiz ki Markuss Dresslerin'de ifade ettiği gibi; Kızılbaşlık kavramı 1501 yılında kurulan Şii-Safevi hanedanlığı ve Safevi tarikatına mensup Türkmenlerin tanımlanmasında kullanılan bir kimliktir (Cavinşar ve Necef, 2006: 138-142).

1.3. Alevi Kavramı

Alevilik, Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen siyasi ve dini grupları tanımlamak için kullanılagelen bir kavramdır. Arapça bir sözcük olan Alevi kelimesi sözlükte “Ali'ye mensup, Ali taraftarı ve Ali soyundan gelen” gibi anlamlara gelmektedir (Ocak, 1989: 368). Ancak kavramın siyasi, tasavvufi ve itikadi alanlarda ayrı ayrı tanımlanması zihinlerde büyük bir anlam kargaşası oluşturmaktadır. Gerek çalışma alanları birbirinden farklı akademisyenlerin gerekse amatör araştırmacıların konuyu farklı yöntem ve yaklaşımlarla ele almaları kavramı daha da karmaşık bir hale getirdiği gözlenmektedir. O halde Alevilik nedir? Alevi olarak zikredilen zümreler kimlerdir? Tarihte hangi zümreler niçin bu kavram altında toplanmıştır? gibi sorulara

cevaplar arayacağımız bu bölümde ortaya atılan tanımlamalara geçmeden önce kavramın etimolojik tahlilinin yapılmasını uygun görmekteyiz.

Mehmet Yazıcı'nın 2014'de yayımlanan "*Alevilik*" adlı çalışmasında kavramın etimolojik tahlili ile ilgili bir kaç farklı görüş ortaya atılmıştır. Yazıcı, Şavaşır'ın makalesinden hareketle Alevi sözcüğünün Hz. Ali (علي) 'nin adındaki "i" (ي) takısıyla türetilen bir sıfat olduğu tespitinde bulunmuştur. Burada ki "i" (ي) takısı aidiyet bildirir. Bu noktadan hareketle de Alevi (علوي) sıfatının Ali ile ilgili kişi ya da kavramları dile getirmek üzere kullanılmıştır. Arapça (ع, ل, ي) harflerinden oluşan Ali ismi sözcüğe aidiyet eki olan (ي) "ye" takısı getirilmek istenildiğinde sözcüğün sonundaki ye (ي) ünlüsü, vav (و) ünsüzüne dönüşür. Daha açık bir ifade ile Alevi sözcüğünün Arap harfleriyle yazımı (علوي) şeklindedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta "le" değerindeki Lam (ل) harfinden sonra (و) vav ünsüzü geldiği için buradaki lam (ل) "le" ünsüzüne dönüşür. Alevi sözcüğündeki harfleri hecelersek ayn (ع), lam (ل), vav (و), ye (ي) harflerinin bir araya gelmesiyle oluşan Alevi (علوي) terkininin meydana geldiğini görürüz (Yazıcı, 2014: 51). Kavram ile ilgili akademik çalışmalarda en kabul gören etimolojik tahlil ise yine bu doğrultuda yukarıda ifade ettiğimiz Şavaşır'ın etimolojik tahlilidir. Konuya bu tahlil doğrultusunda başlamak kavramın tarihteki yerinin doğru tespit edilmesine yardımcı olacaktır.

Alevi kavramı, İslam siyasi tarihinde ilk defa Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip gün yüzüne çıkan hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesini müteakip daha da şiddetlenen hilafet tartışmalarında Hz. Ali taraftarlarına *el-Aleviyye* veya *şiatü Ali* (Ali'ye bağlı olanlar, Ali'yi tutanlar) bunların karşılarında ki gruplara ise el-Ömeriyye ve el-Osmaniyye (Ömer ve Osman'a dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir. Alevi kavramı ortaya çıkışı itibari ile her ne kadar Hz. Ali soyundan gelenlerin oluşturduğu topluluğa ad olarak verilmişse de zaman zaman mahalli idareyi ele geçiren kimseler ya da devlet kurabilen sülalelerin kendilerini Hz. Ali soyuna mensupmuş gibi göstererek Alevi nisbesini kullandıkları bilinmektedir (Ocak, 1989: 369).

Tarih boyunca dilciler, tarihçiler hatta mezhep ve firkaları inceleyen yazarlar ise Alevi kavramına farklı farklı anlamlar yüklemişlerdir. Kutlu'nun ifadesiyle kavramın *ağyarını mani efradını cami* bir tanımını yapmak mümkün görünmemektedir. Tasavvuf'ta Kadirî, Mevlevî, Bektaşî vb. tarikatlar silsilelerini Hz.

Ali'ye dayandırdıklarından dolayı Alevi tarikatlar olarak adlandırılmışlardır. İslam mezhepleri tarihinde ise Alevi kavramı Şia ile eş anlamlı bir manada kullanılmaktadır. Bu noktadan hareketle Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den sonra devlet başkanlığına tayin edildiğine inanan imametın kıyamete kadar Hz. Fatıma'nın soyundan geleceğini savunan toplulukların ortak adı olmuştur. Dolayısıyla Şia'nın Zeydiyye, İsmailiyye, Oniki İmamiyye, Nusayriyye ve diğer Şii gruplarına Alevi denilmektedir. Kavram bununla da kalmayarak coğrafyaya, topluluğa ve siyasi ortama göre farklıklar arz etmiştir. Alevi kavramı gerek Türk gerekse Batılı araştırmacılar tarafından 19. asırdan itibaren ise Kızılbaş, Işık, Abdal, Torlak... vb. adlarla bilinen dini-mistik gruplara verilen ortak ad olarak kullanılmıştır (Kutlu, 2008: 15-27).

Şii-Safevi Devletiyle ilişkilendirilen Kızılbaş zümreler XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları için o tarihten itibaren devlet tarafından güvenilmez olarak addedilmişlerdi. Bu güvenilmezlik Kızılbaşların, Osmanlı Devleti'nin doğru din olarak algıladığı Sünni İslam'dan sapmalarıyla daha da belirginleşmiştir (Dressler, 2016: 6). Ortaya çıkan tüm bu hadiselerden sonra “*asi dinsiz*” gibi bir anlama bürünen Kızılbaş kavramı XIX. yüzyılda yerini Alevi kavramına bırakmıştır (Melikoff, 2015: 51-52).

İrene Melikoff 2015 yılında yayımlanan “*Uyur İdik Uyardılar*” adlı çalışmasında Alevi kavramının ortaya çıkışının ancak XIX. yüzyıla doğru gerçekleştiğini ifade etmektedir. Hatta bu teorisini Şah İsmail'in divanında Alevi kavramının bir kez dahi kullanılmamış olmasıyla ispatlama yoluna gitmiştir. Melikoff devam eden cümlelerde de Ahmet Refik tarafından yayımlanan belgeleri referans olarak gösterip “*Bir kez olsun, Alevi deyimine rastlanmaz.*” diyerek kavramın Türkiye'de ancak XIX. yüzyılda kullanılmaya başladığını ifade eder. Ancak bu ne Melikoff'un ne de bazı araştırmacıların aktardıkları boyutuyla XIX. yüzyıldan önce gerek Osmanlı Devleti'nde (Ahmet Refik'in yayımladığı belgelerde kavramın geçmeyişi) gerekse Kızılbaşların (Şah İsmail'in divanında geçmeyişi) kendileri için Alevi kavramını kullanmadıkları anlamına gelmez.

Melikoff'un bu kanısının aksine Markus Dressler'in 2008 yılında yayımlanan “*Alevis*” adlı çalışmasında Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'e ait şu şiirlerdir bu görüşü desteklemektedir.

Pir Sultan Abdal:

*Pir Sultan çağırır Hint'te Yemen'de
Dolaştırsam seni sahip zamanda
İradet getirdim ikrar imanda
Hüseyini'yim, Alevi'yim ne dersin*

Kul Himmet:

*Cümle bir mürşide demişler beli
Tesbihleri Allah Muhammed Ali,
Meşrebi Huseyni ismi Alevi
Muhammed Ali'ye çıkar yolları*

Sadullah Gülten'in 2016 yılında yayımlanan "*Osmanlı Devleti'nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler*" adlı çalışması ise Melikoff'un kanısının aksini ifade eden ikinci tespiti doğrulamaktadır. Gülten, zikredilen çalışmasında XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı arşiv belgelerinde Kızılbaşların kendilerini tanımlamak için Alevi kavramını kullandıkları tespit etmiştir. Bu noktadan hareketle Alevi sözcüğünün geçtiği ilk Osmanlı belgesi Çepnilerle meskûn Ordu yöresine aittir. 1455 tarihli tahrir defterindeki; "*Bölük-i Niyabet-i Ordu bi-ismi Alevi*", 1485 tarihli defterde ise "*Bölük-i Niyabet-i Ordu nam-ı diğer Alevi*" 1613 tarihli tahrirde ise "*Kaza-i Bayramlı Nefs-i Ordu nam-ı diğer Alevi*" kaydıyla anılan zümreler Kızılbaşlar'dır. Bu söylemimize önemli bir delil olarak 1571 tarihli bir mühimme kaydı ile 1896 tarihine ait bir vakfiye kaydıdır. 1571 tarihli mühimme kaydında "*Kastamonu beğine ve Küre ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ Kaza-i Taşköprü'ye tâbi' Hamidbükü nâm karye halkı tarafından İlyas nâm kimesne dergâh-ı mu'allâma gelüb karye-i mezbûre kurbünde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nâm karyelerde Kızılbaş nâmına nice kimesneler vardır*"(BOA, MD, 416: 816).1896 tarihli vakfiye kaydında ise "*Uzun Hüseyin Oğlu Ali Ağa İbni İsmail bin Mustafa, Kızılcaviran Alevi karyesinde bulunan Safiler camisi görevlilerinden ücretlerin ödenmesi ve caminin tamiri için beş yüz kuruş vakfedilmiştir*" şeklinde kayd edilmiştir. Buradan da açıkça görüleceği üzere Kızılcaviran karyesi hem Kızılbaş hem de Alevi şeklinde kaydedilmiştir. Gülten, Alevi kelimesinin Osmanlı belgelerindeki kullanımına dair şu tespitlerde bulunmuştur. 1579 tarihli bir mühimme defterinde "*...maden-i havas-ı mezbure yörüklerinden Tat Alevi*" şeklinde geçtiğini

diğer bir kullanımının ise 1585 tarihli mühimme defterinde “*Çungar Alevi*” şeklinde geçtiği tespitinde bulunmuştur. Sonuç olarak şunu söylemek mümkün görünmektedir ki, Alevi kavramının yaygınlaşması her ne kadar XIX. yüzyılı bulsa da XV. yüzyıldan itibaren Kızılbaş zümreler kendilerini tanımlamak ve Hz. Ali’nin yolunda olduklarını göstermek için Alevi kavramını kullanmışlardır (Gülten, 2016: 33-38).

Bu noktadan hareketle İrene Melikoff yukarıda ismi zikredilen çalışmasında Alevi sözcüğünün bilimsel açıdan yanlışlığı üzerinde durmakla kalmayarak çeşitli referanslara dayanarak (Şah İsmail’in Divanı ve Ahmet Refik tarafından yayınlanan belgeler) Alevi sözcüğünün tamamıyla XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığını iddia etmiştir. Harun Yıldız’ın 2003 yılında yayımlanan *Amasya Yöresi Alevileri* adlı çalışmasında da bu durumun bir örneğini görmekteyiz. Yıldız konu hakkında “...zira Osmanlı arşiv belgelerinde XIX. yüzyıldan önce Alevi deyimine rastlanmamaktadır” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Söz konusu birçok akademik çalışmada da Melikoff referans alınarak kavram hakkında bu doğrultuda yorumlar yapılmaktadır. Ancak Sadullah Gülten’in ismi geçen çalışmasında Kızılbaş zümrelerin kendilerini Alevi olarak tanımladıklarına Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’in şiirleri kanıt olarak gösterdiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nin de bu zümreleri Alevi olarak tanıdıklarına da sayıları mahdutta olsa yukarıda zikredilen gerek tahrir defterlerinde gerekse mühimme ve vakfiye kayıtları örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla akademik camianın Alevi kavramının kullanımı ile ilgili tespitlerini tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğine inanıyoruz.

Tüm bu açıklamalardan sonra bazı önemli sorunsallarla karşılaşyoruz. Alevi kavramı niçin XIX. yüzyıl ve sonrasında yaygın olarak kullanıldı? Osmanlı Devleti bu zümreleri Alevi olarak tanımlamak yerine neden Kızılbaş olarak tanımlamayı tercih etti? Niçin mali ve sosyal konuları ilgilendiren durumlar dışında Alevi kavramını kullanmaktan kaçındı? gibi sorunsalların cevaplanması Alevilik kavramının tarihteki yerinin tespit edilmesi noktasında oldukça sıhhatli sonuçlar doğuracaktır. Sadullah Gülten’in 2016 yılında yayımlanan ismi zikredilen çalışmasından hareketle Osmanlı Devleti’nin erken dönemlerden itibaren Kızılbaş zümrelere Alevi kavramını mahdutta olsa kullandığı tespitinde bulunmuştuk. Ancak Alevi kavramın yaygınlaşmasının XIX. yüzyıla kadar ertelenmiş olmasının iki önemli nedeni olabileceği kanaatindeyiz. Birincisi onları Hz. Ali’nin soyundan gelen seyyid ve şeriflerden ayrı tutulmak

istenmesi ikincisi ise onların Alevi ismi altında meşrulaştırılmaması adına uzunca bir süre “*asi dinsiz*” gibi bir anlama gelen Kızılbaş kavramının kullanılmış olunmasıdır. Ancak araştırmacılar bu noktada farklı iddialarda bulunmuşlardır. Şimdi bu iddiaları değerlendirmeye çalışalım. İrene Melikoff 2015 yılında yayımlanan yukarıda ismi zikredilen çalışmasında bu dönüşümün nedenini Kızılbaş kavramının yüzyıllar içerisinde küçültücü bir yapıya bürünmüş olması ve Celali isyanları nedeniyle “*asi dinsiz*” gibi bir anlamda kullanılmaya başlaması sonucunda gerçekleştiği kanısındadır. Doğan Kaplan’ın 2012’de yayımlanan “*Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*” adlı çalışmasında Kızılbaşlık kavramına yüklenen olumsuzlukların artık sahipleri tarafından kullanmasını güçleştirdiği ve kavramın bu nedenle dönüşüme uğradığı üzerinde durur. Ümit Erkan 2014 yılında yayımlanan “*16. Yüzyılda Osmanlı’da Kızılbaş Ayaklanmaları*” adlı eserinde Kızılbaş kavramının aşağılama ve tahkir içermesinden dolayı yerini Alevi kavramına bıraktığı tespitinde bulunmuştur. Alevilik kavramının XIX. yüzyıl ve sonrasında Kızılbaş kavramının yerini almasıyla ilgili Markus Dressler ise 2016 yılında yayımlanan “*Türk Aleviliğinin İnşası*” adlı çalışmasında oldukça önemli iddialarda bulunmuştur. Dressler, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu ve doğu vilayetlerini gezen başta Amerikalı misyonerler olmak üzere yabancı seyyahların Kızılbaş topluluklara rastladıkları hakkında bilgiler vermektedirler. Batılılar ısrarla Anadolu’daki birtakım grupları Hristiyan asıllı gösterebilmek için uğraşmışlardır. İşte tam bu noktada Kızılbaşları erken dönem Hristiyanlığı ve İslam öncesi kültürlerle ilişkilendirme yoluna giderek meseleyi başka bir yöne çekmeye çalışmışlardır. Dressler, Kızılbaşların 1920’de milliyetçi akım tarafından yeniden tanımlanması ve sıfatlandırılma sürecini bu hadiseyle ilişkilendirerek Alevi kavramının bu yüzden üretildiğini iddia etmektedir. Ayfer Karakaya-Stump’un 2002’de yayımlanan “*Alevilik Hakkında 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako’nun Öyküsü*” adlı çalışmasında mesele üzerinde durularak Dressler’in görüşleriyle paralel bilgiler verilmektedir. Hasan Onat’ın 2003’de yayımlanan “*Kızılbaşlık Farklılaşması*” adlı çalışmasında Alevi kavramını şemsiye kavram olarak görüp Osmanlı’nın çöküş sürecinde çıkış arayan, birlik ve beraberlik için mücadele eden Türk aydınlarının çabaları sonucu oluştuğunu aktarır. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki, Gülten’in yukarıdaki tespitleri ön çekilerek mesele irdelenmeli diğer araştırmalarda dikkate alınmalıdır.

2. Safeviyye Tarikatı ve Anadolu'daki Türkmen Zümreler

Şeyh Safiyüddin-i Erdebili tarafından kurulan ve kurucusunun adına nispetle de Safeviyye olarak adlandırılan, başlangıcından tarikatın temel karakterlerinden olan Şeyh Cüneyd dönemine kadar İslam dünyasında çok sık karşılaşılabilecek Sünni bir tarikattır (Öngören, 2008: 460-462). Ancak Şeyh Cüneyd döneminde tarikatın bünyesinde geçirdiği dönüşüm onu Şii-Militan-Mehdici bir yapıya büründürüp mistik bir hareket olarak ortaya çıkmasına kapı aralamıştır. Tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyüddin ile Şeyh Cüneyd arasındaki dönemi aydınlatacak kaynakların yokluğu bizi mevzunun aydınlatılması konusunda zorlamaktadır. Bu durum ise gerek dönüşüm mekanizmasının nasıl işlediğini anlamamıza gerekse sosyo-kültürel ve dini arka planı belirlememizi neredeyse imkânsızlaştırır. Tüm bu imkânsızlıklara rağmen erken Safevi Şeyhlerine gösterilen büyük saygının Moğol, Timur ve muhtelif tasavvuf kaynaklarına yansması bu karanlık dönemi birazda olsa aydınlatabilmiştir (Yıldırım, 2017: 144).

Tarikatın isim babası olan Şeyh Safiyüddin İshak, kendisine bir mürid bulmak üzere çıktığı yolculukta Şeyh Zahid-i Gilani'yi bularak ona intisap etti. Şeyh Zahid'in 1301'deki ölümü onu müridlik makamına ulaştırdı. Şeyh Safiyüddin'in kısa süre sonra Türklerle meskûn olan Erdebil şehrine yerleşmesi ve kendi adına irşat faaliyetlerini sürdürmesi etrafında hatırı sayılır derecede bir kitlenin toplanmasına neden oldu. Peki, bu kitle kimdi? Nasıl bir etkinliğe sahipti? Osmanlı-Safevi ilişkileri açısından nasıl bir öneme haizdi? Faruk Sümer 1999'da yayımlanan "*Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*" adlı çalışmasında bu unsurların Anadolu'nun Orta ve Güney bölgelerindeki Türk toplulukları olduğunu belirtmiştir. Sümer, bu kurucu zümrenin Akkoyunlulardan olmadığı gibi Karakoyunlulardan da olmadığını ifade etmiştir. Ancak Tufan Gündüz 2015'de yayımlanan "*Son Kızılbaş Şah İsmail*" adlı çalışmasında ise bu kitlelerin çoğunlukla Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran coğrafyasında konargöçer bir hayat sürdüren ve aynı zamanda Karakoyunlu, Akkoyunlu, Dulkadirli gibi devlet ve beyliklerin askeri gücünü oluşturan Türkmenler olduğunu iddia etmiştir (Gündüz, 2015: 54). Bu kitlelerin her halükarda zikredilen bu Türkmen gruplardan oluşması tarikattan devlete dönüşümde etken rol oynadığı gibi Şah İsmail döneminde Osmanlı-Safevi ilişkilerinin de kaderini belirlemiştir.

Tarikatın şöhreti zamanla Erdebil sınırlarını aşmış Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın büyük bir bölümüne yayılmıştır. Erdebil bu bölgelerden gelen ziyaretçilerin uğrak yeri olmuştur. Hiç şüphesiz tarikatın bu denli şöhret bulması ve yaygınlaşmasında başat rol tarikatın ilk şeyhlerinin Sünni birer sûfi olmasında aranmalıdır. Şeyh Safiyyüddin ve oğlu Sadrettin dönemlerinde Sünni anlayışın temsilcisi konumundaki Erdebil Tekkesi zamanın Osmanlı sultanlarından da destek almış olması bunun önemli bir göstergesidir (Bulut, 2015: 17). Bu destek tarikatın siyasi faaliyetlerine başladığı zamana kadar sürmüştür.

Şeyh Safiyyüddin'in vefatının ardından mürşitlik makamına sırasıyla Sadrettin Musa (1343), Hoca Ali (1391), Şeyh İbrahim (1427), Şeyh Cüneyd (1447) ve Şeyh Haydar(1460) oturmuştur (Yıldırım, 2017: 144). Yapılan akademik çalışmalar Sünni-Şafii çizgedeki Erdebil tekkesindeki Şiileşme eğilimini Hoca Ali ile başlatmaktadır (Kaplan, 2015: 82). Sünni bir tarikatın Hoca Ali devrinden itibaren niçin Şiiliği benimsediği ise ayrıca sorgulanması gereken bir noktadır. Ancak sonraki dönemlerde tarikatın siyasi emellerine göz atılacak olursa bu konudaki en temel argümanın kendilerini Osmanlılardan ayırt ederek böylece Suriye, Anadolu ve Azerbaycan'daki Şii-Bâtini boyları hatta ve hatta Şeyh Bedreddin taraftarlarını kazanmak için tarikatın bünyesine böyle bir dönüşümü kattıklarını söylemek zannımızca yanlış olmayacaktır. Osmanlıların İstanbul'u fethederek bir imparatorluk haline dönüşmesi Sünni İslam dünyasının en büyük ve en etkili gücü olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Safeviler'in böyle bir güç karşısında dayanacakları tek bir açık kapı kalacaktı ki o da İslam coğrafyasındaki gayri Sünni unsurlar olacaktır (Savaş,2013: 2).

Hoca Ali döneminin politik gelişmeleri tarikatın nasıl nüfuz bulduğunu yansıtmaları açısından da oldukça dikkat çekicidir. Mehmet Saray'ın 2006'da yayımlanan "*Türk-İran İlişkileri*" adlı çalışmasında bu nokta ile ilgili Hoca Ali'nin Timur üzerinde büyük bir nüfuz kazandığı hatta köyleriyle birlikte Erdebil ve havalisini Hoca Ali'ye vakfettiği aktarılır. Her ne kadar tartışmalı bir konuda olsa Timur'un Yıldırım Bayezid'a karşı kazandığı zaferin ardından geri dönüş yolunda Erdebil'i ziyaret ederek yanında götürmek istediği bir grup Türkmen'i²⁸ Hoca Ali'nin şefaatiyle serbest bıraktığı bazı kaynaklarda zikredilmiştir. Yine aynı görüşü savunan araştırmacılar bu kitlerin bir kısmının Erdebil'e yerleşip Hoca Ali'ye mürit olduğunu

²⁸ Bu Türkmen grubu Bekir Kütükoğlu tarafından 30.000 olarak zikredilmiştir. Bkz. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, s.2.

diğer grubunda Anadolu'ya dönerek onun lehinde propaganda faaliyetlerine giriştiklerini savunurlar (Saray, 2006: 16).

Şeyh Cüneyd dönemi ise gerek tarikat öğretilerinde gerekse mürit kitlesinde değişimin gözlemlendiği, üzerinde durulması gereken önemli bir evredir. Cüneyd'in, amcası Şeyh Cafer'le giriştiği tarikat şeyhliği mücadelesinde başarısız olması ve Erdebil'i terk etmek zorunda kalması ise tüm bu hadiselerin en önemli nedeni olarak gözlenmektedir. Erdebil'i terk eden Şeyh Cüneyd Anadolu'ya geldiğinde burada belki de ümit etmediği derecede kendi maksatlarını gerçekleştirebileceği uygun bir zemin buldu. Cüneyd, Anadolu gezisi sırasında bu topraklarda Şiiliğe çok müsait köylüler ve göçebelerle karşılaştı. Cüneyd'in bu kitleleri nasıl etkisi altına aldığı meselesinden önce Anadolu'da hangi misyonla dolaştığının bilinmesi oldukça önemlidir. Onun, Anadolu'da yalnızca ünlü bir tarikatın şeyh ailesine mensup bir kimse değil aynı zamanda Seyyidlik iddiasıyla dolaştığıda muhakkaktır. Aşıkpaşazade'nin konu hakkındaki tespitlerinden hareketle Cüneyd, kendisinin Hz. Ali evladından olduğu iddiasında bulunuyor ve siyasi emellerini gizlemiyordu. Burada diğer bir meselede bu kitlelerin Şeyh Cüneyd'e niçin meylettikleri meselesidir (Sümer, 1999: 7). İşte bu nokta Kızılbaşlığın (Aleviliğin) doğuşuyla da doğrudan ilintili olduğu için Alevi inancına bağlı araştırmacılarla Sünni akideye bağlı araştırmacıların konu hakkındaki tezlerinde farklılıklar gözlenmiştir (Ocak, 2016: 199-230).

Bunlardan ilki Rıza Yıldırım'ın 2017'de yayımlanan "*Aleviliğin Doğuşu*" adlı çalışmasıdır. Yıldırım zikredilen Türkmen zümrelerin Cüneyd'e meyletmesi meselesindeki tezini iki temel düzlem üzerinde yürütmektedir. Bunlardan ilki biraz aşağıda detaylı bir şekilde ele alacağımız Türkmen yaşam tarzının Osmanlı bürokratikleşmesi karşısındaki hoşnutsuzluğu ikincisi ise zorba, zalim, acımasız olarak tarif ettikleri Osmanlı'yı Yezid'le özleştirip Ehlibeyt'in intikamını almak üzere Safevi sancağı altında toplandıklarına dair iddiasıdır. Rıza Yıldırım çalışmasında bu bölümü Kızılbaş davasının arka planı olarak göstermektedir (Yıldırım, 2017: 251).

Bürokratik devlet yapısıyla Türkmen yaşam tarzı arasında ki ilişkiyi Rıza Yıldırım'ın ortaya attığı tez çerçevesinde değerlendirme yoluna gideceğiz. Böylelikle Osmanlı'nın bir aşiret konfederasyonu olarak çıktığı yolda zamanla bürokratik bir devlete dönüşmesinin bünyesinde ne gibi değişimlerin gerekli kılındığının incelenmesi bu noktaya haydi ışık tutacaktır. Bu değerlendirmeyi bir devletin oluşum

süreci bağlamında yerleşik kentliler ve göçebe unsurlar arasındaki ilişki çerçevesinde yapacağız. Üç aşamadan oluşan bu dönüşüm mekanizması ilk olarak konargöçer zümrelerin bir devlet bölgesine akınıyla başlar. Bu o bölgenin işleyen mekanizmasına çomak sokulması anlamına gelir. Ardından başlayan fetih hareketiyle var olan devlet yıkıma uğrar ve bu durum kısa süre sonra kabile birliklerinin oluşmasıyla sonuçlanır. Yönetici kitle bürokrasinin gerekliliğini ve devlet ekonomisini güvence altına alması gerektiğini anladığında ise yerleşik özneleri kontrol altına tutarak muhafaza eder. Bu durumda yapılacak tek bir şey vardır. O da göçebelerin müstebitliklerinden yerleşikleri korumaktır. Fatihlerin fethinin başlangıca işaret etmesi ise kurucu göçebe unsurların yönetici elite yabancılaşmaya başladığının habercisidir. Yönetici elit, göçebe kabilelerin kurulu düzeni yok edebileceğinin farkındadır. Bu yeni düzen ancak yerleşik kurumlar ve kentli kalem ehli tarafından gerçekleştirilebilir. İşte bu nokta kırılma noktasını oluşturur. Devam eden süreçte yerleşik kurumların ve kalem ehlinin fetihçi kabile güçlerinin yerini almasıyla sonuçlanır. Yeni hükümet örgütlenmesi aslında daha önce ki kurulu düzenden devşirilen idari kadrodan başkası değildir. Bu yeni düzende doğrudan hükümdara bağlı bir ordunun kurulması kaçınılmaz kılınır.

İşte tüm bu değişim ve dönüşüm mekanizmasını Rıza Yıldırım'ın tezi çerçevesinde değerlendirdiğimizde göçebe unsurlarla (Türkmenler) yükselen bürokratik devlet (Osmanlı) arasındaki çatışmada en başat rolü oynadığı iddia edilmiştir. Doğal olarak bürokratik devlet yönetiminin uygulamaları (vergi koymak, toprak kullanımı üzerindeki denetimleri, belli görevler talep etmek) göçebe kabilelerle bürokratik devlet arasında derin çatlaklar ortaya çıkaracaktır. Bunun yanında sistemin tabii olarak yerleşik kurumların güdümünde işlemesi kentli-yerleşik değerleri göçebe unsurlar karşısında üstün kılacaktır. Artık fethi gerçekleştiren kabile birliğinin tamamıyla yerleşik bürokratik devlete dönüşümünü tamamladığına işaret eder. Bu ise kurucu dinamik güç olarak adlandırılacak göçebe kabilelerin kendilerini istenmeyen vatandaş statüsüne soktukları, kendilerini muhalefette buldukları devreyle sonuçlanır. Yıldırım bu durumun göçebe kabilelerin sınır boylarında konfederasyonlar kurarak özerkliklerini sürdürmeye çalıştıkları bir yapıyla sonuçlanacağını iddia etmiştir (Yıldırım, 2017: 66-69).

Türkmenlerin hayat tarzlarının ortaya çıkardığı koşullar ve bu koşullar karşısında Osmanlı Devleti'nin bürokratikleşmesinin Türkmenlerin yaşam tarzına

aykırı olabileceği ve hoşnutsuzluk yaratabileceğinin kabul edilebilir bir yanı olmadığı gibi Osmanlı'nın zalim, zorba, acımasız olarak tarif edilmesinin ve üstüne üstelik Yezid'le özleştirilmesinin hiç bir kabul edilebilir yanı yoktur. Türkmenler ve Yörükler üzerine uzun yıllar araştırmalarda bulunan Tufan Gündüz'ün 2015'de yayımlanan gerek *“Son Kızılbaş Şah İsmail”* adlı çalışmasında gerekse *“Bozkırın Efendileri”* ve *“Anadolu'da Türkmen Aşiretleri”* adlı çalışmalarında ortaya atılan bu tarz tezleri çürütmüştür. Gündüz, Şeyh Cüneyd döneminden itibaren başlayan ve İsmail'in hizmetine giren Türkmenler'in Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesiyle birlikte duydukları rahatsızlıklar sonucunda geri plana atıldıklarının ve göçebe yaşam tarzını bırakarak yerleşik hayata sürüklendikleri bununlada kalmayarak zulme, baskıya maruz kaldıkları ve bu yüzden mehdici propagandalardan etkilendikleri yolundaki yaygın görüşe ciddi derecede karşı çıkmaktadır (Gündüz, 2015: 56). Gündüz'ün bu tezindeki en temel nokta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Safevi Devleti'nin kuruluşunda başat rol oynayan Türkmenlerin Azerbaycan, İran (Akkoyunlulara ait bölge) ve Suriye bölgesindeki Türkmenler olduğu Osmanlı coğrafyasından gidenlerinse toplam nüfusa oranla sayıca az olduğudur (Gündüz, 2015: 22-36). Buradan hareketle de Gündüz, Osmanlı merkezileşmesine direnen Türkmenlerin de sayıca görece olduğunu ifade etmektedir.

Gündüz'ün üzerinde durduğu diğer bir nokta Osmanlı merkezileşmesine paralel olarak Türkmenlerin uğrayacakları herhangi kaybın söz konusu olmadığı ayrıca dış saldırılara karşı bir otoriteye de ihtiyaçları olduğu üzerinde durmaktadır. Yine Gündüz, 2016 yılında yayımlanan *“Bozkırın Efendileri”* adlı çalışmasında da Osmanlı Devleti'nin konargöçerler üzerinden aldığı vergilerden şikâyetçi oldukları konusunda herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi söz konusu konargöçerlere karşı yerleşik (köylü ve kentli) bir yapıyı tercih eden, onları yerleşik hayata geçmeye zorlayan bir yaptırımın da olmadığını ortaya koymuştur (Gündüz, 2016: 121-135). Gündüz, Türkmen zümrelerin Safevi şeyhlerine meyletmelerini meselesini Ehlibeyt'ten gelen imametin Safevi şeyhlerinin çocuklarından çıkacağına olan inançlarıyla bağlantılı olduğuna işaret ederek dini fanatizme dikkat çeker (Gündüz, 2015: ?).

Değerlendirilmesi gereken diğer bir nokta Ahmet Yaşar Ocak'ın 2011'de yayımlanan *“Babailer İsyanı Yahut Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı”* adlı çalışmasındaki

Osmanlı Devleti ile Türkmen zümreler arasında ki ilişkiyi incelemeden önce Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklulardaki Türkmen isyanlarına (Oğuz ve Babailer) göz atmanın gerekliliğine dair görüşleridir. Ocak öncelikle Büyük Selçuklulardaki Oğuz (Türkmen) isyanına işaret ederek isyanın en önemli sebebinin Türkmenlerin bizzat kendilerinin kurdukları devlette raiyyet muamelesi görerek ağır vergiler vermeye mecbur edilmesinin onlar üzerinde yarattığı dışlanmışlık hissinden başka bir şey olmadığını aktarır. Çünkü Türkmenler kendilerini devlet hizmetinde görmek istemişlerdir ancak devlet İranlılar tarafından yönetilmekteydi (Uluerler, 2013: 15). İşte bu durum onları isyana ve ayaklanmaya sürükleyen temel neden olarak ifade edilmiştir. Miladi 1240 yılındaki Babailer isyanında da Türkmenlerin kendilerini “*istenmeyen vatandaş*” olarak görmeleri ve bu psikolojinin yarattığı dışlanmışlık hissini Türkmenlerin merkezi otoriteye karşı çıkmalarında temel etken olduğu gözlenmiştir. Heriki olay mukayese edildiğinde gerek İran’daki Oğuzlarda gerekse Anadolu’dakilerin hükümetlerine karşı tavırlarında ve bu tavırlara yol açan etmenlerde büyük benzerlikler görülmesi şaşırtıcı olmasa gerektir (Ocak, 2011: 42-43). Yine Türkmen zümrelerin toplumsal huzursuzluklar karşısında siyasi açıdan sessiz kalmayan ve bu huzursuzluklarını devlet yönetimine yansıtma refleksine sahip olduğunun unutulmaması gerektiği üzerinde durur. Ocak’a göre bu hadiseleri çok iyi tahlil etmeden ileride bahsedeceğimiz Safevi taraftarı Kızılbaş zümrelerin ortaya çıkışını anlamının imkânsız olduğu üzerinde durur. Çünkü özellikle Babai İsyanı’ndan sonra Anadolu’nun muhtelif pek çok bölgesine dağılan Baba İlyas’ın müritleri batı ucunda teşekkül eden Türkmen beyliklerinde ve bilhassa Osmanlı Devleti’nde büyük bir etkinlik kazanarak bilfiil fetih hareketlerine katıldıklarını aktarır. Bu zümreler Osmanlı Devleti’nde Abdalan-ı Rum adını alacak ve XV. yüzyılın sonlarında bilhassa Aleviliğin (Kızılbaşlığın) doğuşuna ortam hazırlayacağı iddiasında bulunmuştur (Ocak, 2011: 22).

Türkmen zümrelerin niçin Şeyh Cüneyd’e meylettikleri meselesini anlayabilmenin diğer bir koşulu ise Anadolu’daki dini alt yapıyı ve bu zümrelerin din telakkilerininin tahlil edilmesiyle mümkün görünmektedir. Bu ise İslamiyet’in Türkler arasında nasıl bir sosyo-kültürel tabanda geliştiği ile yakından ilgilidir. Yapılan akademik araştırmalar İslamiyet’in Türkler arasında iki farklı sosyo-kültürel ortama göre nitelik kazandığını ortaya koymuştur. Çok tabii olarak ilk unsur şehirli ahalidir. Bu kitlenin İslam anlayışı daha çok medreselerde işlenen ve yaygınlık kazanan kitabi

İslam olarak tarif edilen ayrıca devlet tarafından da desteklenen Sünni Müslümanlıktır (Ocak, 1998: 109-140). Diğer taban ise konargöçer Türkmen kitlelerdir. Bu zümreler ise öncelikle İran menşeli ardından da Türk sufi kesim tarafından getirilen daha çok tasavvuf sentezli mistik bir Müslümanlık anlayışıdır. Bu zümreler kısa süre sonra bünyelerindeki geleneksel inanç yapılarını benimsedikleri Müslümanlık anlayışıyla birleştirdiler. Böylelikle Sünni İslam'dan pek çok yönden ayrılan bilim dünyasında heterodoks İslam olarak adlandırılan farklı bir İslam anlayışı ortaya koydular. İşte bu heterodoks İslam anlayışı Anadolu'ya XI. yüzyıldan itibaren Türk göçleriyle birlikte girdi ve bu kesimlerde yaygınlık kazandı. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Anadolu'ya göç eden Türkmenler Anadolu'daki kentli ve köylü yerleşik halka göre farklı bir Müslümanlık anlayışı taşıyorlardı. Çünkü onların medreselerle teması yok denecek kadar azdı. Onlar daha çok okuma yazma dahi bilmeyen Türkmen babalarının geleneksel bir anlayışla yoğrulmuş kendilerine daha kolay gelen bir tasavvuf anlayışını benimsiyorlardı. İşte bu nokta yerleşik ahali (şehirli ve köylü) halkla aralarında ciddi farklar yaratmıştır (Ocak, 1998: 109).

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da göçebe ve yarı göçebe Türkmen zümrelerdeki mehdi telakkisidir. Bu noktada yapılacak tahliller ise Türkmen zümrelerin zihni yapılarının anlaşılmasında anahtar işlevi görecektir. XIII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Anadolu'da yaşanan gerek siyasi gerek ekonomik gerekse sosyal bunalımların yaşandığı dönemlerde bu sıkıntılarla muhatap olan göçebe ve yarı göçebe kitlelerin ortaya koydukları tepkideki bazı kavramların incelenmesi konu hakkında önemli ipuçları verecektir. Bu tepkileri bir sosyal patlama olarak tarif edecek olursak buna öncülük eden liderlerin mehdilik iddiasıyla ortaya çıktıkları görülecektir. Onların bu mehdilik iddialarının göçebe ve yarı göçebe kitleler üzerinde taban bulduğu yadsınamaz bir gerçektir (Savaş, 2013: 8). Baba İlyas'la (Babai ayaklanması 1240) başlayan bu mehdi telakkisi XVII. yüzyıla kadar birçok defa aynı metodla tekerrür etmiştir. Baba İlyas'ın metodunu kullanan birçok şeyh kendini mehdi ilan ediyor ve bir mağarada uzun süre inziva hayatına çekiliyordu. Bu ise halk tabanında onlara karşı büyük bir korku yaratmakla kalmıyor aynı zamanda büyük bir saygı elde etmelerine sağlıyordu. Çok dikkatli bir şekilde tahlil edildiğinde görülecektir ki 1240 Babai isyanından yaklaşık üç yüzyıl sonra üstelik aynı bölgede aynı hadiselerin tekrarlanması bir tesadüf olmasa gerektir.

Türkmen zümrelerin Şeyh Cüneyd'e neden meylettikleri meselesini sosyo-kültürel ve teolojik bir bakış açısıyla cevapladıktan sonra oluşan bu Safevi-Türkmen sentezinin tarikatın bünyesinde meydana getirdiği radikal dönüşümlere de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Şeyh Cüneyd'e kadar tarikatın mürit kitlesi genellikle yerleşik kentli, kasabalı ve köylü halktı. Ancak Cüneyd döneminde bu durum tam tersine dönmüş tarikatın ana gövdesi daha çok Anadolu ve Suriye bölgelerindeki bu konargöçer Türkmenler zümrelere kaymaya başlamıştı.

Tarikatın ana gövdesinin konargöçer Türkmen zümrelere kayması bu kitlelerin bünyelerinde çok eskiden beri var olan veli kültürüne dayalı gayr-i müteşerri İslam anlayışının Şii formlar olarak dışa vurmasına neden oldu. Şeyh İbrahim'in ölümüyle başlayan veraset kavgalarının, Cüneyd'i Anadolu'ya itmesi onu tarikatın geleneksel yapısından koparacak olan Türkmen zümrelerle karşılaştırdı. Bu ise Cüneyd'in atalarından elde ettiği karizmatik yapıyla Türkmen Alevi dindarlığının buluştuğu bir sentez haline geldi. İşte bu karizmatik Türkmen Aleviliğinin ortaya çıkardığı yeni sufilik biçimi Şeyh Haydar'la birlikte yeniden Dergâh'a dönecek ve biraz ileride bahsedeceğimiz Kızılbaş adını alacaktır. Bahsettiğimiz veraset kavgasındaki geleneksel tarikat yapısının temsilcisi olan Şeyh Cafer kanadı ise Şeyh Haydar'ın Dergâha dönmesi ile son bulmuştur (Yıldırım, 2017: 183).

Böylelikle Şeyh Cüneyd'le başlayan bu macera tarikatı tamamen siyasi gayelerle hareket eden bir yapıya dönüştürmüştür. Tamamıyla Şiiliği benimseyen bu Şeyh Azerbaycan, Doğu Anadolu ve İran'da dâhil olmak üzere birçok bölgede kendisi yâda zikredilen mürit kitlesi aracılığıyla kuvvetli propaganda faaliyetlerine girişmiş ve yer yer isyanlar çıkarmaktan dahi çekinmemiştir (Yazıcı, 1978: 53-55). Ancak bölgenin hâkimi olan Karaoyunlular'ın tepkisiyle karşılaşan Şeyh Cüneyd ve taraftarları bölgeden uzaklaştırılırlar (Saray, 2006: 17). Cüneyd buradan Anadolu'ya Osmanlı ülkesine geçer. Osmanlı padişahı Sultan II. Murad'a seccade, Kur'an ve tespih göndererek irşat faaliyetlerini burada devam ettirebilmek için Kurtbeli mevkiinin kendisine verilmesini ister (Kılıç, 2006: 29). Ancak Sultan II. Murad, Cüneyd'e "*Bir tahta iki sultan sığmaz*" cevabını vererek onun bu talebini reddeder. Buradan da ayrılan Cüneyd, Karamanoğulları idaresindeki Konya'ya gelir ve bir süre Sadreddin Konevi dergâhında misafir olur. Ancak burada da yeterli iltifatı göremeyen Cüneyd, namazı caminin dışından imama uyararak kılmak zorunda kalır. Burada

dergâhın şeyhi Abdüllatif ile girdiği münakaşa Cüneyd'in zihin dünyasını yansıtmayı bakımından dikkat çekicidir. Tartışma Cüneyd'in tarikatın geleneklerini sorgulayan “*Ashaba mı bağlılık evlâdır, yoksa evlada mı?*” sorusuyla içinden çıkılmaz bir hal alır. Abdüllatif'in Cüneyd'e cevabı ise “*Kast ettiğiniz konuda ashaba bağlılık evladır, çünkü bu hususta ayet vardır.*” şeklindedir. Bunun üzerine Cüneyd: “*O ayetler nazil olduğunda sen orada mıydın / onlarla birliktemiydin?*” diye sert bir tepki verince, Şeyh Abdüllatif Cüneyd'in bu sözleriyle kâfir olduğunu çünkü Kur'an'ın tezyif ve ayetlerini inkâr eden kişinin kâfir olacağını bildirmesiyle tartışma kavgaya döner. Orada bulunanlar her iki şeyhi de dışarı çıkarırlar. Buradan sonra Cüneyd Toroslarda bulunan Varsak Türklerinin içine gider (Gündüz, 2015: 26). Doğası gereği kavgacı niteliklerle donatılmış bu Türkmen müritlerinin enerjilerini, siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için çok iyi kanalize etmiştir. Bu arada zikretmemiz gereken diğer bir önemli hadisede Cüneyd'in tamamıyla politik amaçla yaptığı evliliğidir. Bu meselede oldukça ilginçtir. Çünkü bu evlilik Sünni bir hükümdar olan Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'le yapılmıştır. Uzun Hasan'ın Cüneyd'in Sünnilik dışı fikirlerinden haberdar olmaması ise imkânsız görünmektedir. O halde neden Cüneyd'i sarayında ağırladığı ve hatta kız kardeşiyle evlendirdiği sorusuna verilecek tek bir cevap vardır; o da Uzun Hasan'ın rakibi Karakoyunlu Cihanşah karşısında Cüneyd ve müritlerinden yararlanma arzusudur. Erdebil'e dönen Şeyh Cüneyd cihad amacıyla Kafkaslara yönelmiş Gürcü ve Çerkezler üzerine de seferler düzenlemiştir (Bulut, 2015: 17). Ancak Şirvan şah Halil onun siyasi faaliyetlerini anlamış ve ikinci defa Çerkezler üzerine saldırmasına müsaade etmeyerek yapılan savaşta Cüneyd ve taraftarlarını ortadan kaldırmıştır (Gündüz, 2015: 28).

Şeyh Haydar döneminde ise Şeyh Cüneyd tarafından belirlenen gerek siyasi gerekse askeri politikalar devam ettirilmiştir. Bu yeni inanç sisteminin bir parçası haline getirilen, gaza faaliyetleriyle birlikte tarikatın batini doktrinleri siyasallaştırılmış ve böylece devlete giden yolda bir adım daha ileri gidilmiştir (Yıldırım, 2017: 199). Şeyh Haydar döneminin en önemli hadisesi ise tarikatın Cüneyd koluna bağlı müritlerinin Kızılbaş ismini almış olmasıdır.

Kızılbaş ismi, Erdebil sufileri tarafından adeta “*Tanrının zuhuru*” olarak tarif edilen Şeyh Haydar'ın On İki imamı temsilen başına On iki dilimli kızıl bir taç ve kızıl bir sarık takması hatta müritlerine dederecelerine göre bu tacı taktırmasından

ötürü verilen bir isimlendirmedir (Gölpınarlı, 1978: 789). Ancak bazı Safevi kaynaklarının ismin kökenine kutsallık atfetmek istemesinden ötürü olsa gerek bu hadiseyi Şeyh Haydar'ın gördüğü bir rüyayla irtibatlandırmışlardır (Yıldırım, 2017:203). Şeyh Haydar'dan sonra Safevi tarikatı mensuplarına verilen bu isimlendirme gerek Safevi Devleti için gerekse bu devletin topraklarını isimlendirmek için kullanılmış ancak zaman içinde kastedilen sadece Anadolu coğrafyasında ki Alevi toplulukları işaret eden bir terim haline gelmiştir (Savaş, 2013: 7). Kızılbaş kavramı başlangıçta sadece siyasi bir muhteva taşımış ancak Safevilerin teolojik anlamdaki propagandaları ile özünde On iki İmam inancına bağlı tecelli (Tanrının insan suretine bürünmesi), tenasüh (ruhun başka bir bedene göçü), mazharullah (Allah'ın beşer suretine tecellisi), yani Ali'nin insan bedenine dönüşümü olarak kabul edilen Safevi şeyhlerine tapınmış ile birleşerek Şiiliğin ayırıcı niteliklerini oluşturan Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur (Melikoff, 2015: 52).

Bu yeni Türkmen Şiilik biçimine ismini veren Haydar'ın Sünni akidelere sıkı sıkıya bağlı olan Uzun Hasan'ın yanında yetiştiği bilinmektedir. Haydar'ın nasıl Kızılbaş olduğu, bu inancı nasıl benimsediği dini ve tasavvufi terbiyeyi nasıl ve hangi kanallar aracılığıyla aldığı konusu hâlâ-karanlık bir dehlizdir. Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'le evlenen Haydar Erdebil dönmüş ve tarikatın başına geçerek sönen mumun ateşini yeniden alevlendirmiştir. Ancak Haydar'ı bekleyen hazin son onu babası Şeyh Cüneyd'in intikamını almak için çıktığı yolda yakalayacaktır. Haydar Tabersaran'da Şirvan şahlarla yaptığı mücadele Akkoyunlular tarafından öldürüldü (Saray, 2006: 19). Kaynaklar Haydar'ın başının kesilerek Tebriz'e getirildiğini ardından da sokaklarda teşhir edilerek köpeklerin önüne atıldığını kaydeder (Gündüz, 2015: 63).

3.Tarikattan Devlete Safeviler

Şeyh Haydar'ın Alemşah Begüm'den olma oğlu Sultan Ali'nin, babasının öldürülmesinin ardından tarikatın başına geçtiği haberini alan Sultan Yakub derhal harekete geçti. Ardından Haydar'ın Alemşah'tan olma çocuklarını (İbrahim, Ali ve İsmail) yakalatma emri verdi. Kısa süre içerisinde anneleri Alemşah Begüm'le beraber yakalanan İbrahim, Ali ve İsmail Fars eyaletine getirilerek İstahr Kalesi'ne hapis edildi (Gündüz, 2015: 35). Kaynaklar burada yaklaşık dört yıl gibi bir süre hapis edildikleri konusunda ittifak ederler. Ancak Akkoyun'lu Sultan Yakub'un ölümünden

kısa bir süre sonra tahta geçen Rüstem Bey'in kardeşi Baysungur'a karşı savaşçı sufilere desteğine ihtiyaç duyması üzerine İsmail ve kardeşleri Tebriz'e getirildiler (Gündüz, 2010: 253). Rüstem'e destek vermeyi kabul eden Sultan Ali'nin en büyük motivasyonu şüphesiz babasının intikamını almaktı. Haber yayılır yayılmaz çok sayıda Safevi talibi Sultan Ali'nin etrafında toplandılar. Baysungur'un Safevi şehzadelerinin yardımıyla bertaraf edilmesinin ardından Rüstem, Safevi tarikatının başına geçen Sultan Ali'yi öldürttü (Yıldırım, 2017:226-228).

Safevi müritleri üçüncü şeyhlerini de savaş meydanında yitirmişlerdi. Lakin bu durum onların zihinlerinde taşıdıkları inancı hiç bir zaman kırmamıştır. Çünkü onlar Ehlibeyt'ten gelen imametin Safevi şeyhlerinin çocuklarından çıkacaklarına inanıyorlar. Gerek Şeyh Cüneyd'in gerekse Şeyh Haydar'ın bedenini kutsal olarak kabul ediyorlardı (Gündüz, 2015: 38). Bu sebeple derhal harekete geçerek İsmail ve İbrahim'e herhangi bir zarar gelmemesi için onları sır gibi sakladılar (Sümer, 1999: 15).

Sultan Rüstem, İsmail'in peşini bırakmayıp gizlenme ihtimali olan Erdebil, Geylan ve Lahican'daki evleri teker teker aratmıştır. Ancak adanmış müritleri onu çok iyi saklamış ve Rüstem'in eline düşmesini engellemişlerdir (Saray, 2006: 20). Akkoyunlu Rüstem Bey'in 1498'de ölümü İran'ı yeni bir kargaşaya sürüklenmiştir. İşte bu durum İsmail'in gün yüzüne çıkması için uygun zemini hazırlamıştır. Kaynaklar İsmail'in bu sıralarda henüz on iki on üç yaşlarında olduğu üzerinde ittifak ederler (Gündüz, 2010: 253).

Kızılbaş reisler, ortamında müsait olmasından faydalanarak İsmail'i şah yapmak için yola koyuldular. Şeyh Cüneyd'in de, Haydar'ın da gayeleri hiç şüphesiz şeyhlik makamını şahlık makamına çevirmektir. Ancak onların başarısızlığının temel nedeni kuvvetlerin zirvesinde olan (Azerbaycan, Kafkaslar ve İran) devletlerle olan mücadelelerde yeterli vurucu güce sahip olmamalarıydı. Bu iki başarısız deneme intikam duygularıyla bilenmiş, deneyimli ve adanmış ruhlar yaratacağı. Şah olma ihtimaliyle yola çıkan İsmail'in 4,5 yıllık zindan hayatı, 6 yıllık kaçış-gizlenme dönemi ve her an ölümle burun buruna bir hayat sürdürmesi onun kişiliğinin şekillenmesi ve çok tabi olarak Akkoyunlu hanedanına dolayısıyla Sünni Müslümanlara karşı nefret ve intikam duyguları doğurmuştur (Gündüz, 2015: 46).

Erdebil'deki müritlerini ziyarete yönelen İsmail bölgenin hâkiminin baskısı üzerine buradan Karabağ'a geçti. İsmail'in Erdebil'e ilerlediği haberi Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'da bulunan mürit kitlesinde büyük bir heyecan dalgası yarattı (Yıldırım, 2017: 238). İsmail bu sırada Karakoyunlu Devleti'ni yeniden canlandırma hayalinde olan Barani Hüseyin Bey'le çatışmaya girmeden doğrudan Erzincan'a yöneldi (Gündüz, 2010: 254). İsmail'in asıl amacı Anadolu'daki müritleri vasıtasıyla Orta Anadolu bölgesini derinden sarsacak büyük bir ihtilal çıkarmaktı. Şeyhlerinin şah olmak istediğini duyan müritler akın akın İsmail'in etrafında toplanmaya başladılar. Şah İsmail Bingöl yaylalarında Ustaclu Türkmenlerin içerisine girdiğinde Türkmenler onu ayaklarını yerlere vurarak (kastedilmek istenen halay çekmek olmalıdır), türküler söyleyerek büyük bir coşkuyla karşıladıkları hakkında kaynaklarda malumatlar bulunmaktadır. Şah İsmail'in etrafında toplanan kitle sadece Ustaclular'la da sınırlı değildi. Şamlu, Avşarlı, Tekelü, Varsak, Dulkadir, Kaçar ve Karacadağ sufilerinden oluşan kitlelerin yaklaşık 7000 kişi olduğu üzerinde *Hülasatü't Tevârih, Cevâhirü'l-Ahbâr, Ahsenü't-Tevârih* gibi kaynaklar uzlaşırlar. Türkmenlerin İsmail'in bu çağrısı karşısında duydukları heyecanı anlatması bakımından Dulkadir taifesinde düğün yapmakta olan bir gencin düğününü bırakıp şah yoluna koşmuş olduğu hakkında Cevâhirü'l-Ahbar adlı kaynakta bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklar, Şah İsmail'in müritlerinin toplanmasını beklediği esnada Sultan II. Bayezid'e elçiler göndererek Anadolu'da ki müritlerinin Erdebil'i ziyaret edebilmeleri için onlara izin vermesini istediğini aktarırlar. Şah böylece Sultan II. Bayezid'e huruc harekâtını başlattığını ve niyetinin devlet kurmak olduğunu açıkça bildirmiştir. (Gündüz, 2015: 50).

Ahkâm defterlerine yansıyan belgelerden hareketle Osmanlı merkezi yönetiminin İran'a göç edenler konusunda bu sıralarda teyakkuz halinde olduğu gözlenmiştir. Sultan II. Bayezid'in verdiği emirler şu doğrultudadır: "*Erdebil-oğlı'na varup gelen fitne ve fesâda sebep olan sûfilerden yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulan sûfinin soygunu dutanın olup kendüsi siyâseten salb oluna (BOA, AD, NO:790)* diyerek İran'a gidip gelen sufi ya da halifelerin yakalandıkları yerde öldürülmeleri ve mallarının da müsadere edilmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak fermanların sık sık yenilenmesinden hareketle bu konuda tam bir başarı sağlanamamıştır. Bu durumsa belgelere şu şekilde yansımıştır:

Hâliya şöyle istimâ' olundu ki, ol tâife-i eşirrâ husûsında gönderilen hükm-i şerîfümle amel olunmayup sûfilerin siyâsetleri mukabelesinde ta'zir bi'l-mâl olup sûfilerden dört yüz ve halîfelerden ikişer bin akça alınup siyâset olunmayup sûfiler hod hemân ol tarafa gitmeğe ruhsat bulup şekavet-zâtiler (?) ki, şirretle mecbûldür, ol denlû cerîme virmeğe râzı olup girü varup gelürler imiş (BOA, AD, NO:790).

Buradan anlaşılmalıdır ki bir takım idarecilerin İran'a gidip gelen bu kimseleri yakaladıktan sonra rüşvet alarak ya da mallarına el koyduktan sonra serbest bırakıldığıdır. Sultan II. Bayezid her ay idam edilenlere ya da yakalananlara dair bilgileri isteyerek bu takibatı kontrol altına almak istediği kaynaklardan tespit edilebilir.

Sultan II. Bayezid'in almış olduğu tedbirler sonucunda Şah İsmail yönünü önce Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyd'in intikamını almak üzere Şirvanşahlara ardında da akrabası olmasına rağmen, Şeyh Haydar ve Sultan Ali'nin ölümünden sorumlu tuttuğu kendisine 6 yıl boyunca ölüm korkusu yaşatan Akkoyunlular üzerine çevirmiştir. Şirvanşahlarla yapılan savaşta Ferruh Yesar öldürülür. Böylece Şeyh Haydar'ın intikamı alınmış oldu. Ferruh Yesar'ın öldürülmesinin ardından Bakü ve Şamahı Safevilerin eline geçti (Gündüz, 2010: 254). Bakü'nün alınması Şeyh Cüneyd'in intikamının alınması anlamına geliyordu. Şeyh Cüneyd'e karşı savaşanlar tek tek tespit edilip mezarları tahrip edildi (Gündüz, 2015: 65). Ardından Nahçıvan yakınlarında Akkoyunlu Elvend Bey'in ordusu Kızılbaşlar tarafından mağlup edildi. Bu zafer Kızılbaşlara Akkoyunlu tahtının merkezi olan Tebriz yolunu açmıştır.

Kaynaklar Şah İsmail öncülüğündeki Kızılbaşların Tebriz'e girerek büyük bir katliama giriştikleri noktasında ittifak ederler. Şehre giren Kızılbaşlar önce Akkoyunlulara mensup olan ve Şeyh Haydar'la savaşanların mezarlarını tespit etmiş ardından da bu mezarları söküp mezardakilerin kemiklerini yakmışlardır. Bir önceki bölümde aktardığımız Şeyh Haydar'ın ölümünün ardından başının kesilmesi ve köpeklere atılması hadisenin intikamını almak isteyen Kızılbaşlar Tebriz sokaklarındaki bütün sokak köpeklerini öldürdüler (Gündüz, 2015: 68). Tüm bu hadiselerden ardından Tebriz'e doğru yola çıkan Şeyh İsmail Azerbaycan tahtını ele geçirerek 1501 yılında şahlığını ilan etmiştir (Yıldırım, 2017: 280).

Şah İsmail öncülüğünde Tebriz merkez olmak üzere kurulan Safevi Devleti kuruluşundan çok kısa bir süre sonra oldukça yoğun dini ve siyasi faaliyetlere girişmiştir (Çelenk, 2013: 63). Bu yeni devletin kurucusu olan Şah İsmail'in ilk icraatı Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak ilan edip (Yıldırım, 2017: 281) On iki İmam adına hutbe okutmasıdır. Ancak İsmail'in Kızılbaş danışmanları Hz. İmam Ali devrinden beri kimsenin böyle bir hutbe okutmadığını üstelik Tebriz halkının üçte ikisinden fazlasının Sünni oluşundan hareketle halkın tepkisini çekebileceği gibi isyan etmelerinin de mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Şah İsmail, *Allah ve Hz. Ali bizimledir, hiç kimseden de korkumuz yoktureder halk buna itiraz edecek olursa kılıcını çeker tek bir kimseyi sağ koymam* cevabını verir (Çelenk, 2014: 15). İsmail'in gözünde Şia kurtuluşa erecek tek fırkaydı. O, diğer fırkaları sapık hatta din dışı olarak kabul ediyordu. Şah İsmail, On iki İmam Şia'sına o denli bağlıydı ki, herhangi bir konuda karar almadan önce istihareye yatar imamlardan bir işaret gelmedikçe de hareket etmezdi (Bulut, 2015: 24).

Şah İsmail'in öncülüğündeki Safeviler'in dini/siyasi programlarının temel gayesi hiç şüphesiz İran toprakları üzerinde inançsal bir bağ ile kurulu güçlü bir siyasal yapı inşa etmektir. Peki, neden bu inançsal sistemi oluşturan bağ İmamiyye Şiası üzerinden kurulmaya çalışıldı? Bu soruya verilebilecek ilk yanıt bizi Erdebil dergâhının bünyesinde geçirdiği son 60 yıllık dönüşüme götürecektir. Ancak asıl neden hiç şüphesiz Safevi Devleti'nin kurulduğu 1501 yılında İslam dünyasının genel panoramasına bakıldığında anlaşılacaktır. Bu dönemde İslam dünyasında dört büyük devlet bulunmaktadır ki bunlardan ilki Osmanlı'dır. Osmanlı Devleti çok geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü gibi aynı zamanda Ehl-i Sünnet'inde hamisi sıfatını bünyesinde taşımaktadır. Memlükler, Özbekler ve Akkoyunlular hepsinin ortak noktası hiç şüphesiz Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olan Müslüman devletler olmalarıdır. Dolayısıyla On İki İmam Şiası etrafında oluşacak bu inançsal sisteme gayr-i Sünni unsurları eklemeyerek güçlü bir merkezi siyaset inşa etme yoluna gidilmiştir (Çelenk, 2013: ?).

On iki İmam adına hutbe okuttuktan sonra Şah İsmail'in diğer bir icraatı kılıcını havaya kaldırarak halkı teberraya sevk etmesidir. Kelime anlamı uzak durma, sevmeyip yüz çevirme gibi anlamlara gelen teberra kelimesi Ehlibeyt soyundan gelen kimseleri sevmeyenleri ve onlara düşmanlık edenleri sevmeme anlamında

kullanılmaktadır (Korkmaz, 1993: 348). Daha açık bir ifadeyle teberrâ etme, burada kastedilen anlamıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a lanet etmeye verilen isimlendirmedir. Teberracı olarak adlandırılan bir grup caddelerde sokaklarda hatta pazar yerlerinde dolaşarak ilk üç halifeye ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımı Hazret-i Aişe sesli olarak lanet ediyorlardı. Bu sövgüyü işiten halkında onlara *biş bâd, kem me-bâd* ("çok olsun az olmasın") demesi emredilmişti (Kaplan, 2008: 10).

Şah İsmail'in Sünnilik karşıtı politikalarından bir diğeri de ezana yaptığı çeşitli eklemelerle, ezanı da kendi mezhebi anlayışına göre şekillendirmesidir. Ezan, bütün Müslümanların ortak kanaatidir ki, namazı bildirmek içinokunan bir İslam şiarıdır. Bunun yanında ezan ayrıca bir yerleşim yerinindekimlik kartıdır. Ehl-i Sünnet mezhebinde ezan Hz. Peygamber'in bildirdiği şekilde günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan bahsedilen amaca hizmet etmiştir. Ancak Şii öğretide ezan, bu anlayış biçiminden tamamen uzak kodlanmış bir öğreti sistemine dönüşmüştür. İşte tüm bu amaçlar doğrultusunda Şah İsmail ezana *Hayye' âlâ hayri'l-'amel, Eşhedü enne 'Aliyyen veliyyullah ve Muhammed ve Ali Hayrul-Beşer* ibarelerinin konulmasını istedi (Bulut, 2015: 29). Bunun yanında Sünniler gibi namaz kılanların başlarının kesilmesi, Safevilere ve Şiilere sevgi duyanlara zulmeden Sünnilerin intikam ateşinde yakılmasını emredildi (Gündüz, 2015: 69).

Saltanatını kuvvetlendiren Şah İsmail hem içeride hem de dışarıda Sünniliğe karşı savaş açmış İran coğrafyasında yaşayan Sünni halk zorla, zulümle, baskıyla Şiileştirilmeye çalışılmıştır. Şiilik, tarihin hiçbir döneminde bir başka benzeri olmayan zulüm dalgasıyla Sünni halka dayatılmıştır (Bulut, 2015: 24). Başta Azerbaycan olmak üzere Kazrun, Yezd, Tabes, Bağdat ve Horasan'da yapılan Sünni katliamları hakkında kaynaklarda malumatlar bulunmaktadır. Şah İsmail'in Sünni inanca tabii olanlara karşı nefreti, öfkesi, kini bunlarla da dinmemiş Ebu Hanife ve Abdülkadir Geylani gibi Sünni inancın önemli şahsiyetlerinin türbelerini de tahrip etmiştir. Yine Şah İsmail'in Sünni inanca tabii olanlara karşı duyduğu nefreti yansıması bakımından Ferruh Şah Yaser'e karşı kazanılan zaferin ardından elde edilen ganimetlerin Şah İsmail'in emriyle suya atılması hadisesidir. Şah İsmail'in bu ganimetlerin Sünnilere (Şirvanilere) ait olduğu gerekçesiyle pis olduğu telkini üzerine içerisinde çok kıymetli taşların dahi bulunduğu mücevherat Kızılbâş sufiler tarafından suya atılmıştır. Şah İsmail'in bu katı durumunun ardında yatan asıl neden hiç şüphesiz babası ve atalarına

Sünni yönetimlerce uygulanan kötü muamelenin intikamını alma hevesi yatmaktadır. Bir ikincisi onun Sünni halkı sindirmeye yönelik faaliyetleri olası bir isyan ateşini de söndürmekteydi. Sırf Sünni oldukları için katledilen halk ya sessiz kalmayı ya da Şii olmayı kabul etmek zorunda kalıyordu (Gündüz, 2015; 64). Şah İsmail'in tüm bu uygulamalarının ardından Sünnilik bu coğrafyada silinmeye yüz tuttuğu gibi kimse Sünni olduğunu söyleyemez oldu. Bırakın Sünni olduklarını söylemeyi Sünniler gibi namaz kılanların, Sünniler gibi hareket edenlerin dahi başlarının kesildiği hakkında kaynaklarda birçok malumat bulunmaktadır. Artık İran coğrafyasının kaderinin değiştiği bu dönem Şiilik revaç bulurken Sünnilik içinse gizlenme döneminin kapılarını aralayacaktır (Gündüz, 2015: 73).

Şah İsmail'in bir diğer uygulaması ise Tebriz'de bastırıldığı sikkelerin üzerine “*Lâ ilâhe ilâhe illallah, Muhammed Rasullah ve Ali Veliyullah*” yazdırmasıdır. Kaynaklar yine bu sikkeler üzerinde On İki İmam'a salâvat içeren ifadeler olduğu gibi “*Nadi Ali*” duasında yer aldığı zikrederler (Kaplan, 2008: 11).

Şiiliği bir devlet mezhebi olarak benimseyen Safevi Devleti'nin uzun vadede varlığını teminat altına alabilmesi ve pratik alanlarda ihtiyaç duyulan kadroları yetiştirebilmesi için Şii ilmiye sınıfına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak İran böyle bir potansiyele sahip değildir. Bu durum karşısında Şah İsmail'in ilk aklına gelen formül şüphesiz Şii kültür havzaları ile irtibata geçerek İran dışından ulema ithal etmek olmuştur. Ulema ithalinin İran dışından gerçekleştirilmesinin tek sebebi İran sınırları içerisinde ihtiyaç duyulan ulema kitlesinin olmamasıydı. Zira yerli ulemadan daha ziyade muhacir ulemanın böyle bir uygulamada ön plana çıkması şüphesiz iktidara meşru haklar tanınması açısından vazgeçilmezdir. Çünkü böyle bir tercih kontrolsüz Kızılbaş hareketinin bileşenlerini kontrol altında tutacağı gibi İran'da ki muhtemel tepkilerle mücadelede de başat rol oynayacaktır (Çelenk, 2014: 25).

Şiiliğin ilmi boyutta tasavvufa karşıt bir çizgide gelişim sergilemesi Şah İsmail'in tasavvufi kurumları ve bunların temsilcileri üzerinde yasaklama, bastırılma pasifize etme gibi tedbirler almasıyla sonuçlanmıştır. Zira bu tedbirler ilerleyen dönemlerde tasavvufu kökten yok etmeci politikalarla devam etmiştir. Tasavvufa karşı bu derece katı ve tavizsiz bir politika yürütülmesinde hiç şüphesiz Sünniliğin, varlığını sürdürmesi ihtimalinin ortadan kaldırılmak istenmesinde aranmalıdır (Çelenk, 2013: 18-80).

Şah İsmail'in İran ve Azerbaycan merkezli bir devlet kurarak Şiiiliği bu devletin resmi mezhebi ilan etmesi, ardından da Sünni Müslümanları bu mezhebe geçmeleri hususunda zorlaması başta Ehl-i Sünnet'in hamisi konumunda olan Osmanlı Devleti olmak üzere Safevilerin diğer güçlü komşuları olan Özbekler ve Memlûklüler'de de tedirginlik yaratmıştır. Zira bu durum çok geçmeden çatışmaya dönüşmüş doğuda Özbeklerin, Anadolu'da Osmanlıların, Suriye'de Memlûklülerin hâkimiyetlerini baltalamıştır. Adeta kurulu Osmanlı sisteminin bir alternatifi olarak ortaya çıkan Safeviler, Anadolu'da ciddi bir mürit kitlesine sahiplerdi. İşte bu durum Safeviler'in hâkimiyet sahalarını genişlettikleri Anadolu ve Suriye bölgesinin potansiyel hedef olarak belirlenmesinde şüphesiz temel etkendi. Şah İsmail zekice planları dâhilinde Osmanlılara karşı saldırgan bir politika izlerken Sünni Memlûklularla dostane ilişkiler kurmaya özen gösteriyordu. Şah İsmail'in Memlûklülerle neden dostane ilişkiler kurduğu sorusuna verilecek cevap şüphesiz bu sırada mücadele halinde olduğu Özbeklere karşı ittifak bulma çabasında aranmalıdır. Çünkü Şah İsmail doğuda Özbeklerle mücadele içerisindeyken batıda kendisinden daha güçlü iki komşu devletle mücadele edemeyeceğini çok iyi biliyordu. İşte tüm bu nedenlerden ötürü Şah İsmail diplomatik manevralarla Osmanlılara rakip olabilecek devletlerle işbirliği yapma çabasıydı.

Burada sorgulanması gereken diğer bir mesele Şah İsmail'in Özbeklerle niçin mücadele halinde olduğu sorusudur. Her iki devlet arasında ki mezhep farklılığı ilk etapta göze çarpsa da bu çatışmanın asıl nedeni Horasan'a hâkim olma düşüncesinde aranmalıdır. Şah İsmail'in parçalı politikaları birleştirildiğinde onun Anadolu'da kurduğu halifeler ağı sayesinde Türkmen kitleri propagandalarla etkisi altına alıp, Osmanlı Türklerini Avrupa'ya sürerek Anadolu'nun batısından Orta Asya'ya kadar olan coğrafyada Türk ve İran sentezli bir imparatorluk kurmayı hedeflediğini görürüz.

Tehlikenin bu denli büyüklüğüne rağmen Osmanlı sultanı II. Bayezid, Şah İsmail'e karşı son derece hoş görülü ve temkinli bir siyaset takip etmiştir. Hatta 1504 yılında Şah'ın zaferlerini tebrik etmek için bir elçilik heyeti dahi göndermiştir (Küpeli, 2014: 35). Şah İsmail, Dulkadiroğulları üzerine sefere çıktığı esnada Diyarbakır güzergâhını takip etmek yerine Erzincan-Sivas yolu üzerinden Osmanlı topraklarına girip Kayseri üzerinden saldırmayı tercih etti. Bu durum açıkça Şah'ın Osmanlılara bir meydan okumasıydı. Ancak asıl ilginç olan toprakları Şah İsmail

tarafından tecavüz edilen Osmanlı yönetiminin bu duruma sessiz kalmasıydı (Gündüz, 2015: 15).

Sultan II. Bayezid'in açık bir şekilde gelen Şah İsmail tehlikesi karşısında neden böyle bir politika takip ettiği hususunda araştırmacılar iki farklı görüş ortaya atmışlardır. Bunlardan ilki Sultan II. Bayezid'in pasif diplomasisiyle ilişkilendirilirken (Çelenk, 2013: 73) bir diğer görüş ise Macar ve Mora seferlerinin Şah İsmail tehlikesi karşısında daha öncelikli ve endişe verici olduğu için II. Bayezid'in Şah İsmail karşısında temkinli bir siyaset izlemesinin gerekliliğini üzerinde durur (Küpeli, 2014: 35).

4. Osmanlı-Safevi Münasebeti

Osmanlı XVI. yüzyılı hiç şüphesiz bütün bir imparatorluk tarihi boyunca önemli çatlaklarının yaşandığı dini ve sosyal tarihin kaderini değiştiren önemli bir evredir. Bu durum Osmanlı vesikaları ve arşiv belgelerinde birçok kez kendine has bir muhtevayla karşımıza çıkan Rafizilik yahut Kızılbaşlık ya da Ocak'ın isimlendirmesiyle halk İslam'ının Kızılbaşlık ve Sünnilik şeklinde ikiye bölünmesi vakasıdır (Ocak: 1998: 141).

Bu hadisenin mimarı 1501 yılında İran'da Şiiliğin militan yorumu üzerine kurulan Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'den başkası değildir. Safevi Devleti'nin kurulduğu tarihte İslam dünyasının panoramasına şöyle bir göz atılacak olursa dönemin en güçlü devletinin şüphesiz Osmanlı Devleti olduğu gözlenecektir (Bulut, 2015: 18). İşte böyle bir ortamda bu genç şeyh kendisi için en büyük siyasî rakibin, Osmanlı Devleti olduğunu kısa sürede kavramış Memlûklülerle hatta Avrupalı devletlerle bile ittifak kurma çabasına girişmiştir. Ancak Osmanlı'yı silah gücüyle ortadan kaldıramayacağını anlayan bu genç şeyh, devleti içeriden zayıflatmak yoluna giderek, Anadolu'da ki gayr-i Sünni inanışlara sahip konargöçer Türkmen kitleler üzerinde kurduğu halifeler ağıyla sistemli ve yoğun bir şekilde propaganda faaliyetlerine girişmiştir (Ocak, 2014: 19).

Anadolu'nun hâkimiyetini ele geçirmek isteyen Safeviler sırf politik hedefleri doğrultusunda On iki İmam Şiiliğini benimseyerek propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu doğrultuda halk arasında yaygın olan Ehlibeyt sevgisi Şii-dâiler tarafından istismar edilmiş bir kısım Türkmen kabilelerde İran'a göç ettirilerek şahın

askeri gücü teminat altına alınmıştır. Böylelikle Anadolu'nun dirliği ve birliği bozularak Osmanlı Devleti büyük bir kaosun içerisine sürüklenmek istenmiştir. Tüm bunların yanında dini ve siyasi isyanlar da tertip edilerek Osmanlı yönetimi çok zor durumda bırakılmıştır. Hedefleri şüphesiz ki Anadolu'yu ele geçirmek olan Safeviler bu uğurda dini istismar etmekten bir an bile tereddüt etmemişlerdir (Bulut, 2015: 16-17).

Mevcut inanç ve sosyal yapısını Selçuklu döneminden bu yana hiçbir zaman değiştirmeyen bu konargöçer Türkmen zümreler *Osmanlı merkezileşmesinin* tesiriyle kendilerini yönetimde bulmayı arzularken dairenin dışında tam olarak reaya statüsüne konulmuş bir şekilde buldular. Bu durumun zikredilen konargöçer Türkmen zümreler üzerinde bir hoşnutsuzluk yarattığı bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmiştir. (Küpeli, 2014: 57). Osmanlı hükümdarlarını böyle bir siyaset izlemeye iten neden mistiklerin konargöçer Türkmen zümreler üzerindeki ispatlanmış yeteneklerinin endişe verici olmasıdır. Gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı dönemi Anadolu topraklarında savaşıcı mistikler öncülüğünde yerleşik hükümet otoritesine karşı ayaklanan konargöçer Türkmen zümrelere birçok kez rastlanmıştır. Çelebi Mehmed dönemindeki Şeyh Bedreddin hadisesinin içinde barındırdığı din ve devlet karşıtlığı aynı sosyal taban üzerinden ilerleyerek Sultan II. Bayezid döneminde Şah İsmail'i Safevi öncülüğünde patlak verdi. Her iki harekette Osmanlıların dini ve siyasi alanda hükmetme hakkına bir meydan okuyuştu. Ancak Osmanlı hükümdarları devlet karşıtlığının kökünü kazıdığı gibi hanedan destekçilerine belirli imtiyazlar sağlıyordu. Şüphesiz düzensizlik ve karşı seferberlik durumları devletin anında dikkatini çekiyor ve alarm durumuna geçiliyordu. Bu konargöçer zümreleri harekete geçirebilecek mistisizmin bünyesinde taşıdığı merhaleler devlet tarafından yakın takip altında tutuluyordu (Zilfi, 2008: 13-14).

Konargöçer Türkmen zümrelerin Osmanlı yönetimine karşı olan tepkileri, zihinlerinde birkaç yüzyıldan beri taşıdıkları Tanrı'nın mehdi hüviyetiyle insan bedenine zuhur edeceğine olan inançlarıyla birleşince Şah İsmail'in işi daha da kolaylaşmıştı. O şüphesiz ki konargöçer Türkmen zümrelerin bünyelerinde taşıdıkları, biri inançsal diğeri toplumsal bu iki merhaleyi fevkalade bir şekilde işlemlerini bildi (Ocak, 2000: 149). Kendisini *mehdi olarak sunan* Türkmenlerin Tanrı gözüyle baktıkları mürşid-i kâmil İsmail, onlara Osmanlı Yezidi'nin zulmünden kurtarmak

için geldiğini söyleyerek refah bir yaşam vaat etmekteydi (Küpeli, 2014: 57). Böylece konargöçer Türkmen zümrelerin bünyelerinde taşıdıkları gayr-ı Sünni İslam anlayışı Safevi propagandasının taşıdığı On iki İmam Şiiliği'ne ait öğelerle aşılacaktır. O bu doğrultuda ki propagandasının merkezine Hz. Ali kültürünü de yerleştirerek bu inanç sistemini Kızılbaşlığa (Aleviliğe) dönüştürmüştür (Ocak, 2000: 152).

Safevi şeyhleri, Şeyh Cüneyd'ten itibaren Osmanlı Anadolu'sundaki gayr-i Sünni kesimleri kendi saflarına çekmek (Çelenk, 2005: 17) için sadece mehdi hüviyetini kullanmakla da kalmamış aynı zamanda ürettikleri sahte şecerelerle kendilerinin Ehlibeyt'ten olduklarını söyleyerek soylarını İmam Musa aracılığıyla, Hz. Hüseyin'e dolayısıyla oradanda Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bağlamışlardır. Ancak yapılan akademik araştırmalar Safevi hanedanın *Seyyidliklerine* dair iddiaların tarihi gerçeklerle örtüşmediğini ortaya koymuştur. Safeviler tarafından ortaya atılan bu iddiaların bir diğer nedeni muhtemelen güçlü bir Sünni devlet karşısında Safevi hanedanın meşruluğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. Şüphesiz Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail Anadolu'nun birçok bölgesini bu iddialarla dolaşarak konargöçer Türkmen zümreleri kendi saflarına çekmeyi başarmışlardır (Işık, 2013: 373).

Safeviler çeşitli propagandalarla kendi saflarına çektikleri Anadolu Kızılbaş müritlerinden kabiliyetli olanları özel olarak yetiştirip *halife unvanı* ile tekrar memleketlerine gönderiyordu (Sümer, 1999: 12). Halifelerin başlıca görevi tarikatı yaymak, şeyhleri için mal toplamak (Savaş, 2013: 21) ve Anadolu'daki aşiretleri sınırın doğusuna geçmelerini hususunda teşvik etmektir. Onlara meyleden zümrelerin evlerini, mallarını, mülklerini satıp *İran'a göç ettiği hususunda* kaynaklarda birçok malumat bulunmaktadır. Osmanlı müverrihlerinden Hoca Sadettin Efendi'nin Tacüt Tevârih adlı eserinde bu durum şu şekilde özetlemiştir: “*Zira Anadolu illerinde yaşayan kavrama gücünden yoksun Türkler ol karalanmışlarla bağlantılar kurarak, tanımadan, bilmeden ol sapkınlık örneğine uymuşlar, çoluk çocuklarını, mal ve varlıklarını anın yoluna feda eder olmuştur*” (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 171).

Sultan II. Bayezid tarafından uygulanan cezai tedbirlerse *Anadolu'dan İran'a yapılan göçleri* kısmen de olsa azaltmış ama bu durum Osmanlı ekonomisini derinden sarsmış kötü bir gidişata kapı aralamıştır. Ekonominin temelini tımar sistemi olduğu düşünüldüğünde gidenlerin yerlerinin boşalması ve vergi tahsilinin yapılamaması

Osmanlı ekonomisinin Safevi eliyle sabote edilmesi anlamına gelir. Sultan II. Bayezid tarafından göçün engellenmesine yönelik verilen hükümler dikkatle incelendiğindeyse bu sayının hiçte azımsanmayacak derecede olduğu görülmektedir (Dedeyev, 2006: 112). 1501 tarihli Ahkâm defteri üzerinde yapılan araştırmalar göçlerin daha çok Amasya, Karaman, Antalya ve Sivas yörelerinden yapıldığını ortaya koymaktadır. Yine aynı Ahkâm defteri üzerinde yapılan araştırmalar İran tarafına göç edenlerin sayısını binlerle ifade etmektedir²⁹. Zira bu dönemde Anadolu’da nüfus yoğunluğunun olmadığı da göz önüne alınırsa Osmanlı Devleti’nin ne denli büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı daha iyi anlaşılabilir (Bulut, 2015: 19).

Safevilerin Anadolu’da ki Kızılbaş müritlerinden kabiliyetli olanların seçilip özel bir eğitime tabi tutulduktan sonra Halife unvanıyla tekrar Anadolu’ya gönderildiğinden biraz yukarıda bahsetmiştik. İşte bu Kızılbaş halifelerinin, kültürel propagandaya önem vererek Osmanlı belgelerinin diliyle “*Rafizî kitaplarını*” muhtelif şekillerde Anadolu’ya getirerek Kızılbaş cemaatler arasında dolaştırdıklarına dair Mühimme defterlerine yansıyan çeşitli ibarelere rastlanmıştır³⁰. Ancak bu belgelerde kitapların adları ve muhtevalarıyla ilgili bilgilere rastlanılmamıştır. Konu hakkında yapılan akademik çalışmalarda ki ortak kanaatse Şii İslam inancını Kızılbaş müritlere benimsetilerek onları ortak bir paydada buluşturma isteğidir (Savaş, 2013: 102). Bu anlamda On iki İmam ve Safevi şeyhlerinin menkıbevi hayatlarının anlatıldığı *Buyruk*, *Hüsniyye* ve *Kumru* gibi Rafizî kitaplarının Anadolu’ya getirilerek Kızılbaş müritler arasında okunduğu ve elden ele dolaştırıldığı Osmanlı casusu Kara Yakub tarafından rapor edilmiştir³¹.

Buyruklar üzerinde yapılan araştırmalarda bu eserlerin hangi tarihte ve kim tarafından hazırlanıp yazıldığı sorgulanmış ancak henüz kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Yapılan akademik araştırmalar buyrukların içeriğindeki Alevilik ve Bektaşilikle ilgili kuralların İmam Cafer’e dayandırıldığını ortaya koysa da bu eserlerin İmam Cafer tarafından yazıldığını iddia etmek tarihsel gerçeklerle uyuşmaz. Kesin olan bir nokta varsa o da bu buyruk nüshalarının Safevi propagandasının önemli bir aracı olarak kullanıldığıdır. Bu doğrultuda Kızılbaş halifeler yanlarına aldıkları Buyruk nüshalarıyla Anadolu’ya gönderilmişlerdir (Yıldız: 2004: 5).

²⁹ Bkz. *BOA, AD, No: 790, 27,71, 281, 330, 453, 454.*

³⁰ Bkz. *BOA, MD, 399: 95, BOA, MD,349:883.*

³¹ Bkz. *BOA, MD,399: 957.*

Anadolu'ya propaganda amaçlı getirilen bir diğ er eserse *Hüsniyye*'dir. Her ne kadar Şii âlim *Ebü'l-Futuh er-Razi*'ye nispet edilmiş olsa da eserin muhtevası incelendiğinde Safeviler döneminde ismi bilinmeyen bir müellif tarafından hayali bir roman tarzında kaleme alınmıştır. Bir münazara tarzında yazılan eser Şia'yı desteklemek ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini çürütmek amacıyla yazıldığı şüphesizdir (Üzüm, 1999: 34-35). Eserde Sünni âlimler Ehlibeyt düşmanı olarak gösterildiği gibi söz konusu Ebu Hanife'ye nispet edilen fetvanın da asılsız olduğu ortadadır (Yıldız, 2004: 13). Eserin muhtevasında da anlaşılacağı üzere Anadolu'da Kızılbaşlıktan çok Şiiliği yaymak için yani daha doğru bir ifadeyle Alevi ve Bektaşî zümreleri Şiileştirme kamacıyla kaleme alınmıştır.

Buyruk ve Hüsniyye gibi Anadolu Alevilerini Şiileştirmek için kaleme alınan bir diğ er eserse *Kumru'dur*. Eser bir Şii olan Gülzar Hüseyini Kameri tarafından kaleme alınmıştır. Hz. Ali ve Ehlibeyt'in faziletlerinin anlatıldığı eser, Kerbela eksenli olarak kaleme alınmıştır (Bulut, 2015: 21). Ehlibeyt'in çektiği sıkıntı ve acılar karşısında gösterdikleri direnç ve bağlılık eserde vurgulanan temel unsurdur (Yıldız, 2004: 113).

Diğ er taraftan Anadolu Kızılbaş müritlerini bir ekonomik menfaat alanı olarak gören Safeviler muhtelif yollarla Osmanlı Anadolu'sundan topladıkları yardımları Halifeler aracılığıyla İran'a kaçırmışlardır. Bu yardımlar arasında *bakır, demir, gümüş gibi madenler olduğu gibi ateşli silahlar ve bu silahları yapmayı bilen ustaların* İran'a kaçırdıklarına dair birçok belge bulunmaktadır. İstanbul kadısına gönderilen bir hükümdeyse Osmanlı Anadolu'sundaki Kızılbaş Türkmenlerin bu kıymetli madenleri İran'a kaçırmaları sebebiyle çok büyük sıkıntılar yaşadığı anlatılmaktadır³². Bu konuda alarm durumuna geçen Osmanlı Devleti bakır cinsinden hiç bir alet ve edevatın, İran'a gönderilmemesi hususunda İskele ve Gümrük eminlerini uyaran hükümler göndermişlerdir. Mühimme defterlerinden tespit ettiğimiz hükümler arasında kadınların, bakır almaya gelenlerin ellerine mühürlü tezkere verilmesi gerektiği yönündeki hükümlerse bu durumun devlet tarafından kontrol altına alınmaya çalışıldığını göstermektedir³³.

³² Bkz. BOA, MD, 575: 1261.

³³ Bkz. BOA, MD, 893: 2449.

Anadolulu Kızılbaş müritlerin şahlarına yaptıkları yardımlar kıymetli madenler ve ateşli silahlarla da sınırlı değildir. Gasıp gözüyle baktıkları Osmanlı Devleti'nin topraklarından elde ettikleri malları, Tanrı gözüyle baktıkları şahları İsmail'e ulaştırmak için Kızılbaş müritlerin soygun ve gasp faaliyetlerine dahi giriştiklerini gösteren belgeler bulunmaktadır (Savaş, 2013: 39). Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Pir Civan adlı kimsenin Rafz ve ilhadla meşgul olduğu gibi İran'a *sadaka ve adak* topladığı³⁴, Koşlu hisar kadısına gönderilen bir hükümdeyse Cafer karyesi sipahisi ve aynı köyden bazı kişilerin *hanımlarının gümüş yüzük ve bileziklerini* Safevilere gönderdiklerine dair bilgiler³⁵ Mühimme defterlerine yansımıştır.

Ancak Safevi halifelerinin Kızılbaş müritler eliyle Osmanlı merkezi yönetimine karşı gerçekleştirdikleri tahribatlar sadece bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Doğu ve Orta Anadolu ile Akdeniz yöresindeki Kızılbaş aşiretler merkezi yönetime karşı iyice bilenerек Türkiye topraklarında ki Aleviliğin oluşum tarihinde isyan ateşini yakacak yeni bir döneme kapı aralanmıştır (Ocak, 2000: 152). XVI. yüzyıl boyunca gelişen bu isyan silsilelerinden ilki Osmanlı kaynaklarında ve arşiv belgelerinde “*Şeytan kulu ve Sofu*” şeklinde de zikredilen *Şahkulu İsyanı*'dır (Emecen, 2010: 284). İsyanın lideri olan Şahkulu kendisini mehdi ilan ederken taraftarları onun büyük kurtarıcı, Allah'ın tecessümü ve peygamber olduğuna inanıyorlardı. Nitekim isyan sadece dini değil aynı zamanda siyasi maksatlara da hizmet etmekteydi. 1510 yılına doğru Sultan II. Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi Şahkulu'nun Osmanlı idaresindeki kargaşadan yararlanarak Anadolu'yu zapt etmeye yönelik hedefleri için uygun zemini hazırlamıştır (Kılıç, 2006: ?). Feridun Emecen, Hanıvaldanus kroniğinden hareketle Şahkulu'nun isyanı meşru bir temele oturtmak için müritlerine kurtuluş zamanının geldiğini, Osmanoğullarının süresinin dolduğunu, kendisine yeryüzünün hâkimiyetinin verildiğini, gökyüzünden kendisine kılıç indirildiğini, bu kılıçla bütün milletleri hâkimiyeti altına alacağını söyleyerek harekete geçtiğini aktarılmıştır. Emecen yine aynı çalışmada 1509 yılında İstanbul'da küçük kıyamet olarak adlandırılan deprem hadisesinin yaşanmasının şüphesiz Şahkulu'nun söylemlerinin zihinlerde kabul görmesinde önemli bir yeri olduğu üzerinde durmaktadır (Emecen, 2010: 285). Bu söylemlerle kısa sürede sayıları 20.000'e ulaşan

³⁴ Bkz. BOA, MD, 13: 32.

³⁵ Bkz. BOA, MD, 189: 279.

isyancılar Şahkulu önderliğinde Antalya'dan İran hududuna kadar birçok bölgeyi kan ve ateş içerisinde bıraktılar (Altundağ, 1967: 426).

Biraz yukarıda da zikrettiğimiz gibi Sultan II. Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht mücadeleleri Safevi propagandasının hedef kitleye daha rahat bir şekilde ulaşmasına yardımcı olurken diğer yandan da takipçisi olduğu isyan silsilelerinin devamlılığını sağlamıştır. Nitekim Şahkulu hadisesinin ardından patlak veren *Nur Ali Halife İsyanı*, Şah İsmail'in Anadolu'ya yönelik politikalarında istediği zemini elde ettiğini göstermekteydi (Küpeli, 2014: 60). 1512 yılında Selim'in Osmanlı tahtına geçtiği haberini alan Şah İsmail, Rum'lu Nur Ali Halife'yi derhal Anadolu'ya göndererek ülkedeki Kızılbaş müritleri toplamasını emretmiştir. Faruk Sümer 1999 yılında yayımlanan *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* adlı çalışmasında Şah İsmail'in Rumlu Nur Ali'yi, Anadolu'ya göndermesinin nedenini Selim'in Kızılbaş müritleri cezalandırmasından korktuğu gerekçesinde arar. Ancak bu esnada Selim'in hükümdarlığını kabul etmeyen kardeşi Sultan Ahmed'in onunla mücadele hazırlıklarına girişmesi Nur Ali Halife'nin işini kolaylaştırmıştır. Böylece o Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'da ki Kızılbaşları ayaklandırmayı başarmıştır. Lakin çok geçmeden Yavuz Sultan Selim, Ahmet ve oğullarını bertaraf ederek Osmanlı ülkesine bütününe hâkim olmayı başarmıştır (Sümer, 1999: 35).

Şüphesiz çoğunluğu konargöçer Kızılbaş ahaliden oluşan bu zümrelerin en belirgin özelliği bünyelerinde taşıdıkları *mehdici* ya da diğer bir isimlendirmeye *ihtilalcı mesiyani* hareketlere katılmalarıdır. Kızılbaş inancının ana unsurlarından biri olduğu görülen mehdi kavramı ve bu kavramın zikredilen zümreler üzerinde oluşturduğu itici gücün etkisi görmezden gelinemez. 1511 yılında Teke'de patlak veren Şahkulu İsyanı, 1512'de Orta Anadolu'da Nur Ali Halife İsyanı yine aynı bölgede patlak veren Bozuklu Celal İsyanı, 1526 Bozok'taki Baba Zünnun İsyanı, 1526-27'de patlak veren Şeyh Kalender isyanlarının bir silsile halinde XVI. yüzyılın başlarında vuku bulması üstelik aynı muhtevalara sahip olmaları tesadüfî olmasa gerektir. Çok iyi bilinmektedir ki XVI. yüzyılın başları Osmanlı-Safevi çatışmasının zirvede olduğu bir yüzyıldır. İşte tam da bu noktada Safevi propagandası bu zümrelerin eski inanç zeminleri üzerine aşıldığı mehdi inancıyla Osmanlı yönetimine karşı ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu isyan silsilelerinde dikkat çekici diğer bir unsur ise isyanın yöneticilerinin kendilerini *sahib-i zaman* ve *mehdiyi devran* olarak

tanımlamalarıdır. Amaçlarının “*Yezid*” olarak niteledikleri Osmanlı mülkünü ortadan kaldırmak olduğunu söyleyerek şüphesiz gayr-i memnun kesimleri kendi saflarına çekmeyi başarmaktaydılar. İsyanın ana karakterlerine bakıldığında bunların sıradan kimseler olmayıp Şah Veli ve Şah Kalender gibi hem aşiret reisi hem de dini önder olmaları sayesinde bu kadar kalabalık kitleleri harekete geçirebildikleri söylenebilir (Ocak, 2000: 154).

Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta şüphesiz ki Osmanlı hükümdarlarının Safeviyye tarikatına her yıl *çerağ akçesi* adı altında yardım gönderdikleri üstelik Sultan II. Bayezid’in Şahkulu’na isyandan önce her yıl altı, yedi bin lira sadaka gönderdiği kaynaklarda çokça zikredilmektedir. Ancak II. Bayezid başta olmak üzere Osmanlı hükümdarlarının bu iyi niyeti 1492 yılında meczup bir dervişin Sultan II. Bayezid’e karşı giriştiği suikast teşebbüsüne kadar devam etmiştir. Bu sürecin tabii bir diğer neticesi de Osmanlı merkezi yönetiminin Anadolu’da ki Safeviyye tarikatı mensuplarına olan bakış açısının sorgulanmasıdır. Söz konusu suikast girişimi ve Safevilerin siyasi amaçları ortaya çıkıncaya kadar Osmanlı merkezi yönetiminin Safeviyye tarikatının Anadolu’daki müritlerine sempatiyle baktığı ve birtakım maddi desteklemelerde bulunduğu görülmüştür. Ardı arkası kesilmeyen propagandalar, İran’a yapılan göçler, isyan silsilelerinin birbirini takip etmesi ve bunun çok tabii bir sonucu olarak Safevilerin siyasi maksatlarının kavranmasıyla bu bakış açısı yerini sıkı bir *Kızılbaş takibatına* bırakmıştır. Bu süreç Osmanlı merkezi yönetimiyle Kızılbaş olarak adlandırılan konargöçer Türkmen zümreleri karşı karşıya getirmiştir (Savaş, 2013: 45).

Sultan II. Bayezid döneminden itibaren Anadolu’dan Erdebil’e gidip gelen Safevi taraftarları takibat altına alınarak sert bir şekilde cezalandırılmışlardır. Merkezden gönderilen hükümlerde “*Erdebil-oğlı’na varup gelen fitne ve fesâda sebeb olan sûfilerden yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulan sûfinin soygunı dutanın olup kendüsi siyâseten salb oluna*³⁶ şeklindeki hükümlerde İran’a gidip gelen Safevi müritlerinin yakalandıkları yerde öldürülmeleri mallarının da müsadere edilmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak fermanların sık sık yenilenmesinden hareketle bu konuda tam bir başarı sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

³⁶ Bkz. BOA, AD, No: 790.

Sultan II. Bayezid tarafından gönderilen sert hükümlere rağmen Anadolu'daki Kızılbaş tehdidi kontrol altına alınamadı. Zira bu tehdidi bertaraf edebilecek şehzadenin, Selim olduğu konusunda ortak bir kanaat hâsıl oldu. Bütün meclislerde ozanlar “*yürü Sultan Selim devran senindir*” diyerek bu kanaati dillendirmekteydiler. Şehzade Selim Trabzon Sancakbeyliği görevinde bulunduğu süre zarfında ise Osmanlı Devleti için büyük bir siyasi ve dini mesele olan Şah İsmail meselesini yakından takip etmiş ve bu konuda devlet merkezini bilgilendiren birçok rapor göndermiştir (Tekindağ, 1967: 53).

Sultan Selim kardeşlerini bertaraf edip tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlı Devleti için siyasi ve dini açıdan büyük bir tehlike olan Kızılbaş meselesinin çözümü için derhal harekete geçti (Küpeli, 2014: 61). Sultan I. Selim'in amacı hem sarsılmış olan devlete eski itibarını kazandırmak hem de Safeviler'in Anadolu ile olan bağlarını kesmekti. Şah İsmail üzerine yürüme kararı alan Sultan I. Selim'in Anadolu'da yapılan teftişler doğrultusunda sayıları 40.000'i bulduğu iddia edilen Safevi yanlısı Kızılbaş katlettirdiğine dair iddiaların ise elle tutulur bir yanı yoktur (Emecen, 2009: 409). Anadolu'da kırk bin Kızılbaşın katledildiğine dair ilk bilgiyi Osmanlı müellifi İdris'i Bitlisi'nin “*Selim Şah-Nâme*” adlı eserinde görmekteyiz. Lakin Hoca Sadeddin ve İbn-i Kemal de ondan aldığı bilgiyi eserlerinde aynen nakletmiştir. Ancak burada ilginç olan nokta ise İdris-i Bitlisi'nin Selimşahname adlı eserini kaynak olarak kullanmayan diğer Selimname yazarlarının böyle bir hadiseden bahsetmiyor olmalarıdır. Diğer ilginç olan bir nokta ise söz konusu katliam iddiasının hiçbir Safevi kaynağında da zikredilmemiş olmasıdır. Bırakın bu hadisenin Safevi kaynaklarında zikredilmesini Şah İsmail'in böyle bir durum karşısında sessiz kaldığını düşünmek bahis konusu bile edilemez.

Bu konu hakkında yapılacak küçük bir matematik hesabı bile 40.000 gibi büyük bir rakamın imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıl Anadolu'sunda bir köy nüfusunun ortalama 5 ile 60 hane arasında değiştiği göz önüne alınırsa 40.000 kişilik bir nüfusun ortadan kalkmasının ne anlama geldiğinin sorgulanması gerekir. Şüphesiz bu durum binden fazla köyün ya da birkaç şehrin ortadan kalkması haritadan silinmesi, koyunlarının kuzusunun talan edilmesi oraya buraya dağılması anlamına gelir. Bu durumun vergi defterleri mahiyetindeki tahrir defterlerine yansımamış olması ise imkânsızdır. Bir köyün yok olması, yerinin

değişmesi doğrudan sipahinin tımar sistemi üzerine kurulu kazancını etkileyeceği göz önüne alınırsa bu durumun tahrir defterlerine yansımaması imkânsız görünmektedir (Gündüz, 2015: 177-190).

Sosyal ve siyasi vesilelerle birçok kez dile getirilen Sultan Selim'in 40.000 Kızılbaş katl ettiğine dair iddialar bugün tartışmasız kabul halini alarak adeta bir paradigmaya dönüşmüştür. Tüm bunların asla kabul edilememeciğini yukarıdaki satırlarda ortaya koyduktan sonra bu iddiaları ortaya atanları bir de madalyonun diğer tarafını çevirerek Şah İsmail'in kendi dini görüşünü yaymak için İran ve Azerbaycan'da yaptığı faaliyetlere göz atmalarını tavsiye ediyoruz. Bugün Şah İsmail'in hâkim olduğu coğrafya da kendi dini inancı olan On iki İmam Şia'sını kabul ettirmek için yaptığı Sünni katliamları görmezden gelinmekte ya da bahis konusu bile yapılmamaktadır. Söz konusu coğrafyalarda ki Sünni halkın bırakın inanç kaidelerini yerine getirmeleri için izin verilmesini yaşam hakkı bile tanınmamıştır. Osmanlı topraklarındaki Kızılbaş ya da diğer bir isimlendirmeyeyle Alevi denilen zümrelerin her ne kadar büyük bir zulme uğradığı, katledildikleri iddia edilse de bu zümrelerin buldukları yerde kendi inanç kaideleriyle içe kapanık bir yapıda da olsa varlıklarını muhafaza ettikleri ortadadır. Osmanlılar şüphesiz Şah İsmail'le başlayan bu dönemde her ne kadar Sünni inanç akidesini korumaya yönelik tedbirler almışlarsa da bu hiçbir zaman Şah İsmail'in yaptığı gibi zorla, baskıyla, katliamla yapılmamış üstelik bu zümrelerin dini inanç akidelerini dönüştürecek bir boyuta da ulaşmamıştır (Emecen, 2010: 409).

Osmanlı aydın kesimi ve dini çevrelerde Şah İsmail'in faaliyetlerine karşı oluşan tepki şüphesiz artık çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Lakin Selim Han'a zaten birçok rapor da gelmekteydi (Emecen, 2009: 409). Osmanlı'nın bu noktada Şah İsmail'e ve Safevilere bakış açısını anlamanın ön koşulu şüphesiz Osmanlı müelliflerinin eserlerinin incelenmesiyle mümkün görünmektedir. Bu nokta aynı zamanda Sultan Selim'in Safeviler'e savaş açması noktasında da olası meşru sebepleri oluşturacağı içinde bir hayli önemlidir. İdris-i Bitlisi'nin "*Selim Şah-Nâme*" adlı eserinde konu hakkında şu ibarelere rastlanmıştır:

Kefen hırsız gibi, şahları mezardan çıkarıp nurdan da olsa hepsini ateşe verir. Sanki farzmuş gibi âlimleri katleder; böylece Müslüman'ın ırzı ayaklar altına alınmıştır. Mushafları atların ayakları altına attı; kitapları tandırda odun gibi yaktı. İçki ve şarabı helal kıldım diye ülkesinin etrafına haber gönderdi.

Allah'ın haramını helâl kıldı. Onun döneminde Hakk'ın dini ayaklar atına alındı. Döneminde kötü hareketler öyle yayılmıştır ki dini yok sayıp kendisi şeriat koymuştur. Dünya padişahlığını hayal eder, Nemrud gibi İlahlığa yeltenir. Can yakıcı zulümle yetinmez. Bilmez ki şirk en büyük zulümdür. Zalim bir grup cehâletle ona tapmayı kolay bir iş olarak görmüştür.(İdris-i Bitlisi, 2016: 172).

Celal-zade Mustafa'nın "Selimname" adlı eserinde konu hakkındaki bilgiler İdris-i Bitlisi'nin nakl ettikleriyle benzerlik göstermektedir. Lakin O bu durumu şöyle kaleme almıştır:

Çıkışı sultanlara korku verip, kan akıtmayı, içki ve zinayı mubah kıldı. Yeni bir yol ortaya çıkarıp, dinin yapısını ona perde yaptılar. Dünyaya zulüm örtüsünü yayıp, bütün büyüklere hakaret ettiler. Resulün ashabına dil uzatıp, nefsi arzularıyla yola gittiler. Nafile ve farzlara saldırıp, sövmeye ve Rafızılık kemendine yapıştılar. İstila ettikleri ülkelerde mescit ve camileri hayvan ahır, dinin sağlam kaideleri nakitlerini küçümseme kesesine koyup, elem veren zulüm örtüsüyle dinin güzelliğini örttüler. Bütün İran bölgeleri karmakarışık olup, nerede bir temiz Sünni mezhepli ilim ve edeb sahibi varsa varlığını kılıçlarının hedefi yapıp, ömürleri nakitlerini toprağa salarak, hepsini yok ettiler.(Celalzade Mustafa, 1990: 272-273).

Lütfi Paşa ise "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserinde Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail'in Rafızî mezhebini yayıp Sünnilerin katlini kendine şiar edindiğini üstelik bu durumu şeytanı rehber edindiğinden dolayı helal gördüğünü söyler. Ayrıca onun mescitleri ve medreseleri yakıp yıktığından küfrün gayet revacın vererek dini İslam'ı zelil ettiğinden bahsetmektedir (Paşa, 2001: 199). Diğer bir Osmanlı müellifi olan Hoca Sadettin Efendi'de ise "Tacü't-Tevârih" adlı eserinde Safevilere ve onların müritleri olan Anadolu'lu Kızılbaşlara dair verilen fetvaların gerekçesine değinmiştir:

Bu nedenle din bilginleri ve tek tanrıya inanan olgun kişiler, ol sakınılması gereken namus yerlerini helal sayan, değerli kişilerin kanlarını dökmekten sakınmayan, mescit ve tapınakları yıkan, türbe ve kabirleri yakan, uluğ sahabelerin temiz torunlarına hezeyan kazanlarına benzeyen mağra gibi ağızıyla küfürler saçan, fiska sevgi gösteren dostlara dil uzatan bu zındığa dalkılıçla saldırıp gereksiz varlığını yok etmek ve fesat kapularını kapamak işinin vacip idüğüne inanmış, yaygın kötülüklerin kaynağı olan yandaşlarıyla adamlarının kanlarının dökülmesini helal, köle ve cariyelerinin yağmalanmasının mubah olduğuna fetva verdiler (Hoca Sadeddin Efendi, 1990: 169).

Bu durum sadece İran'da kurulan Şii bir devlete karşı çıkış değil aynı zaman da Safeviler'in Anadolu ile ilgili genişlemeci ve politik hedeflerine karşıda bir tepkiydi. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ni bu sürece dâhil eden asıl neden dini bir kisve altında yapılan propagandalara halkın kapılabilme endişesiydi. Safevilerin gizli

ve aşikâr propaganda faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti ilk adımda birtakım tedbirlerle bu duruma engel olmaya çalıştı. Zira alınan tüm tedbirlere rağmen Safeviler Osmanlı ülkesi içerisinde birçok bölgeye dağılmış vaziyette ki Türkmen müritleri ile ilişkilerini uzun vadede sürdürmeyi başarabilmişlerdi. Kurdukları sistemli halifeler ağıyla Şii propagandalar Anadolu'nun birçok bölgesini isyanlara sebep olarak bölgenin istikrarsızlaştırılmasını sağlandığı gibi Osmanlı itikadına taban tabana zıt olan Rafizî kitapları (Buyruk, Hüsniye, Kumru) Anadolu'ya getirilerek onun bunun elinde dolaşır bir vaziyet almıştı. Hadise bununla da sınırla da değildi. Yukarıda da değindiğimiz gibi Anadolu'dan İran'a yapılan göçler, Rafizî kitaplarının Anadolu'da dolaştırılması, bakır, demir, gümüş gibi değerli madenlerin İran'a kaçırılması, savaş aletlerini ve savaş aletlerini yapmayı bilen ustaların İran'a kaçırılması, Anadolu'dan İran'a gönderilen sadaka ve adaklar ve Osmanlı Anadolu'sunda çıkarılan isyanlarla adeta Osmanlı Devleti'nin altı oyulmaya çalışıldı. Bu durum hem dini hem de ekonomik sahada büyük bir tahribata yol açtı. Şah İsmail ve onun Anadolu müritlerinin bunca faaliyetleri karşısında kendisini Ehl-i Sünnet'in hamisi hatta ve hatta Ehl-i Sünnet'i bir var oluş sebebi olarak gören Osmanlı Devleti'nin bunca hadise karşısında sessiz kalması elbette ki beklenemezdi. Sultan Selim, Şah İsmail üzerine yürümeden önce din bilginlerinden aldığı fetvalarla bu hareketi hem meşru bir zemin üzerine oturtmuş hem de Safevilere karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Kaleme alınan fetvalarda ve risalelerde üzerinde en çok durulan nokta Şii görüş ve düşüncelerin yanlışlığı idi. Üzerinde önemle durulan bir diğer nokta ise Şah İsmail ve yolundan gidenlerin Şii görüşlerinden de öte bidatlerin savunucusu olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Dalkıran, 2002: 87-96). Bahsedilen fetva ve risaleleri bir sonraki bölümde ele alacağımız için burada kısaca değinmeyi uygun gördük.

Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine sefere çıkmadan önceki diğer bir uygulaması ise Safevilere karşı ticari ambargolar uygulayarak İran ipeğinin batıya geçmesini engellemek istemesiydi. Bu amaçla harekete geçen Sultan Selim sınırların kapatılması yönünde talimatlar verdi. Tüccarların geliş gidişleri kesin bir şekilde yasaklandı. Oğlunu Manisa'ya çağırarak kendisine vekil tayin etti. Ardından Şah İsmail üzerine İran seferine çıktı. Şah İsmail'e bir mektup göndererek savaş açtığını ilan etti. Mektubunda İsmail'in dinden çıktığını, ortadan kaldırılması gereken biri olduğunu vurgulayarak onu son bir kez daha tövbeye çağırıyordu (Emecen, 2009: 409). Nihayetinde 1514 Çaldıran Savaşı'yla Şah İsmail ağır bir yenilgiye uğratıldı.

Lakin çaldıran zaferi Kızılbaş tehdidinin bütünüyle ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Safevilerin Anadolu'ya yönelik faaliyetlerini gözle görülür ölçüde azaltsa da Şah İsmail fırsat bulduğu ölçüde Osmanlı karşıtı faaliyetlerine devam etmekteydi. Bu durum Sultan Selim'in ölümünün ardından da devam etti. Avrupa devletleri ve Papalık ile Osmanlı karşıtı politikaları için ittifak yapmaya çalışıp mektuplar gönderse de gönderdiği mektuplar sahiplerine ulaşmadan Şah İsmail'in ölmesi bu girişimleri sonuçsuz kıldı (Küpeli, 2014: 36-37).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI KAYNAKLARINDA KIZILBAŞLIK

1. 1501 Tarihli Ahkâm Defterinde Kızılbaşlarla İlgili Verilen Hükümler ve Bu Hükümlerin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devlet müesseselerinin temeli olan Divan-ı Hümayun'da devletin idari, iktisadi ve askeri meselelerinin yanında halkın şikâyetlerinin de çözümü için bir takım görüşmeler yapılmaktaydı. Bu görüşmeler sonucunda alınan nihai kararlar Mühimme defterlerine kaydediliyordu (Emecen, 2005: 2-5). Böylece eskiye dönük bir muamele icap ettiğinde bu defterlere müracaat ediliyor ve divanda görüşülen önceki muameleye kolaylıkla ulaşılabiliyordu. Ancak ihtisaslaşmanın devamında getirdiği tecrübe şüphesiz farklı defter türlerinin ortaya çıkmasında en başat rolü oynamaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru şikâyetlere dair meseleler bölge ayrımı yapılmaksızın Şikâyet defterleri adı verilen serilerde toplanmaya başlandı. Merkezi otoritenin zayıflaması ise şüphesiz ki şikâyetlerdeki artışın habercisiydi. Bu durum şikâyet kalemlerinin iş yükünü artırmakla beraber çözüm sürecinin de hayli uzatmaktaydı. Tüm bu süreç her bir eyalet için müstakil defter serilerinin oluşturulması ve merkeze gelen şikâyetlerin bu serilere kaydedilmesiyle Ahkâm adı verilen serilerin oluşturulmasıyla sonuçlandı (Güney, 2013: 9-25).

Ahkâm defterlerini önemli yaparsa şüphesiz bu defterlerin tutulduğu coğrafyanın sosyal, kültürel ve ekonomik tarihine ışık tutmasıdır. Bu seriler kişiler arasındaki sorunları yansıttığı gibi yine bu kişilerin devletle olan sorunlarına ve bu sorunlara devletin getirdiği çözümleri yansıtması bölgenin panoramasının çizilmesinde de yardımcı işlev görmekteydi. Nasıl ki Şer'iyye sicilleri taşrada ortaya çıkan meselelere yine mahallinde üretilen çözümleri yansıtıyorsa, Ahkâm defterleri de merkezin getirdiği çözümleri ve merkezin bakış açısını yansıtmaktadır (Gevher, 2016: 65-70). İşte tüm bu noktalar çalışmamızın ana eksenini oluşturan Osmanlı merkezinin Kızılbaş zümrelerin söz konusu icraat ve faaliyetleri karşısında ne gibi tedbirler aldığını yansıtacağı gibi merkezin bakış açısını da ortaya koyacaktır. Bu amaçla neşri İlhan Şahin ve Feridun Emecen tarafında da *II. Bayezid Dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* adıyla 1994 yılında yayımlanan eser konumuz açısından önemlidir. Söz konusu defter üzerinde yaptığımız incelemelerde 27, 71, 111, 330, 453

ve 454 numaralı hükümlerin muhteva itibarıyla konumuzla alakalı olduğu saptanmıştır. Hükümlerin önemli bir kısmı Safevilerin Anadolu'ya yönelik propaganda faaliyetleri için Osmanlı topraklarına gönderdikleri halife ve ajanlarla ilgilidir³⁷. Öte yandan hükümler Sivas, Kastamonu, Amasya ve Konya sancakbeylerine hitaben yazılmıştır.

Sivas Sancakbeyi'ne gönderilen 27 numaralı hüküm defterde yer almayan ancak belgenin bütününden tespit edilebilen daha önceki emir doğrultusunda diğer taraf diye ifade edilen İran'a giderken yakalanan Erdebil sufilerinin (Kızılbaşların) siyaseten salb olunabileceğine (idam cezası) ve mallarının da onları yakalayana verilmesine dair izinle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hükümün ilerleyen cümlelerinde ismi verilmeyen bir şehzadenin büyük ihtimalle kastedilen kişi Kızılbaşlara yakınlığı ile de tanından Şehzade Ahmed'tir, Sivas Sancakbeyi'ne kul (elçi) gönderip yakalanan sufileri idam cezasına çarptırmayarak söz konusu cezanın para cezasına çevrilebileceğine dair izinin verildiği ifade edilir. Bu doğrultuda İran'a kaçarken yakalanan sufilerden dörder yüz halifelerden ikişer bin akça alınması bildirilmiştir. Belgenin ilerleyen kısımlarında Sivas Sancakbeyi'nin bu hükmü uygulamaya koymayıp merkeze bu hükmün onaylanıp onaylanmadığını sorduğu anlaşılmaktadır. Sultan II. Bayezid cevabında bu konuda ki tavrının kat'i ve kesin olduğunu vurgulayarak söz konusu idam cezasından taviz verilmemesini emrediyordu. Ayrıca hükmün devam eden cümlelerinde sufiyun taifesinden kaç kişinin tutulup nasıl ve ne şekilde idam edildiklerinin de merkeze bildirilmesi istenmektedir³⁸.

Sivas Sancakbeyi'ne gönderildiği anlaşılan bir başka hüküm ise 330 numara ile deftere kayıt olmuştur. Hükümün tarihi dikkate alındığında bir önceki (27 numaralı)

³⁷ (Şahin İ. ve Emecen F., 1994: ?).

³⁸ BOA, AD, No:27 "Sivas Sancağı Beyine hüküm yazıla ki, şimdiki hâlde Dergâh-ı mu'allâma mektûb ve âdem gönderüp: " Bundan evvel hükm-i hümâyûn virilüp Erdebil sūfilerinden Erdebil-oğlı'na giderken dutulan sūfilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyâseten salb oluna diuü buyurulmuşdı. Hâliyâ Şehzâde tarafından kul gelüp onların gibi sūfilerün siyâseti tâ'zir bi'l-mâl olmak vech görüldi. Sen ana dahl itmeyüp mezbûr kulum sūfilerden dörder yüz, halîfelerden ikişer bin akça alına deyü emr olunmuş, ihtiyât için arz olundu" demişsiz. Eyle olsa mezbûr Erdebil-oğlı'na varan sūfiler hususunda olan yasağım kemâkân mukarrerdür. Ol bâbda ihtimâm üzere olup âdemlerine ve sipâhilerine tenbih ü te'kid idüp ismarlıyasız ki, sūfiyün tâifesinden şunlar ki, Erdebil-oğlı'na varalar, yolda, varışda ve gelişde, her kangısı ele girerse mecâl virmeyüp salb itdüresiz, soygunı ve esbâbı dutanın ola. Ammâ bu bâbda âdemlerinden ve sipâhilerinden ihtiyât ideler ki, hemân bir kisb/ü/ kâr murâd idinüp dutulan siyâset olunmayup eshâbı ve akçası alınmağla halâs olmayalar, ma'lûmundur ki, ol tâife ne vechile ehl-i fesâd tâife olup Yukarı tarafda ne tarikiyle fesâd itmişlerdür, hemân onların ol tarafdan men' olunması murâddur ve hükm-i şerîfüm vâsıl oldukdan sonra sūfiyün tâifesinden ne denli kimesne dutulup ve ne tarikiyle tutulup salb olunur, karşı gelen ulağla i'lâm idesiz ki, ol bâbda senün istikametün ma'lûm ola, şöyle bilesiz. Tahrîren fi evâhir-i Zilka'de sene sitte ve tis'a-mie."

hükümden on gün sonra gönderildiği anlaşılır. Belgede Sivas Sancakbeyi'nin Erdebil-oğlu, Murad Han, Ebulfeth Mirza ve Şirvanşah Bey-oğlu Gazi Bey'in oğlu hakkında bilgi toplamak için Şark canibine (İran'a) ajanlar göndererek istihbarat raporları topladığı ve bu raporları merkeze gönderdiği anlaşılmaktadır. Hükümün gönderilme amacı ise bu raporların merkeze ulaştığını bildirip İran'daki gelişmelerin yakından takip edilmeye devam edilmesinin istenmesidir³⁹.

Kastamonu Sancakbeyi Sultan Mahmud'a gönderilen hükümse deftere 71 numarayla kaydedilmiştir. Hükümün gönderilme nedeni şüphesiz İran'la Osmanlı ülkesi arasında ki bağın kesilmek istenmesidir. Belgenin baş kısmında bu durum Osmanlı ülkesindeki bazı Erdebil sufilerinin silahlarıyla İran'a geçerek eşkıyalık alametleri göstermelerinden duyulan rahatsızlığın ifade edilmesinde gözlenmektedir. Tıpkı bir önceki hükümde gördüğümüz Sivas sancak beyinin bu konuda ikaz edilmesine dair cümlelerin Kastamonu sancak beyi Mahmud'a da aynı lisanla bildirildiği görülür. Zira bu durumdan çıkarılacak ortak kanaat uygulanan tedbirlerin sertliğinden ötürü Osmanlı yönetiminin Kızılbaş tehdidini nizam-ı âleme karşı büyük bir tehlike olarak görüp başla (İran'la) gövde (Osmanlı Anadolu'sunda ki Kızılbaşların) arasında ki bağın bir an önce kesilmek istenmesidir. Belgede önemle altı çizilen bir diğer nokta ise merkez tarafından defaaten üzerinde durulan İran'a geçerken yakalanan sufilerin idam edilmelerine dair emirlerin uygulanmadığı ve geçiş yapan sufilerin rüşvet karşılığı serbest bırakılması hadisesidir. Devam eden cümlelerde ise yukarıdaki hükümde olduğu gibi hükm-i şerife riayet etmeyip muhalefet eden sufi taifesinin İran'a geliş gidiş yapmaları durumunda yakalanarak idam edilmeleri mallarının ve elbiselerinin yakalayan kişilere verilmesi emredilmektedir. Yine kaç kişinin yakalandığı nasıl ne şekilde idam edildiğinin de merkeze bildirilmesi istenmektedir⁴⁰.

³⁹ BOA, AD, No:330. "El-hâletü hâzihi Dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp Şark cânibine tecessüs idüp âdem gönderüp Erdebil-oğlı'nun ve Murad Han'un ve Ebulfeth Mirza'nun ve Şirvanşah Bey-oğlı Gazî Bey'ün keyfiyyet-i ahvâllerin bildürmüşsiz, ma'lûm oldı. Eyle olsa buyurdum ki, bundan böyle dahı sâhib-i vukuf kimesneler gönderüp ol tarafun temâm haberi ne ise bilüp hakikat-i hâli yazup Dergâh-ı mu'allâma i'lâm idesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz. Tahriren fi evâil-i Zilhicce sene sitte ve tis'a-mie."

⁴⁰ BOA, AD, No:71... "Sultan Mahmud'a (?) Hüküm Yazıla ki, Bundan evvel: "Memâlik-i mahrûsemde ba'zı sûfiler yaraklarıyla Öte tarafa Erdebil-oğlı'na varup ol tarafda şekavât (?) idüp ol zümre-i tugat ve tâife-i eşkıyânun envâ' şenâ'atleri zâhir olup ol tâifenün Yukarı gitmesi men'ü def olunup niçe defa men'le memnû' olunmadukları ecilden mezbûr sûfilerden ol tarafa giderken yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulanun soygunı dutanın olup kendüler siyâseten salb oluna" diyü emr idüp ol bâbda ahkâm-ı şerîfeler irsâl olunmuşdı. Hâliya şöyle istimâ' olundu ki, ol tâife-i eşirrä husûsında gönderilen hükm-i şerîfümle amel olunmayup sûfilerin siyâsetleri mukabelesinde ta'zir bi'l-mâl olup sûfilerden dört yüz ve halîfelerden ikişer bin akça alınıp siyâset olunmayup sûfiler hod hemân ol tarafa gitmeğe ruhsat bulup şekavet-zâtîler (?) ki, şirretle mecbûldür, ol denlü cerîme virmeğe râzı olup girü varup gelürler imiş.

Defterdeki hükümleri tarih sırası gözeterek bir bütün halinde incelediğimizde Kastamonu sancak beyine on gün sonra bir başka hükmün daha gönderildiğini görmekteyiz. 281 numaralı bu hükümde İran'a gidip gelen sufilerin tutularak idam edilmesi gerektiğinin defaten tekrarlanmasına rağmen verilen emirlerin yerine getirilmediği vurgulanarak rüşvet karşılığı İran'a gidiş geliş yapan Kızılbaş sufilere göz yumulduğu belirtilerek yakalananlarının idam edilmesi sıkı sıkıya tembihlenir. Ayrıca bu hükümde işin ciddiyetinin ne derece ortada olduğunu gösteren şu ifadeler: *"İran'a gidip gelirken yakalanan veya gidiş geliş ispatlanmış dahi olanların evlerinde dahi olsa yakalananlarının halife olsun mürit olsun idam cezasıyla kat'i bir surette cezalandırılmaları istenmektedir"* bilhassa dikkat çekicidir. Yine aynı hükümde Kızılbaşların akrabalarının iddiaları Osmanlı mahkemelerinde geçersiz kılınacağı gibi hiçbir taleplerinin de yerine getirilmeyeceği de vurgulanmaktadır. Belgenin sonunda ki şu ibarelerse bir başka dikkat çekici unsur olup, Osmanlı Şehzadelerinin konu hakkında uyarılması açısından önemlidir.

Sultan Ahmed'e dahi uslûb üzere hüküm yazıla.

Sultan Alemşah'a dahi bu uslûb üzere hüküm yazıla.

Sultan Selimşah'a dahi uslûb üzere hüküm yazıla⁴¹.

Eyle olsa ol tâifenin hakikat-ı hâli hod temâm ma'lûmdur, anların şirret ve fesâdları temâm zâhir olup her yirde ne asıl hareket ve şenâ'at itdükleri, pây-e serîr-i a'lâma arz olunup efâl-i kabîhleri ve şirret ü fesâdları mümted olduğu merrâren istimâ' olunmuşdur, anların cüz'i nesnelere iltifât idüp emrüm mücebince siyâset olunmamak bir dürlüdür. İmdi emrüm kemâken ol bâbda mukarrerdür, buyurdum ki, ol tâifeden şunlar ki, Yukarı tarafa teveccüh ideler, bâb-ı sa'âdet-me'âbında olan hüddâma ve sipâhiye ısmarlayasız ki, yolları görüp gözedeler, anların gibi sūfiyün tâifesinden her kim benüm hükmüme muhâlefet idüp Yukarı tarafa giderlerse, tutup muhkem bend ideler, soygunu ve esbâbi dutanın olup sen dahi mecâl virmeyüp dutulan sūfileri siyâseten salb idesiz ve bu hükm-i şerîfüm vâsıl olduktan sonra, ne denlü âdem dutulup salb olunursa, karşı bu tarafa i'lâm idesiz, ammâ bu bâbda âdemlerine ve sipâhilerine te'kiden ısmarlayasız ki, bu kazıyyeyi hemân bir kisb/ü/ kâr idiniüp ol sūfîlerin asbâblarına ve mallarına tama' idüp dutulan sūfileri salıvirmeyeler ve illâ istimâ' olunursa, anlara itâb-ı âzim olup siyâset olunur, şöyle bilesiz, işte bu maslahatçün (...) irsâl olundu, alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz. Tahrîren fî evâhir-i Zilka'de sene sitte ve tis'a-mie."

⁴¹ BOA, AD, No: 281. Sultan Mahmud'a hüküm ki, Bundan evvel: "Erdebil-oğlı'na varup gelen fitne ve fesâda sebep olan sūfilerden yolda ve izde, varışda ve gelişde dutulan sūfinin soygunu dutanın olup kendüsi siyâseten salb oluna" diyü kerrâtle kırâ'etli ahkâm-ı şerîfe irsâl olunmuş idi ki, hâliyâ şöyle istimâ' olunur ki, ol tâife husûsında gönderilen ahkâm-ı münîfe ile amel olunmayup siyâsetleri mukabelesinde ta'zir bi'l-mâl olup mürid dutulsa dört yüz akça, halife dutulsa iki bin akçaları alınup siyâset olunmaz imiş, be-gayet yaramaz vâki' olurmuş, akça alınmak benüm emrüm değildür ve akça alınmağa kat'â rızâm dahi yoktur. Eyle olsa buyurdum ki, bu def'a hükm-i şerîfüm varup vusûl bulduğu gibi gerekdür ki, taht-ı eyâletünde olan vülât-ı vilâyete tehdîd ü te'kid idüp ısmarlayasız ki, bu husûsda kemâl-i ihtimâmla mücidd ü mukayyed olalar, her sūfi ki, gelirken veya giderken dutula veya evine geldükden sonra, anda varduğu ma'lûm u zâhir ola, halife olsun mürid olsun, hiç kimesneye meyl ü varduğu ma'lûm u zâhir ola, halife olsun mürid olsun, hi kimesneye meyl ü muhâbâ itmeyüp salb eyleyeler, zamânla akrabası demin da'va itmekte hazer eylemeyeler, emr-i şerîfüm budur ki, ol asıl sūfilerden her kim siyâseten salb oluna, hiç bir zamânda anun demi husûsında olan da'va mesmû' olmaya, şöyle ki, atebe-i âlem-penâhumdan gelüp bir sûretle teftişe hükm dahi alurlar ise, ol hükmle

Amasya Sancakbeyi Şehzade Ahmed'e gönderilen ve deftere 453 numara ile kaydolunan hükümse Şah İsmail'in faaliyetlerinin yakından takip edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka önemli nokta ise Şah İsmail ile süregelen dostluk ilişkilerin bozulmak istenmemesidir. Belgede üç ayrı hükmün söz konusu olduğu gözlenmiştir. İlk hükümde Şah İsmail ile Akkoyunlu ilişkilerinin bir rapor halinde merkeze sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu rapor doğrultusunda Şah İsmail Kür Nehri'nin diğer taraf olarak tarif edilen kısmında kalmaktadır. Akkoyunlu Şirvanşah'ın ise nehrin bu taraf olarak tarif edilen kısmında geliş gidişleri kontrol altında tuttuğu rapor edilerek bildirilmiştir. Ayrıca Şirvan vilayetinin ekin yörür ovalarında ta'ûn adı verilen öldürücü yaralar ve şişliklerden meydana gelen ateşli bir hastalığın yayıldığı da söz konusu raporda ifade edilen bir başka noktadır. Hükmün gönderilme nedeni ise Şahzade Ahmed'in konu hakkında daha fazla bilgi toplamasının merkez tarafından istenmesidir. Yine aynı belgedeki ikinci hükümse söz konusu Doğu beylerinden Zünnun Bey'in Osmanlı'ya sığınma isteği ve bu isteğin reddi ifade edilmektedir⁴².

Şehzade Şehinşah'a gönderilen ve deftere 454 numara ile kaydolan bir başka hükümde ise söz konusu emrin yerine getirilip getirilmediği sorgulanmakta İran'a

dahı amel olunmaya, elbetde dutulan sūfi siyâset için salb olup emrüm yirine varmak gerekdür, bir kaç aydan sonra yarar âdemler ve mu'temed kimesneler gönderüp bu husûsiyyâtı âlâ vechin bi'l-ihimâm teftiş itdürsem gerek, şöyle ki, bunların siyâseti bâbında i/hmâ/l olunmuş bulunacak olursa, senün lalalarından olsun hudâvendîğar- enâra'llahu burhanehû-rûhiyçün azille konmayub mu'âteb bi'l-mu'âkab olurlar ve ger subaşılardan ve sipâhilerden ve senün bâb-ı sa'âdet me'âbun halkından olsun ve sâir halktan olsun ol halâs itdükleri kimesne yirine kendüleri salb itdürsem gerekdür, şöyle bileler ve sen dahı her üç ayda bir taht-ı hükümetünde vilâyeti teftiş itdürüp kazıyye ne vechile olup ve kaç neferi sūfi salb olunduğunu ma'lûm idinüp dahı tefâsiliyle yazup Dergâh-ı mu'allâma i'lâm eyleyesiz ve subaşılardan ve sipâhilerden her kim benüm emrüm yirine koyup ol sūfileri siyâseten salb ide, anun hizmeti, benüm izz-i huzûrumda pesendide vâki' olup envâ' inâyetümle mer'i ve mahzûz olalar, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timad idesiz.

⁴² BOA, AD, No:453.Sultan/Ahmed'e/hüküm yazıla ki, Şimdiki hâlde Dergâh-ı mu'allâma mektûb ve âdem gönderüp Yukaru Şark diyârına gönderilen âdemden biri gelüp: "Sūfi tâifesi Kür suyunun öte kenârında oturup Şirvan vilâyetinin ekin yörür ovalarında ta'ûn hastalığı vâki' olup Akkoyunlu bu cânibde oturup mermerleri hıfz iderler" diyü bildürmiş, ma'lûm oldu. Eyle olsa gerekdür ki, bundan böyle dahı dâ'im yarar âdemler gönderüp tecessüs itdürüp hakikat-ı hâl ne vechile zâhir olursa yazup Dergâh-ı âlem-penâhuma i'lâm idesiz ve Karahisar sancağı beyi mektûb gönderüp Şark beylerinden Zünnun Bey nâm kimesne kendüye âdem gönderüp Âsitâne-i sa'âdete ilticâ itmek isteğin i'lâm itmişsiz. Eyle olsa Yukaru Şark tarafıyla, bu cânibün aramızda dostluk ve muhâleset-i tâmmе vardır, şimdi ol taraftan bu tarafa âdem kaçup gelüp kabul olunursa, aralıkda bürûdete ve kûdürete sebep olur, mezbûr sancak beyine mektûb gönderüp ismarlayasız ki, ol dahı haber göndere ki, mezbûr Zünnun bu tarafa h-gelmek lâzım değildir, gelmeye ve Amasiyye'de İmâret-i âmire müderris olan Mevlânâ Sinan, dâr-ı fenâdan dâr-ı bekaya rihlet idüp ol medresenün tedrisi için Merzifon müderrisi olmak bâbında iltimâs olunmuş. Eyle olsa inşâ'allhu'l-e'azz ol medresenün müderrisliği, bunda atebe-i ulyâmdan bir mahall ü müstehikk/ve/kemâl-i ehliyyet ve fazilet ile mahall müderrise virile, sadaka olunup irsâl olunur, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timad idesiz. Tahrîren fi evâhir-i Zilhicce sene sitte ve tis'a-mie.

giderken yakalanan Kızılbaş sufi ve halifelerden idam edilenlerin bundan sonra ayda ve iki ayda bir defter edilerek merkeze bildirilmesi istenmektedir⁴³.

Tüm bu belgeler bir bütün halinde değerlendirildiğinde verilen hükümlerin odağında İran'da ki Erdebil dergâhı ile iletişim ve bağlantılarını sürdürmek isteyen Anadolu'lu Kızılbaş bağlılarının olduğu gözlenmektedir. Bilindiği üzere Safeviler bir siyaset malzemesi haline getirdikleri dinlerini söz konusu tarikat düşünceleri üzerinden Anadolu'ya halife adı verilen propagandacılar aracılığıyla yayarak taraftar kazanmaya çalışmaktaydılar. Tehlikenin büyüklüğünün farkında olan Osmanlı yönetiminin doğudaki başlıca siyaseti de işte bu Kızılbaş tehdidiyle mücadelede idi. Bu amaçla ilk adımda Safevilerin Anadolu'daki faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılarak başla gövde arasındaki bağ koparılmaya çalışılmış bu amaçla azami dikkat gösterildiği gibi çok sert tedbirlerde alınmıştır. Hükümlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı merkezi hükümeti İran tarafı için *Yukarı taraf* ve *Öte canip* gibi tabirler kullanmakta ve Erdebil ocağının Anadolu'da ki bağlılarının casus muamelesi görerek yakalandıkları yerde idam edilmelerini istemekteydi. Ancak merkezden ardarda gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır ki bazı görevliler sufilerden dörder yüz halifelerden ise ikişer bin akça rüşvet alarak sufilerin İran'a geçmelerine izin veriyorlardı. Merkezden gelen emirlerde bu durumun defaaten yasak olduğu vurgulanarak emre riayet edilmesi ve defter tutularak yakalanıp idam edilenlerin bildirilmesi istenmekte böylece bu durum takip altında tutulmaya çalışılmaktaydı. Üzerinde önemle durulması gereken bir noktada söz konusu hükümlerin Amasya, Teke, Sivas gibi mahallere gönderilmiş olması söz konusu idam cezalarının neden suistimal edildiğine de ışık tutacak mahiyettedir. Anadolu'nun sınır boylarında ki bu idarecilerden bazıları muhtemelen Kızılbaş propagandasına maruz kaldıkları için bu noktada büyük bir suiistimal yaşanmıştır. Söz konusu 1501 tarihli bu hükümlerden az sonra isyanların patlak vermesi ise tehlikeyi erken fark eden Osmanlı yönetiminin tüm tedbirleri almasına rağmen söz konusu tedbirlerin yetersiz olduğuda görülmekteydi.

BOA, AD, No: 454. Sultan Şehinşah'a hüküm yazıla ki, Bundan evvel hükm-i hümayûn gönderüp: "Yukarı tarafa varan Erdebil sūfilerinden varışda ve gelişde bulunanun siyâset idesiz" diyü buyurmuşdum, ol bâbda hâliya şöyle buyurdum ki, ihtimâm-ı tâm üzere olup sâbıka gönderilen hükm-i hümayûnum mücebince amel idüp mezbûr sūfilerden ele girenün mecâl virmeyüp siyâset itdüresiz ve ol bâbda gönderilen hükm-i hümayûnum târihinden şimdiye dek ne denlûsûfi siyâset olunmuşdur, defter idüp Dergâh-ı mu'allâma gönderesiz ve bundan böyle ayda bir, iki ayda bir, ne denlû sūfi siyâset olunursa, defter idüp göndermek ardınca olasız, fi'l-cümle ol bâbda gönderilen hükm-i hümayûnı icrâ idüp emrümü ihmâl itmeyüp yirine komak ardınca olasız, şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timâd idesiz. Tahriren fi evâhir-i Zilhicce sene sitte ve tis'a-mie.

Şüphesiz bu başarısızlık merkezi hükümetin değil mahalli idarecilerin lakayt duruşları ve bazı şehzadelerin gevşek tutumlarıyla yakından ilişkilidir⁴⁴. Ancak bu durum alınan tedbirlerin tümüyle başarısız olduğu gibi bir anlamada gelmemelidir. Osmanlı merkezi yönetiminin aldığı tedbirler Şah'ın ordularına katılımı ve Anadolu'dan İran'a gerçekleşen nakit transferini etkilemiş olmalı ki Şah, Sultan II. Bayezid'e bir mektup yazarak müritlerinin kendisini ziyaret etmesine izin verilmesini istemiştir.

2. Mühimme Defterlerinde Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı ve Değerlendirilmesi

Divan-ı Hümayun'da karara bağlanan konular padişahın izin ve onayı alındıktan sonra ferman suretleri şeklinde defterlere kaydedilmekteydi. İşte bu suretlerin kaydedildiği defterlere Mühimme defterleri denilmektedir. Söz konusu isimlendirmenin bu defterler için kullanılıp yaygınlaşması ise XVII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir (Kütükoğlu, 2006: 520). Mühimme defterleri üzerinde yapılacak incelemelerde Osmanlı merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri yapıların karşılıklı ilişkisi, söz konusu müesseselerin işleyiş ve hukuki prosedürlerine dair bilgilere ulaşılabilir. Yine Mühimme defterleri üzerinde yapılacak incelemelerde halkın sosyal ve ekonomik yapısı, dini yapıların inşa faaliyetleri gibi daha pek çok konuda da bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca bu defterler askeri tarih, harp tarihi ve lojistik hizmetler tarihi açısından da birinci elden kaynaklardır. İşte tüm bu noktalar Mühimme defterlerini çalışmamız için değerli kılmaktadır (Kara, 2007: 4-5).

2. 1. Anadolu'da Kızılbaş Taraftarlığı İle İtham Edilen Kimselerin Takip ve Teftişi İle İlgili Belgeler

Şah İsmail öncülüğünde kurulan İran merkezli Safevi Devleti'nin asıl hedefi şüphesiz ki Anadolu toprakları üzerinde kurdukları halifeler ağı sayesinde, Osmanlı topraklarında ki gayri Sünni Türkmen kitleleri propagandalarla etkileri altına alarak söz konusu zümreyi siyasi emelleri için kullanmayı amaçlamışlardır. Böylelikle Osmanlı coğrafyası ele geçirilecek tebaası ise Avrupa'ya sürülerek Anadolu'nun batısından Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafya da Türk ve İran sentezli Şii bir imparatorluk kurulacaktı. Tehlikenin baştan beri farkında olan Osmanlı yönetimi ise

⁴⁴ Bkz. İlhan Şahin ve Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm. II. Bayezid Dönemine Ait 906-1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994. s.24.

daha öncede ifade ettiğimiz gibi başla gövde arasında ki bağı koparmak için sınır boylarında bir takım tedbirler alarak Anadolu’lu müritlerin İran’da ki Erdebil dergâhı ile bağlantısını kesmeye çalıştı. Bu durum sadece sınır boylarında değil Osmanlı ülkesi içerisinde de geçerliydi. Kızılbaşlık isnat edilen kişiler takip ve teftiş edilerek cezalandırılmaktaydılar. Ancak gerek askeri gerekse siyasi mücadelelerin sertleştiği bu dönemde toplum içindeki bazı kesimler bu durumdan istifade ederek birbirlerini devlet ve toplum nazarında suçlu olarak itham edebilmek için bir takım yanlış beyanatlarda bulunuyorlardı. Osmanlı yönetimi ise söz konusu durum karşısında yapılan takip ve teftişlerle engel olmaya çalışmaktaydı.

Bu durumun en bariz örneklerinden bir tanesi Musul’da yaşanmıştır. Musul beyine ve kadısına gönderilen hükümde Bab-ı Irak Mahallesi halkından Hacı Kasım, Hüseyin ve diğerleri Sadat zümresinden (Seyyidler zümresinden) Seyyid Mehmed, Seyyid Cafer ve Seyyid Murtaza’yı aralarında ki düşmanlıktan dolayı Rafizî olmakla itham etmekteydiler. Buna karşın Seyyid Mehmed, Seyyid Cafer ve Seyyid Murtaza da onları Yezid olmakla itham ediyordu. Ancak söz konusu belgenin devamında yapılan takip ve teftişler sonrasında sâdât zümresinin Sünniyyü’l-mezhep olduğu tespit edilmiştir. Yine Bab-ı Irak Mahallesi üzerinde yapılan incelemelerde bu kişilerinde Sünniyyü’l-mezhep olduğu kanısına varılmıştır. Ortaya atılan iddiaların gerçeğe ilişkili olmadığı kişisel kin ve düşmanlıktan kaynaklandığı yapılan teftişler sonrasında ortaya çıkmıştır⁴⁵.

⁴⁵ BOA, MD, 324-325: 686 "Bağdad beğlerbeğisi kethüdâsı âdemine virildi fi 4 Şa'ban sene 972.n Musul beğine ve kadısına hüküm ki, hâliyâ Diyarbekir beğlerbeğisi İskender dâme ikbâluhû Amid ve Nusaybin kadıları ile mektub gönderüp bundan akdem emîrî'l-ümerâi'l-kirâm Şehrîzol Beğlerbeğisi Muzaffer dâme ikbâluhû mektub gönderüp Kasaba-i Musul'da Bâbü'l-'Irak Mahallesi'nde şirret ile meşhur olan Hüseyin ve Kâsım dâimâ tezvîr idüb müslümanlara nâ-meşrû' bühtan idüb kasaba-i mezbûre ahâlisini birbirine düşürüb Sünnî mezheb olan Seyyid Mehmed'e isnâd-ı mâlem-yekûn idüb ve Musul Sancağı beği mezbûrân müfsidlerün hakkından gelmek istedikde firar idüb niçe müfsidler ile 'ahd idüp dergâh-ı mu'allâya varup gayr-i vâki' şikâyetler idüp şikâyetleri kizb olduğuna şübhe olmayub bu cânibden birbirinin tahrikiyle şikâyete varmışlardır deyu bildirdiler imdi nefis-i Musul'da Refâvîz kısmından ba'zı melâhide yevm-i 'aşûrada cem' olub sahâbe-i güzîne sebbyledükleri istimâ' olundu men' olunmağičün hükm-ü şerîf gönderilmiş iken yine sene-i mâziyede ba'zı melâhidenin cem'iyeti mütezâyid olub şer'-i şerîfe muhâlif evzâ-i garîbeye irtikab olunmağın ol asıl mülhidler ele getirülmek için mukaddemâ hükm-i hümâyûnum ol asıl mülhidler ele getirülmek için mukaddemâ hükm-i hümâyûnum gönderilmişidi yevm-i 'aşûrada cem'iyet idüp sahâbe-i güzîn rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'îne sebb idenler kimlerdür rafz ve ilhâd kangı tarafdadur ve müşârunileyhin 'arz itdügü üzere şirret ve şekâvetleri var ise mezbûrân müfsidler ve şer'-i şerîfe muhâlif evzâ-ı olan mülhidlerden kaç nefer kimesne bulunur ise ki, şer'le rafz ve ilhâdi sâbit ve zâhir ola, tescil idikden sonra kendüleri kayd u bend idüp sûret-i sicilleriyle gönderesin deyu fermân olunmağın ber müceb-i şerîf nefis-i Musul'a varilub cânibeynden birbirine rafz ve ilhâd ve şirret ve şekâvet isnâd idenlerden Bâbü 'Irak Mahallesi halkından olan mezkûrân Hacı Kâsım ve Hüseyin ve gayrileri ve sâdât zümresinden Seyyid Mehmed ve Seyyid Ca'fer ve Seyyid Murtazâ ve sairleri ihzâr olunub 'akd-i meclis olunub teftişe şüru' olundukta tarafeynden birbirine isnâd itdükleri ef'âl-i habîsiyyenin isbât ve izhârına bi-vechi'n mine'l-

Bozok Beyine gönderilen bir hükümdeyse bölgenin teftişi esnasında bazı kimselerin Cuma adlı çeribaşayı zina, hırsızlık ve Kızılbaşlıkla suçlandığı anlaşılmaktadır. Ancak hısımları ise onun bahsedilen isnatlardan uzak olduğunu söylemektedirler. Yapılan teftişler neticesinde ise Cuma'nın zina, hırsızlık ve Kızılbaşlıkla bir alakası olmadığı anlaşılmış fakat yapılan incelemelerde bazı kimselerin akçesini verip bazısınınkini vermediği anlaşılmıştır. Muhtemeldir ki Cuma adlı şahsın bu suçlamalara maruz kalması da bundan dolayı olsa gerektir⁴⁶.

Takip ve teftiş konuları hakkında malumat da bulunan belgelerde ortak bazı özellikler ise oldukça dikkat çekicidir. Belgelerde defaaten vurgulanan husus teftiş, takip ve cezalandırma usulünün hak ve adalet üzere yapılmasının istenmesidir. Bu durum hemen hemen bütün hükümlerde yerini alır. Üzerinde incelemelerde bulunduğumuz belgelerin dilinde bu durum hin-i teftişte (teftiş esnasında) hilaf-ı vaki

vücûh kâdir olamayub âcizler olub birbirine itdükleri isnâdın izhârında 'adem-i kudretleri ma'lûm olucak cânibeyne aslâ ta'alluku ve husûs-ı kazıyyede dahlî olmayub 'ulemâ ve sulehâ zümresinden ve a'yân-ı vilâyetden bî-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan tarafeynin keyfiyet-i husümetleri ve halleri sırran ve'alâniyyeten teftiş olunub Bâb-ı 'Irak tarafında sâkin olan cemâ'atin sâdât ve kurbünde sâkin olanlar ile mâbeynlerinde kadîmden 'adâvet olıgelmiş olub birbiriyle kemâl-i 'adâvet ve buğz üzere olmağla Bâb-ı 'Irak halkı sâdât tarafına Rafz isnâd idüp sâdât dahî anlara Yezidlik isnâd idegelmişlerdir ammâ iki cânibün dahî itdüğü isnad ve yevm-i aşûrada sâbıkân itdükleri cem'iyet emri-i şerîf ile men' olunandan beru vâki olmayub sâdât zümresi eben an-cedd sahihu'n-neseb ve Sünniyyü'l-mezhebdir ve Bâb-ı 'Irak mahallâtından sâkin olanlar dahî Sünnilerdür ve ehl-i salât müslümanlardır bu zamana değin mâbeynlerinde olan şikâk mahzâ 'adâvet-i dünyeviyye sebebendendir deyu muvâcehelerinde haber virdüklerinde gayr-i bi'l-fi'l İmâdiye hâkimi olan Sultân Hüseyin ve Erbil beği Bekir dâme 'izzuhumâ dahî ferikayn hakkında Müslümanların vech-i meşruh üzere olan şehâdetlerine muvâfik haber virüb ve ferikaynın birbirine itdükleri isnâd gayr-i vâki' olmakdur ve'l-hâsil iki cânib birbirine itdükleri da'vânın izhârına kudretleri olmayub hilâf-ı vâki' olmağla cümlesi ferâgat idüp min ba'd ahad-i cânibeynden rafz ve ilhâda müte'allik bir kelâm sudûr iderse vâli-i vilâyet hakkımızdan gele deyu cem-i gafîr ve cem-i kesîr huzûrunda bâ-ser-hem muhîr ve mu'terif olub dünyevi olan 'adâvetlerine i'tibâr olunmamağın küdüret-i mezbur mâbeynlerinden mürtefi' olduğun 'arz eylemişsin buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak zikrolunan iki tâifeye kemâ-yenbağî ve te'kîd eyleyesin ki, itdükleri musâlahaları üzere sâbit-kadem olub mâbeynlerinden küdüret ve 'adâvet ve buğz ve hasedi ref' idüp kendü hallerinde olalar şöyle ki, min ba'd şikâk ve 'adâvet izhâr idüp veyâ şer-i şerîfe muhâlif vaz'ları ola envâ'-i 'ukûbet ile mu'âkab olunub gereği gibi haklarından gelinür bilmiş olalar şöyle bilesiz."

⁴⁶ BOA, MD, 44: 103 "Arz getüren Ahmed Gazi'ye(?) virildi fi 19 Muharrem sene 973. Bozok beğine hüküm ki, Bozok kadısı mektub gönderüp Bozok beği ile Akdağ kadısına emri-i şerîf vârid olub meşhûm-ı şerîfînde siz ki, kadıarsız mektub gönderüb kaza-i Bozok mehâyiği teftiş olundukda kaza-i mezbûreden dârende Cum'a nâm çeribaşidan ba'zı kimesneler hukuk-ı şer'îye taleb itdikde ibrâ ve iskat idüp mezbur Cum'a(ya) töhmetler ve zina ve sirkat hırsuz yatağı ve Kızılbaşlık isnâd olunup ve hısımları dahî evsâf-ı mezbûreden beridir deyu haber virdüğün bildirmeğün habsine bâ'is ne olmuşdur 'arz idesiz deyu emri olunmağın habs idüp vech-i meşruh üzere zikr olunan töhmetlerden beridir deyu cemâ'at-ı kesire cevap virdüklerin 'arz idüp ve sâbikan Amasya kadısı Mevlânâ Muzaffer ve sâbikan Sonusa kadısı Mevlânâ Mehmed mezbur Cum'a'nın tumarı âhere virilmişdir ve ba'zı kimesnelerden ednâ behâya kavli alup ve ba'zının bir mikdar akçesin virüb ve ba'zısın akçesin virmeyüb zulm itmîşdir deyu sâbit olub hukûk-ı nâs alınub habs olmuşdur deyu haber virmeyün buyurdum ki, kazıyyesimüşârunileyh kadılar 'arzitdükleri gibi olub fesaddan hâlî olmamak ihtimâli bâkî ise habsden itlak olunmaya ve illâ yarar kefillere virüb itlak eyleyesiz."

kazıyye (gerçek dışı olay) tezvîr ve telbîsten⁴⁷ (hile ve yalancılıktan) ahz ve celb olunmaktan (rüşvet alınmaması) hiçbir tarafa meyîl ve mehâba etmemek (tarafsız olunması), şühud-u zor (yalancı şahit) kullanılmaması gibi ifadelerle tekrar edilmiştir⁴⁸.

Söz konusu takip ve teftîş işlemlerinin yer aldığı birçok belgede dikkat çekici bir diğer unsurda verilen hükümlerde teftîş işlemlerinin kadılar tarafından yapılmasının istenmesi hadisesidir. Toprak kadıları marifetiyle gerçekleştirilen teftîş işlemleri her eyalet ve sancakta XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bir tür gezici kadı olarak da nitelendireceğimiz bu görevlilere muhtemelen bu yüzyılda söz konusu takibat nedeni ile ihtiyaç duyulmuştur⁴⁹.

⁴⁷ BOA, MD, 177: 403 "Mehmed Çavuş'a virildi fî 23 Ramazan sene 983. Sivas kadısına hüküm ki, südde-i sa'âdetime 'arz- hâl sunulub Rûm nâzırı olan Dergâh-ı Muallâm müteferrikalarından Mü'min için sâbıkan Kızılbaşlar teftîşinde külli ahz ve celb idüp ve bu def'a dahî Keşe câniblerine tereke ile gemiler gönderilüb buğdayı ziyâde behâ ile bilâ emr âher vilâyete satdı deyu i'lâm olunmağın teftîş olunmak emr idüb buyurdum ki, geldikde kalkub ol mahalle varub müşârunileyhi Kızılbaşlar teftîşi bahânesiyle akçem aldı deyüb da'vâ-yı hakk idenler ile beraber idüb bir def'a şer'ile fasl olunmuş olmayub ve onbeş yıl geçmiş değil ise onat vechile teftîş ve tefahhus kılub göresin fi'l-vâki' müşârunileyh teftîş bahânesiyle Kızılbaşlık ile meşhur ve müte'ârif olmayub Sünnî ve pâk mezheb olanlara Kızılbaşsız deyu iftirâ idüp ahz ve celb itdüğü sâbit olursa mecâl vormeyüb sübût bulan hakların bî-kusur alvirüb andan mâ'adâ südde-i sa'âdetimden ve Han ve Keşe beği iltimaslarıyla hüküm-i şerîfîm alub Keşe'ye tereke alub gidenlerden mâ'adâ fuzûli kendü bilâ emr mîrî buğdayından Keşe'ye buğday ve arpa gönderüb ziyade behâ ile satduğu dahî vâki' ise bî-garaz müslümanlardan tefahhus idüp gavrına erişüb kaç gemi olub ve ne mikdar buğday olduğu sıhhati ve vukû'u üzere yazub 'arz eyleyesiz bu hususlarda hakk üzere olub hiçbir tarafa meyîl ve mehâbâ itmeyüb şer'-i kavîm üzere göresiz hilâf-ı vâki' kazıyye 'arz itmekden ve şühüd-ı zordan ve nesne ve mufasssal şey ile hilâf-ı şer'îş olmakdan ihtiyat eyleyesiz."

⁴⁸ BOA, MD, 38: 102 "Kapukethüdâsu Ahmed'e virildi Fî 29 Ramazan sene 977. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, mektub gönderüb Amasya Sancağı'nda Yukarı Kızılbaş'a mâil ve muhib olan melâhidenin hüccetleri gönderilüb haklarından gelinmesi fermân olunmuş emr üzere haklarından gelinür ammâ hüccetleri okunub otuzyedî neferin Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde oldukları sâbit olub ammâ yirmiki neferin hüccetleri tahrir olunan husus için şöyle işidiriz deyu haber virilüb Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde görmedik deyu haklarında kimesne şehâdet itmedüğün 'arz itdüğün ecilden buyurdum ki, ol asılların ahvâllerin toprak kadıları ma'rîfetiyle dikkat verir ve ihtimâm ile şer'le teftîş idüp vech-i meşrûh üzere Kızılbaş ve nâ-meşrû' fi'ilde olanlardan üzerlerine yaramazlıkları şer'le sâbit olmayub ammâ müslümanlar haklarında eyilük üzere olduklarına şehâdet itmeyenleri südde-i sa'âdetime gönderesiz ki, küreğe kona ammâ bu bâbda tamam mukayyed olub bu bahâne ile kendü hallerinde olanlara mücerredcelb ve ahz için dahl ve ta'arruz olunmaktan ve şenâ't üzere olanlar mücerred celb ve ahz için dahl ve ta'arruz olunmaktan ve şenâ't üzere olanlar himâye olunub halâs olmakdan hazer eyleyesiz hakk-ı harîme tâbi' olasız."

⁴⁹ BOA, MD, 678:1881 "Merâbi (?) Kethüdâya virildi fî 16 Safer sene 976. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, mektub gönderüb Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Sivaslı Ahmed Çavuş her bâr bu vilâyetde yanına eşirrâdan ba'zı kimesnelere hiyle ve hud'aya şürû' idüb ehl-i 'urz olan müslümanlara töhmet isnâd idüp ve tumarı kurbünde sâkin olan Siddik nâm sahihü'l-mezheb kimesneye 'adâvet idüp mülhid nâmı ile katline sebep olub ve sâbıkan diyâr-ı 'Acem'e firar iden 'Abdulganî oğlu adamlarından Hasan nâm şerîri kethüdâ idinüb mezkûr Hasan yılda üç dört def'a Dergâh-ı Muallâ'ya varub vâkıf olduğu ahbârı bundan akdem diyâr-ı 'Acem'e gönderdiğünden gayri Kazâbâd Nâhiyesi'nde karye be karye gezüb melâhide tâfesiyle sohbet idüp sâbıkan teftîşine emr-i şerîf vârid olub gaybet itmekle görülmeyüb ve makeddamâ Kal'a-i Cedîd'den taş sirkat itdüğü Sivas Mahkemesi'nde müseccel olub ve nâhiye-i mezbûreden Küre oğlu dimekle ma'ruf kimesne mezbur Hasan'ın musâhibi olub Şia

Hükümlerin büyük bir kısmında takip ve teftiş işlemlerinin hafiyeten (gizlice) yapılması istenirken kimi belgelerde ise bu durumun açıkça yapılabileceği yönündedir. Takip ve teftiş işlemlerinin gizlice yürütülmesinin istendiği söz konusu belgeler incelendiğinde bahsi geçen şahısların önceden haberdar olup tedbir almalarına fırsat verilmek istenmemesi nedeniyle böyle bir yola başvurulduğu anlaşılmaktadır⁵⁰.

Mühimme defterlerine yansıyan söz konusu durumlar bunlarla da sınırlı değildir. Hükümlerde teftişin nasıl yapılacağından tutun kimlerin bu olaya şahitlik yapılabileceğine kadar tüm ayrıntılar sunulmuştur. Kızılbaş olduğu tespit edilen kimselerin ne gibi fesatları olduğu kayıt altına alınacak sonra da bölgenin ileri gelen devlet görevlilerine sorulacak ve araştırılıp kesinliği belirlenecekti. Bununla da kalınmayarak Sünni ve güvenilir kimselerinde konu hakkındaki görüşleri alınacaktı⁵¹.

mezhebinden olmağla müslümanları idlâl idüb tarîk-i ilhada şürû' itdirmekle envâi fesadlarına mübâşeret itdürüb fesadı sâbit olmakla Sivas Kal'ası'nda habs olunub ve Baba 'Ali oğlu Hüseyin nâm kimesne dahî eşirrâdan olub mezkûrların hevâsına tâbi' olub ba'zı hususlara emr-i şerîfimle men' olub memnû olmayub taleb olundukda ele girmeyüb mezkûr Ahmed Çavuş emirsüz bir kuluna ve bir devecisine sâbikan dirlik alıvirüb emirle sahiblerine mukarrer olmağla mezkûrları tahririn idüb südde-i sa'âdete gönderdiği istimâ' olundu varub 'âdetleri üzere şikâyetçi peydâ idüb müslümanlara zarar kâsd iderler şöyle ki, bunların haklarından gelinmeyebu vilâyetde hüküm icrâ olmayub müslümanlar şerrinden emin olmazlar deyu 'arz itdüğün ecilden mezbur çavuşun çavuşluğu alınub ve mezbur Hasan'ın üzerinde müslümanların sâbit ve zâhir olub bir def'a şer'le fasl olmayub ve on beş yıl mürur itmeyen kazıyyelerini toprak kadısı ma'rifetiyle teftiş idüb sâbit olan haklarını bî-kusur alıvirdükten sonra 'arz olunduğu üzere ol vechile fesadı mukarrer ise Hasan'ın hakkından gelüb ve emr-i şerîfim yerine varduğun yazub bidiresiz ve mezbur çavuş dahî çavuşlukdan ref' olunmuşdur kuluna ve devecisine tımar alıvirdüğü vâki' midir nicedir ve hakk-ı da'vâ ider kimesne var mıdır görüb vukû'u üzere 'arz eylesiz."

⁵⁰ BOA, MD, 210:490 "Bozok beği Çerkes Beğ'e hüküm ki, sancağına tâbi' olan yerlerde Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakı ve rafz ve ilhâdları mukarrer ba'zı kimesneler olduğu i'lâm olundu, buyurdum ki, varıcak bu hususu kimesneye ifşâ itmeyüb sancağına tâbi' eğer köy kethüdâları ve eğer cemâ'at kethüdâları ve sâir ehl-i karye ve cemâ'atden Yukaru Cânib ile ittihad ve ittifakları olub adamları varub gelmekden hâli olmayub müttefik oldukları mukarrer ve muhakkak olan kimesneleri ki, yanında tamam ma'lum ve zâhir ola irüşüb bir tarîk ile ele getirüb dahî asla mecâl virmeyüb âher bahâne ile haklarından gelesiz ammâ Yukaru Cânib ile ittihadı ve ittifakı olmayub lâkin rafz ve ilhâd ve Yukaru Cânib'e meyleri meşhur ve müte'ârif ola anın gibileri dahî ele getirüb habs eyleyüb 'arz idesiz ki, ehl ü 'tyâlleri ile Kıbrıs'a sürüle bu bâbda onat mukayyed olub tamam basîret üzere bir vechile tedârik eylesiz ki, vaz'ından haberdâr olub bir tedârike mübâşeret itmeleri ihtimâli olmaya hakk-ı harîmden dahî 'udül itmeyüb bu bahâne ile mücerred celb ve ahz için kendü hâlinde olanlara dahl ve tecâvüz olunmaktan hazer eylesiz. Müsveddesi kâğid üzerindedir hattıyla. Bu dahî. Bir sûreti Kırşehir beği Memiş Beğ'e."

⁵¹ BOA, MD, 457: 880 "Yazıldı. Mezburun âdemîsi 'Osman'a virildi fi 27 Rebi'ülevvel sene 979. Çerkes beğine Budaközü ve Yüzdepâre ve Hüseyinâbâd kadılarına hüküm ki, Şah Hüseyin ve oğlu Mehmed ve Pîrkulu ve Hasan ve Hüseyin ve Şahkulu ve Şâhidürrahman ve Eryitdi ve Veli ve Şah 'Ali ve Sevindik ve Şeyhî nâm kimesneler Kızılbaş ve ehl-i fesad olub birkaç def'a ahvâlleri görölüb südde-i sa'âdete fesad ve şenâ'tleri 'arz olunub haklarından gelinmesine ahkâm virilmişken girü ele gelmeyüb her dâyim müslümanların mâl ü menâllerin gâret idüb ehl ü 'tyâllerine tecâvüzden hâli olmadıkları südde-i sa'âdetime istimâ' olunmağın buyurdum ki, vardukda göresin mezburlar anın gibi fesad ve ilhad üzere oldukları sâbit ve zâhir olub vech-i meşruh üzere 'arz olunub haklarından gelinmesine ahkâm-ı şerîfe vârid olub girü zabta kâbil olmadıkları vâki' ise mezburları buldurması lâzım olanlara buldurub ele

2.2. Safeviler Tarafından Osmanlı Topraklarına Halife Namı ile Gönderilenlerin Casuslarla İle İlgili Belgeler

Safeviler Anadolu müritlerinden kabiliyetli olanları özel bir eğitime tabi tutarak halife unvanıyla tekrar Anadolu'ya gönderiyorlardı. Halifelerin görevi tarikatın propagandasını yapmak, Şeyhleri için mal ve taraftar toplamaktı. Mühimme defterlerine yansıyan bilgilerden hareketle halifelerin Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Kızılbaş propagandası yaptıkları kendilerine meyleden gayr-i Sünni kesimleri ise isyana teşvik ettikleri tespit edilebilmektedir.

Amasya Beyi'ne gönderilen bir hükümde Süleyman Fakih adlı kişinin Safevi halifesi olduğu ve bölgedeki diğer halifelerle birleşip Sünni Müslümanları hak olan dinden ayırarak, doğru yoldan saptırmaya çalıştıkları söz konusu belgede kayda geçmiştir⁵². Çorum Beyi'ne ve kadısına gönderilen bir hükümdeyse; Amasya, Çorum ve Bozok bölgesindeki Kızılbaşların halifesi olduğu tespit edilen Şeyh Haydar'ın her yıl düzenli olarak İran'a yardım gönderdiği ve her köyde toplantılar düzenleyerek 40.000 silahlı adam toplamaya çalıştığı söz konusu hükmün gönderildiği belgede kayda geçmiştir⁵³.

getürüp dahî ne makûle fesadları sâbit olmuşdur ve ilhad üzere oldukları mukarrer midir ve a'yân-ı vilâyet haklarında ne dir mufasssal ve meşruh yazub 'arz eylesiz."

⁵² BOA, MD, 754:2067"Yazıldı. Mehmed Çavuş'a virildi fî 22 Rebi'ülevvel sene 976. Amasya beğine hüküm ki, hâliyâ Budaközü Kazası'nda Süleyman Fakih dimekle ma'ruf kimesne Yukaru Cânib'in hulefâsından olub halife nâmına olan ba'zı melâhid ve müfsidîn ile ittîfak ve cem'iyet üzere olub halkı idlâl eylemekden hâli olmadığı i'lâm olunmağın buyurdum ki, vusûl buldukda mezkûr Süleyman'ı sâir tevâbi'i olan melâhid ve müfsidîn ile hafîyyeten tetebbu' idüp mezbur sahîh Yukaru Cânib'in hulefâsından olub nâ-meşrû' evza' ve harekât itdükleri vâki ise toprak kadısı ma'rifeti ile mezkûrları hüsn-i tedârikle ele getürüb dahî kimesneye ifşâ eylemeden el altından Kızılbaşmağa atub iğrak eylesiz veyâhut âher vech ve münâsib görüldüğü üzere hırsızlık harâmîlik eylediler deyu ad eyleyüb haklarından gelesiz."

⁵³ BOA, MD, 268; 683"Ba hatt-ı hümâyûn müşârûnileyh defterdârın kapukethüdası Rıdvan nâm adama virildi 22 Ramazan sene 93. Çorum beğine ve kadısına hüküm ki, hazine-i âmiremin Rûm cânibi defterdârı mektub gönderüb Amasya ahalisi adam gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' Bolnu(?) nâm karyede sâkin olan Şeyh Haydar nice zamandır gaybet idüb hâlâ gelüb etrâf ve eknâfda Kızılbaş olan karyelerde cem'iyet idüb ben Şâhın yanında idim bu cânibden kırkbin adam kaldırmağa müte'ahhid oldum heman hâzır olun Şah bu cânibe gelse gerekdir deyüb gayret-i hurûc üzeredir vilâyet ise hâlidir deyu feryad itdükleri ecilden hâlâ hazine-i Rûmda istihdamda olub Dergâh-ı 'Âli çavuşlarından Ahmed Çavuş otuz nefer yarar adam koşub ve hâlâ Amasya'da muhafazaya kalan Amasya Alaybeğisi ile mezbur Şeyh Haydar'ı karye-i mezbûre kurbünde bir tarik ile ele getürüb ahz itdüklerinde etrâfda olan karyelerden âlât-ı harb ile vâfir adam cem' olub mezbur Şeyh Haydar'ı almağa hucüm idüb alamayub her birisi yerli yerine varub mezbur Çorum Kal'asında Habs olunub tekrar kaza-i mezburdan bî-garaz müslümanlardan cemâ'at-i kesîre gelüb mezbur Şeyh Haydar bu vilâyetde ve Bozok Vilâyetinde olan Kızılbaşların halifesi olub her yıl şaha nezirlerin iletüb bu yıl gelüb şimdi her karyeden cem'iyetler idüb etrâf ve eknâfdan kırkbin adam nan ve yarâğıyla hurûc itdürmek tedârikin gördüğü beyne'n-nâs şâyi' olub makeddemâ mezbur Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Türabî dahî bunun gibi Kızılbaş olub envâ'i fesadı zâhir olmağın salb olunmuş idi eğer mezbur dahî gafletle ahz olunmayub ihmal oluna idi 'an-karib hurûc idüb nazm-ı fitne olmak mukarrer idi mezbûrun her ne vechile hakkından gelinmek

Bu hadiseler karşısında söz konusu bölgelerdeki Sünni halk ise halifelerin faaliyetlerini merkeze ihbar ediyordu. Bunun en güzel örneği Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde karşımıza çıkmaktadır. İskilip'in İbik karyesinde yaşayan Pir Nazar adlı kişinin Kızılbaş halifesi olduğu ve Kızılbaşların ona danışmak için geldiklerinden bahsedilir. Söz konusu durum Sünni mezhebe bağlı köy ahali tarafından ihbar edilmiştir⁵⁴. Aynı konuda bir diğer hükümse Bozok Beyi'ne, Budaközü, Artukâbad ve Tokat kadılarına gönderilmiştir. Amasya Sancağı'nın Gedeğra Nahiyesi'ndeki Köprüpazarı isimli köyde on yedi bin tımarı olan Hamza oğlu İbrahim isimli sipahi ise merkeze bildirdiği raporda Artukâbâd Kazası'nda Emir Ali Halife'nin akrabasından İhtiyar oğlu Mansur Halife ve Budaközü Kazası'ndan Helkeri oğlu adıyla bilinen kimseler ve o civardaki bazı Rafızî ve mülhitlerin halife ve İran'la ilişkili olduklarını bildirilip Hamza oğlu İbrahim'in bu Halifeleri tek başına yakalayabileceği bildirilmektedir⁵⁵.

Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümdeyse Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem, Hasan bin Ali, Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır adlı kimselerin Halife olduğu ve Kızılbaşların önüne düşerek Sünni Müslümanların para ve giyeceklerini çaldırıp eşkıyalık yaptıklarına dair bilgilerden söz edilmiştir⁵⁶. Halifelerin

lâzımdır deyu mezbur Şeyh Haydar'ın muvâcehesinde şehâdet idüb ve mezbûrun ahvâli sırran dahî tefahhus olundukda mezbur Şeyh Haydar Kızılbaş oğlu Kızılbaş olub hakkından gelinmek lâzım olmağın mezbur Şeyh Haydar Çorum Kal'asında habz olunduğun bildürüb buyurdum ki, vüsul buldukda mezbûrun ahvâlin tetebbû idüb göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere rafz ve ilhadı sâbit olub Yukaru Cânib ile mu'âmelesi var ise hakkından gelinüb emrim yerine varduğun yazub bildüresin."

⁵⁴ BOA, MD, 125: 423 "Liva-i mezbûrede sâkin olan 'Ömer'e virildi. Bâ hatt-ı 'Osman Efendi. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, sâbık İskilib kadısı mektub gönderüb kaza-i mezbûra tâbi' İbik nâm karye ahali (?)girü(?) zikr olunan karyeden Pîr Nazar nâm kimesne(yi) Meclis-i Şer'e ihzar idüb mezbur için Kızılbaş olub dâ'imâ melâhide tâifesi buna halife deyu gelüb müşâvere eyledüklerinden gayri şeyh dervişi haklarında ve şer'-i şerîfde Şaha la'net eyle deyu teklif olundukda i'raz idüb ve cemâ'at ile niçün namaz kılmazsın deyu su'âl olundukda imamın ismi ' Ömer olmağla namaz kılmam didüğü şer'le sâbit ve zâhir olmuşdur deyu i'lâm itmeğın buyurdum ki, mezbûru hüsnü tedbir ile ele getirüb gaybet iderse şer'le buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb muhkem kayd u bend ile yarar adamlara koşub Astâne-i Sa'âdetime ber vech-i isti'câl irsâl eylesin ammâ bile koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbih ve te'kid eylesin ammâ bile koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki, yolda ihmal ve gaflet veya ahz ve celb sebebi ile gaybet itdirilmekten hazer ideler."

⁵⁵ BOA, MD, 141: 394 "İbrahim nâm kimesneye virildi. Bozok beğine Budaközü ve Artukâbad ve Tokat kadılarına hüküm ki, ze'âmete müstehak olub Amasya Sancağ'ında Gedeğra Nahiyesi'nde Köprüpazarı nâm karyeden onyedibin tımarı olan Hamza oğlu İbrahim nâm sipahi 'arz-ı hâl sunub Artukâbâd Kazası'nda Emir 'Ali Halife'nin akrabasından İhtiyar oğlu Mansur Halife ve Budaközü kazası'ndan Helkeri (?) oğlu dimekle meşhur kimesnelere ve gayri ol cevânibde ba'zı râfızî ve mülhidler halife nâmına olub Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri olub kendü mübâşeretiyle ele getirülmek kâbildir deyu bildürmekle buyurdum ki, vardukda mezkûrun mübâşeretiyle eğer zikr olunan kimesnelere ve eğer sâir halife nâmına olanları her kangınız taht-ı kazasında ise ele getirüb ahvâllerin teftiş idüb mezburları habz idüb 'arz eylesiniz."

⁵⁶ BOA, MD, 366: 931 "Mahmud nâm kimesneye virildi. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, mektub gönderüb bundan akdem emr-i şerîf vârid olub Vilâyet-i Rûm'da ba'zı kimesne rafz ve ilhad ile meşhur

faaliyetlerinin anlatıldığı bir başka belge ise Çorum beyine Çorum ve Osmancık kadılarına gönderilen hükümdür. Söz konusu hükümde Çorum kazası'na tâbi Tola isimli köyde bulunan Bey adlı kimsenin kuvvetle muhtemel bir Safevi Halifesi olduğu belirtilerek evinde birçok kimseyi topladığı ve Bey'e adak, sadakalar ve kurbanlar topladığı kaydedilmiştir⁵⁷. Halifeler değişik köy ve nahiyelerden hediyeler, adaklar, paralar ve kurbanlar topluyordu. Toplanan bu hediyeler sadece İran'a kaçırılmakla kalmıyor aynı zamanda Halifelerin cem olan müritlerine de ikram ediliyordu⁵⁸. Bunun en tipik örneği ise yukarıda Hamza Halife'den hükmün devam eden cümlelerinden tespit edilebilir. Söz konusu hükümde Hamza Halife bir öküz boğazlayıp etraftan gelen Kızılbaşlara bununla konaklatıyordu.

olub ve ba'zıları Yukarı Cânibe varub gelüb müslümanları idlâl iderler imiş anın gibileri tecessüs idüb ele getirüb haklarından gelesin deyu buyurulmağla husus-ı mezbur teftiş olundukda Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem ve Hasan bin 'Ali ve Nur 'Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır nâm kimesneler rafz ve ilhad üzere dâimâ fesaddan hâlî olmayub ehl-i fesad suhtelerin (?) önlerine düşüb müslümanların akçe ve esbâbın gâret itdürüb şekâvet itdükleri toprak kadısı huzurunda sâbit olub mezburlar habs olunmuşlar iken zincir bozub gaybet idecek tekrar ele getirüldüklerinde her biri envâ'i tezvîr ve telbîsi sülûk idüb celb i mal için bize envâ'i zulm olmuşdur deyu şikâyete varub bir târik ile emr-i şerîf alub bundan akdem bu husus vukû'u üzere Dersa'âdete 'arz olundukda anın gibi mülhîd ve râfîz olanları evleri ve barklarıyla 'alâkaların kesüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün idüb ve halife nâmına olanların haklarından gelesin deyu fermân olunmuşken diyâr-ı şarka sefer-i hümâyûn vâki' olmağla görülmek mümkün olmamağla mezkûrların haklarında olan sûret-i siciller 'aynî ile irsâl olundu deyu bildirmişsin imdi şer'le Kızılbaşlıkları sâbit olanların haklarından gelinmesin emr idüb buyurdum ki, vardukda mezburlar 'arz olunduğu üzere râfîzi ve mülhîd olub dâimâ fesad üzere oldukları sâbit olursa şer'le haklarından gelüb re'âyâya zulm olunmaktan hazer eyleyesin."

⁵⁷ BOA, MD, 234: 517. "Hacı Paşa Hazretlerinin hidmet-i şeriflerinde olan Fazlullah Kethüdâya virildi fî 24 Cemâziyelâhir sene 985. Çorum beğine Çorum ve 'Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, sancakbeğisin mektub gönderüb Çorum Kazası'na tâbi' Tola nâm karyeden Beğ (?) nâm kimesne üzerine karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler cem' olub Kızılbaş tavri üzere kendüsüyle (?) 'avreti ve oğlanlarıyla şübh-i hamr ve mu'âşeret idüb ve nice yerden dahî mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem' olub bu m.nvâl üzere envâ'i fi'l-i şenî eyledüğün karye-i mezbûre sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayrıları (haber) virmeğün kendü dileyüb (?) keşfiyet-i ahvâli a'yân-ı vilâyetden ve bî-garaz müslümanlardan su'âl olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdiğün ecilden buyurdum ki, vardukda te'hir itmeyüb mezkûru ele getirüb dahî Meclis-i Şer'de ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ve bî garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin hakkında ne vechile şehâdet iderler ise sicil idüb sûret-i sicil ile 'arz eyleyesin eğer vech-i meşruh üzere mülhîd olduğu şer'le sâbit olur ise habs eyleyesin sonra emrim ne vechile sâdir olursa mucibi ile 'amel eyleyesin."

⁵⁸ BOA, MD, 21: 49. "Mehmed Çavuş'a virildi fî 23 Ramazan sene 984. Rum beğlerbeğisine ve Artukâbâd kadısına hüküm ki, sâbikan Rûm beğlerbeğisi Behram mektub gönderub bundan akdem kaza-i mezbura tâbi' Efkitas(?) nâm karyede Hamza Halife nâm kimesne için bir öküz boğazlayub etrafda ba'zı Kızılbaşlar cem'idüb konuklayub hâşâ ashâb-ı güzîn rıdvânüllâhi Te'âlâ ecma'ine dil uzatmakdan ahvâli teftiş olunmak için gönderilen emr-i şerîf mücebince mezkûrun ele getirülüb habs olundukda ba'zı kimesneler mezkûr için Sünnîdir deyu mezkûrların ...kapu....önünde evkât-ı hamse edâ idüb geleni gideni konuklayıcı bir devletlü kimesnedir bir oğlunun ismin Ömer ve birinin Osman deyü tesmiye eyledüğü sâbit ve sicil olunduğün bildirmeğün buyurdum ki vüsul buldukda göresiz fi'l-vâki' mezburun rafz ve ilhadı ile ve Öte Cânibe meyl ve mebâhâ ile ma'ârîf olub şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları sâbit olduktan sonra üzerinde rafz ve ilhâdına müte'allik mevâddan sâbit olan maddelerinin sicil itdürüb dahî şer'le haklarından gelüb vücûd-ı habâset alûdların sahife-i ruzgârdan izâle eyleyüb ol cânibleri tathir ve pâk eyleyesiz."

2.3. Rafızîlik İsnat Edilen Kızılbaşların Adet ve Alametlerine Dair Belgeler

Sözlük anlamı bırakma ve salıverme gibi anlamlara gelen “Rafz” kelimesi Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.)’ın halifeliğini tanımayanlara verilen isimlendirmedir (Develioğlu, 2012: 1020). Ayrıca Mezhepler tarihinde Şia’nın üç kolundan bir tanesi de bu adla anılmaktadır (Korkmaz, 1993: 1993). “Rafz” kelimesinden türeyen “Rafızî” kelimesi ise ilk defa İmamiyye’nin dördüncü imamı Zeynelabidin’in oğlu Zeyd’in, Emeviler’in Küfe ve Basra valiliklerinde bulunan Yusuf b. Ömer es-Sakafi’ye karşı ayaklanması esnasında kullanılmıştır. Söz konusu ayaklanma esnasında bir grup Zeyd’in yanına gelip Hz. Ebubekir ve Ömer’in halifeliğini tanıyıp tanımadığı sordu Zeyd’de onların halifeliğini tanıdığını ve haklarında iyilikten başka bir şey bilmediğini söyledi. Bunun üzerine bu grupta yer alanlar ona karşı çıkarak onun tarafını terk ettiler. İşte söz konusu hadise karşısında Zeyd onlara rafaztumûvni! (beni terk ettiniz, bıraktınız) dedi (Ekinci, 2010: 222).

Bu noktadan hareketle Osmanlı kaynaklarında birçok kez karşımıza çıkan Rafızî kavramının bu özelliği hasebiyle hatta siyasi bir mahiyette yüklenerek, Anadolu’da Sünnilik dışındaki zümreler için ancak bilhassa Safevi taraftarlığı için kullanılmıştır. Söz konusu kesimin davranış ve adetleri de tüm bunlardan ötürü Rafz alameti olarak tarif edilmiştir.

Mühimme defterleri üzerinde yaptığımız incelemelerde söz konusu Rafz alametleri Aşure matemi, Hulefa-i Raşidin’e küfretme, Sünni Müslümanları Yezid olarak niteleyip hakaret etme, söz konusu zümrenin birbirlerinin eş ve kızlarını tasarruf etmeleri, namaz ve oruç bilmeme, oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman ismini vermeme, ayrıca Halife adlı kişilerin Safevi şahlarına ait paşmak, çizme ve giyecekleri Anadolu’lu Kızılbaş zümreler arasında dolaştırarak manevi bir bağ oluşturmaya çalışmaları şeklinde tarif edilmiştir. Musul Beyi’ne gönderilen bir hükümdeyse söz konusu tüm bu faaliyetler Ehl-i Sünnet’e karşı ihanet ve teaddi olarak tarif edilmiştir⁵⁹. Çorum Beyi’ne, Çorum ve Osmancık kadılarına gönderilen

⁵⁹BBOA, MD, 221: 627."Erbâb-ı timardan Hacı Kasım'a virildi fî 3 Cemâziyelevvel sene 982. Musul kadısına hüküm ki, bundan akdem ilhadlarına istimâ' ve arz olumağla nefis-i Musul'dan Vilâyet-i Rûmilinde Filibe nâm kasabaya sürgün olan Seyyid Mehmed ve karındaşı Murtaza (ve) Seyyid 'Ali oğlu Seyyid Kasım ve Seyyid Cemal ve Seyyid Galib nâm kimesneler Âsitâne-i Sa'âdetime gelüb rafz ve ilhadlarına istiğfar ve tevbe edüb min ba'd 'âşûra cem'iyeti itmek şartıyla Hasankeyf'de

bir hükümde Kızılbaş tavrı olarak tarif edilen tüm bu adet ve davranışlar Osmanlı-Safevi mücadelesi sonrasında belirli bir kesimin ayırıcı niteliği haline gelmiştir⁶⁰.

Rafz adet ve alametlerinden birisi olarak kabul edilen aşure ise Arapçada on manasına gelen “Aşara” sözcüğünden türetilmiştir. Onuncu gün anlamına geldiği kabul edilen kelime işte bu anlamıyla Türkçeye Aşure olarak geçmiştir (Bozkuş, 2008: 33-61). Muharrem ayının onuncu gününün adı olan bugün Müslüman topluluklarca çeşitli hadiselerden ötürü Aşure günü olarak kabul edilmiştir. Müslümanlar arasında var olan inanışa göre bugünde Hz. Âdem’in tövbesi kabul edilmiş, İdris Peygamber bugün de göğe çıkmış, Hz. İbrahim ateşten bugün kurtulmuş, İsmail Peygamber bugün doğmuş, Hz. Yakub’un gözleri o gün açılmış, Hz. Eyyüb Peygamber o gün şifa bulmuş, Hz. Musa o gün denizi yararak Firavun ve ordusunu sulara boğmuş, Yunus Peygamber balığın karnından o gün kurtulmuş, Hz. İsa o gün dünyaya gelmiş ve yine o gün göğe yükselmiş ve özellikle de Nuh Peygamber’in 40 gün 40 gece su içinde kalan gemisi yine o gün tufandan kurtulup Cudi Dağı’na oturmuştur. Yine aynı inanışa göre Hz. Nuh Peygamber gemide kalan erzaklardan bir çorba yapılmasını istemiş ve o günün anısı asırlarca devam ettirerek çorbanın yapımına devam edilegelmiştir (Dedekarğınolu, 2014: 31-45). Ancak söz konusu belgelere yansıyan Aşure matemi Şii zümrelerde bu düşünce ve görüşlerden tamamen farklı algılanmıştır. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da bugün şehit edilmiş olması bilhassa Şii Müslümanlarca meselenin bu yüzünün ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Yukarıdaki anlatımlardan ötürü 10 Muharrem günü yapılması gereken Aşure çorbası Alevi kesimlerce 12 Muharrem’de yapılmıştır. Meselenin iç yüzü

sâkin olmaları için emr-i şerîf virilmişiken mezkûr girü Hasankeşf’de sâkin olmayub yine Musul’a varub ‘alâniyen cemiyet-i ‘aşûra itdikleri istimâ’ olunmağın yine mezkûrûn seyyidler Hasankeşf’de sâkin olmaların emr idüp buyurdum ki, vardukda mezkûrûn seyyidlere muhkem tenbih ve te’kid idüb eyleyesin ki, bir an ve bir sa’at te’hir ve tevakkuf itmeyüb yine Hasankeşf’e varub ‘aşûra cem’iyeti itmeyüb kendü hallerinde sâkin ve mütemekkin olalar şöyle ki, min ba’d ol makûle vaz’ları istimâ’ oluna yine nefy-i beled olmaları mukarrerdir ana göre mukayyed ve mütenebbih olalar.”

⁶⁰ BOA, MD, 234: 517”Hacı Paşa Hazretlerinin hidmet-i şeriflerinde olan Fazlullah Kethüdâya virildi fi 24 Cemâziyelâhir sene 985. Çorum beğine Çorum ve ‘Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, sancakbeğisin mektub gönderüb Çorum Kazası’na tâbi’ Tola nâm karyeden Beğ (?) nâm kimesne üzerine karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler cem’ olub Kızılbaş tavrı üzere kendüsiyle (?) ‘avreti ve oğlanlarıylaşürb-i hamr ve mu’âşeret idüb ve nice yerden dahî mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem’ olub bu m,nvâl üzere envâ’i fi’l-i şenî eyledüğün karye-i mezbûre sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayrıları (haber) virmeğün kendü dileyüb (?) keyfiyet-i ahvâli a’yân-ı vilâyetden ve bî-garaz müslümanlardan su’âl olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdiğün ecilden buyurdum ki, vardıkda te’hir itmeyüb mezkûru ele getirüb dahî Meclis-i Şer’de ahvâlin a’yân-ı vilâyetden ve bî-garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin hakkında ne vechile şehâdet iderler ise sicil idüb sûret-i sicil ile ‘arz eyleyesin eğer vech-i meşruh üzere mülhid olduğun şer’le sâbit olur ise habs eyleyesin sonra emrim ne vechile sâdir olursa mûcibi ile ‘amel eyleyesin.”

yukarıda da değinildiği üzere İmam Hüseyin'in 10 Muharrem günü şehit edilmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Şii-Safevi Devleti'yle olan mücadelesi mezhep çatışmaları şeklinde tezahür edince Şii-Safevilere sempatiyle bakan Kızılbaş (Alevi) kesimde hadiseyi kendilerince yorumlamışlardır.

Şehrizol Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümdeyse Kızılbaş zümrelerin er, avret ve kız bir arada bulunmaları ve el ele tutuşmaları rafz alameti olarak kabul edilmiştir⁶¹. Ehl-i Sünnet akaidinde bir kadının mahremi olmayan bir erkekle el ele tutuşması ve kimsenin giremeyeceği bir ortamda bulunması kati derecede yasaklanmıştır (Duman, 2004: 169). Osmanlı Devleti'nde mezhep, Sünni akaid olduğu düşünüldüğünde aralarında nikâh bağı olmayan bir erkekle kadının belgede aktarıldığı gibi fiillerde bulunması dinen yasak olduğu gibi merkezi yönetimce de hoş karşılanmayarak rafz alameti olarak kabul edilmiştir.

Çorum Bbeyi'ne Çorum ve Osmancık kadılarına yazılan hükümdeyse; karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler toplanıp Kızılbaş tavrı üzere oldukları kendisi, avreti ve oğlanlarıyla şürb-i hamr (sarhoş edici içki) ettikleri kaydedilmiştir⁶². Yine bu durumunda rafz alameti olarak belirtilmesinin nedeni şüphesiz ki Ehl-i Sünnet akaidinde söz konusu sarhoş edici içeceklerin Kur'an ve Peygamberin hadisleriyle kesin bir dille yasaklanmış olmasıdır. Hadislerde bu durum "her sarhoşluk veren hamrdır her hamr da haramdır" şeklinde ifade edilmiştir (Ünal,

⁶¹ BOA, MD, 91: 188"Bu dahiŞehrizol beğlerbeğine hüküm ki, Kerkük kadısı mektub gönderüb Nâhiye-i Dakof'a(?) tâbi' 'Arabkendü nâm karyede sâkin Ferruh ve Nasreddin bin Abdulmecid ve 'Ali bin 'Abdul....ve Receb bin Şihâb ve Hüseyin nâm kimesneler için Kızılbaş Şah İsmail şah olalıdan er ve 'avret ve kız ile bir yerde mahlût el ele alub 'alâmât-ı rafzı zâhir ve peydâ eylemişlerdir deyu haklarından gelinmek recâsına 'arz itmeğin şer'le teftiş ve tecessüs olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda bu bâbda muh-kayyed mezkûrların ahvâllerini şer'le teftiş eyleyüb göresin fi'l-vâki'arz bulunduğu gibi ise ki, vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri ve hilâf-ı şer' vaz'ları sâbit ola, şer'le sâbit olan nâ-meşrû' etvârların yazub ve sicil-i mahfûza kayd idüb vukû'u üzere 'arz eyleyesin."

⁶² BOA, MD, 234: 517"Hacı Paşa Hazretlerinin hidmet-i şeriflerinde olan Fazlullah Kethüdâya virildi fi 24 Cemâziyelâhir sene 985. Çorum beğine Çorum ve 'Osmancık kadılarına hüküm ki, sen ki, sancakbeğisin mektub gönderüb Çorum Kazası'na tâbi' Tola nâm karyeden Beğ (?) nâm kimesne üzerine karye-i mezburdan ve âher karyeden nice kimesneler cem' olub Kızılbaş tavrı üzere kendüsiyle (?) 'avreti ve oğlanlarıyla şürb-i hamr ve mu'âşeret idüb ve nice yerden dahî mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem' olub bu minvâl üzere envâ'i fi'l-i şenî eyledüğün karye-i mezbûre sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayırları (haber) virmeğin kendü dileyüb (?) keyfiyet-i ahvâli a'yân-ı vilâyetden ve bî-garazmüslümanlardan su'âl olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdiğin ecilden buyurdum ki, vardıkda te'hir itmeyüb mezkûru ele götürüb dahî Meclis-i Şer'de ahvâlin a'yân-ı vilâyetden ve bî garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş idüb göresin hakkında ne vechile şehâdet iderler ise sicil idüb sûret-i sicil ile 'arz eyleyesin eğer vech-i meşruh üzere mülhid olduğu şer'le sâbit olur ise habes eyleyesin sonra emrim ne vechile sâdir olursa mûcibi ile 'amel eyleyesin."

2011: 149-181). Bu durum söz konusu sarhoş edici içecekleri içtikleri iddia edilen Kızılbaşların rafz alametleri işledikleri şekilde kayda geçmiştir.

Koyulhisar kadısına gönderilen bir hükümdeyse, Cafer köyünün sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve yine ismi zikredilen köyden bazı kimselerin Kızılbaş oldukları tespit edilmiştir. Bu kimselerin Tat Cemâati'nden olan Eşref adlı halifenin önünde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in en yakın dostları olan ve cihar-yâr olarak adlandırılan Hazret-i Ebu Bekir, Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman'a küfretmeleri, Şah Mehmed'in paşmağından su içmeleri, avratlarının gümüş yüzüklerini ve bileziklerini toplayarak İran'a nezir olarak göndermeleri birer rafz alameti olarak kabul edilerek söz konusu kişilerin Kızılbaşlığına delil olarak gösterilmiştir⁶³.

Amasya kadısına ve beyi'ne, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukâbât, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca kadılarına gönderilen bir hükümse yukarıda ayrı ayrı ele aldığımız söz konusu rafz ve alametlerin derli toplu kaleme alındığı bir hükümdür. Belgede zikredilen köy ve kasabalarda Kızılbaş taifesinden kimselerin bulunduğu ve bu kimselerin Hazret-i Ebû Bekir, Hazret-i Ömer ve Hazret-i Osman'a küfrettikleri, Müslümanlara Yezid diyerek hakaret etme, gece cem'iyet idüp avretlerin ve kızların bu meclislerine getirip birbirlerinin avretlerini ve kızlarını tasarruf ettikleri, oğullarına Ebubekir, Ömer ve Osman isimlerini vermedikleri gibi içlerinde bu isimde olan kimsenin olmadığı, İran'da ki Şâhlarından çizme ve giysi getirip birbirlerine gezdirip ziyaret ettikleri kaydolunmuştur. Böylelikle başla (İran'la) gövde (Anadolu'lu müritler) arasında manevi bir bağ oluşturulmaya çalışılmıştır⁶⁴.

⁶³ BOA, MD, 189: 279 "Yazıldı Mehmed. Koyluhisar kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın südde-i sa'âdetime mektub gönderüp bindokuzüyz akçe tımar ile Ca'fer nâm karye sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve karye-i mezbûreden ba'zı kimesneler için Kızılbaşlardır ve Tat Cemâ'ati'nden Eşref Halife dinmekle ma'ruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb (?) itmişlerdir ve Şah Mehmed'in paşmağından su içmişlerdir ve 'avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bileziklerini Sürh-serlere nezir göndermişlerdir deyu südde-i sa'âdetimden emr-i şerîf irâd olub mezkûrlar sâbık mal kadısı huzurunda teftiş olunub gıbbe's suâl mezburlar inkâr ile haberler virüb mezkûrların ahvâlleri 'udül-i müslümanlar şehâdetleri ile üzerlerine sâbit olub sicil-i mahfûza kayd olunmuşdur deyu 'arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, Behlül Oğlu Mehmed Çavuş mübâşir olub ihzâr idüp gaybet iderlerse buldurmâsı lâzım olanlara buldurub getürdüb göresin 'arz olunduğu gibi vâki' olanı sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin Astâne'ye bile götürenlere (?) tenbih idesin hfz ideler."

⁶⁴ BOA, MD, 123: 420 "Merkum çavuşun biraderi Hasan'a virildi. Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve ' Osmancık ve Artukâbât ve Hüseyinâbâd ve Gümüş ve Ortapâre ve Eynebazarı ve Mecidözü ve Kazâbâd ve Katar (?) ve Karahisar-ı demürlü ve Koca (?) kadılarına hüküm ki, zıkr olunan kasabât ve kurâda ba'zı mülhid ve Kızılbaş tâifesi olub Çâr-yâr-ı Güzin Rıdvânü'llâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in'e sebb ve şetm idüb müslümanlara 'alâniyen Yezid geldi deyu kelimât idüb ve gice ile cem'iyet idüb 'avretlerin ve kızların meclislerine getürüb birbirlerinin

2.4. Kızılbaşların Gece Tenha Bir Evde Toplanıp Saz, Söz ve Çalgı Eşliğinde Er Avrat Bir arada Yaptıkları Ayinler

Anadolu Beylerbeyi'ne ve Denizli kadısına gönderilen 27 Eylül 1567 tarihli hükümde Denizli kazasında bulunduğu anlaşılan Saruyatatar zaviyesinde bir takım Işıkların toplanarak gece-gündüz saz ve söz ile Allah'a isyan içinde oldukları vurgulanarak Ömer ve Osman adında olanlarında zaviyeye girmelerine izin vermedikleri anlaşılmaktadır⁶⁵. Belgeden hareketle kastedilenin Kızılbaş cemaatler olduğu aşikârdır bunların söz konusu dini ritüellerini de çalgı ve söz eşliğinde gerçekleştirdikleri göz önüne alındığında ise belgede bahs olunan saz ve söz eşliğinde Allah'a isyan ettikleri durumun cem ayinleri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu ayinin nasıl ve ne şekilde yürütüldüğü tam olarak belirtilmemiştir.

31 Temmuz 1571 tarihinde Kastamonu Beyi'ne, Küre ve Taşköprü kadılarına gönderilen hükümde ise Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran adlı köylerde Kızılbaş cemaatinden kimselerin bulunduğu rapor edilmiştir. Söz konusu belgede

'avretlerin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve 'Ömer ve 'Osman isimleri utlak itmeyüb ve içlerinde dahî bu isimler ile müsemma kimesne olmamağla mülhid oldukları zâhir olub ve içlerinde halife nâmına olan kimesneler Yukaru Cânibden Şâhlarından çizme ve esbâb getirüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tâife-i mezbûreden Celal Halife ve Resul Halife din uğruna çıkub cem'iyetler eylemişler biz dahî idelim deyu fitne ve fesada mübâşeret idüb ve bi'l-cümle dahî bunların emsâli şer'i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabâyihden hâli olmadıkları istimâ' olunmağın bu bâbda dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından kıdvetüü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Çavuş zide kadruhü mübâşeretiyile ahvâleri teftiş olunub görölmesin emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyh çavuşum mübâşeretiyile taht-ı kazânızda ol asıl kimesnelerin ahvâllerin teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' zikr olunan kasabât ve kurâda ol makûle kimesneler olub vech-i meşruh üzere şer'-i şerîfe muhâlif ef'âlleri olub hâşâ Çâr-yâr-ı Güzin rızvânu'llâhi te'âlâ' aleyhim ecma'in şer'-i şerîfe muhâlif itâle-i lisân eyledikleri bî-garaz ve mu'temedü'n-aleyh kimesnelerin bi'l-muvâcehe şehâdetleri ile bi-hasebi's-şer' sâbit ve zâhir olur ise üzerlerine sâbit ve zâhir olduğu gibi sizil idüb dahî anın emsâli mülhidleri muhkem habs idüb vukû'u üzere 'arz eyleyesiz sonra haklarında emr-i şerîfim ne vechile sâdir olur ise mücebiyle 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanları mücerred celb ve ahz için rencide ve remide itdirmeyüb dahî hîyn-i teftişde tamam hakk üzere olub tezvir ve telbisden ve şühûd-ı zordan ve nisbet ve ta'assub ile kendü hallerinde olanlara zulm ve te'addi olunmaktan ziyade hazer eyleyesiz."

⁶⁵ BOA, MD, 120: 312"Yazıldı.Kapudâna gönderildi(?) olan rik'asıçün (?) fî 23 Rebi'ülevvel sene 975.Anadolu beğlerbeğisine ve Denizli kadısına (hüküm ki) hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâma rik'a sunulub Denizli Kazası'nda Saruyatar Zâviyesi'nde müctemi' olan Işıklar bid'at ve dalâlet üzere olub gice ve gündüz saz ve söz ile fisk u fücûr idüb 'Ömer ve 'Osman nâmıyla varanlara bed nâmlardır deyu isimlerin tebdil itdirmeyince ziyarete ruhsat virmezler ve ziyarete varan kimesnelere evvela taşrada secde itdirirler andan ziyaret itdirirler ve kendüler dâim bilâvakt târikü's-salât olub niçün namaz kılmazsı deyu su'al olundukda bu velîye hizmet itdüğümüz kifâyet ider ol diyarın eşirâ ve eşkiyası ekseriya anlara mürîd olub Ehl-i Sünnet olan cemâ'ate muhkem buğz ve 'adâvet itmişlerdir deyu'arz ve takrir olunub ahvâllerin görölmek lâzım olmağın buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda kendü mâbeyninden sırran ve haftıyen mu'temedü'n-'aleyhim adamlar gönderüb tebdil-i sûret ile mezbur ışıklarun evzâ' ve etvârlarını teccüss ve tefahhus itdirüb göresin kendülerine isnad olunan bid'at ve dalâletin aslı var mıdır nicedir şöyle ki, hakikat üzere ahvâllerin kadı ma'rifetiyle şer'le teftiş idüb sâbit olan mevâddı yazub bildiresin şöyle ki, bu asıl...oldukları sâbit olanları habs idesin."

Hacıyülük köyünden Kara Recep adlı Kızılbaşın hatunu meclis-i şer'e gelerek kocası Recep'in Kızılbaş olduğunu ve kendi gibi Kızılbaşlarla gece تنها bir eve girerek saz, çalgı ve sair alat-ı heva ile eğlendikten sonra mumu söndürüp birbirlerinin avratlarını tasarruf ettiklerini anlatmıştır⁶⁶.

Beyşehir Beyi ve Seydişehir kadısına gönderilen bir hükümdeyse Hüseyin adlı Kızılbaş neden kendi avratını helal sayarak namahremden kaçırmadığı ve neden kendisinin dahi namahrem avratlarla bir yerde toplanıp gece gündüz sohbet ettiği sorulduğunda "tarikimiz böyledir" cevabını verdiği kaydedilmiştir⁶⁷.

Söz konusu hükümler incelendiğinde bu hükümlerin dayanağının cem ayinleri olduğu görülmektedir. Bahsolunan fiiliyatların mumun söndürülerek yapılmasından dolayı ise mum söndü olarak adlandırıldığı düşünülebilir (Türkecul, 2016: 169-171). Ancak özellikle Alevi nisbeye sahip olanlar başta olmak üzere bazı araştırmacılar tarafından söz konusu fiiliyat reddedilmektedir. Mum söndü olayının bir iftiradan ibaret olduğu belirtilerek böyle bir hadisenin ortaya atılma nedenini ise Osmanlı toplumunda muhalif olarak görülen Kızılbaşların Çaldıran Savaşı'ndan sonra kuş uçmaz kervan göçmez yerlerde varlıklarını sürdürmeleri ve kapalı bir toplum olmalarından dolayı bir takım kimselerin iftira atması hadisesiyle açıklarlar. Çok tabii

⁶⁶ BOA, MD, 416: 816 "Yazıldı. Karye-i mezbûre halkından Hızır'a virildi fî 8 Rebi'ülevvel sene 979. Kastamonu beğine ve Küre ve Taşköprü kadılarına hüküm ki, hâliyâ Kaza-i Taşköprü'ye tâbi Hamidbükkü nâm karye halkı tarafından İlyas nâm kimesne dergâh-ı mu'allâma gelüb karye-i mezbûre kurbünde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nâm karyelerde Kızılbaş nâmına nice kimesneler vardır hattâ mezkûr Hacıyülük nâm karyeden Kara Recep nâm kimesne dahî Kızılbaş olup hatunu meclis-i şer'e mezkûr Recep için Kızılbaşdır kendü emsâli Kızılbaşlar ile cem' olub gice ile bir تنها eve girüp saz ve çalgu ve sâir âlât-ı hevâ ile muhtelitler olub ba'de şem'i söndürüb birbirinin 'avretin tasarruf iderler deyu mezkûr zevci muvâcehesinde kelimât itmeğin kayd-ı sicil olundu deyu bildirüp sûret-i sicilli ibrâz itmeğin buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub bu hususu onat vechile tetebbu' ve tefahhus eyleyüb dahî anın gibileri vech-i mestur üzere meclis iken ele getirüb habs idüp isimleri ve resimleri ile yazub vâki' olan ahvâllerin südde-i sa'âdetime 'arz eylesiz."

⁶⁷ BOA, MD, 251: 781 "Bu dahî Beğşehir beğine Seydişehir kadısına hüküm ki, kaza-i mezbûreden Hüseyin nâm kimesne kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremden kaçurmayub ve kendi dahî nâ-mahrem 'avretler ile hilâf-ı şer-i şerîf bir yerde cem'olub gice ve gündüz sohbet idüb niçün hilâf-ı şer' vaz' idersiz didiklerinde bu makûle vaz' üzerine olub Kıbrıs'a fermân olunan Muharrem için şeyhimizdir ana bi'at eyledik bizim tarikimiz böyledir deyu âlâniyen söyleyüb Kızılbaş olduğu i'lâm olunmağın buyurdum ki, vardukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub mezkûru hüsnü tedbir ile ele getirüb gaybet iderlerse şer'le buldurub lâzım olanlara buldurub getürdüb ahvâlin dikkat ve ihtimâm üzere şer'le teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vâki' mezkûr vech-i meşruh üzere kendü 'avretin istihlâlen nâ-mahremden kaçurmayub ve nâ-mahrem olan 'avretler ile kendüsü dahî bir yerde cem' olub sohbet eyleyüb hilâf-ı şer'-i şerîf vaz' eylediği şer'le sâbit olursa sicil idüb bi-hasebi's-şer'i's-şerif iderse habs eyleyüb sûret-i sicil ile vâki'hâli Âsitâne-i sa'âdetime gönderesiz yine sonra emrim ne vechile sâdir olursa mûcibi ile 'amel idesiz ammâ hîyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbisden ve ahz ve celb sebebi ile ehl-i fesada himâyet olunmaktan ve hilâf-ı şer' kazıyye 'arz olunmaktan hazer idesiz."

olarak söz konusu Osmanlı Safevi çatışmasının ise bu iftiranın yaygınlaşmasında başat etmen olduğu görüşündedirler (Kaplan, 2014: 46-47).

2.5. Kızılbaşların Peygamber (s.a.v.)’e, Hulefa-i Raşidin’e ve Sahabeye Küfür Ettiklerine Dair

Hz. Muhammed (s.a.v.)’in vefatının ardından yaşanan hilafet tartışmaları Sünni ve Şii dünyada farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Altun, 2013: 265). Özellikle Şii dünyada Hz. Ali’nin, Hz. Ebubekir’e biatı meselesi bazı ihtilafların merkezine oturtularak “*imamet in Hz. Ali’nin hakkı*” olduğu halde Hz. Ebubekir’in hilafeti ondan gasb ettiği yolunda iddialarda bulunmalarıyla ortaya çıkmıştır. Söz konusu iddianın temelini ise hilafet konusunun Hz. Ali ve Ehlibeyt’le istişare edilmesinde ararlar. Ancak hilafet meselesinin Hz. Ali ve diğer Ehlibeyt’le istişare edilmemesinde bir kastın ya da farklı bir niyetin olmadığı söz konusu olaylar tahlil edildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Hz. Ebubekir ya da diğer sahabilerin oraya giderken hilafetle ilgili bir düşüncelerinin olduğuna dair hiçbir bilgi söz konusu değildir. Zaten Sa’d b. Ubade’nin evindeki toplantıdan önce Hz.Ebubekir’in halife olmak istediğine dair bir bilgide söz konusu değildir. O halde Hz. Ebu Bekir’in sırf Halife olmak niyetiyle Hz. Ali’yi bu konudan uzak tutmak istediğini söylemek de gerçeklerle örtüşmemektedir (Gümüsoğlu, 2016: 36-37).

Sünniler, Raşid halifelere karşı sevgi ve sempatiyle bakarken Şiiler ise yaşanan söz konusu olaylar sebebiyle olumsuz bir bakış açısına sahip olmuş ve ilk üç halifeyle ilgili çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. İşte söz konusu bu durum üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen Osmanlı ve Şii-Safevi rekabetinin bir sonucu olarak yeniden ortaya çıkmış özellikle Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde Şii-Safevi propagandasıyla yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu taraflar birbirlerini küfürle itham etmekle kalmamış birbirlerinin din ve mezhep büyükleri kimselerin ya da mekânlarında kötülenmesiyle sonuçlanmıştır (Savaş, 2013: 34).

Söz konusu hadiseler Mühimme defterlerine şu şekilde yansımıştır: Koyluhisar kadısına gönderilen bir hükümde Cafer adlı köyün sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve köyden bazı kimselerin Kızılbaş oldukları vurgulandıktan sonra bu kişilerin Cihar-yâre sebb (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a küfretme) ettiklerinden

bahsedilmiştir⁶⁸. Amasya kadısına ve beyine, Çorum, Zile, Turhal, İskilib, Osmancık, Artukâbât, Hüseyinâbâd, Gümüş, Ortapâre, Eynebazarı, Mecidözü, Kazâbâd, Katar, Karahisar-ı demürlü ve Koca kadılarına gönderilen bir hükümdeyse Kızılbaş tâifesinden olan bazı kimselerin Çâr-yâr-ı Güzin Rıdvânüllâhi Teâlâ aleyhim ecmaine sebb ve şetm ettiği (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'a sövüp sayma) söz konusu belgede kayda geçmiştir⁶⁹.

Bozok Bey'i Çerkes Bey'e gönderilen bir hükümdeyse; Ashab-ı güzine (mümtaz ve en meşhur sahabelere) buğz (birisi hakkında gizli ve kalbi düşmanlık beslemek, başkasına kin duymak, nefret etmek) ve sebb (küfretme) ettikleri kaydolmuştur⁷⁰.

⁶⁸ BOA, MD, 189: 279 "Yazıldı Mehmed. Koyluhisar kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın südde-i sa'âdetime mektub gönderüp bindokuzyüz akçe tımar ile Ca'fer nâm karye sipahisi olan Bayram binPîrzâde ve karye-i mezbûreden ba'zı kimesneler için Kızılbaşlardır ve Tat Cemâ'ati'nden Eşref Halife dinmekle ma'ruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb (?) itmişlerdir ve Şah Mehmed'in paşmağından su içmişlerdir ve 'avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bilezüklerini Sürh-serlere nezir göndermişlerdir deyu südde-i sa'âdetimden emr-i şerîf îrâd olub mezkûrlar sâbık mal kadısı huzurunda teftiş olunub gibbe's suâl mezburlar inkâr ile haberler virüb mezkûrların ahvâlleri 'udûl-i müslümanlar şehâdetleri ile üzerlerine sâbit olub sicil-i mahfûza kayd olunmuşdur deyu 'arz eyledüğün ecilden buyurdum ki, Behlül Oğlu Mehmed Çavuş mübâşir olub ihzâr idüp gaybet iderlerse buldurmâsı lâzım olanlara buldurub getürdüb göresin 'arz olunduğu gibi vâki' olanı sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin Astâne'ye bile götürenlere (?) tenbih idesin hıfz ideler."

⁶⁹ BOA, MD, 123/420"Merhum çavuşun biraderi Hasan'a virildi. Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve ' Osmancık ve Artukâbât ve Hüseyinâbâd ve Gümüş ve Ortapâre ve Eynebazarı ve Mecidözü ve Kazâbâd ve Katar (?) ve Karahisar-ı demürlü ve Koca (?) kadılarına hüküm ki, zıkr olunan kasabât ve kurâda ba'zı mühlid ve Kızılbaş tâifesi olub Çâr-yâr-ı Güzin Rıdvânüllâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in'e sebb ve şetm idüb müslümanlara 'alâniyen Yezid geldi deyu kelimât idüb ve gice ile cem'iyet idüb 'avretlerin ve kızların meclislerine getürüb birbirlerinin 'avretlerin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve 'Ömer ve 'Osman isimleri utlak itmeyüb ve içlerinde dahî bu isimler ile müsemma kimesne olmamağla mühlid oldukları zâhir olub ve içlerinde halife nâmına olan kimesneler Yukarı Câ nibden Şâhlarından çizme ve esbâb getürüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tâife-i mezbûreden Celal Halife ve Resul Halife din uğruna çıkub cem'iyetler eylemişler biz dahî idelim deyu fitne ve fesada mübâşeret idüb ve bi'l-cümle dahî bunların emsâli şer'i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabâyihden hâli olmadıkları istimâ' olunmağın bu bâbda dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Çavuş zide kadruhü mübâşeretiyle ahvâlleri teftiş olunub görölmesin emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyh çavuşum mübâşeretiyle taht-ı kazânızda ol asıl kimesnelerin ahvâllerin teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' zıkr olunan kasabât ve kurâda ol makûle kimesneler olub vech-i meşruh üzere şer'-i şerîfe muhâlif ef'âlleri olub hâşâ Çâr-yâr-ı Güzin rıdvânüllâhi te'âlâ' aleyhim ecma'in şer'-i şerîfe muhâlif itâle-i lisân eyledikleri bi-garaz ve mu'temedü'n-aleyh kimesnelerin bi'l-muvâcehe şehâdetleri ile bi-hasebi's-şer' sâbit ve zâhir olur ise üzerlerine sâbit ve zâhir olduğu gibi sizil idüb dahî anın emsâli mühlidleri muhkem habs idüb vukû'u üzere 'arz eylesiz sonra haklarında emr-i şerîfim ne vechile sâdir olur ise mücebiyle 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanları mücerred celb ve ahz için rencide ve remide itdirmeyüb dahî hîyn-i teftişde tamam hakk üzere olub tezvir ve telbisten ve şühûd-ı zordan ve nisbet ve ta'assub ile kendü hallerinde olanlara zulm ve te'addi olunmakdan ziyade hazer eylesiz."

⁷⁰ BOA, MD, 123: 420"Merhum çavuşun biraderi Hasan'a virildi. Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve ' Osmancık ve Artukâbât ve Hüseyinâbâd ve Gümüş ve Ortapâre ve Eynebazarı ve Mecidözü ve Kazâbâd ve Katar (?) ve Karahisar-ı demürlü ve Koca (?)

Rum Beylerbeyi'ne ve Artukâbâd kadısına gönderilen bir hükümdeyse Efkitas adlı köyde Hamza adlı kişinin Kızılbaş halifesi olduğu ve etraftan bazı Kızılbaşları toplayıp konaklattığı, Ashâb-ı güzîn rıdvânulâhi Teâlâ ecma'ine (mümtaz ve en meşhur sahabilere) dil uzattığı kaydolunmuştur⁷¹.

Çorum Sancağibeyi'ne ve kadısına gönderilen bir hükümdeyse Hızır Bey köyünde bulunan Ali adlı kimse ile Mehmed isimli oğlunun tâife-i revâfızdan olduğu *veel- 'iyâzü bi 'llâh sebb-i Nebî* (Hz. Muhammed s.a.v.'e sövdüğü) ve *sebb-i Çehâr-yâr* (Hulefa-i Raşidine sövdüğü) edip ve kardeşinin hatununa fi'l-i şeni (ırza vuku bulan tasallut hakkında kullanılan bir tabir) edip ve sikke kazdırup şâhî kat' eylediği kaydolunmuştur⁷².

kadularına hüküm ki, zikr olunan kasabât ve kurâda ba'zı mülhid ve Kızılbaş tâifesi olub Çâr-yâr-ı Güzin Rıdvânü'llâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'in'e sebb ve şetm idüb müslümanlara 'alâniyen Yezid geldi deyu kelimât idüb ve gece ile cem'iyet idüb 'avretlerin ve kızların meclislerine götürüb birbirlerinin 'avretlerin ve kızların tasarruf idüb salât ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve 'Ömer ve 'Osman isimleri ıtlak itmeyüb ve içlerinde dahî bu isimler ile müsemmâ kimesne olmamağla mülhid oldukları zâhir olub ve içlerinde halife nâmına olan kimesneler Yukaru Cânibden Şâhlarından çizme ve esbâb götürüb birbirlerine gezdirüb ziyaret idüb ve tâife-i mezbûreden Celal Halife ve Resul Halife din uğruna çıkub cem'iyetler eylemişler biz dahî idelim deyu fitne ve fesada mübâşeret idüb ve bi'l-cümle dahî bunların emsâli şer'i şerîfe muhâlif ef'âl-i kabâyihden hâli olmadıkları istimâ' olunmağın bu bâbda dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından kıdvetiü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Çavuş zide kadruhü mübâşeretiyle ahvâleri teftiş olunub görölmesin emr idüb buyurdum ki, vüsul buldukda müşârunileyh çavuşum mübâşeretiyle taht-ı kazânızda ol asıl kimesnelerin ahvâllerin teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' zikr olunan kasabât ve kurâda ol makûle kimesneler olub vech-i meşruh üzere şer'-i şerîfe muhâlif ef'âlleri olub hâşâ Çâr-yâr-ı Güzin rıdvânü'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in şer'-i şerîfe muhâlif itâle-i lisân eyledikleri bi-garaz ve mu'temedü'n-aleyh kimesnelerin bi'l-muvâcehe şehâdetleri ile bi-hasebi's-şer' sâbit ve zâhir olur ise üzerlerine sâbit ve zâhir olduğu gibi sizil idüb dahî anın emsâli mülhidleri muhkem habs idüb vukû'u üzere 'arz eylesiz sonra haklarında emr-i şerîfim ne vechile sâdır olur ise mücebiyle 'amel idesiz ammâ bu bahâne ile kendü hallerinde olanları mücerred celb ve ahz için rencide ve remide itdirmeyüb dahî hiyn-i teftişde tamam hakk üzere olub tezvîr ve telbisden ve şühûd-ı zordan ve nisbet ve ta'assub ile kendü hallerinde olanlara zulm ve te'addi olunmaktan ziyade hazer eylesiz.

⁷¹ BOA, MD, 21:49"Mehtmed Çavuş'a virildi fi 23 Ramazan sene 984. Rum beğlerbeğisine ve Artukâbâd kadısına hüküm ki, sâbikan Rûm beğlerbeğisi Behram mektub gönderub bundan akdem kaza-i mezbura tâbi' Efkitas(?) nâm karyede Hamza Halife nâm kimesne için bir öküz boğazlayub etrafta ba'zı Kızılbaşlar cem'idüb konuklayub hâşâ ashâb-ı güzîn rıdvânü'llâhi Te'âlâ ecma'ine dil uzatmaktan ahvâli teftiş olunmak için gönderilen emr-i şerîf mücebince mezkûrun ele götürülüb habs olundukda ba'zı kimesneler mezkûr için Sünnîdir deyu mezkûrlarınkapu... önünde evkât-ı hamseedâ idüp geleni gideni konuklayıcı bir devletlü kimesnedir bir oğlunun ismin Ömer ve birinin Osman deyu tesmiye eylediği sâbit ve sicil olunduğun bildirmeğin buyurdum ki vüsul buldukda göresiz fi'l-vâki' mezburun rafz ve ilhadı ile ve Öte Cânibe meyl ve mebâhâ ile ma'ârif olub şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları sâbit olduktan sonra üzerinde rafz ve ilhâdına müte'allik mevâddan sâbit olan maddelerinin sicil itdürüb dahî şer'le haklarından gelüb vücûd-ı habâset alüdların sahife-i ruzgârdan izâle eyleyüb ol cânibleri tathir ve pâk eylesiz."

⁷² BOA, MD, 223: 445"Bâ hatt-ı hümâyun Mahmud nâm kimesneye virildi.Çorum Sancağı beğine ve kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın mektub gönderub kaza-i mezbura tâbi' Hızır Beğ nâm karyede sâkin 'Ali nâm kimesne ile Mehmed nâm oğlu Tâife-i Revâfızdan olub el-'iyâzü bi'llâh sebb-i Nebî ve sebb-i Çehâr-yâr idüb ve karındaşının hatununa fi'l-i şeni' idüb ve sikke kazdırub şâhî kat' eyleyüb mukaddemâ Galata'da tutulub sicil olunub hakkından gelinmek üzere iken halâs olub ve istedikleri kimesnenin kızın ve 'avretlerin çeküb dâ'imâ fesad ve şenâ'atden hâli değillerdir deyu şer'le haklarından gelinmek bâbında emr-i hümâyûnum recâsına 'arz eylediğün ecilden mezburların

Musul beyine ve kadısına yazılan bir başka hükümse Musul'da Refâvız kısmından bazı melâhidenin yevm-i aşûrada (aşure günü) cem' olup sahâbe-i güzîne (Peygamberimiz'i (s.a.v.) dünya gözüyle görüp onun yolundan giden Müslümanlar, seçkin sahabelere) sebb eyledikleri (küfrettiklerinin) duyulduğu belirtilerek merkez tarafından bunların kim olduğunun belirlenmesi istenmektedir⁷³.

ahvâlleri şer'le görülmesin emr idüb buyurdum ki, ...vüsul buldukda mezburları ihzâr idüb gaybet iderler ise şer'le buldurması lâzım olanlara buldurdub getürdüb ahvâllerin hakk üzere teftiş idüb göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere ahvâlleri Ehl-i Sünnet (ve) Cemâ'at olanlardan onat vechile dikkat ve ihtimamla teftiş idüb hakk üzere göresin fi'l-vâki' 'arz olunduğu üzere mezkûrların ahvâl ve etvârın şer'-i şerîfe muhâlif idüğü şer'le sâbit ve zâhir olursa habs idüb ahvâllerin sıhhat üzere yazub bildiresin ammâ hakk üzere olub mücerred ehl-i garaz sözü ile hilâf-ı vâki' nesne bildirmekten hazer eylesesin cadde-i hâkdan 'udul itmesin."

⁷³ BOA, MD, 324-325: 686"Yazıldı. Bağdad beğlerbeğisi kethüdâsı âdemine virildi fi 4 Şa'ban sene 972. Musul beğine ve kadısına hüküm ki, hâliyâ Diyarbekir beğlerbeğisi Iskender dâme ikbâluhü Amid ve Nusaybin kadıları ile mektub gönderüp bundan akdem emirü'l-ümerâi'l-kirâm Şehrizol Beğlerbeğisi Muzaffer dâme ikbâluhü mektub gönderüp Kasaba-i Musul'da Bâbü'l-'Irak Mahallesi'nde şirret ile meşhur olan Hüseyin ve Kâsım dâimâ tezvîr idüb müslümanlara nâ-meşrû' bühtan idüb kasaba-imezbûre ahâlisini birbirine düşürüb Sünnî mezheb olan Seyyid Mehmed'e isnâd-ı mâlem-yekûn idüb ve Musul Sancağı beği mezbûrân müfsidlerün hakkından gelmek istedikde firar idüb niçe müfsidler ile 'ahd idüp dergâh-ı mu'allâya varup gayr-i vâki' şikâyetler idüp şikâyetleri kizb olduğuna şübhe olmayub bu cânibden birbirinin tahrikiyle şikâyete varmışlardır deyu bildirdiler imdi nefs-i Musul'da Refâvız kısmından ba'zı melâhîde yevm-i aşûrada cem' olub sahâbe-i güzîne sebbeyledükleri istimâ' olundu men' olunmağıçün hükm-ü şerîf gönderilmiş iken yine sene-i mâzyede ba'zı melâhidenin cem'iyeti mütezâyid olub şer'-i şerîfe muhâlif evzâ-i garîbeye irtikab olunmağın ol asıl mülhidler ele getirülmek için mukaddemâ hükm-i hümayûnum ol asıl mülhidler ele getirülmek için mukaddemâ hükm-i hümayûnum gönderilmişidi yevm-i aşûrada cem'iyet idüp sahâbe-i güzîn rıdvânüllâhi te'âlâ aleyhim ecma'îne sebb idenler kimlerdür rafz ve ilhâd kangı tarafdadur ve müşârunileyhin 'arz itdüğü üzere şirret ve şekâvetleri var ise mezbûrân müfsidler ve şer'-i şerîfe muhâlif evzâ-ı olan mülhidlerden kaç nefer kimesne bulunur ise ki, şer'le rafz ve ilhâd sâbit ve zâhir ola, tescil itdikden sonra kendüleri kayd u bend idüp sûret-i sicilleriyle gönderesin deyu fermân olunmağın ber müceb-i şerîf nefs-i Musul'a varıub cânibeynden birbirine rafz ve ilhâd ve şirret ve şekâvet isnâd idenlerden Bâb-ı 'Irak Mahallesi halkından olan mezkûrân Hacı Kâsım ve Hüseyin ve gayrileri ve sâdât zümresinden Seyyid Mehmed ve Seyyid Ca'fer ve Seyyid Murtazâ ve sâirleri ihzâr olunub 'akd-i meclis olunub teftişe şüru' olundukta tarafeynden birbirine isnâd itdikleri ef'âl-i habîsiyyenin isbât ve izhârına bi-vechi'n mine'l-vücûh kâdir olamayub âcizler olub birbirine itdikleri isnâdın izhârında 'adem-i kudretleri ma'lûm olucak cânibeyne aslâ ta'alluku ve husûs-ı kazıyyede dahil olmayub 'ulemâ ve sulehâ zümresinden ve a'yân-ı vilâyetden bî-garaz ve mu'temedü'n-'aleyh müslümanlardan tarafeynin keyfiyet-i husûmetleri ve halleri sırran ve'alâniyyeten teftiş olunub Bâb-ı 'Irak tarafında sâkin olan cemâ'atın sâdât ve kurbünde sâkin olanlar ile mâbeynlerinde kadîmden 'adâvet olgemiş olub birbiriyle kemâl-i 'adâvet ve buğz üzere olmağla Bâb-ı 'Irak halkı sâdât tarafına Rafz isnâd idüp sâdât dahî anlara Yezidlik isnâd idegelmişlerdir ammâ iki cânibün dahî itdüğü isnad ve yevm-i aşûrada sâbıkân itdikleri cem'iyet emri şerîf ile men' olunandan beru vâki olmayub sâdât zümresi eben an-cedd sahihu'n-neseb ve Sünniyyü'l-mezhebdür ve Bâb-ı 'Irak mahallâtından sâkin olanlar dahî Sünnilerdür ve ehl-i salât müslümanlardır bu zamana değin mâbeynlerinde olan şikâk mahzâ 'adâvet-i dünyeviyye sebebendendür deyu muvâcehelerinde haber virdüklerinde gayr-i bi'l-fi'l İmâdiye hâkimi olan Sultân Hüseyin ve Erbil beği Bekir dâme 'izzuhumâ dahî ferikayn hakkında Müslümanların vech-i meşruh üzere olan şehâdetlerine muvâfik haber virüb ve ferikaynın birbirine itdikleri isnâd gayr-i vâki' olmağdur ve'l-hâsıl iki cânib birbirine itdikleri da'vânın izhârına kudretleri olmayub hilâf-ı vâki' olmağla cümlesi ferâgat idüp min ba'd ahad-i cânibeynden rafz ve ilhâda müte'allik bir kelâm sudûr iderse vâli-i vilâyet hakkımızdan gele deyu cem-i gafır ve cem-i kesîr huzûrunda bâ-ser-hem muhurr ve mu'terif olub dünyevi olan 'adâvetlerine i'tibâr olunmamağın küdürret-i mezbûre mâbeynlerinden mürtefi' olduğun 'arz eylemişsin buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak zikrolunan iki tâifeye kemâ-yenbağı ve te'kid eylesesin ki, itdikleri musâlahaları üzere sâbit-kadem olub mâbeynlerinden küdürret ve 'adâvet ve buğz ve hasedi ref' idüp kendü hallerinde olalar şöyle ki, min ba'd şikâk ve 'adâvet izhâr idüp veyâ şer'-i şerîfe muhâlif vaz'ları ola envâ'-i 'ukûbet ile mu'âkab olunub gereği gibi haklarından gelinür bilmiş olalar şöyle bilesiz..

Çorum Bey'i Gülâbi Bey'e ve Osmancık kadısına gönderilen bir hükümdeyse; Haydar adlı sipahin Hz. Peygambere küfrettiğinin haber alınması üzerine teftiş edilmesine dair hüküm gönderildiği ve teftiş sonucunda Haydar'ın Hz. Peygamber'e küfretmediğinin kesinleştiği bildiriliyor. Haydar'ın habs'te tutulduğunu anladığımız belgede hüküm sonucunda idam edilmesinin merkeze bildirilmesinin istendiği kaydedilmiştir⁷⁴.

2.6. Kızılbaşların Nüzur (Adak) ve Sadakat (Sadaka) Toplayıp İran'a Gönderdiklerine Dair Belgeler

Anadolu'daki Kızılbaş zümreler Osmanlı yönetimini zalim, zorba hatta gâsıp gibi sıfatlarla niteleyip Şah İsmail'i ise Osmanlı'ya kafa tutan bir hükümdar, Hz. Ali'nin neslinin seçkin bir üyesi, Hüseyin'in intikamı için huruç eden, Mehdi'yi temsil eden, Yezidlerin ve zalimlerin kökünü kurutup yeryüzüne adalet yayacak insanüstü bir varlık sıfatıyla bakıyorlardı (Yıldırım, 2017: 324). Onlar gasıp gözüyle baktıkları Osmanlı topraklarından adaklar, sadakalar ve yardımlar toplayarak kurtarıcı gözüyle baktıkları Safevilere gönderiyorlardı. Kızılbaş zümreler işte bu amaç için söz konusu yağma ve hatta soygun faaliyetlerine girmekten bile çekinmiyorlardı (Savaş, 2013: 39).

24 Ağustos 1565 tarihinde Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Bâli bin Saruca, Mehmed bin Turlak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed adlı kişilerin halktan adak adıyla altın ve giyecekler alıp İran'a götürürken yakalandığı kaydolunmuştur. Söz konusu kimselerin Budun'a sürülmesi merkezi yönetimce emr olunmuştur⁷⁵. Yine Rûm Beylerbeyi'ne gönderilen bir

⁷⁴ BOA, MD, 826: 2263 "Yazıldı. Kethüdâsı Hasan'a virildi fi 25 Rebi'ülevvel sene 976.Çorum beği Gülâbi Beğ'e ve 'Osmancık kadısına hüküm ki, hâliyâ südde-i sa'âdete mektub ve sûret-i sicil gönderüp Haydar nâm sipahi için sebb-i Nebî itdüğü hususu için emr-i şerif vârid olub teftiş olundukda mezbur Haydar'dan elfâz-ı küfür sâdir olub sebb-i Nebî itdüğü mukarrer ve muhakkak olub meclis-i şer'-i şerîfde sicil olunub ve kendüsü Çorum Kal'asında habs olunduğu bildürdüğüünüz ecilden kadıaskerlerim pâye-i serîre 'arz itmeğin mezbur Haydar'a siyâset emr idüb buyurdum ki, göresiz kazıyye 'arz olunduğu gibi ise mezbûra siyâset idüb emrim yerine vardığın yazub 'arz eylesiz."

⁷⁵ BOA, MD, 575: 1261"Yazıldı. Bu hüküm tashih olunub sene 973 Muharremi'nin yiğirmiyedinci gününde tekrar geçmiştir. Rum beğlerbeğisine hüküm ki, mektub ve sûret-i sicil gönderüp Bâli bin Saruca ve Mehmed bin Turlak ve Mirza bin Mustafa ve Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed nâm beş nefer kimesnelere re'ayâ tâifesinden nezir ve tarikiyle altın ve esbâb alub Yukarı Cânibe giderken ele girüp ol vecihle mahalli olandan esbâb ve altın alup güdüklerin ikrar itdüklerin bildirmişsin imdi mezkûr beş nefer kimesnelere siyâset olunub evlâd ve ensâbı Budun'a sürülmesin emr idüb buyurdum ki, hükm-i şerîfim varıcak emrim mücebince te'hîr itmeyüb mezkûrânı siyâset idüb emrim yerine vardığın yazub bildiresin ve mezkûrların evlâd ve ensâbının ol yerden 'alâkasın kat' idüb yarar adamlara koşub Budun beğlerbeğisine gönderüp teslim itdiresin ve ne mikdar kimesne sürülüb irsâl olunduğun ve

hükümde Sivas'a yakın yerlerdeki Kangallı, Alıpınarı ve İran sınırının beri cânibinde bulunan Amasya, Çorum, Hüseyinâbad, Merzifon Ovası ve sâir ol havâlide olan halkın ekseriyetinin rafz ve ilhad ile meşhur olup İran'a meyl, muhabbet ve alâkaları olduğu gibi sadaka ve adaklar toplayarak Safevilere götürdükleri kayd olunan bir başka belgedir⁷⁶.

Rûm Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde; Sivas vilayetinde bulunan Veled-i Babay ve Sulbî oğlu Pîr Civan'ın rafz ve ilhâdlarıyla meşhur olup İran'a dâima nuzur (adak) ve sadakât (sadaka) toplayıp götürdükleri⁷⁷, Koyluhisar kadısına gönderilen hükümdeyse Ca'fer adlı köyün sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve karye-i mezbûreden bazı kimselerin Kızılbaş oldukları tespit edilmiş ve Tat Cemâ'ati'nden Eşref Halife dinmekle maruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb (Hz. Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman'a sövme) ettikleri, Şah Mehmed'in paşmağından su içtikleri, avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bileziklerini Sürh-serlere (Kızılbaşlara) nezir(adak) olarak gönderdikleri kayd olunmuştur⁷⁸.

Budun'a varub teslim olunduğun yazub 'arz eylesin ammâ bu bâbda hakk-ı sarîha tâbi' olub bu bahâne ile kendü halinde olanlara dahl olmakdan ve kimesneye himâyet olunub malları alınmağla halâs olmakdan hazer idüp emr-i şerîfimin edâsında ikdâm ve ihtimam üzere olasın."

⁷⁶ BOA, MD, 210: 491 "Mehmed Çavuş'a virildi fi 15 Zilhicce sene 984. Rûm beğlerbeğine hüküm ki, hâlâ Yukaru Cânibden casus gelüb Vilâyet-i Rûm'a müte'allik Sivas'a karîb yerlerde Kangallı ve 'Alıpınarı ve ol etrâfın ve sınırının berü cânibi Amasya ve Çorum ve Hüseyinâbad ve Merzifon Ovası ve sâir ol havâlide olan halkın ekseri rafz ve ilhad ile meşhur olub Yukaru Cânibe meyl ve muhabbetleri ve 'alâkaları ve adamları muttasıl varub geldüğü ve nuzur sadakât götürdüklerin İ'lam eyledi imdi ol cevânibde olan melâhideden gaflat câiz değildir buyurdum ki, vüsul buldukda bu bâbda bizzât mukayyed olub ol cevânibde olan melâhidenin ahvâlin hafıyyeten tettebbu' tecessüs idüb göresiz anun gibi Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri ve adamları varub gelüb 'alâkaları olduğu sâbit olanları birer tarikle ele getirüb dahî âher töhmet ile haklarından gelüb vücûd-ı habâset-alûdların sahife-i rûzgârdan mahv nâhûd eylesiz ammâ Yukaru Cânib ile mu'âmeleleri."

⁷⁷ BOA, MD, 13: 32 "Kethüdâsı Kaya'ya virildi fi't-tarihi'l-mezbur. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, Vilâyet-i Sivas'dan Veled-i Babay dimekle ma'ruf kimesne ve sulbî oğlu Pîr Civan nâm kimesneler rafz ve ilhâdlarıyla meşhur olub Yukaru Cânib'e dâima nuzur ve sadakât cem'idüb alub gidüb ve vâkıf oldukları ahbârı muttasıl Yukaru Cânib'e bildiriler deyu i'lam olunmağın mezburların ahvâllerin hafıyyeten tefahhus olunmasına emr idüb buyurdu ki, vardukda mezburların ahvâllerin hafıyyeten ehl-i vukuf ve bî-garaz mu'temedü'n-'aleyh kimesnelerden onat vechile hakk üzere teftiş idüb göresiz fi'l-vâki' mezburlar Yukaru Cânib'e varub gelüb nuzur ve sadakât cem'idüb alub gitdikleri vâki' midir nicedir tamam gavrina ve hakikata muttali' olub dahî vukû'u üzere yazub 'arz eylesiz sonradan emrim ne vecihle sâdir olur ise mücebince 'amel eylesiz."

⁷⁸ BOA, MD, 18: 279 "Yazıldı Mehmed Koyluhisar kadısına hüküm ki, sen ki, kadısın südde-i sa'âdetime mektub gönderüp bindokuzüç akçe tımar ile Ca'fer nâm karye sipahisi olan Bayram bin Pîrzâde ve karye-i mezbûreden ba'zı kimesneler için Kızılbaşlardır ve Tat Cemâ'ati'nden Eşref Halife dinmekle ma'ruf kimesnenin önünde Cihar-yâre sebb (?) itmişlerdir ve Şah Mehmed'in paşmağından su içmişlerdir ve 'avretlerinin gümüş yüzüklerini ve bileziklerini Sürh-serlere nezir göndermişlerdir deyu südde-i sa'âdetimden emr-i şerîf irâd olub mezkûrlar sâbık mal kadısı huzurunda teftiş olunub gibbe's suâl mezburlar inkâr ile haberler virüb mezkûrların ahvâlleri 'udül-i müslümanlar şehâdetleri ile üzerlerine sâbit olub sicil-i mahfûza kayd olunmuştur deyu 'arz eylediğün ecilden buyurdum ki, Behlül Oğlu Mehmed Çavuş mübâşir olub ihzâr idüp gaybet iderlerse buldurmâsı lâzım olanlara buldurub

Şehrizol Beylerbeyisine ve Musul kadısına gönderilen bir hükümdeyse Musul'da bulunan Necef Lebudi, Maksud Lebudi, Nizameddin, Abd-i Ali, Ni'me Saffar, Melik Kassâb, Abbas, Mâcid, Haydar, Melik Zâyiğ, Hızır Çelebi, Yezdankulu Hayyat, İbrahim Seyyid, Ahmed, Halef, Yunus, Cârullah, Mehmed bin Süleyman, Necef Keyyal, Ali Cârullah, Maksud Makâmidi, Mehmed, Gulâm Ali, Cemal ve Yunus Mehmed bin Abdulgaffar adlı kişilerin rafz ve ilhadla meşgul olup İran'la alaka ve ilişkilerinin olduğu üstelik nuzür (adak) ve sadakat (sadaka) toplayıp İran'a götürdükleri tespit edilmiştir⁷⁹. Zülkadir beylerine gönderilen bir hükümdeyse bu vilayette İran'la muamele içinde olan kişilerin bulunduğu ve İran'a nuzur (adak) ve sadakat (sadaka) gönderdikleri kayd olunmuştur⁸⁰.

Söz konusu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'da ki Kızılbaş zümreler İran'da ki şahlarına sadece inanç ve düşünce bakımından değil bütün mallarından vazgeçecek hatta ve hatta yoluna varlarını yoklarını döktükleri bir kurtarıcı gözüyle

getürdüb göresin 'arz olunduğu gibi vâki' olamı sicilleri ile kayd u bend ile gönderesin Astâne'ye bile götürenlere (?) tenbih idesin hıfz ideler."

⁷⁹ BOA, MD, 329-330: 674"Yazıldı. Musul'da sâkin olan Mütevelli Hacı Kâsım'a virildi fî 3 Saferi'l muzaffer sene 979. Şehrizol beğlerbeğisine ve Musul kadısına hüküm ki, hâlâ nefsi-i Musul'da sâkin (olub) Yukarı Cânib (ile) mu'âmele idüp ve nuzur ve sadakât cem' eyleyübgönderenlerden Necef Lebudi ve Maksud Lebudi ve Nizameddin ve 'Abd-i 'Ali ve Ni'me Saffar ve Melik Kassâb ve 'Abbas Mâcid ve diğer Haydar ve Melik Zâyiğ ve Hızır Çelebi ve Yezdankulu Hayyat ve İbrahim Seyyid Ahmed ve Halef ve Yunus ve Cârullah ve Mehmed bin Süleyman ve Necef Keyyal ve 'Ali Cârullah ve Maksud Makâmidi ve Mehmed ve Gulâm'Ali ve Cemal ve Yunus Mehmed bin 'Abdulgaffar tevâbi'i ve levâhıkları ile dâyimü'l-evkât Yukarı Cânib ile mu'âmeleden hâli olmadıklarından gayri Rafz ve İlhad ile müte'âref olub izâleleri lâzım olduğu ve yine nefsi-i Musul'da sâkin Haydar ve diğer Haydar emr-i şerifim olmadan ulak ile seğirdüp re'ayâ ve berâyâyâ te'addi eylemekden hâli olmadıkların i'lâm olunmağın mezburların ahvâlin onat vechile teftiş eylemen emr idüp buyurdum ki, vüsül buldukta mezbûrları ihzâr eyleyüb bi'z-zat ahvâllerin muktezâ-yı şer-i şerif üzere teftiş eyleyüb göresin kazıyye i'lâm olunduğu gibi olub mez(burlar) fî'l-vâki' Rafz ve İlhad ile meşhur ve müte'âref olub Yukarı Cânibe nuzur ve sadakât cem'idüp mu'âmeleleri ol(duğu) şer'le sâbit olursa ol yerlerden 'alâkaların kat' idüp Kıbrıs'a sürgün (ey)leyesin ve mezbûrân Haydarlar ulak ile seğirdüğü vâki' ise habs idüb 'arz ıleyesin ammâ bu bâbda tamam hakk üzere olub nisbet ve ta'assub ile kimesneye te'addi olunmaktan ve ehl-i fesada himâyet olunmaktan ve ahz u celb olmaktan hazer idüp cadde-i 'adâlet ve hakk üzere olasız."

⁸⁰ BOA, MD, 209: 488. "Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi fî 14 Zilhicce sene 984. Zülkadir beğlerine hüküm ki, hâlâ vilâyet-i mezbûrede Yukarı Cânibe nuzur ve sadakât gönderüb mu'âmele ider ba'zı melâhide olduğu südde-i sa'âdetime i'lam olunmağın ol asıl melâhide birer töhmet ile ele getirilüb haklarından gelmeni emr idüb buyurdum ki, vüsül buldukta bu bâbda mukayyed olub anun gibilerin ahvâllerin hafıyyeten tettebbu' ve tecessüs idüb göresin Yukarı Cânib ile 'alâka idüp nuzur ve sadakât gönderüb haberin eksik itmeyen melâhideden şunlar ki, sahih adamları varub geldiği ve Yukarı Cânib ile mu'âmeleleri olduğu sâbit ve muhakkakola birer bahâne ile ele getirüb dahî aslâ mecâl vermeyüb hakkından gelüb vücûd-ı habâset-alûdın sahife-i ruzgârdan nâbud eyleyesiz ammâ sahih Yukarı Cânib ile mu'âmelesi olduğu sâbit olmayub ancak vâsi' mezheb olamayub Yukarı Cânibe mâşil olub rafz ve ilhad ile iştihârları olursa ol asılları dahî birer tarihle ele getirüb bir âher töhmet ilr habs idüb adların yanında sâbit olduğu üzere südde-i sa'âdetime mufassal yazub 'arz eyleyesiz ki, ol yerlerden 'alâkaları kat' olunub ehl ü 'ıyâlleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar husus-ı mezbur ziyâde mühimdir kimesneye işâ itmeyüb hafıyyeten ahvâllerini görüb tedârik eyleyesiz ammâ bu bahâne ile kendü hâlinde olanlara tecâvüz olunmaktan ihtirâz eyleyesiz. Müsveddesi kağıd üzerindedir Efendi hazretleri hattıyla .Bir sûreti Haleb beğlerbeğine Okcu Ca'fer Çavuş'a virildi fî 14 Zilhicce sene 984.

baktıkları aşikârdır. Yine söz konusu hükümlere yansıyan bir diğer önemli noktada Osmanlı sınır bölgelerinden İran'a yoğun bir yardım toplama faaliyetlerinin olduğunun gözlenmesidir (Savaş, 2013: 41).

2.7. Kızılbaşların Savaş Aletlerinin Yapımında Kullanılan Bakır, Demir, Gümüş Gibi Madenleri İran'a Kaçırdıklarına Dair Belgeler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Madenlerin Satışını Kontrol Altına Alma Çabaları

Osmanlı coğrafyasındaki Kızılbaş zümreler, İran'daki Şahları İsmail'e sadece adak ve yardım göndermekle kalmayıp savaş aletlerinin yapımında kullanılan bakır, demir, gümüş, nal ve mıh gibi madenleride İran'a kaçırıyorlardı. Sivas, Amasya, Tokat, Kastamonu gibi illerden İran'a kıymetli madenlerin akışı sağlandığı gibi silah vb. aletleri yapmayı bilen ustalarında İran'a kaçırıldığı söz konusu mühimme kayıtlarına yansımıştır. Osmanlı Devleti ise zikredilen bölgelerden maden akışını önlemek için maden üretimi, işletilmesi ve ticaretinin kontrol altına alınması için birçok hüküm göndererek bu akışı kontrol altına almak istediği anlaşılmaktadır.

Rum Beylerbeyi'ne 18 Ağustos 1568'de gönderilen hükümde İran'a bakır, demir ve gümüş gibi harb aletlerinin geçişinin engellenmesi emr olduğu halde halen iç illerden 183 araba bakır ve demirin İran'a götürüldüğünün duyulduğu bildirilmektedir⁸¹. Yine Rûm Beylerbeyi'ne gönderilen bir diğer hükümde ise Kaza-i Çorum'dan Hacı Mehmed, Kasım, Mahmud adlı kimselerin bazı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alıp giderken Osmancık Kazasında 82 yük bakır ve 8 külçe ile

⁸¹ BOA, MD, 705: 1939"Yazıldı. Fi sene 24 Safer sene 976, Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, bundan akdem nice defa ahkâm-ı şerife gönderilüp Şark Cânibi'ne bakır ve demür ve gümüş ve sâir bunun emsâli alât-ı harb ve kitâlden nesne virilmeye deyu emrim olmuşdu, hâliya iç illerden yüzseksenüç 'araba bakır ve demür tahmil olunub taht-ı hükümetinizden geçüp hilâf-ı emr Şark Cânibine geçüb gitdüğü istimâ' olundu, bu bâbdan mukayyed olmayub anun gibi mürûr u 'ubûra kâbil mevâzi' sedd ü bend olmayub hıfz ve hırâset olunmamağa bâ'is nedür bu hususda gaflet üzere olub ihmâl ve müsâlehesi olanlar her vecihle mu'âkib ve mu'âteb olmak mukarrerdir buyurdum ki, vardukda mu'accelen mazanne olan mevâzi'a adamlar gönderüp zikr olunan arabalar ne zamanda ve ne mahalden geçmiştir bi'l-fi'il ne mahalle varmışlardır ikdâm ve ihtimâm ile tettebbu' ve tecessüs idüb ele getirüb dahî bakırlarını ve demürlerini girifte idüp ve kendülerini habs idüp isimleri ile vukû 'u üzere yazub 'arz eylesiz ve gereği gibi mukayyed olası ki, min ba'd emre muhâlif Şark Cânibi'ne bi'l-cümle hâriç vilâyete asla memnû olan bakır ve demür ve sâir alât-ı harb ve kitâlden bir nesne geçürmeyesiz ve zikr olunan arabaları dâhi her ne tarikle mümkün olursa ele getirüb ardınca olasin bu bâbda Erzurum beğlerbeğine dahî hükm-i şerifim gönderilmişdir adamın gönderüp mu'accelen haber viresiz ki, bu bâbda mazanne olan mevâzi'a ve geçidlere adamlar konub ele getirüb ardınca olalar şöyle ki, bu bâbda min ba'd basîret üzere olunmayub ol makûle mevâzi' bend ve sed olmayub Diyâr-ı Şark'a ve diyâr-ı dâru'l-harbe bakır ve demür ve gayrı memnû olan ne ise geçürüldüğü istimâ oluna aslâ bir ferdin beyân olucak özrü makbûl olmayub eşedd 'itâbla mu'âteb olmaları mukarrerdir beğlerbeğiliğinde olan kadılara ve mübâşirîn-i a'mele dahî ol vecihle tenbih ve te'kid eylesiz. Bir sûreti Erzurum ve Kastamonu'ya dahî yazılmışdır."

yakalandıkları, zikrolunan bakırların yükleri defter olunup zikrolunan bakır ve sahipleri hakkında emr-i şerif inâyet buyrulması emr olunmuştur⁸². Divriği Sancağı beyi Mehmed Bey'e 5 Temmuz 1568'de gönderilen hükümde İran'ın nal ve miha küllî ihtiyaçları olduğu ecilden sâbikan üç kimesneye hilâfet verdiği Mustafa, Eymir Hasan ve Kürtül Mustafa'nın İran'dan gelen adamlara zikredilen Mustafa'nın oğullarıyla beraber hersene 100.000 mikdârı nal'ı toplayıp Yukarı'dan (İran'dan) gelenlere teslim eylediği kaydedilmiştir⁸³.

Söz konusu belgeler üzerinde yapılan incelemelerde devletin bu kıymetli maden akışını engellemeye yönelik faaliyetleride takip edilebilmektedir. Sivas, Tokat ve Amasya kadılarına gönderilen hükümde kazan yapan taifenin altın ve gümüş kapkacak işletmek için Küre madeninden bakır almakta oldukları belirtilerek ne mikdar bakır lâzım olursa buldukları şehrin kadısından ellerine temessük verilmesini emr edilmektedir. Bakırı getirdüklerinde ellerine mühürlü temessük verip tayin olunan miktarı Küre kadısı cânibinden dahî memhur tezkere talep eylemeleri istenmekte böylece hem bakırı aldıkları ilin kadısı durumdan haberdar

⁸² BOA, MD, 791: 2162 Yazıldı. Merâbi(?) Kethüdâya virildi fî 7 Rebi'ülâhir sene 976. Rûm beğlerbeğisine hüküm ki, hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâya mektub gönderüp Diyâr-ı Şark'a ve sâir dârul-harbe bakır ve gümüş ve demür gitmeye ve girişte oluna deyu emr olunmağın etrâf cevânibe yarar adamlar gönderilüb hâliyâ Çorum Sancağı beği Gülâbi dâme 'izzuhû Diyarbekir beğlerbeğiliğinden Kaza-i Çorum'dan Hacı Mehmed ve Kasım ve Mahmud nâm kimesneler ba'zı yoldaşlarıyla Kastamonu'dan bakır alub giderken Osmancık Kazası'nda sekseniki yük bakır ve sekiz külçe dutulub girişte olub Osmancık Kal'ası'nda hıfz itdükleri mümâileyh Gülâbi dâme 'izzuhû ile kaza-i mezbûra kadısı i'lâm itmeğün zikr olunan bakırların yükleri defter olunub zikr olunan bakır ve sahipleri hakkında emr-i şerif inâyet buyrula deyu 'arz eyledüğün ecilden zikr olunan bakır bey' olunub akçesi mîrî için zabt olunmasını emr idüp buyurdum ki, vusûl buldukda zikr olunan bakırı emr-i şerifim mücebince Tokat'da ve Sivas'da câri olan narh-ı rûzî üzere tâlib olanlara bey'idüp akçesini mîrî için der-kise idüp ne mikdar akçe alub ve ne behâya satılduğunu yazub defter idüp defteri ile akçesini yarar adamlarınla südde-i sa'âdetime gönderesiz.

⁸³ BOA, MD, 725: 1988. Yazıldı. Kethüdâsına virildi fî 10 Safer 976. "Divriği Sancağı beği Mehmed Beğ'e hüküm ki, südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Câmi-i Kebîr hatibi Hacı Mehmed ile şîrâk-ı sulehâsı sana gelüb ol vilâyetinizde demür ma'deni olmağla Yukarı Cânib'in na'l ve miha küllî ihtiyaçları olduğu ecilden sâbikan üç kimesneye hilâfet virüb mukaddemâ İskender dâme 'izzuhû 'arz eyledükde siyâsetlerine emr-i şerif gönderilmekten mezkûrlardan Mustafa siyaset olunub Eymir Hasan ile Kürtül Mustafa gaybet eyleyüb bi'l-fi'il muttasıl Yukarı Cânib'den bazargân sûretinde adamlar gelüb mezbur Mustafa oğulları ve tevâbi'i ile her sene yüzbin mikdârı na'l cem' eyleyüp Yukarı'dan gelenlere teslim eyleyüb ve enîşe Pir Yusuf Yukarı Cânib'in makbûl hizmetkârlarından olub küllî 'alâkaları olduğun bildirüb ol bâbda dahî her ne demiş isen ma'lum oldu imdi buyurdum ki, vusûl buldukda bu hususu kimesneye ifşâ eylemeyüb hafîyyeten tettebbu' eyleyüb dahî mezburları hüsn-i tedârikle ele getirüb toprak kadıları ma'rîfetiyle yol basub ve adamlar katil eyleyüb hürsuzluk ve harâmîlik eylediler deyu ad eyleyüb keyfiyet-i ahvâllerine kimesne vâkıf olmadan haklarından gelüb cezaların viresiz ammâ bu bâbda kemâl-i basîret ve intibah üzere olub vech-i meşruh üzere fesad ve şenâ'atleri sâbit ve zâhir olub töhmet-i sâbıkaları olub sicil olmadan telef-i nefis olmadan ziyâde hazer idesiz."

olacak hemde bakırı getirdikleri ilin kadısı böylece kıymetli madenlerin akışı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır⁸⁴.

Küre kadısına gönderilen bir hükümdeyse Kazgancı Tâifesi evâni işletmek için Küre cânibinden bakır alırken ellerine mühürlü tezkere verilmesinin emrolunduğu belirtilerek söz konusu madenin İran'a geçişini engellemek için bu kez mühürlü tezkereler verildikten sonra tüccarların yanlarına hisar emirleri verilmesi isteniyor⁸⁵. Böylece İran'a giden kıymetli maden akışına engel olarak kontrol altına tutmaya çalışılıyor.

3. Fetvalarda Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı ve Değerlendirilmesi

Sözlükte “genç, kavi, yiğit, delikanlı” gibi anlamlara gelen “feta” kelimesinden türeyen fetva kavramı lûgatta, “sorulan bir müşkil hakkında verilen cevap” manasında kullanılır. Verilecek cevapta söz konusu müşkil mesele kuvvet bulacak böylece “fetva” olarak isimlendirilecektir (Eliaçık, 2011: 108). Buna “fütyade” dendiği gibi çoğul manada “fetava'da” denilir (Yazır, 1997: 453). Bu müşkil meseleyi öğrenmek isteyen kimseye “sail” ve “müstefti” denildiği gibi o mesele hakkında bilgi veren ehliyetli zata ise “müfti” adı verilir (Bilmen, 2013: 246).

Fetva, tüm bu mana ve muhtevalarıyla İslamiyet'in henüz erken dönemlerinden itibaren yaygınlık kazanarak süreç içerisinde orijinal bir hal almıştır. İslamiyet'in ilk devirlerinde halk arasında ki ilişkinin kurallarla düzenlenmesi için Kitap'dan (*kastedilen Kur'an'dır*) ve Sünnet (*Hz. Peygamber (s.a.v.)'in*

⁸⁴ BOA, MD, 893: 2448 Yazıldı. *Fî 14 Cemâziyelevvel sene 976. Sivas ve Tokat ve Amasya kadularına hüküm ki, taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi evâni işletmek için Küre ma'deninden bakır almalı olduklarında ne mikdar bakır lâzım olursa sizin cânibinizden ellerine temessük verilmesini emr idüp buyurdum ki, vusül buldukda bu bâbda gereği gibi mukayyed olub taht-ı kazanuzda olan Kazgancı Tâifesi evâni işletmek için bakır almalı olduklarında emrim üzere ellerine mühürlü temessük virüb ta'yin olunan mikdarı bakırı getürdüklerinde Küre kadısı cânibinden dahî memhur tezkere talep eylesesiz bu bâbda Küre kadısına dahî vech-i meşruh üzere hüküm-i şerîfim gönderilmişdiriz dahî ikdâm ve ihtimam idüb ihmâl ve müsâhele üzere olmayasız Şark cânibine bi'l-cümle hâric vilâyete bu bâhane ile bakır gitmekden ihtiyat üzere olasız sonra özüünüz makbul olmaz ana göre mukayyed olasız.*

⁸⁵ BOA, MD, 893: 2449 "Yazıldı. Küre kadısına hüküm ki, Sivas ve Tokat ve Amasya kazalarında olan Kazgancı Tâifesi evâni işletmek için Küre cânibinden bakır almalı olduklarında ellerinde mühürlü tezkere virile deyu zikrolunan kadılara hüküm-i şerîfimgönderilmişdir buyurdum ki, vusül buldukda siz dahibu bâbda gereği gibi tedârik üzere olub taht-ı kazanıza gelüb bakır almalı olduklarında kadıları cânibinden mühürlü temessük talep eyleyüb temessüklerinde ta'yin olunan mikdarı bakırı virdükten sonra ellerine mühürlü tezkere virüb ve kifâyet mikdarı hisar eri koşub mahrûse-i İstanbul'a gönderesiz ki, Şark cânibine veyahud hâric vilâyete gitmek ihtimâli olmaya bi'l-cümle husus-ı mezbur mühimmât umûrdandır ana göre mukayyed olub ihmâl ve müsâleheden ve Şark cânibinden gafletle bakır gitmekden hazer eylesesiz."

hadislerinden)’ten alıntılar yapılmış tespit edilen hükümlerle fıkıh ilmi, kıyas ve icmanın eklenmesiyle gelişerek ifta, kanun yapma derecesinde önem kazanmıştır (Örsten, 2005: 1).

İslam toplumlarını şekillendiren ve devamını sağlayan unsurlardan birisi olarak fetvanın önemi ise söz konusu işlevinden öte gelmektedir. Bu noktada Müftü’yü önemli yaparsa verdiği hükümleri Allah adına gerçekleştirmesi ve bu durumla İslam toplumlarının devamını sağlamasından dolayıdır. İşte fetva bu işleviyle sürekli yeni bir olayla karşı karşıya kalan birey ya da toplumun karşılaştığı sorunlara çözümler üreterek İslam hukukunun dinamizmine katkı sağlamaktadır (Şahin, 2002: 22-25). Fetva kurumu tüm bu özellikleriyle İslam devletlerinde önemli bir yer tutmuş dini, içtimai, siyasi, ferdî ve hukukî meseleler dâhil olmak üzere birçok mesele fetvaların konusu haline gelmiştir. Hulefa-i Raşidin’den itibaren Emevi ve Abbasiler hatta devam eden süreçteki halifeler, din bilginlerinin fetvalarına önem vermiş ve söz konusu müftülerin görüşlerini almadıkça büyük işlere girişmemişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde ise söz konusu bu durum devamlılığını sürdürmüş savaş, barış, eşkıyalık yapanların katli ve halifenin hal’i gibi konularda dâhil olmak üzere fetvalara konu olmuştur. Bu durumda çıkarılan örfî kanunnamelerde şeyhülislamın fetvası istenmiş, özel hukuku ilgilendiren konulardaki fetvalar kişilerin, kamu hukuku alanında verilen fetvalar ise yöneticilerin isteği üzerine verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin gelişimine paralel olarak fetva yetkisine haiz olan bir fetvahane ve Meşihat makamı kurulmuş, taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak görevlerini yürütmüşlerdir (Eliaçık, 2011: 109).

Şimdi bu doğrultuda Kızılbaşlarla ilgili söz konusu fetvaların çıkış noktasını ve içeriğini tam olarak anlayabilmek için kısaca Çaldıran Savaşı’na giden süreçten bahsetmemiz yerinde olacaktır. XVI. yüzyılda İran’da Şii-Safevi Devleti’ni kuran Şah İsmail, Anadolu’ya gönderdiği dâî ya da halife adını verdiğimiz kimseler aracılığıyla Osmanlı ülkesinin dirliğini ve düzenini bozacak büyük bir Şii propagandasına girişti. Bu söz konusu dâîlerden, Şah Kulu Baba Tekeli 1511 yılında pek çok mürit toplayıp Kütahya’ya kadar ilerledi. Hemen ardından 1512 tarihinde Nur Ali Halife adında ki dâî Tokat’a kadar ilerlemekle kalmayarak Şah adına hutbe okuttu. Hadiseler bunlarla da dinmedi. Şah İsmail’in sebebiyet verdiği karışıklıklarla Anadolu’da 50.000 civarında insan hayatını kaybetti ve birçok ev yağmalandı. Sultan Yavuz, Osmanlı

tahtına geçtiğinde Şii propagandası, bırakın Anadolu'yu etkisi altına almayı Osmanlı sarayına kadar girmişti. Şehzade Ahmed'in oğlu Murad işte bu vesileyle İran'a iltica etti. İadesi istense de Şehzade gönderilmediği gibi elçilerde Şah tarafından katl edildi. Anadolu bu esnada fokur fokur kaynıyor, Rafizî kitapları (Buyruk, Hüsniye ve Kumru) onun bununelinde dolaşıyordu. Anadolu'dan İran'a bakır, demir, gümüş gibi madenler geçiriliyor, ateşsilahlar ve bu silahları yapmayı bilen ustalar İran'a kaçırılıyordu. Söz konusu faaliyetler devlet ve millet bünyesinde o kadar derin yaralar açmıştı ki Anadolu bir savaş sırasında içten çökebilecek bir duruma gelmişti (Varlık, 1993: 193).

Şehzade Selim daha Trabzon Sancakbeyi iken Osmanlı Devleti için çok büyük bir dini ve siyasi mesele oluşturacak olan Şah İsmail'i Safevi'nin faaliyetlerini yakından izleme fırsatı yakalamıştı (Emecen, 2009: 407). Şüphesiz ki olası tehlikenin büyüklüğünün de farkında olan Şehzade Selim giriştiği taht mücadelesinde nihayet başarıya ulaşarak 1512 tarihinde Osmanlı tahtına oturdu (Pul, 2013: 469-478). Önce kardeşlerini bertaraf edip tahtını sağlamlaştırdı. Niyeti baştan beri şüphesiz ki Şah İsmail ile karşılaşmaktı. Lakin bu noktada en önemli sorun savaşın meşruiyeti hadisesiydi. Ancak bu söz konusu meşruiyet önündeki engel ise şeriatın bir Müslüman devletin diğer bir Müslüman devletle savaşabilmesine cevaz vermemesiydi. Bu durum sadece ve sadece ilahi yasaları uygulatmak ya da bunun ihlalini önlemek şartıyla gerçekleştirilebilirdi. Dolayısıyla ilk adımda bu meşruiyet sorunu halledilmeliydi (Küpeli, 2014: 61). Diğer taraftan bu savaş Türkçe konuşan ve aynı ırka ait olan kimselerle yapılacaktı. Tüm bu nedenlerden ötürü ise Osmanlı askerleri içerisinde Şah'la savaşmak istemeyen kimselerde bulunmaktaydı. Bu durumun tipik bir örneğini Mühimme defterleri üzerinden takip edebilmekteyiz. Rum Beylerbeyi'ne ve Amasya kadısına gönderilen bir hükümde Şah Bey adındaki bir Osmanlı sipahisinin Şark (İran) seferinde memur iken sefere katılmadığından dolayı tımarının bir başka kimseye verildiği kaydediliyor. Bunun üzerine Şah Bey adında ki sipahi Şah İsmail'i kastederek "*Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken Müslim değildir*" diyerek Şah'a karşı savaşanların Müslüman olmayacağını ifade etmektedir⁸⁶.

⁸⁶ BOA, MD, 163: 324. *Bâ hatt-ı hümâyûn fi 25 Rebi'ülevvel sene 1002. Rûm beğlerbeğisine ve Amasya kadısına hüküm ki, kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm Amasya sancağibeği Mehmed dâme 'izzuhû südde-i sa'âdetime mektub gönderüb Şah Beğ nâm sipahi Şark seferine me'mur iken varmamağın tımarı âhere virildikde Kızılbaş neslidir ana kılıç çeken müslim değildir didüğü hüccet olunub ve ehl-i fesâd suhteler ile yekdil ve yekcihet olub re'âyâya salgun salub altun ve akçelerin alub ve evlerin basub ehl ü*

Bu durumda Sultan Selim ulemaya müracaat ederek Şii-İranlılarla savaşmak için fetvalar aldı. Böylece Osmanlı toplumu içerisinde Safevilere karşı kamuoyu oluşturularak Şah İsmail ve Kızılbaş müritler üzerine yapılacak savaş meşru bir noktaya taşındı. Söz konusu fetvalar üzerinde yapılacak olan incelemelerde ise üzerinde en çok durulan noktanın Şii görüş ve düşüncelerin yanlışlığının beyan edilmesidir. Şah İsmail ve tabilerinin ise Şii görüşlerinden öte bidatlerin birleştiricisi olduklarına dair görüşler belirtilmiştir. Fetvalarda üzerinde durulan bir diğer önemli nokta ise; Safeviler'in Ehlibeyt'ten olduklarına dair söz konusu propagandalarına karşı, onların Ehlibeyt'le neseben bir alakalarının olmadığı üzerinde de durulmuştur (Dalkıran, 2002: 49-69). Sonuç olarak bu fetvaların asıl amacı söz konusu içeriklerinden de hareketle Şiiliğin Ehl-i Sünnet mezheplerince reddedilmiş olduğunun halka telkin edilmeye çalışılmak istenmesi ve İran üzerine yapılacak bir seferi meşru hale getirmektir.

Söz konusu Kızılbaş zümreler hakkındaki fetvaları 1514 Çaldıran öncesinde ve sonrasında verilenler şeklinde iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruba girenler *İstanbul müftüsü Sarıgörez Nüreddin Efendi, Kemalpaşazade (İbn-i Kemal), Sunguri Hasan b. Ömer, Ali b. Abdilkerim'in* fetvalarıdır. Çaldıran sonrasında verilen söz konusu fetvalar arasında ise *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ve Şeyhülislam Damadzade Ebulhayr Ahmed Efendi'nin* fetvalarını zikredebiliriz.

3.1. İstanbul Müftüsü Sarıgörez Nureddin ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Kaynaklarda aslen Karesi sancağına tabii olan İstanbul Müftüsü Nureddin Efendi devrin en büyük fakih ve muhaddislerindendir. Daha çok “Sarıgörez” lakabıyla

'ıyâllerini rencide idüb ve Uygur nâm karyenin boyahânesini basub içinden altıyüz donluk bezlerin alub ve kendü adamları ile Gedeğra Çeribaşısının evin basub ehl-i 'ıyâli çeküb ve onbin akçelik esbab ve erzâkın gâret idüb ve cebren Hasan nâm kimesnenin kızını âhere virüb ve nice kızların bekâretini aşkıyâya aldırub bunlardan mâ'adâ envâ'i fesâd ve şekâvetden hâlî olmamağın şer'-i şerîfe da'vet olundukda itâ'at-i şer' itmeyüb âlât-ı harb ile üzerlerine gelüb vâcibü'l-hizmettir deyu a'yân-ı vilâyete şekvâ eylediklerini 'arz itmekle mezbur her kande ise ele getirülüb aslâ aman virilmeyüb şer'le hakkından gelinmek emr idüb buyurdum ki, vardukda mezbûru beher hâl kande ise hüsnü tedbir ile ele getirüb dahî da'vâ-yı hakk idüb...idenlerin bir def'a şer'le fasl olmuş olmayub üzerinden onbeş sene mürur itmiş olmayan da'vâların hakk üzere teftiş idüb göresin kazıyye 'arz olunduğu gibi ise şer'le fasl olmuş olmayub üzerinden onbeş sene mürur itmiş olmayan da'vâların hakk üzere teftiş idüb göresin kazıyye 'arz olunduğugibi ise şer'le üzerine sâbit olan hukuku ba'de's-sübût hükm idüb ashâbına alıvirdikden sonra aslâ aman ve mecâl virmeyüb hakkından gelesiz ki, sâir aşkıyâya mûcib-i 'ibret ola.

bilinmektedir. Bunun nedeni sarışın ve kısa boylu bir fiziğe sahip olmasından ötürüdür. Fetvalardaki imzalarına dikkat edilirse asıl adının Hamza olduğu anlaşılır. Nureddin'in ise sıfatı olduğu düşünülebilir. Tahsilini tamamlamasının ardından müderris olarak görev yapan Nureddin Sarıgörez son müderrisliği sırasında dönemin padişahı olan Sultan II. Bayezid tarafından ödüllendirilmiştir. Emekliliğinin ardından Anadolu kazaskerliğine oradan da Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Bu esnada (920) söz konusu Safevi ve Kızılbaş tehlikesi karşısında adeta bir beyanname niteliğindeki oldukça sert fetvasıyla büyük bir yankı uyandırmıştır (İpşirli, 2009: 151-152).

Sarıgörez, Besmele ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salattan sonra söz konusu fetvasına şöyle başlar: Ey Müslümanlar bilin ve öğrenin ki; Reisleri Şah İsmail olan Kızılbaşların, Hz. Peygamber aleyhissalatü vesselam'ın şeriatını, sünnetini, İslam dinini, din bilgisini ve Kur'an-ı Mübini istihfaf (aşağılama, küçümseme, hor görme) ettikleri ve Allah'ü Teala'nın haram kıldığı günahlara helaldir dedikleri, Kur'an-ı Azimi, Mushafları ve Şeriat kitaplarını ateşe atıp yaktıkları, ulemaya ve günah işlemeyen kimselere ihanet ettikleri, mescitleri yaktıkları ve lanet olası reislerini Allah yerine koyup secde ettikleri, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer radiyallahu anha söverek hilafetlerini inkar ettikleri, Peygamberimiz'in hâtûnu Aişe ânamıza iftira ettikleri ve daha pek çok kötülüklerde bulduklarını söyleyerek Kızılbaşların söz konusu suçlarını teker teker sıralar.

Zikredilen bu kimselerin ve bunların şeriata karşı söz ve davranışlarının Hamza Sarıgörez ve diğer İslam âlimlerince de tevatürle malum ve zahir olduğunu belirtilerek bu fetvanın şeriatın hükmü ve kitapların nakli ile verildiğini söyler. Daha sonra ise bu kimseler hakkındaki hükümlerle ilgili bölüme geçilir. Bu bölümde Kızılbaşların kâfir ve mülhit oldukları hükmüne varılıp, onlara meyledip batıl dinlerine razı ve yardımcı olanlarında kâfir ve mülhit olduklarını söyledikten sonra bunların öldürülüp toplumlarının darmadağın edilmesinin tüm Müslümanların üzerine farz ve vacip olduğunu söyler. Bunlarla yapılacak savaşlarda ölenlerin şehit ve cennetlik olacakları, Kızılbaşlardan ölenlerinse cehennem dibine gidecekleri hükmünü verir. Bu kimselerin halinin kâfirlerden daha fena ve çirkin olduğunu belirttikten sonra tüm bu nedenlerden ötürü bunların kestikleri ve avladıklarının ister doğanla ister okla ister boğazlama usulüyle olsun murdar olduğunu, bu kimselerin

nikâhlarının ister kendilerinden ister başkalarından olsun batıl olduğunu ve bunlardan miras yenemeyeceğini (bir nahıye ehli bunlardan olsa bile), Osmanlı adışahının Allah yardımcısı olsun ki Kızılbaşların ileri gelenlerinin öldürölüp mallarını, kadınlarını ve çocuklarını İslam gazileri arasında taksim etmesi gerektiğini, ele geçirilen Kızılbaşların tövbelerine inanılmayıp serbest bırakılmaması ve öldürölmesi gerektiğine dair hükümler verir. Kızılbaşlardan olduğu bilinen kimselerin ya da onlara giderken yakalananlarının da öldürölmesi gerektiğini ifade eder. Kızılbaşların hem kâfir ve mülhid hem de ehl-i fesat'tan olduklarını son bir kez daha vurguladıktan sonra, *iki cihetten katl edilmelerinin vacip* olduğunu söyleyerek “Allah'ım dine yardım edene sende yardım et ve Müslümanları hor göreni sende hor gör” diyerek fetvasını bitirir. Fetvanın sonundaki imzasından asıl isminin (*El-Müftü ez'afulibad Hamza el fakir Eşşehir bisanı Sarıgörez*) Hamza olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷.

3.2. Kemal Paşa-zade (İbn-i Kemal) ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Şemseddin Ahmed, Osmanlı Devleti'nin yükseliş devrinde yaşamış çok büyük bir devlet ve ilim adamıdır. Dedesi Kemal Paşa'ya nispetle “İbn-i Kemal” ve “Kemal Paşa-zade” isimleriyle anılır. 1468'de doğduğu konusunda kaynaklar ittifak halinde olmasına rağmen nerede doğduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Edirne'ye bazıları ise Tokat ve Amasya'ya işaret ederler. Baba tarafından asker, anne

⁸⁷ "Ey Müslimanlar bilin ve agâh olun, sol tâyifei Kızılbaş ki reisleri Erdebiloğlu İsmail'dir, Peygamberimizin aleyhi'sselât ve 'sselâm şeri'atini ve sünnetini ve dini İslâm ve ilmi dini ve Kur'an-ı Mübini istihfaf ettikleri ve dahi Allah'ü Teâlâ'nın haram kıldığı günâhları helâldir didikleri ve istihfafları ve Kur'an-ı Azimi ve Mushafları ve kütüb-i şeri'ati tahkir edip yakdıkları ve dahi ulemâya ve sülehâya ihanet edip kırdıkları, mescidleri yıktıkları ve dahi reisleri la'ini mabûd yerine koyup secde ettikleri ve dahi Hazret-i Ebi Bekr'e radiyallahu anhu ve Hazret-i Ömer'e radiyallahu anhu sövüp hilâfetlerini inkâr ettikleri ve dahi Peygamberimizin hâtünü Aişe ânamıza (radiyallahu anha iftira edip) sövdükleri ve dahi Peygamberimizin aleyhi'sselât ves'selâm şer'ini ve dini İslâmı götürmek kasdın güttükleri bu zikrolunan ve dahi bunların emsâli şer'e muhalif kavilleri ve fi'illeri bu fakir katında ve baki ulemâi dini İslâm katlarında (tevatürle) malûm ve zahir olduğu sebepten biz dahi şeri'atin hükmi ve kitaplarımızın nakli ile fetva verdik ki ol zikrolunan taife kâfirler ve mülhidler ve dahi her kimse ki onlara meyledip o bâtul dinlerine razı ve muavin olalar, onlar dahi kâfirler ve mülhidlerdir, bunları kırıp cemâatlerini dağıtmak (cemi'müslimanlara) vâcib ve farzdır, müslümanlardan ölen sa'id ve şehîl cenneti a'lâdadır ve onlardan ölen hor ve hakir cehennem dibindedir, bunların hali kâfirler halinden eşdede ve ekbahdır, zira bunların boğazladıkları ve dahi sayaları gerekse doğanla ve gerekse ok ile ve gerekse kelb ile olsun murdardır ve dahi nikâhları gerekse kendilerinden ve gerekse gayrdan olsunlar bâtuldir ve dahi bunlar kimseden miras yemek yoktur (ve bir nahıye ehli ki bunlardan ola) Sultanı islâme'ezze'llahu ensârehu için vardır ki bunların (ricallerini katl edip) mallarını ve nisalarını ve evlâdlarının güzellerini İslâm arasında kısmet ide ve bunların ba'de'lahz tevbelerine ve nedametlerine iltifat ve i'tibar etmeyip kati oluna ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olup onlardan olduğu biline ve yahud onlara giderken tutula kati oluna ve bilcümle bu taife hem kâfirler ve mülhidlerdir ve hem ehli fesaddır, iki cihetten katil (leri) râcindir. Allahümme ensur men nasare'ddîne ve ahzel men hazale'l müslimîne, El Müfti ez'afu'libâd Hamza Elfakir eşşehir bisanı Görez."Hamza Sarıgörez, Kızılbaş Risalesi, Antalya Akseki Yeğen Mehmed Paşa İlçe Halk Kütüphanesi, nr, 264/12 v.97 b

tarafındansa ilimle iştigal eden bir aileye mensup bulunan İbn-i Kemal iyi bir eğitimden sonra baba mesleği olan askerliğe intisap edip altı bölük sipahisi olarak bazı seferlere katılmıştır. Bu seferlerden biri olan Arnavutluk seferi dönüşünde ordu Filibe’de konaklamış ve Çandarlı İbrahim Paşa’nın konağında bir meclis tertip edilmiştir. Söz konusu bu toplantıya 30 akçe ile Filibe’de müderrislik yapan Molla Lütü’de katılmıştır. İbrahim Paşa’nın huzuruna giren Molla Lütü mecliste bulunan paşa ve beylere hiçbir ehemmiyet vermemiş bilhassa Osmanlı ordusunda büyük bir şöhret kazanan Evranos-zade Ali Bey’in dahi üst tarafına geçip oturmuştur. Şemseddin Ahmed işte bu hadise karşısında ulemanın ümeradan daha çok itibar gördüğünü anlayarak ilmiye sınıfına geçmeye karar vermiş ve askerlik mesleğinden istifa etmiştir (Fayda, 1986: 53-55).

Önce Edirne’de bir süre Molla Lütü’nin derslerine katılan Şemseddin Ahmed daha sonra *Kesteli Muslihuddin Mustafa*, *Hatibzade Muhyiddin Efendi*, *Muarriözade Sinanedin Yusuf* ve *Müevyedzade Abdurrahman Efendi* gibi âlimlerinden ders alarak nihayet tahsilini tamamlar. İlk görev yeri, 30 akçe yevmiye ile Ali Bey Medresesi’dir. Burada kendisinden 33.000 akçe ücret karşılığında Türkçe bir Osmanlı tarihi yazması istenir. Ardından Üsküp’teki İshak Paşa medresesine oradan da Edirne’ye dönüp Halebîye ve Üç Şerefeli medreselerinde bir müddet görev yapar. Bir ara Sahn-ı Seman Medresesi’nde ders verse de tekrar Edirne’ye dönerek buradaki Sultan Bayezid Medresesi’nin müderrisliğine tayin edilir.

Asıl şöhretini Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı kamuoyunu Safevilere karşı hazırlamak amacıyla yazdığı fetvasında Şah İsmail’i ve inancını eleştirip Şiilerle yapılacak savaşın cihat niteliğini taşıdığını belirtmesiyle kazanmıştır. 1515’de Edirne kadılığına, 1516 tarihinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Mısır seferi esnasında padişahın büyük bir itibar gören İbn-i Kemal, Hayır Bey’e yardımcı olarak Mısır’ın tahririnde görev almıştır. 1517’de bu görevden azledilse de tekrar bu görevine iade edilmiştir. 1518’de Karaman tahririyle görevlendirilen İbn-i Kemal, ertesi yıl kazaskerlikten alınıp 1520 yılı başlarında önce Edirne Darülhadiyesi’ne ardından da 1522 yılında Sultan Bayezid Medresesi’ne müderris olarak tayin edilmiştir. 1524 yılında İstanbul’a gelerek Fatih medresesinde görevini sürdüren İbn-i Kemal, Zenbilli Ali Efendi’nin vefatına müteakip 1526 yılında eyhülislamlığa getirilmiştir (Turan, 2002: 238-240).

XV. ve XVI. yüzyıllarda yazdığı fetva ve risalelerle Sünni İslam'ı savunan din bilginlerinin başında gelen İbn-i Kemal yazdığı eserlerde her fırsatta Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat'in faziletlerinden bahseder. Risalelerinin büyük çoğunluğunun konusunu Şii-Rafızilere ayırır. Şia'yı inkârcılığın, rafz edenlerin ve karşı çıkanların kollarından birisi olarak görür. Bu yüzden Şii-Ravafızın tamamını ortaya attıkları söz konusu bidatlerinden ve batıl inançlarından dolayı tekfir eder (Hizmetli, 1986: 134-135). Burada Şeyhülislam İbn-i Kemal'in konuyla alakalı fikirlerini çok açık beyan ettiği Çaldıran Savaşı'yla alakalı fetvasını tahlil edeceğiz.

İbn-i Kemal bu konuda kaleme aldığı fetvanın başlığına *Fetavâ-yı Kemal Paşa-zâde der hakkı Kızılbaş* adını vermiştir. Fetvanın giriş bölümü Arapça olarak kaleme alınmıştır⁸⁸. Ancak devam eden bölümler bazı kısımlar hariç Osmanlı Türkçesidir. Söz konusu Arapça olan kısımda Kızılbaşların savaşılması gereken

⁸⁸ *Fetvâ-yı Kemal Paşa-zâde der hakkı Kızılbaş. Bismillâhirrahmânirrahîm. El-hamdü lillâhi 'l-aliyyi 'l-azîm el-kaviyyi 'l-kerîm ve 's-salâtü alâ Muhammedin el-hâdî ilâ sırâtî 'l-müstakîm ve allezzîne ittebe 'ûhu fi 'd-dîni 'l-kavîm. Ve ba 'dü fe-kad tevâterati 'l-ahbâr ve tevâferati 'l-âsar fi bilâdi 'l-mü 'minin enne tâ 'ifeten mine 'ş-şî 'a kad galebü alâ kesirin min bilâdi 's-sünniyyîn hattâ ezherü mezâhibehümü 'l-bâtülete. Fe-ezherü sebbe 'l-imâm Ebî Bekir ve 'l-imâm Ömer ve 'l-imâm Osman radiyallâhu ta 'âlâ anhum ecma 'în. Ve innehum kânü yünkirüne hilâfete hâ 'ülâi 'l-hulefâi 'r-râşidîn ve 'l-e 'immeti 'l-mehdiyyîn ve kânü yestahkirüne 'ş-şerî 'at ve ehlehâ ve yesübbüne 'l-e 'immete 'l-müctehidîne zu 'men minhüm bi-enne sülûke mezâhibi hâ 'ülâi 'l-müctehidîn lâ yahlû an meşakkatin bi-hilâfi sulûki tariki re 'sihim ve re 'isihim ellezzîne yüsemünehü bi-Şah İsmail. Fe-innehüm yez 'umüne enne sülûke tarikihî fi gâyeti 's-sühûleti ve nihâyeti 'l-menfa 'ati. Ve yez 'umüne enne mâ ehallehü Şah fe-hüve halâlün ve mâ harremehü fe-hüve harâmün ve kad ehalle Şah el-hamra fe-yekünü 'l-hamru helâlen ve bi 'l-cümleti enne envâ 'a küfrihim el-menkülete ileynâ bi 't-tevâtüri mimmâ lâ-yu 'addü ve lâ yuhsâ. Fe-nahnu lâ neşukkü fi küfrihim ve irtidâdihim ve enne dârahüm dâru harbin ve enne mâ zebahâhü vâhidün minhüm yasîru meyteten ve enne men lebise kalensüvetehim el-hamrâ 'e 'l-mahsûsate bihim min gayr-i zarûretin kâne havfü 'l-küfri aleyhi gâliben. Fe-inne zâlike min emârâti 'l-küfri ve 'l-ilhâdi zâhiren. Sümmе inne ahkâmehüm kânet min ahkâmi 'l-mürteddîne hatta ennehüm lev galebü alâ medâyinihim sârat hiye dâre 'l-harbi fe-yahillü li 'l-müslimîne emvâlehüm ve nisâ 'ühüm ve medâyinühüm ve evlâdühüm. Ve emmâ ricâlühüm fe-vâcibün katluhüm illâ izâ eslemü fe-hîne 'izin yekününe ahrâren ke-sâ 'iri ahrâri 'l-müslimîne bi-hilâfi men zahera kevnühü zındikan. Fe-innehü yecibü katluhü elbetteten ve lev terake vâhidün mine 'n-nâsi dâre 's-selâmi ve ihtâra dînehim El-bâtule fe-lahika bi-dârihim fe 'l-kâdi en yakküme bi-mevtihi ve yukassime mâlehü beyne veresetihî ve yünkiha zevcetehü li-zevcin âhara ve yecibü en ya 'leme eydan enne 'l-cihâde aleyhim kâne farza aynin alâ cemî 'i ehli 'l-islâmillezzîne kânü kâdirüne alâ kutâlihîm ve se-nenkülü mine 'l-mesâ 'ili 'ş-şer 'iyyeti mâ yasihhu 'l-ahkâmülletî zekernâ ânifen fe-nekülü ve billâhi 't-tevfik. Fe-zekera fi 'l-Bezzâziyyeti enne men enkerâ hilâfete Ebîbekrin radiyallâhu anh ve zekere fi 't-Tatarhâniyyeti enne men enkerâ hilâfete Ebîbekrin radiyallâhu anh fe 's-sahîhu ennehü kâfirun ve kezâ hilâfetü Ömer radiyallâhu anh ve hüve esahhu 'l-kavli ve kezâ sebbü 'ş-şeyhayni küfrun ve lev kâle innî beri 'ün min mezheb-i Ebî Hanîfe ev kâle innî beri 'ün min mezheb-i 'ş-Şâfi 'î yükefferu ve in şedde 'z-zinâr ev lebise kalensüveten câdden ev hâzilen yükefferu ve men istehalle harâmen alâ hürmetihî fi dîni 'l-islâm ke-şürbi 'l-hamri ve hüve kâfirun ve zekera fi 'l-Kunyeti enne istihzâ 'e 'l-ilmî ve 'l-âlimî küfrun ve zekera fi 'l-Bezzâziyyeti enne ahkâme hâ 'ülâi 'l-mürteddîne lev galebü fe-kad sâra dârehüm dâre harbin ve emvâlehüm ganîmeten kâlû vecebe alâ sultâni 'l-müslimîn en yücâhide hâ 'ülâi 'l-küffâre ke-mâ kâlallâhu ta 'âlâ yâ eyyühe 'n-nebiyyü cânidi 'l-küffâre ve 'l-münâfikîne vağluz aleyhim ve me 'vâhüm cehennem. Harrere 'l-fakîr Ahmed. İbn-i Kemal, *Fetava-yı Kemal Paşa-zade der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3548, vr. 45b-46a.*

sapkın bir topluluk olduğu sebepleriyle birlikte ortaya konulmaktadır. İbn-i Kemal'e göre bu zümre Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a)'ın hilafetini inkâr etmekle birlikte müctehid olarak isimlendirilen imamları da hor görüp küçümsemektedirler. Zikredilen bu zümrenin mezhepler konusunda ki görüşlerini ise şu şekilde açıklamıştır: Mezheplere uymanın zor olduğunu ancak Şah İsmail'in tarikine uymanın son derece kolay olduğunu belirtip yararlılığının ise mezheplere uymaktan daha fazla olduğunu iddia ederler. Böylelikle onlar Şah'ın helal kıldığını helal, haram kıldığını haram sayarlar. Şah'ın içkiyi helal kıldığını ve içkinin helal olduğunu da iddia ederler. İşte İbn-i Kemal tüm bu sebeplerden ötürü onların küfre düştüklerini ve irtidatından şüphe edilmemesi için yeterli sebepler olduğunu belirtmektedir. Zaruret olmaksızın onlara mahsus olan kırmızı başlık giyen kişinin dahi küfre girmiş olma ihtimali vardır der. Çünkü O bunu, açık bir şekilde küfrün ve ilhadın emarelerinden görmektedir. İbn-i Kemal devam eden cümlelerde tüm bu nedenlerin Kızılbaşların ülkelerinin darülharb olması için yeterli olduğu gibi kestiklerinin yenmemesi içinde geçerlidir. Onları mürted sınıfında görür ve onlara mürtedlere uygulanan hükümlerin uygulanması gerektiğini söyler. Bu halde onların malları, kadınları ve çocukları Müslümanlara helal olur. Erkeklerinin öldürülmesi vaciptir. Ancak Müslüman olurlarsa o zaman diğer Müslüman erkekler gibi hür olurlar. Kim o batıl olan dini seçse, daha sonra darul-küfre katılsa, kâdının, o adamın öldürülmesine hükmetme, malını varisleri arasında paylaşırma, karısını başka bir adama nikâhlama hakkı vardır. Bütün Müslümanların üzerine onları öldürmenin farz-ı ayn olduğunu ifade eder.

Devam eden kısmı Türkçe olmakla birlikte Kızılbaşlarla savaşmanın dini cephesi bu kısımda açıklanır. Kızılbaş taifesinin şer'an katli'nin helal olup olmadığı, asker-i İslam'dan onları katil edenlerin gazi ve ellerinde maktûl olanların şehit olup olmayacağını beyan buyrulup müsap olunması istenmektedir. Şemseddin Ahmed ismini taşıyan cevapta bu durumun gazâ-yı ekber ve şehâdet-i azime olduğu bildirilmiştir. Kızılbaşların katlinin helal olduğu takdirde mahza sultan'ı Ehl-i İslam'a bağı (isyân etme) ve adavet (düşmanlık) üzere olup asker-i İslam'a kılıç çektiği için mi yoksa bu durumun başka bir sebebi mi var mıdır? sorusuna ise;

Allahu a'lem hem bağı (isyancı) ve hem de vücûh-ı kesireden (birçok yönden) kâfir olduklarını cevabını vermiştir. Kızılbaşların reisleri, Hz. Rasûlüllâh sallallâhu aleyhi ve sellem âlindenmidir sorusuna ise şöyle cevap verir: Allahu

a'lem hâşâ şüphe yoktur ef'âl-i şenî'aları ol neseb-i tâhire alâkaları olmamaya şehâdet ettiğinden gayri sikâttan menkuldür ki babası Şah İsmail ibtidâ'-i hurucunda İmam Ali bin Musa meşhedinde ve sâyir emâkinde olan sâdât-ı izâmî kendinin nesebini bahr-i ensâba derç eylemek ikrâh edip iftiraya cüret edemeyenleri katl-i âmm edecek bazı sâdât kâtâlden halâs için imtisâl suretin gösterip dediğın eylemişler. Ancak bu mikdâr tedârik eylemişler ki bunun nesebi ulemâ'-i ensâb-i şerîfe mâ beynlerinde akîm olup asla nesli kalmamak ile ma'rûf bir seyyide müntehî kılmışlar ki nazar edenler hakikat-i hâle vâkıf olsunlar. Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi bî-dîn olacak sâ'ir kefereden farkı olmaz. Rasûlün aleyhi's-selâm âli şe'â'ir-i şer'-i mübîn ri'âyet ve ahkâm-ı dîn-i nebîyi himâyet edenlerdir. Hz. Nuh'un Kenan sulbî oğlu iken dîni üzerine olmadığı için ehlimdendir diye necâtını Rabb-i İzzet'e dua edecek "innehû leyse min ehlik" diye buyrulup kefere ile ta'zîb ve iğrâk buyrulmuştur. Eğer enbiyâ'-i izâm aleyhimü's-salâtü ve's-selâm neslinden olmak dünyevî ve uhrevî azâbdan necâta sebep olsaydı Hz. Âdem nebî neslinden olmakla esnâf-ı kefereden bir ferd asla dünya da ve ahirette mu'azzeb olmaz idi. Allahu a'lemü bi's-savâb ve ileyhi'l-merci'u ve'l-me'âb cevabını vermiştir.

Bir diğer soruysa İsmi geçen taifenin (Kızılbaşların) Şia'dan olduklarını da'va ederek "lâ-ilâhe illallah Muhammedün rasûlüllâh" derler iken bu mertebeyi icâb eder halleri nedir? Cevap:

Şia'dan olmak değil yetmiş iki fırka içlerinde Ehl-i Sünnet ve cemaat fırkasından gayri nardadır diyerek Hz. Risâlet aleyhi's-selâm tasrih buyurmuşlardır bu tâ'ife ol yetmiş bir fırak-ı dâllenin hâlis birinden değildir her birinden bir mikdar şerr ve fesâd alıp kendileri hevâlarınca ihtiyâr ettikleri küfür ve bidate ilhâk edip bir mürekkep küfür ve dalâlet ihtirâ' eylemişlerdir. Dahi durup gündün güne artmaktadır.

Zikredilen zümrenin fiiliyatlarını teker teker açıklayıp şer'i açıdan bu kimselerin durumları ile ilgili ise şunları söyler:

Kur'ân-ı azîmi ve şerî'at-ı şerîfeyi ve dîn-i İslâm'ı istihfâf (küçük görme, aşağılama) eylemekte ve kütüb-i şer'iyeyi tahkir edip(aşağılamak) evde

yakmakla ve ulemâ'-i dîn ilimleri için ihânet edip kırmak ile ve reisleri olan fâciri ma'bûd (Allah) yerine koyup ona secde eylemekle ve dahi hürmeti nusûs-i kat'iyye ile sâbit olan envâ'-ı muharremât-idñiyyeyi istihlâl eylemekle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer radiyallâhu anhümâya la'n eylemekle (lanet etmekle) kâfir olduklarından sonra Hz. Aişe-i siddîkanın radiyallâhu anhâ berâ'eti ve nezâheti hakkında (İfk hadisesi hakkında) bunca âyât-ı azîmenâzil olmuş iken onlara itâle-i lisân (dil uzatma, kötü şeyler söyleme, sövüp sayma) eylemekle ve Kur'ân-ı kerîmi tekzîb edip (yalanlama) kâfir olduklarından gayrı Hz. Risâlet-penâhın aleyhi's-salâtü ve'l-selâm cenâb-ı azîzlerine şe'n getürdükleri ile sebb-i nebî (Peygambere sövme) eylemiş olup cumhûr-i ulemâ'-i a'sâr ve emsâr icmâ' ile katlleri helal olup İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Süfyân-ı Sevrîve İmâm-ı Evzâ'îkatillerin de tamam sıhhat üzerine tövbe edip İslâm'a gelecek eğer ki bu küfürler dahi sâyir küfürleri gibi af olup katlden necât bulur. Amma İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfi'îve İmâm-ı Ahmed Hanbelîve İmâm-ı Leys bin Sa'd ve İmâm-ı İshak bin Râhûy ve sâyir ulemâ'-i dinden cem'-i kesret katillerin de asla tövbeleri makbul ve İslâmları muteber değildir. Elbette cidden katl olunur. Hz. İmâmdam ebbedallâhu ta'âlâ takvâhu zikrolunan e'imme-i dinden hangi cânibin kavilleri ile amel ederlerse meşrû'dur der.

Fetvanın bu kısmında en dikkat çekici hadise şüphesiz Hanefi mezhebi yanında diğer mezhep imamlarının görüşlerine de yer verilmesidir. Bu sayede bütün Sünni Müslümanların desteği alınmıştır.

İbn-i Kemal'in bu fetvasının dikkat çeken bir başka noktada Şii-Safevilerle yapılacak olan savaşın gerekçelerini aktarırken Hz. Ebu Bekir dönemine atıfta bulunulmasıdır. Bunun nedeni ise Şii-Safevilerle yapılacak bir savaşın diğer kâfirlerle yapılacak savaştan daha önemli olduğunun ifade edilmek istenmesinde aranmalıdır. Bu durum şu şekilde aktarılmıştır:

Bu tâ'ife ile kitâl sâ'ir kefere ile kitaliden ehemdir. Onun için ki Medîne-i Münevvere etrafında kefere çok iken ve bilâd-i Şam feth olunmuş iken onlara gazâ eylemekten Hz. Ebûbekir Sıddîk radiyallâhu anh hilâfesinde zuhur eden Müseyleme-i Kezzâb'a tâbi' olan tâ'ife-i mürtedde üzerine gazâ eylemeyi ashâb-ı kirâm icmâ'ları ile tercih ve takdim buyurmuşlardır. Hz. Ali kerremallâhu vechehû hilâfesinde havâric kitâli dahi böyle olmuştur. Bu

tâ'ifenin şerr ve fesâdı dahi a'zamdır. Yeryüzünde olan şerr ve fesâd ref' için mücâhede eylemek dahi ehemdir denilmiştir.

Başta da ifade ettiğimiz gibi Şia'ya tabi de olsa bir Müslüman devletin başka bir Müslüman devlete savaş açması şer'i açıdan bazı istisnai durumlar hariç imkânsızdı. Fetvanın devam eden cümlelerinden işte bu istisnai durumlardan bahsedilerek Şii-Safeviler üzerine savaş açmanın haklı nedenleri ortaya konulmuş böylece zihinlerde oluşan tüm tereddütler izole edilmiştir.

Ol tâ'ifenin kabâyih-i ma'dûde ile ittisâfları cemî'-i ehl-i İslâm içinde tevâtür ile yakinen ma'lûm olmuştur. Küfürlerinde tereddüt eden Müslüman değildir. Askerlerinde olup kıtâle mübâşeret edenler ve binip inip onların etbâ'ından olanların şanında asla tevakkuf olunur değildir. Ancak şehirlerde ve köylerde kendi halinde salâh üzere olup bunların akâyidinden ve ef'âlinden tenezzüh üzere olup zâhir halleri dahi sıdklarına delâlet eyleyen kimesnelerin kizbi zâhir olmayınca üzerlerine bunun ahkâmı ve ukûbâtı icrâ olunmayacağını belirtmiştir.

Fetvanın son kısmında ise Müftü Hamza'nın verdiği fetvanın naklen zikredildiği görülmektedir⁸⁹.

3.3. Ali Bin Abdülkerim'in Kızılbaşlar Hakkındaki Fetva Niteliğindeki Raporu

Ali bin Abdülkerim'in kimliği hakkında yaptığımız tüm araştırmalar sonuçsuz kalmıştır. Lakin çok bilgili bir kimse olduğu ve Sultan Selim'e sunduğu raporlarda gösterdiği cesareti göz önüne alındığında karakteri hakkında birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. Padişaha tavsiyede bulunabilecek kadar cesur, huzura kabul edilebilecek kadar da önemli bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu türlü dertlere parmak basmış Kızılbaşlık meselesini de söz konusu bu sorunlar içinde ön plana çıkarmıştır. Rapordaki olaylar tarih sırası göz önüne alındığında, raporun Sultan Selim'in henüz tahta çıktığı ilk dönemlerde sunulduğu anlaşılabilir. Söz konusu araştırmalarımızda bir başka dikkat çeken nokta kaynaklarda Ali bin Abdülkerim'den

⁸⁹ İbn-i Kemal, *Fetava Kemal Paşa-zade der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 3548, vr. 46a-48b.

“Halife” olarak bahsedilmesidir. Ancak ne Halifesi olduğu anlaşılammıştır (Tansel, 1969: ?).

Ali bin Abdülkerim’in sunduğu bu raporda Kızılbaşlık meselesini ele aldığı altıncı kısım şöyledir:

Bütün dikkatini Osmanlılar üzerine toplayan Şah İsmail Anadolu’da ki Babai-Bâtini akideleri benimsemiş olanlardan başka Kalenderi, Haydari, Abdal ve Şeyyad zümrelerine tabii olan kimseleri de Trabzon Rum İmparatorluğu’nun akrabası sıfatıyla etrafında toplamayı başarmıştı. Ona tabi olan bu zümreler nezir adı altında ödedikleri vergiyi düzenli olarak İran’a gönderiyorlardı. Ayrıca Anadolu’da sayıları bir hayli artan Rafizîler Şeyh Bedreddin taraftarlarıyla da iş birliği içerisindeydiler. Bunun en önemli göstergesi ise şudur: Rumeli’deki sipahiler Kızılbaş üzerine sefere davet edildikleri vakit “*Tımar hatırı için ere kılıç çekilmez*” diyerek kimi tımar hakkından vazgeçmiş kimisi ise kılıcını mühürleyip gitmiştir. Bu zümrelerin “*Müslümanlardan adam öldürmeyi kâfir öldürmek kadar gaza*” kabul ettiklerini ve her zaman Kızılbaşların ortaya çıkmasını temenni ettiklerini belirtmektedir. İşte tüm bu hadise karşısında mutaassıp bir Sünni olduğu anlaşılan Ali bin Abdülkerim Halife Peygamber’in (s.a.v.): “*Acem memleketi ahir zamanının ahirinde fitneyle dola, kâfiristan ola*” dediğini belirterek meseleye açıklık getiriyor. Ardından Erdebil diye adlandırdığı Safevileri ve onların Anadolu’lu müritlerinin İslamiyet’in dışında olduklarını belirtip işte bir zaman geldi ki Rum halkının çoğu Erdevil olup kâfir oldu demektedir.

Onların kâfir olduğunu belirtip “*Bunlar Kur’an ve Mushafları köpeklerin karnını yararak oraya koydular, köpeklerin boynuna taktılar; ayaklar altında parçaladılar, kendilerinden olmayanları öldürdüler*” dedikten sonra bu kadar aşırı hareketleri görülen bu kimselere karşı hâlâ neden yumuşak hareket edildiğini sorgulamaktadır. Ardından konu hakkındaki görüşlerini ise şu şekilde belirtmektedir: “*Ah kanı gayret-i islam, bu mel’unlar Şâh Şâh derler, niçün mü’minler Allah Allah dimezler ve bunlara kılıç çalmazlar*” dedikten sonra Sultan Selim’e hitap ederek “*heman gayret-i İslam sizde kalmıştır bu kâfirleri hep kırmak gerekti.r*” der.

Ali bin Abdülkerim, bu zümrelerin *münkir-i kelimullah, cahid-i dinullah ve hadim-i şer’ullah’tan* olduğunu söyleyip padişahın tüm dikkatini Şah İsmail’in

müritleri üzerine çekmiştir. Bunun en önemli nedeni şüphesiz ki, Şah İsmail'in Rafızîliği Osmanlıları yıkmak için bir silah gibi kullanması ve Anadolu'lu Kızılbaş müritlerinin ise inançları uğruna başka bir devletin idaresi altına gitmekte bir mahzur görmemeleri idi. Raporda bir diğer dikkat çekici nokta ise kızıl renge karşı gösterilen tepkidir. Abdülkerim Halife bazı renklerin çeşitli inançları temsil etmesinden hareketle de kızıl rengin kâfirlere mahsus olduğunu belirterek bu rengin kullanımından kaçınılması gerektiğini belirtmektedir. Halkın imanını sarsanlar arasında Şebkûlahların, "bizim namazımız kılınmıştır" diyen ve "yüz kâfirden eşedd" olan Işık olarak adlandırdığı zümrelerin birbirlerine secde ettikleri, şarabı, afyonu, esrarı kendilerine gıda ettiklerini belirttikten sonra bunların tekkelerinin mescide çevrilmesini kendilerinin de öldürülmesi gerektiğini belirten Ali bin Abdülkerim Sultan Selim'i Şah İsmail'e karşı savaşmaya sevk etmektedir (Tansel, 1969: 20-30).

3.4. Sungurî Hasan b. Ömer'in Kızılbaşlığa Reddiye Niteliğindeki Fetvası

Kızılbaşlar hakkında fetva veren âlimlerden birisi de Sungurî Hasan b. Ömer'dir. Kaynaklar üzerinde yaptığımız tüm incelemelerde bu şahıstan sadece ismen bahsedilmiş olması onun kimliğini tespit etmemizi imkânsızlaştırmıştır. Sunguri Hasan b. Ömer hakkında elimizdeki tek geçerli bilgi Sultan Selim dönemi ulemasından olduğudur. O, Kızılbaşlar hakkında yazdığı reddiye niteliğindeki fetvasına "*Elsine-i nâsda Kızılbaş dimekle ma'ruf tâife-i rezilenin hezayanlarını mübeyyin bir risale-i müstekilledir*" diye başlar. Söz konusu risaleyi bir giriş ve üç ayrı bölüm halinde kaleme almıştır. Giriş bölümünde özetle şunları söyler: *Bir nice ehl-i fesâd Erdil şeyhi şeyh Haydar oğlu İsmaili serdâr edip (lider edinip) ümmet-i dîn üzerine bağı ve hurûc eylediler* (ümmetin birlik üzere olduğu dini bırakarak isyan edip asi oldular).

Birinci bölümde Kızılbaş olarak adlandırılan bu sapık fırkanın nefislerini Şia'nın İmamiyye koluna nispet ettiklerinden bahsederek Ehl-i Sünnet'e muhalif yönleri şöyle sıralar: Mut'a nikâhı yaparlar ve bunu caiz görürler. Cum'a namazının kılınmasını vacip iken onu yasak kılarlar. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer vesaire eimme-i din hazretlerine tâin, şitam ve lâin ederler. Gerek namazı cemaatle kılmanın gerekse Cum'a namazını kılmanın ve gerekse cihadın meşruiyetinin imâm-ı Masum'a ait olduğunu iddia ederler. İmâm-ı Mâsum'un vücudu müntehi olunca bunlardan birisi

meşru olamaz haramdır derler. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hakikât-i hilâfetini inkâr edip hilâfet Ali'nindir derler.

İkinci bölümde ise; Cenâb-ı hûda On iki İmama hulûl eyledi diyerek Allah'ın imamlara intikal eylediğini inanırlar. Hz. Cebrail teblî-i risâlette yanılığa düştü derler. Şahları olan cebâbireye secde-i ibâdet edip mukâbelesinde sevap recâ ederler. Hulefâ-i selâse-ye kâfir deyip tekfir ederler. Hilafet murtazânın iken gasp etmekle kâfir oldular derler. Ashâb-ı rasûlden bâzılarının Sıddîka (Hz. Ebu Bekir'e) bi'at edip Hz. Ali'ye muhalefet ettikleri için günaha düştüklerini belirtip tekfir ederler. Allah Teâlâ Hz. Aişe'nin berati hakkında ayet indirerek masum olduğunu bildirdiği halde bu iftiralarıyla Kur'an'ın bu konuda ki hükmüne karşı geldiklerini ve bu iftirayı sevap zannıyla yaparlar.

Üçüncü bölümde ise Ehl-i kiblede bir fert tekfir edilmez iken bu sapık fırka nasıl ehl-i kibleyi tekfir eyler diye sorar. Cevabında ise *Ehl-i kible ikfâr olunmamak hükm-i islama menâfi lavza ve edvarları olmadığı takdircedir. Feemme küfürlerini mûcib ef 'âl-i şenâ ve ekvâl-i katî 'leri olacak.* Ehl-i kiblede hâriç millet küfürde dâhil olurlar diye cevap verir⁹⁰.

3.5. Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Tefsirinin mukaddimesinde kendisinden Ebüssuûd Muhammed diye bahsetmesi asıl adının Muhammed olduğunu, Ebüssuud'un da onun lakap ya da künyesi olduğunu düşündürmektedir. Müftüenam, sultânü'l-müfessirin, muallim sâni ve Hoca Çelebi unvanlarıyla da anılmaktadır. Aile efradı o günün Amasya'sı bugünün Çorum'una bağlı İskilip'tendir. Babası Şeyh Muhyiddin, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Bayezid'in Amasya sancakbeyliği sırasında padişahın sevgi ve dostluğunu kazanmıştır. İşte bu sevgi ve dostluktan ötürü olsa gerek Bayezid'in padişahlığı sırasında kendisini İstanbul'a davet etmiş ve bir tekke inşa ettirmiştir.

İlk tahsilini babasından aldığı ve bu tahsili sırasında Seyyid Şerif el-Cürcani'nin kelim ve belagata dair eserleriyle tefsir ilmine ait eserleri okuduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Daha sonra Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Seydi-i Karamani ve İbn-i Kemal'den ders almıştır. Sultan Selim döneminde ilk görev yeri

⁹⁰ Sunguri Hasan b. Ömer, *Kızılbaşlığa Reddiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, nr. 197, vr. 88a-94b.

olan Çankırı Medresesi'ne gitmekte tereddüt gösterince İshak Paşa Medresesine tayin edilmiştir. Davud Paşa ve Mahmud Paşa medreseleri diğer görev yaptığı yerler arasındadır. 1525'de Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de inşaa ettirdiği medreseye tayin edilen Ebüssuud Efendi 1528'de Medaris-i Semaniyye'den Müftü Medresesi'ne müderris olmuştur. 1533'de İstanbul kadılığına getirilmesinin ardından 1537'de Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir. Ardındansa Fenarizade Muhyiddin Efendi'nin yerine Şeyhülislamlığa getirilmiştir (Akgündüz, 1994: 365).

Söz konusu Kızılbaşlar hakkında kaleme aldığı fetvanın sonunda *Ketebehâ mevlânâ ve evlânâkıdvetü'l-asri Ebussuûd el-müftî* unvanını kullanmış fetvanın kaleme alındığı seneyi ise *Fî dâri's-selâm ve'n-nasr fî sene 955 (1548/49)* olarak belirtmiştir. Fetvanın içeriği ise şöyledir:

Soru: Kızılaş taifesinin şer'an kitâli helal olup asker-i İslam'dan anları katl eden gazi ve ellerinde maktûl olan şehid olur mu?

Cevap: Olur gazâ-yı ekber ve şehâdet-i azîmedir.

Soru: Kitâlleri helal olduğu takdirce mahzâ sultân-ı ehl-i İslâm Hz.ne bağı ve adâvet üzere olup asker-i İslam'a kılıç çekdiği için mi olur veya gayri sebebi var mıdır?

Cevap: Hem bâğîlerdir ve hem vücûh-i kesîreden kâfirlerdir.

Soru: Reisleri Hz. Rasûlüllâh sallallâhu ta'âlâ aleyhi ve sellem âlindendir derler öyle olıcak nev'an şübhe olur mu?

Cevap: Hâşâ şübhe yoktur ef'âl-i şenî'aları ol neseb-i tâhire alâkaları olmamağa şehâdet eder. Sikâttan menkuldür ki babası İsmail ibtidâ hurucunda İmam Ali bin Musa Rıza meşhedinde ve sâyir emâkinde olan sâdât-ı izâmı kendinin nesebini bahr-i ensâba derç eylemeye ikrâh edüp iftiraya cüret edüp ...katl-i âmmedicek bazı sâdât katlden halâs için imtisâl suretin gösterüp dediğin eylemişler. Amma bu mikdâr tedârik eylemişler ki bunun nesebini ensâb-i şerîfe mâbeynlerinde akîm olup asla nesli kalmamak ile ma'rûf bir seyyide müntehî kılmışlardır ki nazar edenler hakikat-i hâle vâkıf olalar. Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi bî-dîn olıcak sâ'ir kefereden farkı olmaz. Hz. Rasûlüllah'ın sallallâhu aleyhi ve sellemâli şe'â'ir-i şer'-i mübîniri

âyet ve ahkâm-ı dîni himâyet edenlerdir. Hz. Nuh'un aleyhi's-selâm Kenan sulbî oğlu iken dîni üzerine olmadığı için ehlimdendir deyüne câtı için Rabb-i İzzet'e dua ettikde "innehû leyse minehlik" deyü buyurulup kefere ile bile ta'zîb ve iğrâk buyurulmuştur. Eğer enbiyâ'-i izâm aleyhimü's-selâm neslinden olmak dünyevî veya uhrevî azâbdan necâta sebep olaydı Hz. Âdem nebî aleyhi's-selâm neslinden olmakla esnâf-ı kefereden bir ferd dünya da ve ahirette mu'azzeb olmaz idi. Vallahu a'lemü.

Soru: Tâife-i mezbûre Şia'dan olmak da'va ederler "lâ-ilâhe illallah Muhammedün rasûlüllâh" derler iken bu mertebeyi icâb eder halleri nedir mufassal ve meşrûh beyan oluna.

Cevap: Şia'dan olmak değil yetmiş iki fırka içlerinde Ehl-i Sünnet ve'l- cemaat fırkasından gayri nardadır deyü Hz. Rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem tasrih buyurmuşlardır. Bu tâ'ife ol yetmiş bir fırak-ı dâllenin hâlis birinden değildir her birinden bir mikdar şerr ve fesâd olup kendülerin hevâlarınca ihtiyâr ettikleri küfür ve bidate ilhâk edüp bir mürekkebi küfür ve dalâlet ihtirâ' eylemişlerdir. Mufassalen hükümleri budur ki ol zâlimler Kur'ân-ı azîm ve şer'at-ı şerîfeyi ve dîn-i İslâm'ı istihfâf eylemek ile ve kütüb-i şer'iyeyi tahfîf edüp evde yakmakla ve ulemâ'-i dîni ilimleri için ihânet edüp kırmak ile ve reisleri olan fâciri ma'bûd yerine koyup ona secde eylemek ile ve dahi hürmeti nusûs-i kat'iyeye ile sâbit olan envâ'-ı muharremât-ı dîniyyeyi istihlâl eylemek ile ve Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e radiyallâhu anhümâ la'net eylemek ile kâfir olduklarından Hz. Aişe-i siddîkanın radiyallâhu anhâberâ'eti ve nezâheti hakkında bunca âyât-ı azîmenâzil olmuş iken ona itâle-i lisân eylemek ile Kur'ân-ı kerîm tekzîbedüp kâfir olduklarından gayri Hz. Risâlet-penâhın sallallâhu ta'âlâ aleyhi ve sellem cenâb-ı azîzin eşeyn getürdükleri ile sebb-i nebî eylemiş olup cumhûr-i ulemâ'-i a'sâr ve emsâricmâ' ile demleri mübah olup küfürlerinde ...eden kâfir olur İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Süfyân-ı Sevrî ve İmâm-ı Evzâ'îrahi mehümullâh katillerinde tamam sıhhat üzerine tevbe edüp İslâm'a gelicek eğer ki bu küfürleri sâyir kefere küfürleri gibi afv olunup katlen necât bulurlar. Amma İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Şâfi'îve İmâm-ı Ahmed Hanbel ve İmâm-ı Leys bin Sa'd ve İmâm-ı İshak bin Râhûye ve sâyir ulemâ'-i dinden cem'-i kesîr katillerinde asla tevbeleri makbul ve İslâmları mu'teber değildir. Elbette cidden katl olunurlar. Hz. İmâmdîni penâheydedullâhuta'âlâve kavvâhu zikrolunan e'imme-i dinden hangi cânibin kavilleri ile amel ederlerse meşrû'dur. Ol tâ'ifenin kabâyih-i ma'dûde ile ittisâfları

cemî'-i ehl-i İslâm içinde tevâtür ile yakinen ma'lûm olmuştur. Tereddüt ve iştibâh yoktur. Askerlerinde olup kitâle mübâşeret edenler ve binüp inüp onların etbâ'ından olanın şanında asla tevakkuf olunur değildir. Amma şehirlerde ve köylerde kendü halinde salâh üzere olup bunların akâyidinden ve ef'âlinden tenezzüh üzere olup zâhir halleri dahi sıdklarına delâlet eyleyen kimesnelerin kizbleri zâhir olmayınca üzerlerine bunların ahkâmı ve ukûbâtı icrâ olunmaz ve bu tâ'ifenin kitâli sâ'ir kefare ile kitaliden ehemdir. Onun için ki Medîne-i Münevvere etrafında kefare çok iken ve bilâd-i Şam feth olunmamış iken onlara gazâ eylemekten Hz. Ebûbekir Sıddîk radiyallâhu anh hilâfetine zuhur eden Müseyleme-i Kezzâb'a tâbi' olan tâ'ife üzerine gazâ eylemeyi ashâb-ı kirâm rıdvânullâhi aleyhim ecma'in icmâ'lariyla tercih ve takdim buyurmuşlardır. Hz. Ali kerremallâhu vecchê hilâfetine havâric kitâli dahi böyle olmuştur. Bu tâ'ifenin şerr ve fesâdları dahi a'zamdır. Yeryüzünden fesâdlarını ref' için mücâhede eylemek dahi ehemdir. Vallâhü'l-müste'ân ve aleyhi't-teklân rabbenâğ firlenâ zünûbenâ ve isrâfenâfi emrinâ ve sebbi takdâmenâven surnâale'l-kavmi'l-kâfirîn⁹¹.

3.6. Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Asıl adlı Mehmed olan Feyzullah Efendi 1639 Erzurum doğumludur. İlk eğitimini Erzurum müftüsü olan babası Mehmed Efendi'den almıştır. Daha sonra Seyyid Abdülmü'min ve dayısı İsmail Efendi'den Arapça, Farsça, fıkıh ve fıkıh usulü gibi dersler almıştır. Ayrıca İstanbul'a giden ve orada padişah hocalığına kadar yükselen Mehmed Vani Efendi'den de ders almıştır. Onun isteği üzerine 1664 yılında İstanbul'a ardında da Edirne'ye gitmiştir. Bir müddet sonra da Vani Efendi'nin damadı olmuştur. Şeyhülislam tarafından medreselerden birine 40 bin akçe ile müderris olarak atanmak istenmişse de kayınpederinin müdehalesi ile vazgeçerek hacca gitmiştir. Döndükden sonra Vani Efendi'nin aracılığı ile Şehzade II. Mustafa'ya hoca olan Feyzullah Efendi bu görevinin ardından da ilmiye sınıfında hızla yükselip Sahn-ı Seman, Mihrimah Sultan ve Haydarpaşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1686'da nakibüleşraflık görevini yürüten 1699'da Şeyhülislam olmuştur.

Kızılbaşlarla ilgili kaleme aldığı fetvasından söz konusu zümreden *revafiz-i acem* diye bahsetmiştir. Kaleme aldığı fetvanın içeriği ise şu şekildedir:

⁹¹ Ebuussud Efendi, *Fetva fî Kitâli Kızılbaş el-Alevi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü bölümü, 34 Ha 362/365.

Soru: Hudud-i memleket-i Osmaniye dâhilinde Ekrâddan bir taife ifk-i Sıddîka ve sebb-i Sıddîkve sebb-i Şeyhayn ve bazı ashab edip ve bunun emsali küfrü mücib revâfiz-i acem itikadâtıyla mu'tekîd olup nisvânları dahi zikrolunan itikadât-ı batile ile mu'tekîdât olup ve ehl-i İslamdan nice kimesnelerin iyâllerini ahz ve esir olmak üzere revâfiz-i aceme verip katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl-i müslimîn âdeti müstemirreleri olup lakin taife-i mezbûre revâfiz-i acem gibi sahib-i men'â olmayıp dâr ittihaz ettikleri mevziin etrafı dâr-ı İslam olup ol mevzide ahkâm-ı küfrü alâ-sebili'l-iştihâr icra edemeseler mevzi-i mezbûr dâr-i harb olmuş olur mu ve mezbûrların üzerlerine ahkâm-i mürteddîn îra olunur mu?

Cevap: Diyarları dâr-i harb olmaz lakin taife-i mezbûre üzerlerine ahkâm-i mürteddin icra olunur⁹².

3.7. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Lale devrinin meşhur Şeyhülislamı olan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin doğum tarihi hakkında bilgi sahibi değiliz. İlk eğitimini memleketi olan Yenişehir'de aldıktan sonra İstanbul'a gelen Abdullah Efendi, medrese eğitimini burada tamamlamıştır. Ruus'luk imtihanını kazanmasının ardından birçok medresede görev yapmış, Süleymaniye Darülhadis müderrisliğine kadar yükselmiştir. Ardından kadılığı seçerek Halep ve Bursa'da kadılık vazifelerinde bulunmuştur. 1715 tarihinde Mora seferinin ardından Anadolu kazaskeri oldu. Şeyhülislam İsmail Efendi'nin azliyle birlikte ise Şeyhülislamlığa getirilen Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Kızılbaşlarla ilgili kaleme aldığı fetvası ise şu şekildedir:

Soru: Ümmü'l-müminîn Aişe-i sıddîka radıyallahu teâla anhâya zina ile kazf ve Ebubekir ve Ömer radıyallahu teâla anhumaya sebb u la'n ve hilafetlerini inkâr ve ekser-i ashâb-i kirâm hazerâtını tekfîr edip "Eimme-i isnâ aşera uli'l-azm olan enbiya aleyhimü's-salât ve's-selamdan efdaldır" deyip ve "Ehl-i Sünnet'ten olan müslimînin katlleri mubahdır" deyip ve bunun emsali küfrü mücib itikadât-i batile ile mu'tekîd

⁹² Bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi. (2009). *Fetâvâyı Feyziyye*. (Haz. Süleyman Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.

olan revâfız-i acem taifesi millet-i İslam'da dâhiller midir yoksa haricler midir ve kitâlleri meşru mudur ve maktûlleri ne hükümdedir?

Cevap: Taife-i hâsire-i mezkûre millet-i İslam'dan hariclerdir ve mürteddin hükümündedir kitâlleri vacibdir, min-gayr-i maslaha halleri üzerine terk olunmak caiz değildir, maktûlleri ve sair mevtâları ehl-i nâr hükümündedir, namazları kılınmaz ve mekâbir-i müslimine defn olunmaz.

Soru: Revâfız-i acem diyarları üzerlerine ehl-i İslam'dan hücum eden kimesneden melâîn-i mezbûrûnun İslam'a gelmeyen ricâllerini katledenler gaziler olup ve melâinin müsliminden katl eyledikleri kimesneler şehid olurlar mı?

Cevap: Olurlar.

Soru: Şah İsmail evladından taht-i hükümünde olan diyar-i acemde mütemekkin revâfız hazzelehumallahu teâla Ebubekir ve Ömer ve Osman rıdvânullahi teâla aleyhim hulefa ale'l-hak olduklarını ikrar edeni ikfâr edip Hazret-i Ali'den mâadâ ekser-i ashâb rıdvânullahi teâla aleyhim ecmaîn hazerâtına ve Aişe-i siddika radyallahu teâla anha hazretlerine "Mürtedlerdir ve münafıklardır" deyu alenen sebb u la'ni ve Aişe siddika radyallahu teâla anha hazretlerine zina ile kazfî kendülere ibadet bilip ve Kur'an-i azimü'ş-şândan nice ayât-i kerimeye kavâid-i arabiyeden haric ve de'b-i zenâdika üzere re'y-i fâsidleriyle manalar verip "Kefere ve münafıklar haklarında olan ayât-i Kur'anıyeyi ashâb-i kirâm-i mezkûr haklarındadır" deyip ehl-i sünnetten olan müsliminin katllerini mubah ve nisâlarından esir ettiklerinin bilâ-nikah vat'lerini helal bilip cennette ru'yet-i ilahiye inkar edip ve "Muhaldır" deyip ulema-i dâllesi bu vecih üzere fetvalar verip reisleri olan şah ve sair hükkâm-i gümrâhları ve sair sâmi'leri bu akvâl-i kâside ve ef'âl-i fâsideyi hak itikad eyleseler bu makûle akvâl ve ef'âli hak itikad eden melâinin üzerlerine ahkâm-i mürteddin icra olunup ve kendüleri temekkün ettikleri diyarları dâr-i harb olur mu?

Cevap: Diyarları dâr-i harbdir ve üzerlerine ahkâm-i mürteddin icra olunur.

Soru: Bu surette müsliminden bir taife melâîn-i mezbûrûnun üzerlerine hücum eyleseler zikrolunan mefâsidleri mürtekib ve mu'tekid olanların ricâl ve nisâ ve sibyanı ve emvâllerinin ve ol diyarda mütemekkin olup küfr-i aslî ile kafir olan keferenin nüfûs ve emvâllerinin hükmi şer'isi ne vechiledir?

Cevap: Melâin-i mezbûrûnun İslam'a gelmeyen ricâli alâ tariki'l istisâl katl ve nisâ ve sıbyânı katlden gayrı tarikle İslam'a cebrolunurlar, nisâlarının İslam'a gelmedikçe vat'leri helal olmaz ve ol diyarda mütemekkin olup küfr-i asli ile kafir olanlar harbi hükmündedir, ricâl ve nisâ ve sıbyânı istirkâk olunup malları mal-i ganimettir, lakin ricâl ve nisâ ve sıbyânı İslam'a cebr olunmaz ve İslam'a gelmeyen kitabiye nisâlarının dahi vat'leri helaldir ancak ol diyarda olan ehl-i sünnete taaruzdan ihtirâz-i tam gerekdir.

Soru: Revâfız-i acem diyarları üzerlerine ehl-i İslam'dan hücum eden müslimin revâfızın İslam'a gelmeyen ricâlini katletmek lazım iken katletmeyip seby ve istirkâk ve İslam'a gelenlerini dahi seby ve istirkâk ve bey' etmeleri meşru mudur?

Cevap: Değildir.

Soru: Revâfız-i acem diyarları üzerine ehl-i İslam'dan hücum eden kimesnelerin melâin-i mezbûrûnun nisâlarından seby ve istirkâk ettikleri cariyeler mürted hükmünde olmalarıyla İslam'a gelmedikçe vat'leri helal olur mu?

Cevap: Olmaz.⁹³

3.8. Şeyhülislam Damadzade Ebulhayr Ahmed Efendi ve Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası

Anadolu Kazaskeri olan Çankırlılı Mustafa Rasih Efendi'nin oğludur. Damadzade lakabıyla anılmasının sebebi ise babasının, Şeyhülislam Minkari-zade Yahya Efendi'nin damadı olmasından ötürüdür. Bilhassa babasından ve devrinin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. Müderrislik görevinden sonra kadılık görevine geçen Ahmed Efendi birçok şehirde kadı olarak görev yapmıştır. Ardından Anadolu ve Rumeli kazaskeri olmuştur. Sultan I. Mahmud'un huzurundaki meşveret meclisinde Sadrazam Osman Paşa ile birlikte padişahın İran seferine karşı çıkan Paşmakçızâde Abdullah Efendi'nin azli üzerine ise Şeyhülislamlığa getirilmiştir.

Şeyhülislam olduğu yıllarda İran'a savaş ilanı edilmesi ve Nadir Şah yönetimindeki İran ordusuyla mücadele edilmesi gibi hadiseler nedeni ile Sultan I.

⁹³ Bkz. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi. (2011). *Behcetü'l-Fetâvâ*. (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu ve Asuman Erkan). İstanbul: Klasik Yayınları.

Mahmud başkanlığında ki birçok meclise katılmıştır. Kızılbaşlar hakkında kaleme aldığı fetvada muhtemelen bu yıllardadır. Fetvanın içeriği ise şu şekildedir:

Soru: Hudud-i memleket-i Osmaniye dâhilinde ekrâddan bir taife ifk-i Sıddîka ve sebb-i Sıddik ve sebb-i Şeyhayn ve buğz- ashâb edip ve bunun emsali küfrü mücib revâfiz-i acem itikadıyla mu'tekîd olup nisvânları zikrolunan itikadât-i batîle ile mu'tekîdât olup ve ehl-i İslam'dan nice kimselerin iyâlleri ahz ve esir olmak üzere revâfiz-i aceme verip katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl-i müslimîn adet-i müstemirreleri olup lakin taife-i acem gibi sahib-i men'a olmayıp dârittihâz ettikleri mevziin etrafi mevzi-i İslam olmakla ol mevzide ahkâm-i küfrü alâ sebîl-i-ıştîhâr icra edemeseler mevzi-i mezbûr diyar-ı harb olmuş olur mu ve mezbûrların üzerine ahkâm-i mürteddîn icra olunur mu?

Cevap: Diyarları dâr-i harb olmaz, lakin taife-i mezbûre üzerlerine ahkâm-i mürteddîn icra olunur⁹⁴.

4. Risalelerde Kızılbaşlık Meselesinin Ele Alınışı ve Değerlendirilmesi

Sözlükte “göndermek” manasına gelen ve irsal kelimesinden bir isim olan risâle sözcüğü sözlü ya da yazılı bir mesajı ileten elçiye işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. İşte bu söz konusu elçinin işaret ettiği mesaja ad olduğu gibi küçük bir kitaba ad olarak da risale denilmiştir. Zaman içerisinde muhtevası genişleyen bu kavram kitap, makale, mektup, inceleme ve araştırma kelimelerini karşılayacak bir hal almıştır (Er, 2008: 112-113).

Emevi devrinden itibaren başlayan bu gelişim çizgisi Osmanlı döneminde de kendisini farklı boyutlara taşımıştır. Osmanlı XVI. yüzyılında patlak veren Rafizîlik yani Kızılbaşlık meselesinin Şii propagandalarla meşru bir zemin üzerinden yürütülmek istenmesi devletin var oluşu olarak addedilen Sünniliğin takviye edilmesini gerektirdiği gibi anti-Şii propagandalar yapılması gerekliliğini de ortaya koymuştur. İşte tam bu noktada Rafizîlerin İslam dışı unsurları bünyelerinde taşıdıklarını açıklayan pek çok risale kaleme alınmıştır. Söz konusu risaleleri kaleme

⁹⁴ Bkz. Netîcetü'l Fetâvâ. (2014). (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Ayşe Nagihan Çelikçi, Emine Kaval. İstanbul: Klasik Yayınları.

alanların başında İbn-i Kemal ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin risaleleri gelir (Bulut, 2005: 179-195).

4.1. İbn-i Kemal'in Kızılbaşlar Hakkındaki Risaleleri

Sultan Selim'in Anadolu Kazaskeri olan İbn-i Kemal doğu seferine de bizatihi olarak katılmıştır. Rafizî olarak zikredilen bu kesimin dini açıdan durumlarını ortaya koyup onlara karşı cihadın gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu konuda kaleme aldığı ilk risalesi *Risâle-i fi ikfâri'i-Şia (Şiilerin Tekfir Edilmesi)* adlı risaledir. İbn-i Kemal söz konusu risaleye bütün zamanlarda varlığına dair bir açıklamaya ihtiyaç duymayacak şekilde varlığı apaçık olan, süvarilerin kendi adı ile bütün âleme dağıldığı, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile şeklinde başlamaktadır.

Devam eden cümlelerde ise Şah İsmail'in, onun aldatılmış, terk edilmiş ordusunun, onun tebaası ve kıyamete kadar lanetlenmiş olan Şia'nın küfre düştüğüne dair olduğunu belirttikten sonra Hamd, yalnız Kerim, Kavi, Azim, Aliy Allah'adır. Doğru yolu gösteren Hz. Muhammed'e ve onu bu doğru din üzere takip edenlere de salât olsun der ardından şimdi diyerek başlar:

Müslümanların beldelerinde ve topraklarında çok yaygın ve herkesin malumu olduğu bir haber vardır ki; Şii gruplar Sünnilerin pek çok beldesini ve şehrini işgal ettiler. Ve daha sonra batıl sapık mezheplerinin propagandasını yapmaya başladılar. Açıktan açığa İmam Ebu Bekir'e, İmam Ömer'e ve İmam Osman'a (hepsinden Allah razı olsun) sövmeye başladılar. Bu, doğru yola ileten, Raşid halifelerin hilafetini inkâr ettiler. Bu şeriatı ve onun mensuplarını hakir görmeye başladılar. Sapık iddialarına dayanarak, müçtehitlere sövüyorlar. Onlara göre müçtehitlere tabi olmak, ancak (gereksiz kuru) meşakatlere katlanmak demektir. Ancak kendi görüşlerine göre Şah İsmail dedikleri liderlerinin yoluna tabi olmada bu meşakketlerin bulunmadığını söylerler. Şah İsmail'in yolunun gayet kolay ve çok faydalı yol olduğunu, şahın helal kıldığının helal, haram kıldığının haram olduğunu, şahın içkiyi helal kıldığını ve içkinin helal olduğunu iddia ederler. Bu minvalden olmak üzere onların küfrüne dair bize tevatüren nakledilen olaylar sayılmayacak kadar çoktur. Biz de onların küfre düştüklerine, dinden döndüklerine, onların topraklarının dar'ul-harp olduğuna, erkeklerinin karıları ile olan nikâhlarının batıl olduğuna dair şüphesiz ve ittifaken inanmaktayız. Onların çocuklarının hepsi veled-i zina kabul edilir. Onlardan herhangi

birinin kestiği hayvan mundar kabul edilir ve yenmez. Zaruret olmaksızın onlara mahsus olan kırmızı başlığı giyen kişinin küfre girmiş olma ihtimali vardır. Çünkü bu, açık bir şekilde küfrün ve ilhadın emarelerindedir. Onların hükümleri mürtedlerin hükümleri gibidir. Dolayısıyla eğer onlar şehirlerinde mağlubiyete uğrarsa, o şehirler darul harp olur. Bu halde onların malları kadınları ve çocukları Müslümanlara helal olur. Erkeklerinin öldürülmesi vaciptir. Ancak Müslüman olurlarsa o zaman diğer Müslüman erkekler gibi hür olurlar. Ancak zındık olduğu kesin olarak açığa çıkan kişinin durumu böyle değildir. Onun öldürülmesi kesin olarak vaciptir. Bir adam dar'ul-İslam'da serbest bırakılsa ve o da batıl olan dinini seçse, daha sonra darul-küfre katılsa, kâdînin, o adamın öldüğüne hükmetme, malını varisleri arasında paylaşırma, karısını başka bir adama nikâhlama hakkı vardır. Kâdînin aynı şekilde onlarla savaşmaya gücü yeten bütün Müslümanlara savaşmanın farzı ayn olduğunu bildirmesi gerekir. Şimdi az önce zikrettiğimiz hükümleri tashih eden bazı şeri meseleleri ele alacağız.

Başarı Allah'tandır diyerek ifade edelim ki Bezzaziye'de şu ifadeler yer alır: Hz Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi küfre düşer. Hz. Ömer'in hilafetini inkâr eden kişi de küfre düşer. Hz. Osman'ı küfürle itham etmelerinden dolayı haricilerin küfre düştüğünü kabul etmek vaciptir. Tatarhaniye'de zikredilmektedir ki Hz. Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi sahih olan görüşe göre küfre düşmüştür. Hz. Ömer'in hilafetin inkâr eden kişi de farklı görüşler olmakla birlikte en doğru görüşe göre küfre düşmüştür. Aynı şekilde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e sövmek de küfürdür. Bir kişi ben Ebu Hanife'nin mezhebinden veya İmam Şafii'nin mezhebinden beriyim, uzağım derse küfre düşmüş olur. İçki içmek gibi İslam dininde haram olan bir şeyi helal sayan kişi kâfirdir. Gunye'de zikredilmektedir ki, ilmi ve âlimi küçümseyerek alay etmek küfürdür. Bezzaziye'de belirtilmektedir ki, bunların hükümleri, mürtedlerin hükümleri gibidir. Muhtarın şerhi olan İhtiyar'da ifade edildiği üzere eğer bunlara savaşta mağlup olurlarsa, onların yurtları darul-harp olur. Malları ganimet olur. Kâfi'de, mürtedlerin nikâhlarının ittifakla batıl olduğu belirtilmiştir. Mürtedler, Arapların müşrikleri ile aynı hükme tabi olup, eğer onları savaşta yenersek, ya Müslüman olurlar, ya da öldürülürler. Onların malları, eşleri, kadınları ve çocukları Müslümanlar arasında dağıtılır. -Allah korusun- birisi irtidat eder ve kâfirlerin vatanına dâhil olursa, kölesinin ve kendisinden çocuk doğuran cariyesinin azad olduğunu hükmedileceği fıkıh kitaplarında zikredilmektedir. Sadruşşeria dedi ki,

kâfirler bizim sınırimıza saldırırlarsa, onlara yakın olan ve cihada güç yetirebilen her Müslüman'a onlarla cihat etmek farz-ı ayn olur. Onlara uzakta oturan Müslümanlara gelince, kendilerine cihat haberi ulaşınca, eğer kendilerine ihtiyaç olursa cihat farz-ı ayn olur. Bu şekilde sıra ile ister doğuda ister batıda otursun bütün Müslümanlara cihat farz-ı ayn olur. Bu görüş doğrudur. Bu kâfirlerle cihat etmek, Müslümanların yöneticisine farzdır. Nitekim Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “*Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla cihat et ve onlara karşı sert ol. Onların dönüş yerleri cehennemdir. O ne kötü dönüş yeridir.*” Dikkat edin dönüş Allah'adır diyerek risalesini bitirir⁹⁵.

Rafizîlerin Tekfir Edilmesine dair kaleme aldığı risalesi ise Risâle fi tekfiri'r-Ravâfiz'dir. İbn-i Kemal risalesini başlığından da anlaşıldığı üzere (*Rafizîlerin Küfre Girdiklerine Dair Risale*) Rafizî zümrelerin küfre girdiklerini belirtmek için kaleme almıştır. Kerim, Kavi, Azim, Âli Allah'a hamd olsun. Doğru yolu gösteren Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onu bu doğru din üzere takip edenlere de salât olsun. Şimdi: Müslümanların beldelerinde ve topraklarında çok yaygın ve herkesin malumu olduğu bir haber vardır ki; Şii gruplar Sünnilerin pek çok beldesini ve şehrini işgal ettiler. Ve daha sonra batıl sapık mezheplerinin propagandasını yapmaya başladılar. Açıkta açığa İmam Hz. Ebu Bekir'e, İmam Hz. Ömer'e ve Hz. İmam Osman'a (hepsinden Allar razı olsun) sövmeye başladılar. Bu, doğru yola ileten, raşit halifelerin hilafetini inkâr ettiler. Bu şeriatı ve onun mensuplarını hakir görmeye başladılar. Sapık iddialarına dayanarak, müçtehitlere sövüyorlar. Onlara göre müçtehitlere tabi olmak ancak (gereksiz kuru) meşakatlere katlanmak demektir. Ancak kendi görüşlerine göre, Şah İsmail dedikleri liderlerinin yoluna tabi olmada bu meşakatlerin bulunmadığını söylerler. Şah İsmail'in yolunun gayet kolay ve çok faydalı yol olduğunu, Şahın helal kıldığının helal, haram kıldığının haram olduğunu, Şahın içkiyi helal kıldığını ve içkinin helal olduğunu iddia ederler. Bu minvalden olmak üzere onların küfrüne dair bize tevatüren nakledilen olaylar sayılmayacak kadar çoktur. Biz de onların küfre düştüklerine, dinden döndüklerine, onların topraklarının dar'ul-harp olduğuna, erkeklerinin karıları ile olan nikâhlarının batıl olduğuna dair şüphesiz ve ittifaken inanmaktayız. Onların çocuklarının hepsi veled-i zina kabul edilir. Onlardan herhangi birinin kestiği hayvan mundar kabul edilir ve yenmez. Zaruret olmaksızın

⁹⁵ Bkz. İbn-i Kemal, *Risâli fi ikfâri'i-Şia*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümü, 621, vr. 31a-31b.

onlara mahsus olan kırmızı başlığı giyen kişinin küfre girmiş olma ihtimali vardır. Çünkü bu, açık bir şekilde küfrün ve ilhadın emarelerindedir. Onların hükümleri mürtedlerin hükümleri gibidir. Dolayısıyla eğer onlar şehirlerinde mağlubiyete uğrarsa, o şehirler daru'l-harp olur. Bu halde onların malları kadınları ve çocukları Müslümanlara helal olur. Erkeklerinin öldürülmesi vaciptir. Ancak Müslüman olurlarsa o zaman diğer Müslüman erkekler gibi hür olurlar. Ancak zındık olduğunu kesin olarak açığa çıkan kişinin durumu böyle değildir. Onun öldürülmesi kesin olarak vaciptir. Bir adam daru'l-İslam'da serbest bırakılsa ve o da batıl olan dinini seçse, daha sonra daru'l-küfre katılsa, kâdînin o adamın öldüğüne hükmetme, malını varisleri arasında paylaşırma, karısını başka bir adama nikâhlama hakkı vardır. Kâdînin aynı şekilde onlarla savaşmaya gücü yeten bütün Müslümanlara savaşmanın farz-ı ayn olduğunu bildirmesi gerekir.

Şimdi az önce zikrettiğimiz hükümleri tashih eden bazı şeri meseleleri ele alacağız. Başarı Allah'tandır diyerek ifade edelim ki Bezzaziye'de şu ifadeler yer alır: Hz. Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi küfre düşer. Hz. Ömer'in hilafetini inkâr eden kişi de küfre düşer. Hz. Osman'ı küfürle itham etmelerinden dolayı haricilerin küfre düştüğünü kabul etmek vaciptir. Tatarhaniye'de zikredilmektedir ki Hz. Ebu Bekir'in hilafetini inkâr eden kişi sahih olan görüşe göre küfre düşmüştür. Hz. Ömer'in hilafetini inkâr eden kişi de farklı görüşler olmakla birlikte en doğru görüşe göre küfre düşmüştür. Aynı şekilde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e sövmek de küfürdür. Bir kişi ben Ebu Hanife'nin mezhebinden veya İmam Şafii'nin mezhebinden beriyim, uzağım derse küfre düşmüş olur. İçki içmek gibi İslam dininde haram olan bir şeyi helal sayan kişi kâfirdir. Gunye'de zikredilmektedir ki, ilmi ve âlimi küçümseyerek alay etmek küfürdür. Bezzaziye'de belirtilmektedir ki, bunların hükümleri, mürtedlerin hükümleri gibidir. Muhtarın şerhi olan İhtiyar'da ifade edildiği üzere eğer bunlara savaşta mağlup olurlarsa, onların yurtları darul-harp olur. Malları ganimet olur. Kâfi'de, mürtedlerin nikâhlarının ittifakla batıl olduğu belirtilmiştir. Mürtedler, Arapların müşrikleri ile aynı hükme tabi olup, eğer onları savaşta yenersek, ya müslüman olurlar, ya da öldürülürler. Onların malları, eşleri, kadınları ve çocukları Müslümanlar arasında dağıtılır. -Allah korusun- birisi irtidat eder ve kâfirlerin vatanına dâhil olursa, kölesinin ve kendisinden çocuk doğuran cariyesinin azad olduğunu hükmedileceği fıkıh kitaplarında zikredilmektedir. Sadruşşeria dedi ki, kâfirler bizim sınırimıza saldırırlarsa, onlara yakın olan ve cihada güç yetirebilen her

Müslüman onlarla cihat etmek farz-ı ayn olur. Onlara uzakta oturan Müslümanlara gelince, kendilerine cihat haberi ulaşınca, eğer kendilerine ihtiyaç olursa cihat farz-ı ayn olur. Bu şekilde sıra ile ister doğuda ister batıda otursun bütün Müslümanlara cihat farz-ı ayn olur. Bu görüş doğrudur. Bu kâfirlerle cihat etmek, Müslümanların yöneticisine farz olduğunu belirtmiştir⁹⁶.

Söz konusu edilen bir diğer risaleyi ise Sapık Fırkalar olarak tanımladığı Ehl-i Sunnet dışındaki tüm fırkaların görüşleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Risalenin içeriği şöyledir:

Sofestaiye: onlar eşyanın hakikatini inkâr ettiler. Şöyle dediler: algılayabildiğimiz ya da algılayamadığımız bütün mevcudatın hakikati yoktur. Bilakis sudaki yansımalar gibi hayali şeylerdir. Dehriler: onlar da âlemin kadim olduğuna ve bir yaratıcının olmadığına inanırlar. Ashabu'l-Heyula, Tabiatperestler, Filozoflar: Onlar hesabı inkâr ederler, azaptan korkmazlar. Cehmiye de aynı şekilde usulu'd-dini inkâr etmektedir. Mücessime fiillerin yıldızlar tarafından yaratıldığını kabul etmektedir. Senevîye (dualistler) ise karanlığa zulmete inanmaktadırlar. Mecusiler yezdana ve ehrimene inanırlar. Hademiye ki onlar Mübahiye (serbestçiler) ve ateşe tapanlardır. Brahmanlar, onlar Allah'ın birliğini kabul ederler, ancak Peygamberleri kabul etmezler. Onlardan biri de Hindistan'daki Brahmanlardır. Bunlar Peygamberleri de kabul ederler, ancak 'onlar meleklerdir' derler. Sabiler, Hululiye, Reankarnasyoncular, Yahudiler, Hristiyanlar, Samiriler, putperestler, ineklerin başlarına tapanlar, Mütecebbira ki onların dini yoktur. Batiniler, hepsinden daha kötü olup, peygamberi inkârda en koyu kâfirdirler. Bundan sonra inşallah şöyle devam ediyoruz. Sofistikler, Dehriler, Heyulacılar, Cehmiye, Münecime, Tabiat perestler ve Hazumiye, bunlardan cizye kabul edilmez. Ya Müslüman olurlar, ya da öldürülürler. Yahudiler, Hristiyanlar, Samiriler ve Sabilerden cizye kabul edilir ve istedikleri gibi inanırlar. Putperestler hakkında ise görüş ayrılığı vardır. Bunların Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiler gibi oldukları söylenmiş olup; Dehriler gibi oldukları da söylenmiştir. Yahudilerin, Hristiyanların ve Samirilerin kestikleri yenebilir. Onların kadınları ile evlilik caizdir. Ancak Mecusilerin kadınları ile evlilik caiz değildir.

⁹⁶ Bkz. İbn-i Kemal, *Risâle fi Tekfiri'r- Ravâfız*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, 4749 (43), 42b-43a.

Mecusilerden cizye almak caizdir. Ebu Hanife'ye göre zimmîler diyet konusunda Müslümanlarla aynı haklara sahiptirler. Ancak İmam Şafii 'Yahudi ve Hristiyanların diyeti, Müslüman'ın diyetinin üçte biridir, Mecusi'nin diyeti de Yahudilerin diyetinin beşte birdir' demiştir. Ebu Hanife'ye göre kabul edilen, İmam Şafii'ye göre kabul edilmez. Mürtedten cizye kabul edilmez. Onun kestiği hayvan yenilmez. Mürted ile nikâh yapılamaz. Mürtedi öldüren kişiye kısas uygulanamaz veya diyetle mükellef tutulamaz ve kefarete ödemesi de gerekmez. Mürtedin daru'l-küfürde evlatları olsa da hüküm aynıdır. Sapık fırkalara gelince; onlardan bazıları şunlardır: Rafizîler, Hariciler, Kaderiyye, Cehmiyye, Neccariyye, Zeydiyye, İmamiyye. Yaygın olanları yedi tane olup şunlardır: Sebiyye, Beyaniyye ki bunlar Muğriyyedir, Mansuriyye, Hitamiye, Kelamiyye, Garabiye. Zeydiyye, İmamiyye aynı çatı altındadır. Hariciler, Ezarika, Necdât, Safeviye Acaziye, Meymuniyye, Sa'biyye, Saliliyye, Yezidiyye ve Cehmiyye bir mezhebin kollarıdır. Neccariyye, üç kola ayrılmıştır. Bunlar: Haşîşîye, Ze'feraniye, Derbâkabakiyedir aynı mezheptir. Hululiye Müşebbihe'nin bir koludur. Bunların hepsi bid'atçı olup, sultanın bunları tövbeye çağırması, kabul etmezlerse de öldürmesi gerekir. Rafizîlerin çoğu mürtedlerdendir. Çünkü onlardan bazıları şöyle dedi: Ali ilahtır. Saiyye ise şöyle dedi: Ali bulutlardadır, şimşek onun sesi, yıldırımlar da onun kamçısıdır. Gök gürültüsü duydukları zaman 'sana selam olsun, ey müminlerin emiri' derlerdi. Saibe mezhebi dedi ki; ilahın ruhu, Ali'nin bedeninden evlatlarına intikal etti, daha sonra da Neban b. Süleyman'a intikal etti ve o da ilah oldu. Hattabiye dedi ki; Cafer-i Sadık ilah oldu, ondan sonra da Hz. Ömer oldu. Cenahiye de onlardan olup, Abdullah b. Muaviye'nin ve Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib'in ilah olduğunu iddia ettiler. Muğriyye'dan olan Müşebbihe ise hece harflerinin Allah'ın suretinde olduğunu iddia etti. Mansuriyye'den olan Müşebbihe, Müslümanların günahkârlarının öldürülmesine, kişinin kız kardeşi ve kızıyla evlenebilmesine ve içki içmeye cevaz vermiştir. Kelamiye'den olan Müşebbihe, sahabe Hz. Ali'ye biat etmedikleri için küfre düşmüştür, Hz. Ali de onlarla savaşmadığı için küfre düşmüştür dediler. İmamiyye'den olan Müşebbihe ise Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zeynep ve Aişe'yi (Allah hepsinden razı olsun) yalanladılar.

İmamiyye'den Hişam el-Hâkim, Allah'ı yaratılmış şeylere benzetti ve 'Allah cisimdir, sınırları ve sonu vardır. O kendi karışı ile yedi karıştır' dedi. Hişam b. Salim Allah Teâlâ'nın insan suretinde olduğunu ve onun siyah saça sahip olduğunu iddia

etti. İmamiye'nin hepsi Kur'an'ın değiştirildiğini iddia etti ve onun ayetleri ile ittika'da bulunmuyorlardı. Ümmü'l-Feraniye gibi onlardan bazıları Allah'ın, Cebrail'i önce Hz. Ali'ye gönderdiğini, o da şaşırarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'e gittiğini iddia etmiştir. Bundan dolayı Cebrail'e lanet etmektedirler. İmamiye'nin hepsi Allah'ı tenzih ederler ve üç talakla boşanan kadın ile evliliğe devam etmeyi haram kabul etmiyorlar. Haricilerin hepsi kâfirdir. Çünkü onlar Müslümanların günah işleyenlerini, Hz. Osman'ı, Talha'yı, Zeynep'i, Aişe'yi kafir olarak kabul ediyorlar. Ezarika'dan bazıları diyor ki; Müslümanların çocukları kâfirdir. Necdât mezhebinden bazıları içki içme cezasını ve kadınlar dâhil olmaksızın sadece erkeklerden kazf cezasını düşürdü. Zeydiye'den bazıları dedi ki, Ali'nin bu iki oğlundan sonra Saiye dini ortaya çıktı ve Hz. Muhammed'in dinini neshetti. Cehmiye, Neccariye ve Kaderiye, bizim Allah'ı görmemizi ve Allah'ın kendini görmesini imkânsız olarak gördüler ve Allah'ın ezeldaki kudretini kabul etmediler. Cehmiye ilmin daha sonra yaratıldığını iddia etti. Neccariye, Kur'an'ın arzı sırasındaki kelimeler, eğer lam yazılsa, bu lam onun (yazanın söyleyenin) sözüdür. Kaderiye dedi ki, kullar ve diğer hayvanlar fiillerin yaratıcısıdır. Nasriye'den bazıları, Allah'ın kullarının fiilleri üzerindeki kudretini imkânsız olarak gördüler. Ebu Huzeyl dedi ki; kâinattaki ölçü ile ilgili dedi ki; her şeyde ölçü yoktur. Muammer dedi ki; Allah cisimleri, renkleri, tatları, acıları, hastalıkları, hayatı ve ölümü yarattı. Kaderiye'nin hepsi dedi ki; Allah'ın sözü bizim sözü gibidir, aynı cinstir. Ve dediler ki; biz de Kur'an'ın sözü gibi söz hatta ondan daha fasih söz söyleyebiliriz. Fehime-i Horasan dedi ki; Allah da cisim olup onun tek sınırı yoktur. Allah'ın zatında değişimler meydana gelir. Allah zatının olaylarına güç yetirebilir, ancak dünya daki başka bir şeyin olaylarına güç yetiremez. Dediler ki; iman mücerred bir sözdür. O da ruhların 'kalubela'da Âdem'in cesedinde iken verdiği cevaptır. Onlar meleklerle ve peygamberlere imandır dediler.

Müminler bütün bunların dalalet olduğunu kabul eder. Bidatları kendilerini küfre götüren bütün bu fırkaların kestikleri ve bunlarla evlenmek caiz değildir. Sultanın bunlarla mücadele etmesi gerekir. Eğer tövbe ederlerse ne ala, tövbe etmezlerse hepsini öldürür. Bidatlerini gizledikleri sürece mescitlere girmeleri yasaklanmaz. Hukuki işlemleri batıl sayılmazlar. Takip edilmezler ve öldükleri zaman Müslümanların kabirlerine gömülürler. Ancak sadece Bâtıniler ve Hululiyeler mezhebi istisnadır. Zira bunlar mürted hükmünde olup, ya tövbe ederler, ya da öldürülürler. İmam Malik'inde içinde bulunduğu Fukaha'dan bazıları da Bâtıniler ve zındıkların

tövbelerinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Ancak bu durumları açığa çıkmadan önce tövbe ederlerse kabul edilir. Azerbaycan'da bulunan Bakinilerin, Bâtinilerin, Haremienin, başlara tapanların ve Hire'deki İsterkiye'nin de hükmü aynıdır. Herşeyin mübah olduğunu söyleyen ve kendisinin şeriatın emirlerin muaf olduğunu söyleyen kişi de kâfirdir, mürteddir. Bütün Ehli Sünnet ve'l-cemaat bunların bidatçı olduğunu kabul etmiştir.

Mütekellimler ve Ehl-i Sünnet vel-cemaat, Allah'ın birliğini, ezeli sıfatlarını kabul eden bir gruptur. Allah'ı başka varlıklara benzetmezler. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şeriatının kıyamete kadar baki olacağına inanırız. Kıyamet günü Allah Teâlâ'nın görüleceğine inanırız. Ancak sapık fırkalar bunları reddetmektedir. Ehl-i Sünnet bunlara kesin bir şekilde inanmaktadır. Aynı şekilde, bu kıblenin hak olduğuna, kıyamet gününe, cennete, cehenneme, havuza, mizana ve kabirdeki sorguya kesin şekilde inanırlar. Kim bunlara inanırsa Sünnidir. Kim de bunlardan birini kabul etmezse o kişi bidatçıdır ve Ehli Sünnet'e, fakihlere ve takvaya muhaliftir. Ehl-i Sünnet tevhitte, usulünde, şartlarında ve fetva konusunda ittifak halinde olup, bu konularda bidatçılara değil, fukahaya müracaat edilir. Eğer hâkim, Galiye'den, Kaderiye'den, Hariciler'den, Cehmiye'den, Neccariye'den Mücessime'den ise verdiği hükümler Ehl-i Sünnet kelamcılarının göre batıldır. Bu en açık görüştür. Ancak bazıları o hâkimin verdiği hükmün bozulmayacağı görüşünü de savunmuştur. Ebu Hanife ve Şafii Hattabiye hariç diğerlerinin şahitliğini kabul etmişlerdir. Ancak İmam Şafii Kıyas kitabında mutezilenin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Buna göre diğer bidatçı fırkaların şahitliği de kabul edilmez. İmam Malik de bu görüştedir diyerek risaleyi bitirir⁹⁷.

4.2. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Kızılbaşlar Hakkındaki Risalesi

Abdullah Efendi tarafından kaleme alınan bu risale başlığından da anlaşılacağı üzere Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşlığın nasıl bir farklılık taşıdığına dair soruların bir soruya verilen fetva niteliğindeki bir cevabın ürünüdür. Ehl-i Sünnet ile Kızılbaş fark etmek beyanı risale verilen fetva-yı şerif suretidir.

⁹⁷ Bkz. İbn-i Kemal, *Risale fi Beyani Furaki'd-dalle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 1028, vr. 297a-298b.

Soru: Hala Revafiz-i Acem diyarları üzerine Ehl-i İslam'dan hücum eden kimesnelerin hala ayn-ı mezburenin nisâlarından sebb-i ve istirkak ettikleri cariyeleri mürted hükmünde olmalarıyla İslama gelmedikçe vat-ı ları helal olur mu?

Cevap: Allahü âlem olmaz Ketebe el fakir Abdullah afa anhu olan Revafiz-i Acem diyarlarından gelen, cariyelerin bey-i ve şırası caizdir. Onları lemis (dokunmak) ve takbil (öpmek) ve vat'ı (cima) eylemek caiz değildir. Mürted oldukları ecilden imana geldiklerinde an-ı batıla itikaddan rucü-i idüp din-i İslama girip ve akaid Ehl-i Sünneti kabul ederlerse milk-i yemin (Sağ elin malik olduğu), nikâhsız vat-ı (cima) eylemek helaldir ve caizdir her birisi imana geldikde mezhep-i Rafizîlikten ve girifdar zallelerin kötü itikadlerinden döndüm rucü-itdim ve dini İslama girib akaid Ehl-i sünnete kabul ettim. Allahü azimüşşan birdir ve resulü Muhammed Mustafa Aleyhisselavat vesselam, haktır ve getirüp haber verdiği, gerçektir. Leileheillallah Muhammedür Rasulüllah diyeler, mezkûr evvela mü'min bi müteallık mesaileri talim ettiler. Zeyd Ebu mesailin her biri fark-ı zallenin su-i itikatlarını beyan eder. İman, icmal öğrendikten sonra iman-ı tâfsil dahi talim ettiler. Evvela ki, Rabbülalemin bu cariyelerin her birine tevfikten refik eyleye, Ementübillah Ben Allah Teâlâ'ya inandım. Zat-ı zanlara benzemez, zatında sekiz seft vardır. Sekiz yed kadimden bu seftler zatının ne aynıdır ne gayrıdır. Nikâh-ı mut'a mezahib-i erbaada haramdır. İmam Malik rahmetallah mezhebinde, caizdir hatta der Acem şahı dedikleri, Allah Teâlâ Hazretlerinin bir yüzü kara kuludur. Allah Teâlâ şarap içmek, livata etmek, na-hak yere (haksız yere) müslim katl etmek haram eyledi her şeyin hüsn-i ve kubhı şeraiddir akl değildir. Vemeleiketihî melekler nurdan halk olunmuştur. Hak Tealinin, kullarıdır. İçlerinde mükerrebler ve peygamberler vardır. Peygamberlerden biri Hazret-i Cebraildir. Habib-i Ekreme vahiy getirmede emindir. Sağımızda ve solumuzda hıfza melekleri vardır ve kabrin içinde münker ve nekir adlı iki melek suali haktır ve kitab-ı kur'an hak tealanın kelamıdır. Hadis ve mahlûk değildir. Sure-i Nur'da Hazret-i Aişe Radiallahu Teâlâ anhanın, beratı hakkında nazil olan ayetlere inandım ve iman getürdüm. Kur'anın zahiri üzerine haml etmek mümkün iken zahiri üzerine haml etmek, eğer mümkün değil ise tevil-i sahih ile te'vil eylemek haktır ve resulü Muhammed'den El Mustafa Sallallahualeyhi vessellem hazretleri ahir zaman peygamberidir. Hatemül Enbiyadır. Hazret-i Ali Radiyellahu teala anhe Peygamber değildir. Hak Tealinin bir veli kuludur. Peygamberlerden sonra Efdal-i nas Ebu Bekir'in es siddiktir.

Radiyellahu Teâlâ anhe Ba'de Ömer el Faruk'tur. Radiyallahü anhe ba'de Osman Zinnurin'dir. Radiyallahü Teâlâ anhe ba'de Ali El Murtezi, radiyallahü anhadır ve hilafetleri dahi bu tertip üzerine olduğuna inandım, iman getirdim. Yüz on dört bin ashabın cümlesi, ... tabi'nin cümlesinden efdaldır ve tabiin rahimellahe Tebe-i tabiinden ve Tebe-i tabiin rahimellahe kıyamete değin gelecek adamların cümlesinden efdaldır ve ümmetin salhası Meleklerin Peygamber olmayanlarından efdaldır. Cümle insanın, Peygamberlerin, Meleklerin Peygamberlerinden efdaldır. Veli'nin mertebesi Peygamberin mertebesine varmaz. Veliler bir mertebe ve on mizke emr ve nehyi kendinden sakıt ola ve vilayeti sahih olduktan sonra zuhureden keramet haktır ve el yevm, el ahir azab-ı kabir haktır sevab-ı kabir haktır ve kabrin sıkması haktır. Herkesin defteri sağından vesolundan ve arkası ve ardından verilmesi haktır. Hak Tealinin cümle kullarına vasıtasız sual eylemesi haktır. Büyük günah edup tövbesiz olan mü'minler hak Teali'nin meşyetindedir. Dilerse afv eylemek haktır ve dilerse adl edip azab etmesi haktır ve küçük günah için dilerse azab etmek haktır ve şirki yarlıgaması haktır ve iyilerin kötüler için şeaat eylemesi haktır. Peygamberimizin mahşer yerinde havzı haktır ve sırat ve mizan haktır. Cennet ve Cehennem alan mevcudlardır. Ehl-i cennet cennette ve ehl-i cehennem cehennemde idi kalmaları haktır. Mü'minler cennette Allah Teâlâmekândan münezzeh iki ru' yete cemal haktır bilkaderi hayrihi ve şerre men Allah Teâlâ her bir kula hak sübhanehu ve teali ihtiyar-ı cüz' iyye vermiştir. Hayır, veşer işlemekte kabliyyet vermiştir. Eğer hayır ve şer işleyen kendüleridir işledilen Hal Teali'dir mesala Namaz kılan kendileridir kıldırın Allah Tealadır. Yalan söyleyen kendilerdir söyleten Allah Tealadır. Kul failinin halki değildir. Failinde mecbur değildir her bir şey ki insan sadır oldukça iki kudretin tehtindedede kudret Allah'a kul mahlûk ve kudret abde kul meksubdur ve beş vakit namaz farzdır ve cemaatle kılmak sünnettir. İmam olan kimse Salih olmak şart değildir. Fasık'ın imamet-i caizdir. Fasık olan imandan çıkmaz ve kâfire girmez abdest aldıkda ayak yumak farzdır. Çıplak ayağa mesh etmek batıldır şartıyla giyilen mestin üzerine mesh etmek caizdir. Teravih namazı kılmak sünnettir ve cemaatle kılınmak dahi sünnettir. İman İslam şey-i vahittir ikisi Habib'i Ekremin Hak Teâlâ tarafından götürüp haber verdiği şeylerdir. Onları dil ile ikrar ve kalp ile inanmaktır. Din ve millet ikisi dahi birdir. Peygamberimizin getirdiği şeylerdir. Ehl-i sünnet mezhebi haktır. Yetmiş iki fırka zalle-i batıldır. İtikadı kâfire irad ise Nasara ve Yahudi'den eşittir zira mürteddin zebihaları yenmez ve kızları nikâh ile alınmaz eğer itikadı küfre ermediyse Ehl-i kebair gibidir. Teb'di olunur. Tekfir olunmazın bu itikad

üzere vefat ederse, meşiyetullah da takıyye etmek batıldır. Takıyye dedikleri başının selameti için kimi görürse sende nam dimektir. Eğer Yahudi ve eğer Nasara dahi olursa da ehl-i kabul tekfir olunmaz. Eğer Resulü Ekremin getirdiği şeriatı itiraf edip haber verdiğini tasdik edip usulü dinin zuhuru olan mesailine ittifak ederse mesala âlemin hadusu gibi külliyyat, cüziyyat malum huda olması ve haşr-ı cismani hak olması gibi ve eğer ittifak olmazlarsa, ehl-i kible değildir. Harb-i kâfire mülhak olup kendileri katl olunup malları ahz olunup evlatları ve ayalleri esir olunup nakd-ı tul-i ömürlerin taadde, ibadette geçirirler ise de Rabbena le tuziğ kulübena ba'de iz hedeytena min ledümke rahmeh inneke entel vehhab ve hablene temmet ayetleriyle risalesini bitirir⁹⁸.

5. Arşiv Belgelerinde Kızılbaşlarla İlgili Ceza Hükümleri ve Bu Cezaların İnfaz Edilmesi

Safevi taraftarlığı ile suçlanan Kızılbaş halka karşı Osmanlı yönetiminin aldığı ilk tedbir takip ve teftiş politikasının izlenmesi olmuştur. Bu politika belli bir süre sonra yerini çeşitli ceza yöntemlerinin tatbik edilmesine bırakmıştır. Mühimme defterleri üzerinde yapılan incelemelerde ise söz konusu cezalandırma yöntemlerinin sürgün, kürek mahkûmiyeti, siyaseten katl (ölüm), recm ve suda boğma şeklinde gerçekleştiği görülebilir.

5.1. Sürgün Cezası

Bir ceza usulü olarak uygulama bulan sürgün “suçlunun bulunduğu yerden başka bir mahalle belirli bir süre uzaklaşması” olarak tanımlanabilir. Söz konusu ceza eski hukuk literatüründe nefy ve tağrib gibi adlarla da anılmıştır. Kalebent cezasından en önemli farkı ise sürgün kişiye mahallinde rahatça hareket edebilme imkânı tanımış olmasıdır. Sürgün yerinin belirlenmesinde ise suçun niteliği, suçlunun devlet hizmetindeki görevi gibi hususlar dikkate alınmış, suçluların kaçabilme riskini azaltmak ve onları kolayca zapt-ü rapt altında tutabilmek için genellikle Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi Akdeniz adaları tercih edilmiştir (Köksal, 2006: 287-288).

⁹⁸ Bkz. Abdullah Efendi, *Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşı Fark Etmek Beyâni Risâlesi*, Giresun İl Halk Kütüphanesi, 28 Hk 3587/8

Birçok Mühimme kaydında da anlaşılacağı üzere Kızılbaş taraftarlığı ile itham edilen kimselerin casus ve halife olamamak kaydıyla en çok çarptırıldıkları cezanın sürgün olduğu görülmüştür. Söz konusu dönemde Kıbrıs'ın yeni fethedilen bir bölge olması esaslı bir sürgün bölgesi haline getirilmesine neden olmuştur. Bunun en önemli göstergesi ise Rum Beylerbeyi'ne gönderilen 1572 tarihli bir hükümden anlaşılabilir. Hükümde, Kıbrıs'ın iskânı amacıyla Vilayet-i Rum'da darlık çeken ahalinin bölgeye gönderilmesi istenmektedir⁹⁹. Yine bir diğer hükümde Kızılbaş taraftarlığı ile suçlanan yaklaşık yirmi beş kişinin buldukları yerlerden alakalarının kesilip Kıbrıs'a sürgün edilmesi istenmektedir¹⁰⁰. Bozok Beyi'ne gönderilen bir hükümde ise Kızılbaş ayini üzere olan ve ashab-ı güzine küfreden kimselerin Kıbrıs'a sürgün edilmesi istenirken, suçlarının sabit olmadığı belirtilmesi ise Safevi propagandasının tesirinde kalanların da sürgüne tabi tutulduğunu göstermektedir¹⁰¹. Sürgün edilen kimselerin gönderildikleri yerler arasında elbette sadece Kıbrıs yoktu. Bilhassa yeni fethedilen Balkan topraklarının da iskâna ihtiyaç duyulması nedeniyle ön planda olduğu söylenebilir. Bu yerler arasında bilhassa Budun ve Filibe örnek olarak verilebilir¹⁰².

5.2. Kürek Cezası

Kürek, buharlı gemilerin icadından önce yelkenli gemilerin yürütülmesi için insan gücüne duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla başvurulan bir ceza yöntemidir. Özellikle Osmanlı donanmasının büyüdüğü zamanlarda bilhassa harp sebebiyle ve yeni gemi yapmak için yeterli elemana ihtiyaç duyulduğunda hatta yeterli mürettebat bulunmadığı durumlarda ön plana çıkmıştır. Söz konusu insan gücü ve ihtiyacı kimi zaman avarız vergilerinden kimi zaman esirlerden kimi zamansa kölelerden karşılanma yoluna gidilmiştir. Ancak süreç içerisinde zikredilen durumlarda yetersiz hale gelince bu ihtiyaç suçlulardan karşılanma yoluna gidilmiş ve bu duruma kürek cezası adı verilmiştir. Makinenin icadı ile birlikte bu usul terk edilse de kürek tabiri cezanın infaz tarzı olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Avcı, 2004: 123-124).

⁹⁹ Bkz. *BOA, MD, 236: 484.*

¹⁰⁰ Bkz. *BOA, MD, 29-330: 674.*

¹⁰¹ Bkz. *BOA, MD, 207: 488.*

¹⁰² Bkz. *BOA, MD, 575: 1261, 221: 627.*

Osmanlı XVI. yüzyılında da işte bu söz konusu ceza, Safevi ve Kızılbaşlık taraftarlığı ile soruşturmalara maruz kalan zümrelere tatbik edilmekteydi. Söz konusu dönemde kürek cezasına mahkûm edilme nedenleri olarak şunları söyleyebiliriz:

- Kızılbaşlık ve Safevi taraftarlığı soruşturmalarında suçları sabit görülmeyen sanıklar hakkında Müslümanların iyi olduklarına dair şahadette bulunmamaları¹⁰³,

- Kızılbaş yarenliği yapmak, Ehl-i İslam'a tabi olmamak, Resulün Sünnetlerini hafife almak, pezevenklik yapmak, kovan ve koyun hırsızlığı yapmak¹⁰⁴,

- Kızılbaş ya da başka bir adlandırma ile Rafizî olmak, eşkıyalıkla meşhur olmak, Müslümanları haksız yere gammazlamak¹⁰⁵,

- Şarap içmek (Savaş, 2002: 1608) bu hadiseler arasındadır.

5.3. Siyaseten Katl Cezası

Osmanlı Devleti'nde siyaset kelimesi, ölüm cezası anlamında kullanılmakla birlikte çoğu zaman yanında katl kelimesi olmaksızın da "*hükümdarın verdiği ölüm cezası*" anlamına gelmektedir. İslam ceza hukukuna uygun olarak Osmanlı Devleti'nde hangi hallerde siyaseten katl cezasının verildiğinin tamamen tespit edilmesi maalesef imkânsızdır. Ancak siyaseten katli gerektiren birçok halin varlığından söz edilebilir (Katgı, 2012: 189-190). II. Bayezid dönemindeki söz konusu hükümlerden hareketle "*Safevi topraklarına gidip gelen Erdebil Sufilerinden varışta ve gelişte yakalananların mecal verilmeyerek siyaset*" edilmesi istenmektedir. Yine söz konusu hükümlerde belgenin gönderim tarihinden itibaren her ay ya da iki ayda bir siyaset olunan Sufilerin yazılarak İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir¹⁰⁶.

Bu belgelerden hareketle Osmanlıların daha Sultan II. Bayezid döneminden itibaren İran'la münasebetleri bulunan Kızılbaş mürit ve halifelerini ölüm cezasına çarptırdığı söylenebilir. Kızılbaş takip ve teftişinde bilhassa Yavuz Sultan döneminde ve Osmanlı Safevi rekabetinin kızıştığı dönemlerde sıklıkla tatbik edildiği anlaşılmaktadır (Savaş, 2002: 1608-1609).

¹⁰³ Bkz. BOA, MD, 38: 102; BOA, MD, 508: 709.

¹⁰⁴ Bkz. BOA, MD, 277: 532.

¹⁰⁵ Bkz. BOA, MD, 349: 893.

¹⁰⁶ Bkz. BOA, AD. No: 790, 27, 71, 281,330 numaralı belgeler.

5.4. Recm Cezası

İslam hukuk sistemini kendisine referans alan Osmanlı hukuk sistemi zina suçuna karşılık ayet ve hadislerde de belirtildiği üzere söz konusu fiiliyatı işleyen kimsenin “*taşlanarak öldürülme*” (*recm*) cezasına tabii tutulmasını ister. Milletlerin temeli ve aynı zamanda geleceği olarak görülen ailenin yıkılması, nesillerin bozulması ve neseplerin bozulmasında şüphesiz ki en önemli etken olan zina filli tarih boyunca bir süreklilik halinde tüm toplumlarla yasaklanmıştır (Mutaf, 2008: 573-575).

Kızılbaşların cezalandırılmasına dair hükümler arasında yalnızca bir belgede *recm* cezasının verildiğini tespit etmekle beraber söz konusu durumun böyle ahlaki bir yönü bulunmamaktadır. Söz konusu belgede Koyun Baba adlı kişinin rafz ve ilhad üzere olduğundan dolayı böyle bir cezaya çarptırılması istenmektedir. Zina suçunda olduğu gibi olayı fiilen gören dört kişinin şahitliliği ile At meydanında *recm* cezasına çarptırılmıştır¹⁰⁷.

5.5. Suda Boğma Cezası

Mühimme defterleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda, Kızılbaş takip, teftiş ve cezalandırma işlemlerinin belirli bir hukuki zemine dayandırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu durum istisnaide olsa bazen bozulmuş devlet ve hukuk düzeniyle bağdaşmayan ölüm cezaları tatbik edilebilmiştir. Amasya beyine gönderilen 1568 tarihli bir hüküm bu konuda oldukça aydınlatıcı olacaktır. Söz konusu hükümde Budak özü kazasında bulunan Süleyman Fakih adlı Safevi halifesinin hırsızlık ve haramilik yaptığı iddiasıyla el altından Kızılırmak’a atılıp boğulmasının istenmesi infaz yöntem ve biçiminin bazen ölçüştüzeşebileceğini göstermesi bakımından bir hayli önemlidir¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Bkz. *BOA, MD, 324: 2983.*

¹⁰⁸ Bkz. *BOA, MD, 54: 2067.*

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkler IX. ve X. yüzyılda İslamiyeti kabul etmeye başladıklarında iki farklı sosyo-kültürel ortamın etkisinde kalmışlardır. Şehirli halk İslam'ı medreselerde işlenen ve öğretilen kitabi bir formda öğrenip uygularken, konargöçer zümreler ise medreselerden uzak tasavvuf ağırlıklı mistik bir İslam anlayışını benimsemiştir. Kısa süre sonra bu İslam anlayışını kendi geleneksel inanç sistemleriyle bütünleştirmeleri, Sünni İslam'dan farklılaşmalarına neden olmuştur. İşte bu İslam anlayışı XI. yüzyıldan itibaren göçebe Türkmenlerin eliyle Anadolu'ya taşınmıştır. Böylece bir takım sufi çevrelerin temsilcisi konumundaki Türkmen babaları etrafında odaklanmış ve gelişimini sürdürmüştür. Gerek hayat tarzlarıyla gerekse inanç biçimleriyle yerleşik ahaliden ayrılan bu konargöçer Türkmenlerle, köylü ve şehirli halk arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıksa da devletin varlığını tehdit edici bir unsur haline gelmedikçe herhangi bir yaptırımında söz konusu olmamıştır. Selçuklulardan Osmanlılara intikal eden bu konargöçer Türkmen zümreler içinde durum geçerliliğini korumuştur. Ancak konargöçer Türkmen zümrelerin Safevi şeylerine meylederek Osmanlı siyasal iktidarı için bir tehdit unsuru haline gelmesi bu durumu ters yüz etmiştir.

Anadolu'daki Türkmenlerin Şeyh Cüneyd'e meyletmesi hadisesi, yarım yüzyıl sonra Şah İsmail liderliğinde doğacak olan Safevi Devleti'nin ve Kızılbaşlık hareketinin başlangıcı olmuştur. 1501 tarihinde Azerbaycan ve İran'ın padişahı olan Şah İsmail'in amacı şüphesiz ki Osmanlı coğrafyasını ele geçirmektir. Bu hedefini gerçekleştirdikten sonra Osmanlı tebaasını Avrupa'ya sürecektir böylece Anadolu'nun batısından Orta Asya'ya kadar uzanan coğrafyada Türk ve İran sentezli bir imparatorluk kuracaktır. Şah İsmail işte bu politik hedefini gerçekleştirmek amacıyla ilk olarak On iki İmam Şiiliğini, kurduğu bu devletin resmi mezhebi olarak ilan etmiştir. Saltanatını kuvvetlendirdikten sonra hem içeride hem de dışarıda Sünniliğe karşı savaş açan Şah İsmail halkı zulümle, baskıyla ve zorla Şiileştirmiştir. Azerbaycan, Yezd, Horasan ve Kazrun'da Sünni katliamları yaptırmıştır. Diğer taraftan Anadolu toprakları üzerinde kurduğu halifeler ağı ve sistemli propagandalarla gayr-i Sünni kitleleri etkisi altına alarak politik hedefleri doğrultusunda kullanmıştır. Bu doğrultuda konargöçer Türkmenler arasında yaygın olan Ehlibeyt sevgisi Şii dâiler tarafından istismar edilmiştir. Sahte şecereler üretilmiş, Seyyidlik iddiaları ortaya

atılmıştır. Şah İsmail kendisini mehdi hüviyetiyle tanıtip konargöçer Türkmenlere Osmanlı Yezidinden kendilerini kurtarmaya geldiğini söylüyor. Türkmenlerse ona Tanrı gözüyle bakıyordu. Böylelikle konargöçer Türkmenlerin gayr-i Sünni İslam anlayışları Safevi propagandasının bünyesinde taşıdığı On İki İmam Şiiliğine ait öğelerle aşılmiştir. Bu propagandanın merkezine Hz. Ali kültürünün de yerleştirilmesi bu inancı Kızılbaşlığa dönüştürmüştür. Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde yaşayan bu Kızılbaş zümreler Osmanlı siyasal iktidarıyla Şah İsmail arasında ki çatışmanın ana unsuru haline getirilmiştir. Safeviler Anadolu müritlerinden kabiliyetli olanları özel olarak yetiştirilip halife unvanı ile tekrar Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu halifelerin temel görevi tarikatı yaymak ve şeyhleri için mal toplamaktır. Onlara meyleden zümrelerin evlerini, mallarını ve mülklerini terk edip İran'a göç ettikleri de bilinen bir gerçektir. Bu noktada Anadolu'da boşalan birçok köyün varlığı da bunun en önemli göstergesidir. Anadolu'da kalan Kızılbaş müritler ise muhtelif yollarla topladıkları adak ve sadakaların yanında bakır, demir ve gümüş gibi ve değerli stratejik önemi olan madenlerle ateşli silahlar ve bu silahları yapmayı bilen ustaları dahi İran'a kaçırdıkları Osmanlı belgelerinde birçok kez kaydedilmiştir. Diğer taraftan Ehl-i Sünnet inancı tahrif edilmek istenmiş bu amaçla İran'dan Anadolu'ya halifeler aracılığıyla Rafizî kitapları gönderilmeye başlanmıştır. Buyruk, Hüsniye ve Kumru olduğu bilinen bu kitaplar Anadolu'da Safevi taraftarı unsurlar elinde dolaşır olmuştur. Safevi halifelerinin Kızılbaş müritler aracılığıyla Anadolu'da yaptığı tahribatlar bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Özellikle Doğu ve Orta Anadolu bölgesi ile Akdeniz yöresindeki Kızılbaşlar Osmanlı merkezi yönetimine karşı iyice bilenerек bir yüzyıl boyunca süreceк olan isyan dalgasına kapı aralanmış. Böylelikle Osmanlı Devleti büyük bir kaosun içine sürüklenmek istenmiştir.

Osmanlı padişahı II. Bayezid söz konusu bu tehlike karşısında birtakım önlemler alsa da ne bu propagandaların önüne geçebilmiş ne de Safevi Devleti'nin kurulmasına mani olabilmiştir. Söz konusu Kızılbaş tehlikesi daha da büyümüş Anadolu toprakları üzerinde oldukça yoğun bir şekilde Safevi propagandaları yapılmıştır. Bu propagandalar başarıya ulaşmış olacak ki Karamanoğlu Mustafa, Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarıyla Anadolu fokur fokur kaynamaya başlamıştır. Trabzon sancak beyi Şehzade Selim Osmanlı için büyük bir dini ve siyasi mesele oluşturacak olan Şah İsmail'in faaliyetlerini tüm görev süresi boyunca yakından takip etme fırsatı yakalamıştır. Tehlikenin büyüklüğünün tümüyle farkında

olan Sultan Selim giriştiği taht mücadelesinde başarıya ulaşarak Osmanlı tahtına oturmuştur. Niyeti şüphesiz ki Şah İsmail’le karşılaşmak ve Kızılbaş tehdidini bertaraf etmektir. Çünkü Sultan Selim’in tahta geçtiği 1512 yılında, Şii propagandalar Osmanlı sarayına kadar girmiş ve Şehzade Ahmed’in oğlu Murad bile İran’a iltica etmişti. Bu durumda Şah İsmail’le yapılması elzem olan savaşın önündeki en büyük engel meşruiyet sorunuydu. Çünkü şeriatin hükümleri Müslüman bir devletin diğer bir Müslüman devletle savaşmasına cevaz vermiyordu. Sultan Selim bu durumda din bilginlerine başvurarak Şii-Safevilerle savaşmak için fetvalar aldı.

Bu reddiye niteliğindeki fetvalarda Rafizîlik üst başlık haline getirilerek Şiiliğe ve onun tüm varyantlarına Ehl-i Sünnet itikadı gereğince gerekli cevaplar verilmiştir. Bu durum önce Hanefiliği kısa bir süre sonrada Maturidiliği ön plana çıkarmıştır. Bunun en önemli göstergesi Osmanlı dini ve siyasi hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan İbn-i Kemal’in Kızılbaşlarla ilgili kaleme aldığı fetva ve risaleleridir. Söz konusu fetva ve risaleler İbn-i Kemal’in Maturidi ve Razi ekolünden geldiğini gösterir ki bu durum Osmanlı ilmi ve zihni yapısının hangi gelenekten tevarüs ettiğini göstermesi açısından da önemlidir. Bu geleneğin köklerinde bulduğumuz Selçuklular, Büheyvi ve Fatimilerin Şii propagandaları karşısında tepkisel olarak medreseler açıp bu tehlikeyi reddiyecilik mantığı üzerinden savmaya çalışmışlardır. Nizamülmülk tarafından açılan medreselerde eserleri Osmanlı âlimleri tarafından büyük bir önemle okunan Gazzali gibi İslam âlimleri görevlendirilmiştir. İşte bu âlimler medreselerde yazdıkları eserlerle hem İslam dünyasını hemde onun koruyucusu konumundaki devletleri Şii-Bâtini akımlardan korumak gayesiyle yıllarca görev yapmışlardır. Şüphesiz ki Osmanlı uleması böyle bir geleneği tümüyle devralmıştır. Bunun en önemli göstergesi Osmanlı medreselerinde okutulan kitapların devletin kuruluşundan yaklaşık yüzyıl önce kaleme alınmış olmasıdır. Dolayısıyla Kızılbaşlık meselesinin ortaya çıktığı XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı uleması tarafından pek çok eser kaleme alınmış olsada; bunların büyük bir çoğunluğu XIII. Yüzyıl’da kaleme alınmış eserlerin şerh ve haşiyelerinden ibarettir. Osmanlı ulemasının ve medreselerinin beslendikleri kaynakların büyük bir kısmı Selçuklu dönemindeki dini cereyanların tesiriyle Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplere karşı son derece katı ve hoşgörüsüz bir dille kaleme alınmıştır. İşte bu söz konusu geleneğin Osmanlı’ya intikal eden iki önemli yönü vardır. Bunlardan ilki Ehl-i Sünnet itikadının devletin resmi görüşü olarak belirmesi ve bu inanca yönelik tehdit ve tehlikeli görüşlerin devlet nizamına

yönelik tehditler olarak algılanmasıdır. İkincisi ise devletin resmen benimsediği bu inancın dini otorite olan ulema tarafından desteklenerek inançsal kaymaların önüne geçilmeye çalışılmasıdır. Bu iki önemli yön çok iyi tahlil edildiğinde Osmanlı uleması tarafından kaleme alınan fetva ve risalelerde neden bu kadar sert tepkiler verildiği anlaşılacaktır.

Kızılbaşlar hakkında fetva veren İstanbul Müftüsü Nureddin Sarıgözü'nün, Ebussuud Efendi'nin ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetva ve risaleleri de şüphesiz aynı geleneğin ürünüdür. İstanbul Müftüsü Nureddin Sarıgözü Kızılbaşların kâfir ve mülhit oldukları hükmüne varıp, onlara meyleden, batıl dinlerine razı ve yardımcı olanlarında kâfir ve mülhit olduklarını söyledikten sonra bunların öldürülüp toplumlarının darmadağın edilmesinin tüm Müslümanların üzerine farz ve vacip olduğunu söylemiştir. İbn-i Kemal'de Rafizî Kızılbaşların dini durumlarını açıklayan ve onlara karşı cihat etmenin meşruiyet zeminini izah eden fetva ve risaleler kaleme alarak bu zümreleri tekfir etmiştir. Ebussuud Efendi'de Kızılbaşlarla savaşmanın en büyük gaza olduğunu bildirip Hz. Peygamber'den rivayet edilen 73 fırka hadisine atıfta bulunarak Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaları sapık fırkalar arasında nitelendirmiş ve onların cehennemlik olduklarını bildirmiştir. Böylelikle bu fetva ve risalelerde Şii Safevi Devleti'nin küfre girmiş ve İslam'dan sapmış bir devlet olduğu vurgulanmış gayrimüslim devletlerle aynı kefeye konarak onlarla savaşmanın farz ayn olduğu bildirilmiştir. Kaleme alınan fetvalar arasında ortalama otuz ya da kırk yıllık bir zaman süreci olsa da içeriklerinin neredeyse aynı olduğu gözlenmiştir. Bu fetvalara göre Kızılbaşlar: Reisleri olan faciri, ma'bûd yerine koyarak ona secde etmişlerdir. Kur'an'ı, Şeriatı ve İslam dinini tahkir etmişlerdir. Haramlığı kesin olan şeyleri helal kılmışlardır. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e söverek hilafetlerini inkâr ettikleri gibi onlara lanet etmişlerdir. Hz. Aişe'yi Sıddıka dil uzatarak Kuran'ı inkâr etmiş böylece kâfir olmuşlardır. Kur'an'ı azimi, Şeriat kitaplarını ve Mushafları ateşte yakmışlardır. Tüm bu sayılan nedenler ve daha nicelerinden dolayı Kızılbaşları öldürmenin helal olduğu belirtilmiştir. Onlarla yapılacak olan savaşta ölenlerin şehit diğerlerinin ise gazi olacağı söylenmiştir. Şah İsmail'in Ehlibeyt'ten olduğuna dair söylentilerin gerçeğe herhangi bir ilişkisi bulunmadığı belirtilmiştir. Kızılbaşların Şia'dan oldukları ve şahadet getirdikleri halde nasıl tekfir edildiği şeklindeki soru ise şöyle cevaplanmıştır: Ehl-i Sünnet dışındaki 72 fırkanın tamamı nardadır. Bu fırka 72 fırkanın halis birinden değildir. Hepsinden bir miktar şer alıp mürekkep küfür ve

delalet icat etmişlerdir. Savaş hukukunun başlıca konularından olan savaş esirleri ve ganimet meseleleri hakkında da hükümlerde bulunulmuştur.

Bu fetva ve risalelerle Safevilere savaşmanın alt yapısı oluşturulurken diğer taraftan halk hem bilinçlendirilmiş hem de moral ve motivasyonu sağlanmıştır. Olası inanç kaymalarına da böylelikle engel olunmuştur. 1514 yılında yapılan Çaldıran savaşı Anadolu Kızılbaşlarını içine kapanık bir yaşama itmiştir. Türkmen zümrelerin Safeviyye tarikatıyla bağlantısı kesilmiş böylece Safevi propagandalarının ve yayılcılığının geçici olarak önüne geçilmiştir. Osmanlı siyasal iktidarı ile Safeviler arasında çıkan çatışmalarda kaleme alınan fetva ve risalelerde bu kadar sert tepkiler verilmesinin en önemli nedeni yukarıdada ifade ettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin kendisini Ehl-i Sünnet'in temsilcisi konumunda görmesinden dolayıdır. Ortaya çıkan bütün Ehl-i Sünnet karşıtı zümreyi İslam'a doğrudan karşı çıkış olarak değerlendirip dolayısıyla kendi varlığına karşıda bir tehdit olarak görmüştür. İki devlet arasındaki bu mücadele gerçekte Sünnilik-Şiilik mücadelesi olmasa da Şah İsmail'in sırf politik hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla dini bir araç olarak kullanıp Osmanlı'yı bu kisve altından vurmaya çalışmasından dolayı mesele bu hale dönmüştür.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Ahkâm Defteri

BOA, AD, No: 27; BOA, AD, No: 71. BOA, AD, No: 281; BOA, AD, No: 330; BOA, AD, No: 450; BOA, AD, No: 454

2. Mühimme Defterleri

BOA, MD, 13: 23; BOA, MD, 21: 49; BOA, MD,38: 102; BOA, MD, 91: 188; BOA, MD, 221: 67; BOA, MD, 163: 324; BOA, MD,44: 103; BOA, MD, 125: 423; BOA, MD, 123: 420; BOA, MD, 223: 445; BOA, MD, 141: 394; BOA, MD,177: 403; BOA, MD, 17: 477; BOA, MD, 268: 683; BOA, MD, 207: 488; BOA, MD, 209: 488; BOA, MD, 210: 490;BOA, MD, 210: 491; BOA, MD,234: 517; BOA, MD, 251: 781; BOA, MD,189: 279; BOA, MD, 221: 627; BOA, MD, 120: 312; BOA, MD, 349: 893; BOA, MD, 236: 484; BOA, MD, 508: 709; BOA, MD, 277: 532; BOA, MD, 366: 931; BOA, MD, 349: 883; BOA, MD, 399: 957; BOA, MD, 705: 1939; BOA, MD, 416: 816; BOA, MD,457: 880; BOA, MD, 324: 2938; BOA, MD, 575: 1261; BOA, MD, 675: 1261; BOA, MD, 725: 1988; BOA, MD,768: 1881; BOA, MD, 754: 2067; BOA, MD, 791: 2162; BOA, MD, 826: 2263; BOA, MD, 893: 2448; BOA, MD,893: 2449; BOA, MD, 329-330: 674; BOA, MD,324-325: 686; BOA, MD, 329-330: 670; BOA, MD, 40: 212/279; BOA, MD, 52: 233/607; BOA, MD, 49: 14/56.

2.Yazma Eserler

Ebussud Efendi. *Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi*, Köprülü Yazma Eser Ktp. No: 34
Ha 362/365.

Ebussud Efendi. *Risâle-i Ebussuûd*, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Kütüphanesi, No: 4106, vr. 1a-28b.

Ebussud Efendi. *Şeyhülislam Hoca Çelebi Efendi'nin Kızılbaş Hakkındaki*, Milli
Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, No: 4/2649-R.

İbn-i Kemal, *Tercihü'l Mezhebi'l- Hanefi ala Gayrihi*, Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa Bölümü, No: 212 vr. 9b-13a.

İbn-i Kemal. *Risâle Fi Beyâni Fıraki'd dâlle*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa Bölümü, No: 1028, vr. 297a-298b.

İbn-i Kemal. *Risale Fi Tekfiri'r Ravâfiz*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Bölümü, No: 4794 (43), vr. 42b-43a.

İbn-i Kemal. *Risâli Fi İkrafi's Şia*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bölümü, No:621, vr. 31a-31b.

İbn-i Kemal. *Fetâva Kemal Paşazade der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü, No: 3548, vr. 45b-47b.

Muhammed b. Ömer el-Halebi, *Tercüme-i Menakıbü'l-İmam Azam Ebu Hanife li'l Kerderi*, Süleymaniye Ktp. Nuru Osmaniye, No: 2615, vr. 1b-2a.

Müfti Ahmed el-Bursevi, *Tahkiku'l-esrar ve Tenvirü'l-efkar*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Bölümü, No: 970, 26a-42a.

Sunguri Hasan b. Ömer, *Kızılbaşlığa Reddiye*, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba Bölümü, No: 197, vr. 88a-94b.

Yenişehirli Abdullah Efendi, *Ehl-i Sünnet ile Kızılbaş Fark Etmek Beyâni Risâlesi*, Giresun İl Halk Kütüphanesi, No: 28 HK 3587/8.

3.Kaynak Eserler

Celalzade Mustafa. (1990).*Selim-Nâme*(1. basım).(Haz. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Hadidi. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman*.(Haz. Necdet Öztürk). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hoca Sadettin. (1979). *Tacü't-Tevârih* (1. basım). (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). İstanbul: MEB.

İdrisi Bitlisi. (2016). *Selimşahname*. (Haz. Hicabi Kırılancı).Ankara: Hece Yayınları.

Lütfi Paşa. (2001). *Tevârih-i Âl-i Osman* (1. basım). (Haz. Kayahan Atik). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Netîcetü'l Fetâvâ. (2014). (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Ayşe Nagihan Çelikçi, Emine Kaval. İstanbul: Klasik Yayınları.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi. (2009). *Fetâvâyı Feyziyye*. (Haz. Süleyman Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi. (2011). *Behcetü'l Fetâvâ*. (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu ve Asuman Erkan). İstanbul: Klasik Yayınları.

4.Tetkik Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, (2013). *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa* (1. basım). Ankara: Elips Yayınları.

Akbulut, A. (2016). *Sahabe Devri İktidar Kavgası -Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı-* (3. basım). Ankara: Otto Yayınları.

Akgündüz, A. (1994). Ebussuud Efendi. *DİA*. İstanbul. X. İstanbul: TDV. 365.

Akgündüz, S. N. (2012). Osmanlı'da Ebu Hanife Algısına Bir Örnek Olarak Taşköprizade'nin Mevzûatül-Ulûm'u. *İHAD*, 19, 348.

Aksu, A. (2004). İfk Olayı Üzerine Bir Değerlendirme. *CÜİFD*, 8(1), 1-21.

Altun, İ. (2013). Ehlibeyt'te Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Sevgisi. *AÜİFD*, 39, 265.

Altundağ, Ş. (1967). Selim I. *İA*, X. İstanbul: MEB. Yayınları. 423-434.

Apak, A. (2016). *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-I* (16. basım). İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları.

Atçeken, İ. H. (2000). Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan B. Hakem'in Rolü. *SÜİFD*, (4), 330-331.

- Avcı, M. (2004). Osmanlı İnfaz Hukukunda ki Gelişmelere Bir Bakış. *SÜHFD*, 2, 123-124.
- Ayar, K. (2008). Haricilerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci. *DBAAD*, 8(1), 47.
- Azamat, N. (2001). Kalenderilik. *DİA*. XXIV.İstanbul: TDV. 253.
- Bilmen, Ö. N. (2010). *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları* (2. basım). İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Bilmen, Ö. N. (2013). *Hukûk-i İslamiyye ve Istilahât-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Bozkurt, N. (1989). Medrese. *DİA*. XXVIII, İstanbul: TDV. 323-324.
- Bozkuş, M. (2008). Aşure Günü, Muharrem Matemi/ Orucu ve Sivas'ta Aşure Uygulamaları. *CÜİFD*, 12(1), 33- 61.
- Bulut, H. İ. (2005). Osmanlı-Safevi İlişkilerinde Ulemanın Rolü. *DAD*, 8, 180.
- Bulut, H. İ. (2015). Safevilerin Ehl-i Sünnet Karşıtı Politikaları. *HBVAD*, 76, 17.
- Cavanşir, B. ve Necef, N. N. (Editörler). (2006). *Şah İsmail Hatai Külliyyatı*, İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Çelenk, M. (2005). *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. UÜSBE, Bursa.
- Çelenk, M. (2013). Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi. *e-malakāt Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2). 63.
- Çelenk, M. (2014). Safevilerin Din Politikası ve İran'ı Şiileştirme Seyri. *ÇOMÜİFD*, 4, 15.
- Dalkıran, S. (1997). *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*. İstanbul: OSAV.
- Dalkıran, S. (2004). Risale-i Ebussuud. *AÜTA*, 26, 67-102.
- Dalkıran, S. (2002). İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı. *AÜİTD*, 18, 87-96.

- Dedekargınoğlu, H. (2014). Muharrem ve Aşure. *HABAAD*, 1, 31-45.
- Dedeyev, B. (2006). Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri. *HBVAD*, 77, 112.
- Demircan, A. (2000). *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi* (2. basım). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2005). Ali B. Ebi Talib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine. *İstem Dergisi*, (6), s. 51-58.
- Demircan, A. (2013). Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset. *MAÜSBD*, 1 (2), 173-190.
- Demirel, H. R. (2000). Hz. Âişe ve Siyaset (Hadis-Haber ve Tarihi Bilgiler Işığında). *YYÜİİFD*, (3), 140.
- Develioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*(29.basım). Ankara: Aydın Kitapevi.
- Döğüş, S. (2005). Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri. *OTAM*, 18, 92.
- Dressler, M. (2008). Alevi, EL3.
- Dressler, M. (2016). *Türk Aleviliğinin İnşası* (çev: Orhun, D.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, A. (2004). İslam Amme Hukuku Tarihinde Bir Dönem Noktası: Sakifetu Beni Saide. *EAD*, (21), 147.
- Duman, Z. (2002). Adab-ı Muâşeret. İstanbul: İpek Yayınları.
- Dursun, D. (1989). Siyaset ve Din. Ankara: İşaret Yayınları.
- Dursun, D. (1992). *Din Bürokrasisi: Yapısı, Konumu ve Gelişimi*. Ankara: İşaret Yayınları.
- Ebu Zehra, Muhammed. (2014). *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*. (Çev. A. Şener, H. Karakaya ve Mevlüt Karaca). İstanbul: Hisar Yayınevi. .

- Ekinci, M. (2010). Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı. Ankara: Beyan Yayınları.
- El-Bağdadi, A. (2014). *Mezhepler Arasındaki Farklar*. (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı). Ankara: TDVY. (Eserin orijinali 1982’de yayımlandı).
- Eliaçık, M. (2011). Osmanlı’da Manzum Fetva Geleneği. *Türkiyat Mecmuası*, 21, 108.
- Emecen, F. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikayet. *TALİD*, 5, 2-5.
- Emecen, F. (2009). Selim I. *DİA*, XXXVI. İstanbul: TDV. 409.
- Emecen, F. (2010). Şahkulu Baba Tekeli. *DİA*, XXXVIII. İstanbul: TDV. 284.
- Emecen, F. (2010). *Yavuz Sultan Selim* (1. basım). İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Er, R. (2008). Risale. *DİA*, XXXV. İstanbul: TDV. 112-113.
- Erkan, Ü. (2014). *16. Yüzyılda Osmanlı’da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, OMÜSBE, Samsun.
- Eröz, M. (2014). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Fayda, M. (1986). Şeyhülislam İbn-i Kemal Sempozyumu, 26-29 Haziran 1985. Ankara: TDV, 53-55.
- Fayda, M. (2000). İfk Hadisesi. *DİA*. XXI. İstanbul: TDV. 507-509.
- Fığlalı, E. R. (1402). Sakife Olayı veya Hz. Ebubekir’in Halife Seçimi. *İMM*, 5(3), 13.
- Fığlalı, E. R.(2014). *Günümüzde İslam Mezhepleri* (3. basım). İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Gelişli, Y. (2005). On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti’nin), Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge. *GÜEFD*, 25(2), 83-111.
- Gevher, G. (2016). 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin Şekil ve İçerik Yönünden Değerlendirilmesi. *Çeşm-ı Cihan: TKVSAD*, 3(1), 65-70.

- Gölpınarlı, A. (1977). Kızılbaş. *İA*, VI, İstanbul. MEB. 789-795.
- Gölpınarlı, A. (2016). Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik., R. Özçöllü ve F. Yücel. (Editörler). *Şia'nın Hz. Ali'nin, Rasullahın Vasisi ve Halifesi Olduğuna Dair Delilleri*. (1. basım). İstanbul. Kapı Yayınları, ss.34-40.
- Gülten, S. (2016). Osmanlı Devleti'nde Alevi Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler. *AAD*, 11, 38.
- Gümüsoğlu, H. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi* (7. basım). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T. (2016). *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (3. basım). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, T.(2010). Şah İsmail. *DİA*, XXXVIII. İstanbul: TDV. 253.
- Gündüz, T.(2015). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*(4.basım).İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Güneş, A. (2005). Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet. *OTAM*, 17, 29.
- Güney, R. (2013). Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi. *SDÜSBED*, 17, 9-25.
- Hatipoğlu, M. S. (1978). İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği. *AÜİFD*, 23(?), 121-123.
- Hızlı, M. (1987). Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler. *UÜİFD*, 2(2), 34-35.
- Hizmetli, S. (1986). *Şeyhülislam İbn-i Kemal Sempozyumu*. 26-29 Haziran 1985. Ankara: TDVY, 126.
- Hizmetli, S. (1986). Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi. *AÜİFD*, 27(1), 149-176.

- Işık, A. (2013). *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İÜSBE, İstanbul.
- İpşirli, M. (2000). İlmiye. *DİA*, XXII, İstanbul: TDV. 141-145.
- İpşirli, M. (2009). Sarıgörez Nureddin Efendi. *DİA*, XXXVI. İstanbul: TDV. 151-152.
- Kalaycı, M. (2016). Matüridi-Hanefi Aidiyetinin Osmanlı'daki İzdüşümleri. *CÜİFD*, 20(2), 25.
- Kaplan, D. (2008). Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları. *Marife-Şia Özel Sayısı*, 3, 10.
- Kaplan, D. (2012). *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*, Ankara: TDVY.
- Kaplan, D. (2014). Alevilere Atılan Mum Söndü İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine. *HABAAD*, 2, 46-47.
- Kaplan, D. (2015). *Safeviler ve Kızılbaşlık*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Kara, T. (2007). 170 Nolu Mühimme Defterinin (H. 1185-1188/ M. 1771-1774) Transkrip'i ve Değerlendirmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SOMÜSBE, Samsun.
- Katğı, İ. (2012). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl (Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usül, İnfaz ve Sonuçları. *USAD*, 6 (24), 189-190.
- Keleş, A. (2005). 73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme. *Marife Dergisi*, (3), 27.
- Kılıç, R. (2006). *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür- Sanat Yayıncılık.
- Kılıç, Ü. (2002). Kufelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri. *CÜİFD*, 6(2), 247.
- Korkmaz, E. (1993). *Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Köksal, M. A. (2008). *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası* (1. basım). İstanbul: Karaca Yayınevi.

- Köksal, O. (2006). Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle Alakalı Hatt-ı Hümayunları. *OTAM*, 19, 287-288.
- Köprülü, M. F. (2012). *Anadolu'da İslamiyet*(2. basım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koroğlu, M. (2006). *Nizamiye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, CBÜSBE, Manisa.
- Kurt, H. (2013). İtikadi Mezheplerin Oluşum Serüveni. *GÜİFD*, 2(3), 27.
- Kutlu, S. (2008). *Alevilik Bektaşilik Yazıları* (2. basım). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kutlu, S. (2011). *Türkler ve İslam Tasavvuru*. Ankara: İsam Yayınları.
- Kutluay, Y. (1959). *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu* (1. basım). İstanbul: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). Sakifetü Beni Saide. *DİA*. XXXVI. İstanbul: TDV. 11-12.
- Küpeli, Ö. (2014). *Osmanlı- Safevi Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2006). Mühimme Defteri. *DİA*. XXXVI. İstanbul: TDV. 520-523.
- Lekesiz, H. (1989). *Osmanlı İlmi Zihniyetinde Değişme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜSBE, Ankara.
- Lekesiz, H. (1999). Osmanlılarda Sünni Hanefi Geleneğin Oluşmasında Ulemanın Rolü. *Osmanlı Ansiklopedisi*. VII. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 80-84.
- Melikoff, İ. (2015). *Uyur İdik Uyardılar* (çev: Alptekin, T.). İstanbul: Demos Yayınları.
- Mete, M. (Editör). (2015). *Benden Sual Ederseniz (Ahmet Yaşar Ocakla Söyleşiler)*. Ankara: Cümle Yayınları.

- Mutaf, A. (2008). Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar. *Turkish Studies International For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), ?.
- Ocak, A. (2002). *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1990). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi. *İAD*, 4(3), 191.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşilik. *DİA*. V. İstanbul: TDV. 373.
- Ocak, A. Y. (2000). Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış. *Belleten*, 14(9),149.
- Ocak, A. Y. (2011). *Babailer İsyanı*(5. basım). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam* (13. basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2014). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (5. basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2016). *Türk Sufiliğine Bakışlar* (2.basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1989). Alevi. *DİA*. II. İstanbul: TDV. 368.
- Ocak, A.Y. (1998). Din., İhsanoğlu, E.(Editör). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. II. Cilt.İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları. ss.109-140.
- Onat, H. (1997). Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır). *AÜİFD*, 36(1), 101.
- Onat, H. (2003). Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine. *İslamiyat Dergisi*, 3, 111-116.
- Onat, H. ve Kutlu, S. (Editörler). (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları.

- Öge, A. (2011). *Şeyhu'l-İslam İbn-i Kemal ve Sünnilik Anlayışı*. Konya: Hüner Yayınları.
- Öngören, R. (2008). "Safeviyye". *DİA*, XXXV. İstanbul: TDV. 460-462.
- Önkal, A. (2003). Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme. *İstem Dergisi*, (2), 33-68.
- Örsten, S. (2005). Osmanlı Hukukunda Fetva, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Öz, M. (2007). Râfiziler. *DİA*, XXXIV. İstanbul: TDV. 396-397.
- Öztürk, M. (2013). Hz. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi. *AÜİFD*, (1), 83.
- Öztürk, Y. (1999). Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü. *Türkiye Günlüğü*, 58, 137-138.
- Parlak, N. (2012). Sakife'deki Halife Adayları. *İstem Dergisi*, (19), 121-136.
- Pul, A. (2013). Kefe Sancağının I. Selim'in Taht Mücadelesinde Oynadığı Role Dair Bazı Değerlendirmeler. *USAD*, 6 (27), 469- 478.
- Rabbani, İ. (2007). *Mektubat Tercemesi* (çev: Işık, H. H.) İstanbul: Hakikat Kitapevi.
- Saray, M. (2006). *Türk - İran İlişkileri*. Ankara: AYK.
- Sarıkaya, M. S. (2015). *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler* (5. basım). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Savaş, S. (2002). Osmanlı Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları. *Türkler Ansiklopedisi*, (C. 6). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Savaş, S.(2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: TTK.
- Stump, A. F. (2002). Alevilik Hakkında 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü. *FED*, 8(29), 301-324.

- Sümer, F. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK.
- Şahin, İ. ve Emecen, F. (Editörler). (1994). *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul: 1994.
- Şahin, O. (2002). İslam Hukukunda Fetva Usulü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜSBE, Samsun.
- Tanci, M. (2011). İslam'da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu. *e-malakat Mezhep Araştırmaları*, 4(1), 439-483.
- Tansel, S. (1969). Yavuz Sultan Selim. Ankara: MEB.
- Teber, Ö. F. (2005). *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Teber, Ö. F. (2007). Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar. *DAD*, 10 (28), 21.
- Tekindağ, Ş. (1967). Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi. *İÜEFTD*, 17 (22), 53.
- Toksarı, A. (2010). Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele. *Bilimname*, 19, 2-47.
- Turan, Ş. (2002). Kemalpaşazade. *DİA*, XXV. İstanbul: TDV: 238-240.
- Türkekul, R. (2016). Alevi Ritüelleri: Bismil Örneği. *AÜDTCF, Antropoloji Dergisi*, 31, 169-171.
- Uluerler, S. (2013). Geçmişten Günümüze I. Uluslar arası Alevilik Sempozyumu Cilt: 2. 3-5 Ekim 2014. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 15.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Ünal, M. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Ünal, N. (2011). Kur'an-ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma. *Kelam Araştırmaları*, 9(2), 149-181.
- Üzüm, İ. (1999). Hüsniyye. *DİA*, XIX. İstanbul: TDV. 35.
- Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş. *DİA*, XXV, İstanbul: TDV. 546-557.
- Üzüm, İ. (2004). Mezhep. *DİA*. XXVIII, İstanbul: TDV. 526-532.
- Vagleri, L. V. (1971). Ali- Muaviye Mücadelesi ve Harici Ayrılmasının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi (Çev: E. R. Fığlalı). *AÜİFY*, 19(1), 233-237. (1971, 1951).
- Varlık, M. Ç. (1993). Çaldıran Savaşı. *DİA*. VIII. İstanbul: TDV. 193-195.
- Yahya, M. H. (2010). İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffin Vak'ası (Çev. A. T. Yüksel). *SÜİFD*, (30), 253.
- Yavuz, Y. S. (1994). Ehl-i Sünnet. *DİA*. X. İstanbul: TDV. 525-530.
- Yavuz, Y. S. (2011). Tekfir. *DİA*, XXXX, İstanbul: TDV. 350-356.
- Yazıcı, T. (1977). Safeviler. *İA*, X, İstanbul: MEB. 53-59.
- Yazıcı, M. (2014). *Alevilik*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Yazıcıoğlu, M. S. (2002). Osmanlılarda Sünni Hanefi Anlayış. *Türkler Ansiklopedisi*. II. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 191-197.
- Yazır, E. H. (1997). *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- Yıldırım, R. (2017). *Aleviliğin Doğuşu* (çev: Yıldırım, B.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, H. (2003). *Amasya Yöresi Alevileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜSBE, Samsun.
- Yıldız, H. (2004). Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış. *HBVAD*, 30, 5.

Yiğit, İ. (2009). Sıffin Savaşı. *DİA*. XXXVII. İstanbul: TDV. 107-108.

Yörükan, Y. Z. (2009). *Müslümanlıkta Dini Tefrika İslam Tarihinde Ortaya Çıkmış Ayrılkçı Görüşler* (1. basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Zilfi, M. C. (2008). *Osmanlı Uleması*. (çev. Özçınar, M. F.). Ankara: Birleşik Dağıtım Kitapevi.

EK: 1 İbn-i Kemal'in Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası: Fetâva Kemal Paşazade der Hakkı Kızılbaş (1.Varak)

مسئله ذیل بر طاعت است که در مقابل حال اول و بعد از آن ایستادن و در آن ایستادن
 و اگر در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و اگر در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن
مسئله قتالی حال اول و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 اول و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 هم در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 علیه السلام است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 انعام شریفه علی انبیا علیهم السلام و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن
 با کسی ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 عطا می کند که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 تبارک و تعالی که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 بر سینه و سینه که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 در سینه و سینه که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 آتی شایسته صیقلی رعایت و احکام و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن
 صلی و علی امین ائمه و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 آنکه پس از آن ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 علیه السلام است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 عدالت هم است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
مسئله طایفه از پیروان و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ایجاب در حال و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 فقه که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن

فصلی در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 بر وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 کفر و کفر است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 اسلامی است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 حرمی است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 رضی الله عنهما را در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 علیه السلام است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 احکام و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 از راهی که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 کفر است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 این معنی که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 و اسلامی است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 ذکا در آن ایستادن و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 معصوم است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 بر وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 اصلا وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 عقاید و در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن
 کفر است که در وقت اول ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن و در آن ایستادن

EK: 2 Ebussud Efendi'nin Kızılbaşlar Hakkındaki Fetvası: Fetva Fi Kıtali Kızılbaş El Alevi (1. Varak)

والفكرت راحة الغم قال الشاعر كاهي يلبسني بغيره جان وفي حديث شارب لم
استكبروه قال ابن الأثير في النهاية اني اشهد لكثرة رايه ثم يمشي بالعلم لما
قال قاضي القضاة محمد الشيرازي المعروف بقاضي حمزة لما سئل عن الخضب وما جازي
الطيرت اذا وفي الحديث وهو مخضب بالخطا اناه مكان و يقول كان ابراهيم عليه
السلام يمشي بالعلم انما في النار لا يمان او نور الايمان عليه ان هذا الخضب يمشي
على النبي او على الرجل كذا في قوله لفاوي **قوله** ان هذا الخضب آجره تاجه
يخرج عن السؤال عن الخضب الكور في الحديث النبوي يعني ان معنى قوله هو وهو
مخضب النجاسة بالخطا وهو مخضب الرجل بالخطا والاشارة في ان التزديد الكور في
الامر او نور الايمان نفس الخضب اذا اختلف في ان الخضب على الرجل يمشي
لهو في الضلالة فلا يبرهن التلويل بان المراد من ما في موضع الخضب من آثار
الوضوء بعد العادة الفاضحة وهو عندي ان المعنى وهو مخضب النجاسة والمراد من
النور وهو الشيب لما روي الترمذي والدارقطني عن كعب بن عرفة عن رسول الله
من سباب شيبته في الاسلام كان له نور يوم القيامة روى داود والترمذي و
الزوهري عن ابن شيب عن عبد الله بن عمر عن ابيهم عن جده قال وقال قال
رسول الله ما لا تنفق الشيب فان نور الاسلام المسلم من سباب شيبته في الاسلام
كسب الدنيا له بها حسنة وكفر عنه بها خطيئة ورفع بها درجة انهم ولما كان
الخضب على النجاسة المارة الشيب قال الله عند ربه انما في نور الايمان
فان فضيلة الشيب للخضب والله اعلم بالصواب ومن قال الخضب فانك
مخضب في الشيب احييت قال اذا اخطى موق السليم وبنو القفار يتبرهنهم
بينهم بالسماح وسبوا المسلمين الخضب ويسوا الواعظان الكفار
وان يكون غير مخضب ورتا قد سفته فوق قبالة وايضا الراس والنجاسة

تدبر

297
قوله من رأت فضة كما يغفل اهل الزمة وقال الشيخ زهير بن مهران لم يفسد غيره
سوا الخضب وفي سير الخط واما ليليل واما فخر صا حارة بن العباس كانوا فيهم
يلبس السواد يتكفرون الناس قال صاحب النقاية وسبب الخضب المصنوع اجناسا
خلقا في العجس والفا قال خلقا في العجس لانهم لم يولدوا في الدنيا وقبل ان يخلقوا
يقال لهم سجد جامكان ليسوا بالايمن دائما تمت اثرن له

هذه رسالة في بيان اسم الله الرحمن الرحيم الخوف الصائت لابن كمال النوراني

الحمد لله والصلوة على النبي والاولاد التسوية وهم فواحق
الاسم قالوا الاحقاق الموجودات التي الحسية والمخيلة اصلا بل هي نورانية
كانت في عالم الماء والغازي التبرية الذين يقولون بعدم العالم ونحو الصلابة
والثالث اصحاب الهوى والتزيق اهل الطبايع والخامس الفلاسفة وهم
يلكفون الخاب واليخافون العذاب وكذا الجهل اصول التزين والحجبة بالقرين
راد الاضلال من العجم والشفوية الذين قالوا بالانف والظلمة والمجوس سزدان
والهميون والخنزية هي الحاجة وسعة النار والبراهيم وهم الموقنون بالله
ويكفون الرسول ومنهم سحرهم الهند وهم يقرؤن بهم ولكن يقولون انهم الملائكة
والصائفة والظونية واهل النسايب واليهود والنصارى والسامرة عمدة
الاولاد وسعة رؤس البقر والنجمة الذين لا دين لهم وبالطرية منتر
من جمهور الكفرة بنيت فيما بعد ان التسوية والتزويد
والهوية والحجبة والنجية والطبايع والمزومة والهوية لا يقبل منهم الخبز
الا الاسلام والقنل واليهود والنصارى والقرية والصائفة يقبل منهم الخبز
ويؤمنون واما عمدة الاولاد فقبل اليهود والنصارى والصائفة وقبل
كلاهم في دابة اليهود والنصارى والسامرة طائفة واما سائرهم الذين

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 اهل سنت ايله قرآن باشی فوق اتمک بیان
 رساله و ریلین فتوای شریف صورتیه حالا
 رو افوض عجمه دیار لری اوز لرینه اهل سنت
 اسلامدن هجوم ایدن کهنسه لریک تمل
 غیر منور نیک نسا لر ندن سبتی واسترقاق
 ایته کبری جاریه لری مرته حکمنده الما لر یله
 اسلامه کله کجه وظلمی حلال اولور می
 الجواب الله اعلم اولماز کتبه الفقیر عبد الله
 عفی عنه الان مرو افوض عجمه دیار لر ندن کن
 جاریه لریک بیع و شرایع جائز در ان لری بس
 و تقبیل و ضعی ایلک جائز کله مرته اولد قله
 اجدان ایمانه کله کبر نه انی باطله اعتقالاتین
 رجوع ایدوب دین اسلامه کروب و عقاید
 اهل سنتی قبول ایدر لسه ملک یمان ایلک نکاح
 سن و ضعی ایلک حلال در و جائز در هر برسی
 ایمانه کله کله من هر با فضیلقدن و غیره فراق
 ضاله لریک کوتور اعتقاد لر ندن دونه م و رجوع
 الله م و دین اسلامه کروب عقاید اهل سنتی

قبول

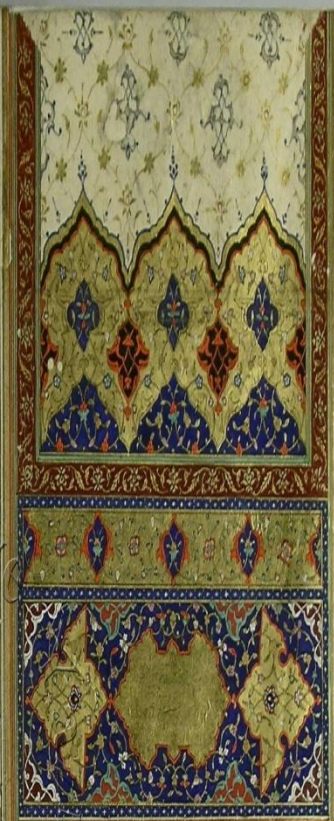
قبول اتمه الله عظیم الشان بر در رسولی
 محمد بن المصطفی علیه الصلوٰة والسلام
 حقد رو کتوروب خبر و بر دو کی کرجکدر لاله
 الا الله محمد رسول الله ديه لر من کور اول
 مؤمن به متعلق مسائل لری تعلیم ایدر
 زیرا بو مسائلک هر بری فراق ضاله نیک
 سو و اعتقاد لر نی بیان ایدر ایمان اجمالی
 او کونکدن صکره ایمان تفصیلی دخی تعلیم
 ایدر لر اولاکه رب العالمین بو جاریه لریک
 هر برینه توفیقین رفیق ایلک است با الله
 بن الله تعالی یه انا ندیم ذاتی ذالتره بکره من
 ذاتنه سکر صفت وارد مر سکر یله قدیمه
 بو صفت لر ذاتک نه عینده رونه غیر یه نکاح
 مستعه مذا هب اربعه حرامدر اما هم مالک
 رحمة الله مذ هبنده جائز در خطا در عجمه شاهلی
 دد کبری الله تعالی حضر تدرینک بر یوزی
 قره قهر لره در الله تعالی شراب ایچک فرزنه و
 لواطه اتمکی و ناحق بره مسلم قتل اتمکی
 حرام ایلدی هر شیک حسنی و قبحی

EK: 6 Abd-Allah Efendi'nin Kızılbaşlarla İlgili Risalesi: Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşı Fark Etmek Beyâni Risâlesi (1. Varak)

ترجم المذهب الحنفي على غير الأمل في السمع المقام للمجاهدين
 بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدة نوحه واله وصحبها جميعا
 الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
 الحنيفة وجعلني ممن عرف مراتب أدلة الشريعة وكيفية دلالتها وجعلني
 على التصحيح كما من فروع من شهد النبي صلى الله عليه وسلم بحجرتها وعدايتها
 والقول بالسلامة على سيدة نوح النبي التي البعثوا الناس كافة بشيعة زانية
 وداعيا إلى الله بأقرب وسرا مبررا وعلى اله واصحابه وصحبه الذين ذموا
 عنهم الحسن من غير نظرهم **أما بعد** فإن الزمان لما انتهى إلى وقت تصفح
 فيه أركان رباع العلوم وتقع فيه بنیان رباع العلوم وصلت جانبا
 عن سائر الشياطين حتى فهم فيه ثلثة أبواب الحنين وشاع الحديث في الطعن
 على مذهب الأقدمين للمقدمين وواقع أذعاننا بحقيقة رحمة الله الذي
 أقدم الحجة بين أركان الحديث الجارية وموافقا حديث سيد المرسلين
 وكان في الموضع من مذهب عند ضعفاء اليقين أشار إلى بعض الأركان الأربعة
 بنزلة الأنس في العيون الحنين في مذهب ما هم وعرف ما الناس عليه في غالب البلدان
 من الاحتياج إلى مذهب من خلفهم ولما هم فكيفهاست تملأ على مقدمة ومقصود
 وخاتمة **أما المقدمة** ففيها بحث في بيان فضلنا وعقلنا أما النقل فينا أنته
 عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال خيركم من أتى من الدين يلوهم
 ثم الذين يلوهم ثم يفسد الكذب فغلبه الدلالة على خير من أتى من الدين يلوهم
 إلا علمهم بأحوال الدين واتباع ما ورثوه عن سيدة المرسلين من الكتاب والسنة
 وأثار الصحابة الطاهرين وجموع من أئمة من عاينوا في القياس وشدة تحفظهم
 على باب البرج والاتباس وقرئتم خزائنهم عن غير ما وجدوه من الحق وعن الخلق

وعن الخلق غير الحق الحق كان من خبئه رضي الله عنه ما صادقا ووقه فانفت
 عالم الكتاب والسنة كما كالجهد أهل السنة متبع النبي صلى الله عليه وسلم إنما امر به
 وسنة ذاصحاب علماء أئمة أهل البدع والأهواء بمنهدين بذلوا أنفسهم
 في تحقيق الحق فيما عجز عن المسائل أو دق ومن شهد النبي صلى الله عليه وسلم
 بخيره أولى بقلية تحبده من غير **وأما العقل** فلقد قدره واقتصاصه بتدوين
 علم الفقه واقتصاصه فانه يتصور المسائل واجاب عنها وأوضح الأسباب والاعمال وبني
 عليها ولقد سكن عن بعض أئمة الفقه في زمن الإمام الزكي كان فيمن من له حسيمة
 بصيرة فبلغ ذلك الزكي فقال له مالك ولما أسأله العلماء بملزمة أرباب العلم
 وهو لا يسلم ربه فقال كيف ذلك إمامه فقال العلم نصفه سؤال ونصفه
 جواب **أما النصف الأول** فقد اقتص براب حسيمة لم يشار إليه فيه أحد **وأما النصف**
الأخر فانه يقول كلمة لا يوافقها أحد من أصحابنا **أما حسيمة** وتقوم بقول الجهد بخلي في حسيمة
 في بعض النسخ فقد سئل له ثلاث أرواح العلم كالأرض وهو ليس له ربه ربه في الرجل
 كما هو عليه ولعل هذا معنى قول الإمام أن في حسيمة الناس على حسيمة الفقه
 وتقليد الأئمة في النسخة الأولى لا يلوهم الذي أخذ ما أخذ من المأخذ وتخصيها
 بالأضراس والوجد وغيره المقطوع من أقلامه سقط وحاز ما أقره في أن فطر
 وهذا امر يعرفه وتخصيصه فيحتاج إلى دليل لا تقبله وكفى استنباطا **وأما**
ما أسندته للحري في مقامات التي حازت فضائل النبي ومعاذ الله شمس
 فلوقيل بكها أبيت صابرة استعد شيفت النفس قبل التندم ولكن كنت قبلي
 فيصيح لي الكبار بكها أفقلت الفضل للتقدم **الجملة الثانية** في فضل إمامه
 اعلم أن الأئمة إذا اختلفوا في مسألة على قولين واستقرت في قولهم على قول واحد
 لا أحد بعد ذلك أن يحدث فينا ثلثة عند عامة العلماء وأما قبل الأئمة من

EK: 7 İbn-i Kemal'in Hanefi Mezhebinin Üstünlüklerini Anlatığı Risalesi: Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefi ala Gayrihi (1. Varak)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حمدی فی نقصا و تشابهی انما اول خالق الاشیا رب الارض و
 السماء له مصابیح علم الاله کون شکائی متور الیدی و جازیک
 دماغی انبار و رسالتی الیه و صحابه و تابعین اقلدسی الیه معصومان
 و ویری کلمه شهادتیه عندی صفت مبارک تو جود و اخصان تو پرید
 لوزنه ناطق و کویا الیدی و صلوات امیه و حیات راکیه
 سیندرسل و هادی سئل علیه الصلوة و السلام کم هم من روضه
 و مقدس مرقدینه اوسون اما بعد بوصف حقیر محمد بن عمر
 الحلی عفر الله لوالده و احسن الیه الیه یدرجو حق تعالی
 یعنی وزیر و زین لاند و لخص الیدی جملة سندن برسی و اولدی که بو عذر
 و جودی همش ارزانی قادی و موجودات محمد بن جواد الیدی بلکه جود
 نامی قادی و احسام امیه محمد بن جواد اند قادی و صورت الیدی
 بی آدم الیدی و حتی دم محمد بن اهل تو جود الیدی و اهل تو جود الیدی

محمد بن مصطفی و خاتم النبیا صلی الله تعالی علیه و سلم استند الیدی
 و بواسطه محمد اهل سنت و جماعت قادی و اهل سنت محمد بن امام
 اعظم ابو حنیفه کوفی رحمة الله تعالی علیهم مذهب من المذاهب الکریم
 بادشاه اسلام مالک رقاب الامام صاحب العدل و الکرام المؤمنین محمد
 الله الملك العالم الی اهدی فی سبیل الله العازی الاله الکیله الله جانی
 بلاد اهل الایمان ما جمی انما کفر و الطغیان تاخر الخیرات جامع المبرات
 مرتفی اهل العلم و الایمان الفاظ علیهم بجمال اللطف و الاحسان شکر
 بر و جود الیدی لطف و کرم سلطان العزیز الی اهدی فی سبیل الله العازی الکیله
 ظل الله فی الارضین السلطان ابن السلطان السلطان مراد ابن السلطان
 محمد بن ابراهیم رضی الله تعالی عندهم العزیز الیدی عسا کر بطریق
 بو عذر الیدی شکرت ادا الیک یحون بوصف و رحمة اللطیف
 یور و کرم امام اعظمک منافقین عربیدن ترکی به فضل الیهم تا که فایدن بی
 احسان همی عام اوله و عبادت بی عام همی تو جودت شامل اوله و درخی
 بادشاه روی زمینک علیه و علم الیه محمد بن جواد صوابا حقیقیه
 که دولتی و کلمه سنده و رافق سایه سنده بلکه مجموع رعایا امام مراد
 و فارغ البال در لرا همی نجه که دنیا و دینی ارزانی قلبک لغز و دینی
 دخی ارزانی قال ابوالجادی عزیر رحمت الیه و عدل و دادی و توفیق و ارزانی
 قل اعوان و اضار بی و شاهره لونی که همی دوحه سلطنت و مسوئول
 مملکت در لر عظم طول و دولت جلیل ارزانی قل شعیر
 مرقاب امین اعنی الله صحیفه فان هذا دعاء یشمل البشر
 امید در که بو کتاب عن عیاشی الیه مطبوع بود عامی الیه عامی الیه
 محظوظ اوله بلکه هم بو مختصر امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیهم و شکر
 و بار الیهم بعض منافقده در عالم ربانی محمد بن محمد الکروری رحمة الله

EK: 9 Muhammed b. Ömer el-Halebi'nin Tercüme-i Menakıbü'l-İmam Azam Ebu Hanife li'l-Kerderi Adlı Eseri (1. Varak)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Muhammet Ali ÖZKAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Adana, 1992
Medeni Hali : Bekâr
İletişim Bilgileri : muhammetali01adana@gmail.com
0507 478 76 24 (GSM)

EĞİTİM

2006- 2010 Adana Seyhan Turgut Özal Lisesi
2011- 2015 Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İŞ DENEYİMİ

-

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLARI

-

